

SIASI 'O SISU KALAISSI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAahi 'AHO KIMUI NÍ • MĒ 2017

Liahona

Ngaahi Lea 'o e Konifelenisi Lahí

Fanonganongo ha
Tempale Fo'ou 'e Nima

Uiui'i Fo'ou Ha Kau
Fitungofulu 'e Toko Ono,
mo e Kau Palesitenisī
Lahi 'o e Fine'ofá

KO E KALAIKI MO'UÍ

KO E FAKAMO'ONI 'A E KAU 'APOSETOLÓ

KO E SIASI 'O SISU KALAIKI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAABI 'AHO KIMUI NÍ

Ihe'etau fakamanatua hono 'alo'i 'o Sisū Kalaisi he ta'u 'e uaafe kuo hilí, 'oku mau fakahoko atu ai 'emau fakamo'oni ki he mo'oni 'o 'Ene mo'ui ta'e ma-fakatatauá, pea mo e haohaoa 'o 'Ene feilaulau fakalelei ma'ongo'ongá. Kuo te'eki ke 'i ai ha taha kuo 'i ai hano mālohi pehē kia kinautolu kotoa kuo mo'ui, pe 'e mo'ui he funga 'o māmaní.

Ko e Sihova Ma'ongo'onga ia 'o e Fuakava Motu'a, ko e Misaia ia 'o e Fuakava Fo'oú. Fakatatau mo e fakahinohino 'a Ene Tamaí, na'a Ne hoko ai ko e Tupu'anga 'o e māmaní. "Na'e ngaahi 'e ia 'a e me'a kotoa pē; pea na'e 'ikai ha me'a 'e ngaahi kae 'iate ia pē" (Sione 1:3). Neongo na'e 'ikai ha'ané angahala, ka na'e papitaiso la ke fakakakato 'a e mā'oni'oni kotoa pē. Na'e "fa'a fe'aluaki 'o fai lelei" (Ngāue 10:38), ka na'e fehi'anekina ai ia. Ko 'ene ongoon-golelei ko ha pōpoaki ia 'o e melino mo e 'alo'ofa. Na'a ne kōlenga 'a e taha kotoa ke muimui ange 'i He'ene sīpingá. Na'a Ne fononga foki 'i he ngaahi hala 'o Pālesitainé, fakamo'ui 'a e mahakí, faka'ā 'a e kuí, pea mo fokotu'u 'a e maté. Na'a ne ako'i hono mo'oni 'o 'itānití, 'a hono mo'oni 'o 'etau tomu'a mo'ui ki mu'a 'i he te'eki ke 'i ai 'a e māmaní, 'a e taumu'a 'o 'etau mo'ui 'i he māmaní, pea mo e malava ke tau hoko ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá, 'i he mo'ui ka hoko maí.

Na'a Ne fokotu'u 'a e sākalamēnítí ko ha fakamanatu 'o 'Ene feilaulau fakalelei ma'ongo'ongá. Na'e puke pōpula ia pea tukuaki'i 'i ha ngaahi me'a loi, pea tautea ia ke fakatōlia'i 'a e kau fakatangá, pea tautea ai ke ne pekia 'i he kolosi 'i Kalevalé. Ne Ne foaki 'Ene mo'ui ko ha fakalelei ki he ngaahi angahala 'a e fa'ahinga 'o e tangatá kotoa. Ne hoko ia ko ha me'a'ofa -ma'ongo'onga ko e fakafonga 'o e kakai kotoa pē 'e faifaiangé pea mo'ui 'i he funga māmaní.

'Oku mau fakamo'oni 'i he loto mālu'ia ko 'Ene mo'ui, 'a ia 'oku mahu'inga fau ki he hisitōlia kotoa 'o e tangatá, na'e 'ikai kamata ia 'i Pētelihema pe 'osi 'i Kalevale. Ko e 'Alo Lahi Taha ia 'o e Tamaí, ko e 'Alo pē Taha ne Fakatupu 'i he kakanó, ko e Huhu'i 'o e māmaní.

Na'e toetu'u ia mei he fa'itoká ke ne "hoko ia ko e 'uluaki fua 'o kinautolu na'e mohe" (1 Kolinitō 15:20). 'I He'ene hoko ko e 'Eiki kuo Toetu'u, ne 'a'ahi ai ki he lotolotonga 'o kinautolu Ne 'ofa ai 'i he mo'ui ní. Na'e toe ngāue foki 'i he lotolotonga 'o 'Ene "fanga sipi kehe" (Sione 10:16) 'i he kuonga mu'a 'i 'Amelika. 'I hotau kuongá ni, ne hā ai mo 'Ene Tamaí ki he ki'i tamasi'i ko Siosefa

Sāmitá, 'o ne fakafe'ao mai ai 'a e tala'ofa ko ia ne fai fuoloa ko e "kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá" (Efesō 1:10).

Na'e fakamatala'i 'e he Palōfita ko Siosefa 'a e Kalasi Mo'úi 'o pehē: "Na'e tatau 'a hono ongo fofongá mo e ulo 'o e afi; na'e hine-hina 'a e lou'ulu 'o hono 'ulú 'o hangē ko e sinou ma'a; na'e ulo hono fofongá 'o mahulu ange 'i he ngingila 'o e la'aá; pea na'e tatau hono le'ó mo e tafe mālohi 'o e ngaahi vai lahi, 'io 'a e le'o 'o Sihová 'oku pehē:

"Ko au ko e 'uluaki mo e ki mui; ko au ia 'a ia 'oku mo'ui, ko au ia 'a ia na'e fakapōngí; ko homo taukapo au ki he Tamaí" (T&F 110:3-4).

Na'e toe pehē foki 'e he Palōfita fekau'aki mo Ia: "Pea ko 'eni, hili 'a e ngaahi fakamo'oni lahi kuo fai 'o kau kiate Iá, ko e fakamo'oni fakamuimui taha 'eni 'okú ma fai 'o kau kiate Iá: 'Okú ne mo'ui!"

"He ne ma mamata kiate Ia, 'io, 'i he nima to'omata'u 'o e 'Otuá; peá ma fanongo ki he le'o 'oku fakamo'oni'i ko e 'Alo pē Taha ia na'e fakatupu 'e he Tamaí—

"Pea kuo fakatupu, pea na'e fakatupu 'a e ngaahi māmá 'e ia, pea 'iate ia, pea meiate ia, pea 'oku fakatupu 'a hono kakai 'o iá, ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine ki he 'Otuá" (T&F 76:22-24).

'Oku mau fakahaa'i 'i he lea fakamātoato kuo 'osi fakafoki mai Hono lakanga fakataula'eikí mo Hono Siasi ki he funga māmaní — "pea kuo fokotu'u ki he tu'ungá . . . 'a e kau 'apostolo mo e kau palōfita, ko hono fu'u makatulikí 'a Sisū Kalaisi pē" (Efesō 2:20).

'Oku mau fakamo'oni 'e 'i ai 'a e 'aho 'e toe hā'ele mai ai ki he māmaní, "Pea 'e fakahā 'a e nāunau 'o [e 'Eikí], pea 'e mamata ki ai 'a e kakai kotoa pē" (Isaia 40:5). Te Ne pule ia ko e Tu'i 'o e Ngaahi Tu'i mo e 'Eiki 'o e Ngaahi 'Eiki, pea 'e peluki 'a e tui kotoa pē, mo vete 'a e 'elelo kotoa 'i he'enau hū kaite Iá. Te tau tu'u takitaha kotoa pē ke Ne fakamāu'i 'o fakatatau mo 'etau ngaahi ngāue pea mo e ngaahi holi 'a hotau lotó.

'Oku mau fakamo'oni, 'i he emau hoko ko 'Ene kau 'Apostolo mo'oni kuo 'osi fakanofó — ko Sisú ko e Kalaisi Mo'úi Ia, ko e 'Alo ta'e fa'amate 'o e 'Otuá. Ko e Tu'i Ma'ongo'onga ia ko 'Imāneluá, 'oku tu'u he 'ahó ni 'i he to'omata'u 'o 'Ene Tamaí. Ko Ia 'a e maama, mo e mo'ui, pea mo e 'amanaki lele'anga 'o e māmaní. Ko Hono 'alungá, ko e hala ia 'oku fakatau ki he fiefia 'i he mo'ui ko 'ení pea mo e mo'ui ta'engata 'i he maama ka hoko maí. Fakafeta'i ki he 'Otuá 'i He'ene me'a'ofa ta'e ma-fakatataua mai 'aki Hono 'Alo fakalangí.

KO E KAU PALESITENISI 'ULUAKÍ

*George W. Hinckley
Thomas M. Monson
James L. Faust*

'Aho 1 'o Sānuali 2000

KO E KŌLOMU 'O E KAU 'APOSETOLO 'E TOKO HONGOFULU MĀ UÁ

*Bryant Parker
D. Donaldson
Dona B. Parker
Neal A. Maxwell
Russell M. Nelson
Dallin H. Oaks*

*M. Russell Ballard
Joseph B. Wirthlin
Richard G. Scott
Gerald D. Holt
Jeffrey R. Holland
Henry B. Eyring*

Fakahokohoko ‘o e Tohí Mē 2017

Volume 41 • Fika 5

Fakataha Lahi ‘a e Kakai Fefiné

- 6 **Falala ki he ‘Eíki pea ‘Oua Na’á ke Fa’aki ki ho Potó**
Bonnie H. Cordon
9 **Ko e Matamatalelei ‘o e Mā’oni’oni**
Carol F. McConkie
12 **Kau Fefine Pau**
Linda K. Burton
15 **“‘Oku ou Tuku [‘Eku] Melinó Kiate Kimoutolu”**
Palesiteni Henry B. Eyring

Fakataha ‘o e Pongipongi Tokonakí

- 19 **Ko Hono Tānaki e Fāmili ‘o e ‘Otuá**
Palesiteni Henry B. Eyring
23 **Ko Hono To’ukupu Tākiekiná**
M. Joseph Brough
26 **Ko e Palani Nāunau’ia ‘Etau Tamai Hēvaní**
‘Eletā Weatherford T. Clayton
29 **Ko Hotau Tauhisipi Leleí**
‘Eletā Dale G. Renlund
33 **Falala Ta’eveiveiuā ki he ‘Otuá**
‘Eletā Ulisses Soares
36 **Ngingila Ange kae ‘Oua ke A’u ki he ‘Aho Haohaoá**
‘Eletā Mark A. Bragg
39 **Ko Hono Tohoaki’i mai e Mālohi ‘o Sisú Kalaisí ki He’etau Mo’uí**
Palesiteni Russell M. Nelson

Fakataha ‘o e Ho’atā Tokonakí

- 43 **Ko Hono Hikinima’i e Kau ‘Ōfisa ‘o e Siasí**
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
45 **Lipooti mei he Potungāue ‘Aotita ‘a e Siasí, 2016**
Kevin R. Jergensen
45 **Lipooti Fakasitetisitiká, 2016**
Brook P. Hales
46 **Ko e Hoko ko ha Ākonga Hotau ‘Eiki ko Sisú Kalaisí**
‘Eletā Robert D. Hales
49 **Ngaahi Hiva ‘oku Hiva’i mo ‘Ikai Hiva’i**
‘Eletā Jeffrey R. Holland
52 **Tu’u Ma’u pea Uluui Kakato**
‘Eletā Gary B. Sabin
55 **Ko e Lea Fakafonua ‘o e Ongooongolelei**
‘Eletā Valeri V. Cordon

- 58 **Ko Hono Ikuna’i ‘o e Māmaní**
‘Eletā Neil L. Andersen
62 **Foki ‘o Ma’u**
‘Eletā M. Russell Ballard

Fakataha Lahi ‘o e Lakanga Fakataula’eikí

- 66 **‘Anga’ofá, Manava’ofá mo e ‘Ofá**
Palesiteni Thomas S. Monson
67 **Ui ki he Ngāuē**
‘Eletā David A. Bednar
75 **Teuteu ‘a e Halá**
Pisope Gérald Caussé
78 **Ko e Lahi Taha ‘iate Kimoutolú**
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
82 **“‘A’eva mo Au”**
Palesiteni Henry B. Eyring

Fakataha ‘o e Pongipongi Sāpaté

- 86 **Ko e Mālohi ‘o e Tohi ‘a Molomoná**
Palesiteni Thomas S. Monson
87 **Ko ha To’u Tangata ‘Oku Nau Fakafepaki’i e Angahalá**
Joy D. Jones
90 **‘Oua ‘e Toe Sio Holo, Sio ki ‘Olunga!**
‘Eletā Yoon Hwan Choi
93 **Tuku ke Taki ‘a e Laumālie Mā’oni’oni**
‘Eletā Ronald A. Rasband
97 **Ko e Me’ā Kotoa Pē Te Ne Fekau Kiate Kimoutolú, Fai Ia**
‘Eletā L. Whitney Clayton
100 **Ko e Tolu’i ‘Otuá pea mo e Palani ‘o e Fakamo’uí**
‘Eletā Dallin H. Oaks

- 104 **‘Oku Teke’i ‘a e Manavaheé ‘e he ‘Ofa Haohaoá**
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

Fakataha ‘o e Ho’atā Sāpaté

- 108 **Ko e Le’o ‘o e Fakatokangá**
‘Eletā D. Todd Christofferson
112 **Ki he Ngaahi Kaungāme’ā mo e Kau Fiefanongo ‘o e Siasí**
‘Eletā Joaquin E. Costa
114 **Pea Sio Ki ai ‘a Sisú mo ‘Ofa Kiate la**
‘Eletā S. Mark Palmer
117 **‘E Tokoni’i Fefē Koe ‘e he Laumālie Mā’oni’oni?**
‘Eletā Gary E. Stevenson
121 **Pea Ko ‘Eni ‘a e Mo’ui Ta’engatá**
‘Eletā C. Scott Grow
124 **Ke Hoko ‘Etau Māmá ko ha Fuka ki he Ngaahi Pule’angá**
‘Eletā Benjamín De Hoyos
127 **Ngaahi Fakava’e ‘o e Tuí**
‘Eletā Quentin L. Cook
72 **Kau Taki Mā’olunga mo e Kau ‘Ōfisa Mā’olunga ‘o e Siasi ‘o Sisú Kalaisí ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní**
132 **Na’a Nau Lea Kiate Kitautolu: Ko Hono ‘Ai e Konifelenisí ke Hoko ko e Konga ‘Etau Mo’uí**
134 **Fakahokohoko ‘o e Ngaahi Talanoa ‘o e Konifelenisí**
135 **Ongoongo ‘o e Siasí**

Konifelenisi Lahi Fakata‘u Hono 187

Efiafi Tokonakí, 25 Mā‘asi 2017, Fakataha Lahi ‘o e Kakai Fefiné

Tatakí: Bonnie L. Oscarson.

Fua Lotú : Robin Bonham.

Lotu Tukú : Elizabeth Rose.

Hivá na‘e fai ‘e ha kuaea fakatahataha ‘o e Fine‘ofá mei he ‘Univesiti Pilikihami Tongi; fai hivá, Jean Applonie; tā ‘ōkaní ko Linda Margetts: “Ha‘u ‘a e Tu‘i ‘o e Ngaahi Tu‘i,” *Ngaahi Himí*, fika 23, fokotu‘utu‘u ‘e Zabriskie, pulusi ‘e he Holy Sheet Music; “Oku Ongo ‘a e ‘Ofá,” *Tohi Hiva ‘a e Fānaú*, 42-43, fokotu‘utu‘u ‘e Murphy; “E Sihova Haofaki,” *Ngaahi Himí*, fika 43; “Oku ‘Ofa ‘Eku Tamai Hēvaní ‘Tate Au,” *Tohi Hiva ‘a e Fānaú*, 16-17, fokotu‘utu‘u ‘e Staheli.

Fakataha Lahi ‘o e Pongipongi Tokonakí, 1 ‘Epeleli 2017

Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf.

Fua Lotú: ‘Eletā Kim B. Clark

Lotu Tukú: ‘Eletā Jorge F. Zeballos.

Hivá na‘e fai ‘e he Kuaea Tāpanekalé; Fai Hivá, Mack Wilberg mo Ryan Murphy; tā ‘ōkaní ko Clay Christiansen mo Richard Elliott: “Kuo ‘Aho Hake ‘a e Pō,” *Ngaahi Himí*, fika 1; “Let Zion in Her Beauty Rise,” *Hymns*, no. 41, fokotu‘utu‘u ‘e Kasen, pulusi ‘e Jackman; “Faitotonu Neongo ‘a e Luma,” *Ngaahi Himí*, fika 145; “Kolōlia ki he ‘Otua,” *Ngaahi Himí*, fika 42; “Ako‘i Au ke U ‘Eva he Māmā,” *Ngaahi Himí*, 196, fokotu‘utu‘u ‘e Wilberg; “Fiefa, ko e ‘Eiki ko e Tu‘i” *Ngaahi Himí*, fika 31, fokotu‘utu‘u ‘e Murphy.

Fakataha Lahi ‘o e Ho‘atā Tokonakí, 1 ‘Epeleli 2017

Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring.

Fua Lotú: ‘Eletā Von G. Keeth.

Lotu Tukú : ‘Eletā Hugo Montoya.

Hivá ne fai ‘e ha kuaea fakafamili mei he ngaahi siteiki ‘i Tremonton, Garland, mo Fielding, Utah; fai hiva, Jessica Lee Gilbert; tā ‘ōkaní ko Bonnie Goodliffe: “Hoko ‘a ‘Api ko e Hēvani,” *Ngaahi Himí*, fika 188, fokotu‘utu‘u ‘e Bastian; medley: “Fānau Au ‘a e ‘Otua,” *Ngaahi Himí*, fika 193, mo e “How Will They Know?” *Children’s Songbook*, 182-85, fokotu‘utu‘u ‘e Gilbert MO Mohlman; “Laka he Tui pea Fakahā,” *Ngaahi Himí*, 162; “Lotu ‘a ha Ki‘i Tamasi‘i,” *Tohi Hiva ‘a e Fānaú*, 6-7, fokotu‘utu‘u ‘e Perry, pulusi ‘e Jackman.

Fakataha Lakanga Fakataula‘eiki ‘o e Efiafi Tokonakí, 1 ‘Epeleli 2017

Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf.

Fua Lotu: ‘Eletā Vern P. Stanfill.

Lotu Tukú: ‘Eletā Carlos A. Godoy.

Hivá ne fai ‘e ha kuaea lakanga fakataula‘eiki mei he ngaahi siteiki ‘o e kau tātuhā lalahí ‘i Holladay mo Murray, ‘Utu; fai hivá, Brett Taylor; tā ‘ōkaní ko Andrew Unsworth: “Rise Up, O Men of God” (Men), *Hymns*, no. 324, fokotu‘utu‘u ‘e Staheli, pulusi ‘e Jackman; “Sisū ē Ne ‘Alo‘i,” *Ngaahi Himí*, fika 107, fokotu‘utu‘u ‘e Ripplinger, pulusi ‘e Jackman; “Huhu‘i ‘o ‘Isileli,” *Ngaahi Himí*, fika 5, “E Kāinga Kuo Hao,” *Ngaahi Himí*, fika 161, fokotu‘utu‘u ‘e Kasen, pulusi ‘e Jackman.

Fakataha Lahi ‘o e Pongipongi Sāpaté, 2 ‘Epeleli 2017

Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring.

Fua Lotu: Neill F. Marriott.

Lotu Tukú: ‘Eletā Richard J. Maynes.

Hivá ne fai ‘e he Kuaea Tāpanekalé; fai hivá, Mack Wilberg; tā ‘ōkaní ‘a Richard Elliott mo Andrew Unsworth: “Laka Atu he Tui Kia Kalaisi,” *Ngaahi Himí* fika 35; “E Kāinga Tau Loto-fiemālie,” *Ngaahi Himí* fika 3; fokotu‘utu‘u ‘e Wilberg; “Lea‘aki Heni e ‘Ofá,” *Tohi Hiva ‘a e Fānaú*, 102-103, fokotu‘utu‘u ‘e Cardon, pulusi ‘e Jackman; “Ha‘u ‘e Fānau ‘a e ‘Eiki,” *Ngaahi Himí*, fika 24; “Dearest Children, God Is Near You,” *Hymns*, no. 96, arr. Wilberg; “Vakai ‘e Kāinga,” *Ngaahi Himí*, fika 4.

Fakataha Lahi ‘o e Ho‘atā Sāpaté, 2 ‘Epeleli 2017

Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf.

Fua Lotú: ‘Eletā Eduardo Gavarret

Lotu Tukú: ‘Eletā Marcos A. Aidukaitis.

Hivá ne fai ‘e he Kuaea Tāpanekalé; fai hivá, Mack Wilberg mo Ryan Murphy; tā ‘ōkaní ko Linda Margetts mo Bonnie Goodliffe: “Come Rejoice,” *Hymns*, no. 9, arr. Murphy; “Fakatapu‘i Au,” *Ngaahi Himí*, fika 64, fokotu‘utu‘u ‘e Staheli, pulusi ‘e Jackman; “Ko e Va‘a Ukameá,” *Ngaahi Himí*, fika 172; “Tauhi ‘a e Ngaahi Fekaú,” *Ngaahi Himí*, fika 195; “E Kāinga Kuo Langa ha Tu‘unga,” *Ngaahi Himí*, fika 37, fokotu‘utu‘u ‘e Wilberg.

Ma‘u Atu ‘o e Ngaahi Lea Konifelenisí

Ke ma‘u e ngaahi lea ‘i he konifelenisi lahí ‘i he ‘Initanetí ‘i ha ngaahi lea fakafonua lahi kehekehe, hū ki he conference.lsd.org pea fili e lea fakafonua. ‘Oku toe ma‘u atu ‘a e ngaahi leá ‘i he Gospel Library mobile app. Ko e angamahení, ‘e lava ke ma‘u atu ‘a e lea faka-Pilitānia kuo hiki tepí mei he ngaahi senitā tufaki‘anga nāunaú. ‘Oku malava ke ma‘u e fakamatala ki he konifelenisi lahí ‘i ha founa faingofua ki he kāingalotu ‘oku faingata a‘ia fakaesinó ‘i he disability.lsd.org.

Ngaahi Pōpoaki ‘o e Faiako Faka‘apí mo e Faiako ‘A‘ahí

Ko e ongo pōpoaki ki he faiako faka‘apí mo e faiako ‘a‘ahí, kātaki ‘o fili ha lea te ne feau lelei taha ‘a e ngaahi fie ma‘u ‘a e ni‘ihi ‘oku mou ‘a‘ahí ki aí.

‘I he Takafi

‘I Mu‘ā: Faitaa‘i ‘e Mason Coberly.

‘I mu‘ā: Faitaa‘i ‘e Christina Smith

Faitā ‘i he Konifelenisí

Ko e ngaahi ‘ata ‘o e konifelenisi lahí ‘i Sōleki Sití na‘e fai ia ‘e Cody Bell, Janae Bingham, Mason Coberly, Randy Collier, Weston Colton, Ashlee Larsen, Leslie Nilsson, mo Christina Smith.

MĒ 2017 VOLUME 41 FIKA 5
LIAHONA 14445 900

Ko e makasini fakavaha'apule'a'anga 'eni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Māoni'oni i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palestineni 'Uluakī: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā:

Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund

'Etítā: Joseph W. Sitati

Kau Tokoni 'Etítā: Randall K. Bennett, Carol F. McConkie

Kau 'Etvaiásā: Brian K. Ashton, Jean B. Bingham, LeGrand R. Curtis Jr., Christoffel Golden, Douglas D. Holmes, Erich W. Kopischke, Larry R. Lawrence, Carole M. Stephens

Talēkita Pulé: Richard I. Heaton

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisini: Garff Cannon

Talēkita Pulé: Adam C. Olson

Tokoni 'Etítā Pulé: Ryan Carr

Tokoni Apipulusi: Cremilda Amaral

Timi ki hono Tohi mo hono 'Etítā: Maryssa Dennis, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jon Ryan Jensen, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdock, Sally Johnson Odeker, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Anne Selu, Marissa Widdison

Talēkita Pule 'Etítā: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'atí: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotú'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Thomas Child, David Green, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Loftgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Rachel Smith, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otineita Intellectual Property: Collette Nebeker Aune Pule 'o Fakatahata'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatātā ma e Fakatahata'i 'o e Makasini: Glen Adair, Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Thomas G. Cronin, Bryan W. Gygi, Ginny J. Nilson, Derek Richardson

Fokotú'u: Joshua Dennis, Ammon Harris

Talēkita ki he Pákī: Steven T. Lewis

Talēkita ki hono Tu'fakī: Troy K. Vellinga

Kau Ngāue ki he Liahoná 'i Tongá:

'Etítā: Tūlima L. Finau

Tokoni 'Etítā: Patrick Taufa

Kaungā 'Etítā: Stella Tuifua

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi *Liahona* he tāu'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai a e totongi mo e ngaahi faka'eke'eké: Senitā Tufaki'anga Nānuā, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Māoni'oni i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke māu 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavāhe mei he lunaiteti Siteiti mo Kānāt, alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nānuā 'a e Siasi pe taki fakauotou pe fakakōlo.

'Omi 'a e ngaahi fakamatālā mo e ngaahi faka'eke'eké he 'intanetā i he *Liahona*.lds.org: 'i he mēili ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-mēili ki he *liahona@ldschurch.org*.

Ko e *Liahona* (ko he lau i he Tohi 'a Molomoná oku 'uhinga ia ko e 'kāpasa" pe mea "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'apule'a'anga 'eni 'a e fakamēsiale (kau ai ki he ngaahi uiu' faka-Siasi). E lava ke taofíti e totonus ko 'eni i ha faahinga taimi pē. He 'ikai lava ki hiki ha tatau o he nānuau visual 'oku fakaha'ati ai hanu fakataputapi i he tafa'aki 'oku hāi e tokotaha 'oku 'ānāa 'e fakatātā. 'Oku totonus ke fakatāsila 'a e ngaahi fehu faka'au mo e māu mafai pulusi ki he Intellectual Property Office, 50 E. North Temple St. Fl. 13, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'imēili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

© 2017 'e he Intellectual Reserve, Inc. Māu 'a e ngaahi totonus fakalae kotoa pē. Paaki i he lunaiteti Siteiti o Amelikā.

Fakamatālā ma'u mafai pulusi: Tukuehe 'o kau tokai fakahā atu, 'e lava 'e he nihi fakafotuitupu o hiki ha tatau o e *Liahona* ki he'ēnai fakāaongai fakatātāha 'oku 'ikai fakamēsiale (kau ai ki he ngaahi uiu' faka-Siasi). E lava ke taofíti e totonus ko 'eni i ha faahinga taimi pē. He 'ikai lava ki hiki ha tatau o he nānuau visual 'oku fakaha'ati ai hanu fakataputapi i he tafa'aki 'oku hāi e tokotaha 'oku 'ānāa 'e fakatātā. 'Oku totonus ke fakatāsila 'a e ngaahi fehu faka'au mo e māu mafai pulusi ki he Intellectual Property Office, 50 E. North Temple St. Fl. 13, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'imēili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

May 2017 Vol. 41 No. 5. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixth day's notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Post Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2).

NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Fakahokohoko

Fakamotu'alea 'o e Kau Leá

Andersen, Neil L., 58
Ballard, M. Russell, 62
Bednar, David A., 67
Bragg, Mark A., 36
Brough, M. Joseph, 23
Burton, Linda K., 12
Caussé, Gérald, 75
Choi, Yoon Hwan, 90
Christofferson, D. Todd, 108
Clayton, L. Whitney, 97
Clayton, Weatherford T., 26
Cook, Quentin L., 127
Cordon, Bonnie H., 6
Cordón, Valeri V., 55
Costa, Joaquin E., 112
De Hoyos, Benjamin, 124
Eyring, Henry B., 15, 19, 82
Grow, C. Scott, 121
Hales, Brook P., 45
Hales, Robert D., 46
Holland, Jeffrey R., 49
Jergensen, Kevin R., 45
Jones, Joy D., 87
McConkie, Carol F., 9
Monson, Thomas S., 66, 86
Nelson, Russell M., 39
Oaks, Dallin H., 100
Palmer, S. Mark, 114
Rasband, Ronald A., 93
Renlund, Dale G., 29
Sabin, Gary B., 52
Soares, Ulisses, 33
Stevenson, Gary E., 117
Uchtdorf, Dieter F., 43, 78, 104

Fakahokohoko

Fakamotu'alea 'o e Tefító

Ako folofolá, 6, 23, 39, 55, 86, 121
Akonáki, 87, 124
'Amanaki leleí, 104
Anga-fakamāmani, 58
Anga'ofá, 29, 66
'Ekea meiate kita 'ete ngáuē, 108
'Ekitiviti faka-Siasi, 36
Faifakamo'uí, 29
Faingata'a, 29, 33, 39, 46, 49, 52, 90, 97, 104, 127
Fakaleleí, 6, 9, 19, 26, 29, 39, 62
Fakamālohiá, 15
Fakamolemolé, 29
Fakamo'oni, 86
Fakatomalá, 29, 52, 87, 112, 121
Fakatupú, 26, 100
Falala, 6, 33, 97
Fāmilí, 19, 36, 55, 62, 87
Fānaú, 87, 117
Fatongia fakaemātu'a, 23, 55, 87, 108
Feilaulaú, 12, 23
Hisitölia fakafāmilí, 19, 90, 124
Hivá, 49
Houalotu sākalamēnítí, 127
Hou'eiki Fafiné, 12
Kau taki 'o e Siasi, 23, 78
Ko e Tohi 'a Molomoná, 86, 112
Konifelenisi lahí, 124
Lakanga Fakataula'eíki, 67, 75, 82
Laumalié Māoni'oni, 9, 15, 19, 36, 39, 87, 93, 100, 117, 127
Loto fakatökilaló, 15, 78
Lotú, 6, 121
Maama 'o Kalaisi, 19, 36
Manavahé, 104
Manava'ofá, 29
Mo'ui 'i he maama fakalaumálié, 6, 26, 100
Mo'ui tāú, 67, 93, 117, 121
Natula faka'otuá, 9, 87
Ngaahi fatongia faka-Siasi, 78
Ngaahi Fekau, 23, 26
Ngaahi Fuakává, 9, 12, 39, 52, 58, 62, 87
Ngaahi Taumu'á, 62
Ngaahi tukufakaholó, 55
Ngaahi Tu'unga Mo'ui, 108
Ngaahi ue'i fakalaumálié, 93, 117
Ngāue fakafafekaú, 67, 90, 114
Ngāue fakatemipalé, 19, 36, 90, 124
Ngāue tokoni, 6, 15, 75, 78, 82
Nongá, 58
'Ofá, 29, 36, 46, 49, 66, 104, 108, 114
'Ofa faka-Kalaisi, 15, 46, 66
'Otua ko e Tamaí, 6, 62, 93, 100, 104, 121
Palani 'o e fakamo'uí, 19, 26, 52, 62, 100, 104
Pekiá, 26
Ponokalafí, 55
Sākalamēnítí, 9, 15, 75, 124
Sāpaté, 55, 58, 124
Siosefa Sāmita, 127
Sípingá, 55, 121
Sisú Kalaisi, 6, 9, 12, 19, 23, 26, 29, 33, 36, 39, 46, 49, 58, 62, 66, 82, 90, 93, 97, 100, 104, 108, 114, 121, 124, 127
Talangofuá, 46, 97, 114, 121
Tau'atāina ke Fili, 26
Teuteú, 67, 75
Tolu'i 'Otuá, 93, 100, 117
Tou' Tupú, 19, 23, 75
Tu'i, 33, 39, 46, 49, 90, 97, 127
Tukupaá, 52
Tu'unga Fakaākongá, 12, 39, 46, 49, 52, 58, 78, 87
Tu'unga fakatakimu'á, 78
Uluí, 90, 112
Uouangatahá, 15, 49, 75

Ngaahi Kongokonga Lalahi mei he Konifelenisi Lahi Fakata'u hono 187

Oku tau fakataha mai 'i he māhina 'e ono kotoa pē ke fanongo ki he folofola 'a e 'Otuá, 'o fakafou mai 'i he kau palōfita mo'ui mo e kau taki 'o e Siasí kuo ue'i fakalaumālié. 'Oku fakatahataha ha laumiliona 'i he funga 'o e māmaní 'i he ngaahi 'api pe falelotu, 'i he ngaahi taimi mo e lea fakafonua kehekehe, 'o nau faka'aonga'i ha kalasi kehekehe 'o e ngaahi screen.

Ka 'oku mahulu hake 'a e konifele-nisi lahí 'i ha me'a pē 'oku hoko. Ko ha a'usia ia 'e lava ke tolonga 'o fakatau mo 'etau fie ma'u. Ko e konifele-nisi ko ha me'a 'oku tau ako ki ai, ako mei ai, pea mo'ui 'aki.

Ke tokoni kiate koe 'i ho'o a'usia ki he konifelenisi, 'oku mau feinga ke pukepuke 'a e laumālie 'o e konifele-nisi 'i he makasini ko 'ení 'i he māhina 'e ono kotoa pē. Neongo pe 'okú ke sa'iia ange hono ako e konifelenisi 'i he pākí, 'initanetí, pe 'i he telefoni

to'oto'ó, 'oku mau 'amanaki ko ha matavai ia te ke toutou foki 'o ako ai.

'Oku Mau Fakamālō ki he 'Otuá ko ha Palōfita

Peesi 86: Ke fakamālohia ho fakamo'oni ki he Fakamo'uí pea mo 'Ene ongoongolelei, 'oku kole mai ai 'e Palesiteni Thomas S. Monson ke tau "ako mo fakalaulauloto faka'aho ki he Tohi 'a Molomoná 'i he fa'a lotu."

Peesi 66: 'Okú ne ui foki mo e kakai tangatá ke nau vakavakai'i 'enau mo'ui pea "muimui he sīpinga anga'ofa, 'ofa mo manava'ofa 'a e Fakamo'uí."

Fanonganongo ha Temipale Fo'ou

Peesi 86: Na'e fanonganongo 'e Palesiteni Monson ha ngaahi temipale fo'ou 'e nima ke langa 'i Palasilia, Palāsila; 'ēlia greater Manila, Filipaini; Nailopi, Kēnia; Pokatelo, 'Aitahō, USA; pea mo Salatoka Springs, Tutā, USA.

(Vakai ki he peesi 141 ki ha toe faka-matala lahi ange.)

Hikinima'i ha Kau Takimu'a Fo'ou

Peesi 43: I he 'aho Tokonaki, ko hono 1 'o 'Epelelī, na'e fanonganongo ai 'e he Kau Palesiteni 'Uluakí 'a hono tukuange 'o e Kau Palesiteni Lahi 'o e Fine'ofá: Linda K. Burton, Carole M. Stephens, and Linda S. Reeves.

Peesi 135: Toe ako lahi ange ki hono ui 'o ha kau taki lahi faka-Siasi, kau ai e Kau Palesiteni Lahi 'o e Fine'ofa fo'oú.

Toe Vakai'i e Fanonganongo

Takafi 'i lotó: Na'e tokolahi ha kau lea ne nau lea kau ki he "Ko e Kalāisi Mo'uí" mo e "Ko e Fāmilí: Ko Ha Fanonganongo ki Māmani" (vakai ki he peesi 26, 36, 39, 62, mo e 100). Te ke lava 'o 'ilo'i 'a e ngaahi tohi mahu-ingá ni 'i he takafi 'i loto 'o e makasini ko 'ení. ■

Fai 'e Bonnie H. Cordon

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Palaimelí

Falala ki he 'Eikí pea 'Oua Na'á ke Fa'aki ki ho Potó

*'E lava ke fakatefito 'etau mo'uí 'i he Fakamo'uí, 'aki 'etau feinga
ke 'ilo'i la pea te Ne tataki hotau halá.*

Lolotonga ha'aku folau ki 'Eisia, ne fakalea mai ha fefine. Na'á ne fā'ofua 'iate au mo ne fehu'i mai, "Okú ke tui fakapapau 'oku mo'oni e ongoongolelei ko 'enf?" Si'i tokoua, 'oku ou 'ilo'i 'oku mo'oni ia. 'Oku ou falala ki he 'Eikí.

I he Lea Fakatātā 3:5–6, 'oku hā ai e na'ina'i ko 'ení:

"Falala ki he 'Eikí 'aki ho lotó kotoa; pea 'oua na'á ke fa'aki ki ho poto 'o'oú;

"Ke ke fakaongoongo kiate ia 'i ho hala kotoa pē, pea 'e fakatonutonu 'e ia ho ngaahi 'alu'angá."

'Oku ha'u e potu folofola ko 'ení mo ha enginaki, ko ha fakatokanga mo ha tala'ofa nāunau'ia. Ko e ongo na'ina'i 'ení: "Falala ki [he 'Eikí] 'aki ho lotó kotoa" pea "fakaongoongo kiate ia 'i ho hala kotoa pē." Ko e fakatokangá leva: "Oua na'á ke fa'aki ki ho poto 'o'oú." Pea ko e tala'ofa nāunau'ia: "E fakatonutonu 'e ia ho ngaahi 'alu'angá."

Tau 'uluaki ale'a'i mu'a e fakatokangá. 'Oku 'omi 'e he fakakaukaú ni ha me'a lahi ke tau fakalaululoto ki ai. Ko e ngaahi lea fakatokangá ke "oua

na'á ke fa'aki"—"oua na'á ke fa'aki ki ho poto 'o'oú." I he lea faka-Pilitāniá, 'oku 'uhinga 'a e lea *fa'akí* ki he male'eí pe fakapalataha. I he'etau fa'aki *fakatu'asino* ki ha tafa'aki pē 'e tahá, 'oku tau mavahe ai mei loto mālie, 'ikai kei palanisi 'etau tu'ú pea tau tō leva.

'I he'etau fa'aki *fakalaumālie* ki hotau poto 'otaitolú, 'oku to'o ai 'etau falalá mei hotau Fakamo'uí. 'I he'etau fa'aki ki ha me'a, 'oku 'ikai kei napangapangamālie leva 'etau tu'ú; 'oku to'o leva 'etau tokangá meia Kalaisi.

'E ngaahi tokoua, manatu'i, ne tau tu'u fakataha mo e Fakamo'uí 'i he maama fakalaumālié. Ne tau falala kiate Ia. Ne tau fakahaa'i 'etau poupoú, loto vekeveké, mo 'etau fiefia 'i he palani 'o e fiefiá ne tuku mai he'etau Tamai Hēvaní. Na'e 'ikai ke tau fa'aki ki hotau potó. Ne tau tu'uma'u he'etau fakamo'o-ní pea "tau kau ki he kau tau 'a e 'Otuá, pea ko e kau tau ia na'e ikuná."¹ 'Oku 'i māmani 'a e fetau'aki ko 'eni he vaha'a 'o e leleí mo e koví. 'Oku 'atautolu leva e fatongia toputapu ke hoko ko ha kau fakamo'oni, pea falala ki he 'Eikí.

Ko e fehu'i 'eni kuo pau ke tau faí: Te u nofo fēfē 'i loto mālie pea *'ikai fa'aki* ki hoku poto 'o'okú? Te u 'ilo'i fēfē pea muimui ki he le'o 'o e Fakamo'uí he taimi 'oku taulōfu'u ai hono tohoaki'i kita 'e he māmaní? Te u tanumaki fēfē 'a e falala ki he Fakamo'uí?

Tuku mu'a ke u fokotu'u ha founiga 'e tolu ke fakatupulaki ai 'etau 'ilo mo falala ki he Fakamo'uí. 'Oku 'ikai ko ha ngaahi tefito'i mo'oni fo'ou 'eni, ka ko ha fakava'e pau ia. 'Oku hiva'i ia 'e he Palaimelí, ongona 'i he ngaahi lēsoni 'a e Kau Finemú pea ko ha tali ia ki ha ngaahi fehu'i lahi 'a e Fine'o'fá. Ko ha

ngaahi tefito'i mo'oni pau ia—'oku 'ikai fakapalataha.

'Uluakí, te tau lava 'o 'ilo'i mo falala ki he 'Eikí 'i he'etau "keinanga 'i he folofola 'a Kalaisí; he vakai, 'e fakahā kiate kimoutolu 'e he ngaahi folofola 'a Kalaisí 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou fái."²

Ne fai ha'amau ako folofola fakafāmili he māhina s'i'i kuohilí. Na'a ku huki pē hoku kii mokopuna tangata ta'u uá lolotonga 'emau laukongá. Ne u fai hoku fatongia ko e kuifefiné 'i he'eku 'a'ahi ki he fāmili 'eku tamasi'i.

Ne u tāpuni 'eku tohí he 'osi 'emau ako folofolá. Ne 'ilo'i 'e hoku mokopuna tangatá kuo ofi e taimi mohé. Na'e hanga hake hono kii matá peá ne lea'aki ha mo'oni ta'engata: "E Nena, toe hoko atu pē ako folofolá."

Ko ha mātu'a lelei mo pau 'eku tamasi'i pea na'a ne fakatokanga mai, "Mami, 'oua te ke fakavaivai ki ai. Ko 'ene feinga pē 'a'ana ke 'oua 'e 'alu leva 'o mohe."

Ka ko e taimi 'oku kole mai ai hoku mokopuná ke toe lau e folofolá, 'okú ma toe lau leva e folofolá! 'Oku hanga

'e hono ako lahi ange 'o e folofolá 'o fakamaama hotau 'atamaí, tanumaki hotau laumālié, tali 'etau ngaahi fehu'i, fakatupulaki 'etau falala ki he 'Eikí pea tokoni ke fakatefito 'etau mo'u'i iate Ia. "Manatu'i ke mou fakatotolo faivelenga ki ai, koe'uhí ke 'aonga kiate kimoutolu."³

Uá, te tau lava 'o 'ilo'i mo falala ki he 'Eikí 'o fakafou 'i he lotú. Ko ha tāpuaki ia ke lava 'o lotu ki he 'Otuá! "Lotu ki he Tamaí 'aki 'a e ivi kotoa 'o e lotó."⁴

'Oku 'i ai ha lotu 'oku ou manatu melie ki ai. 'I ha tutuku 'e taha 'eku ako he 'univēsití, ne ma'u ha'aku ngāue 'i Tekisisi. Na'e pau ke u faka'uli 'i ha maile 'e laungeau mei 'Aitahō ki Tekisisi 'i he'eku kā motu'a ne u 'ofa ai pea ne u ui ko Veni. Na'e fonu hake 'a e kā ko Vení, pea maau ke kamata 'eku fonongá.

'I he'eku fa'ofua ki he'eku fa'eé kau hū ki tu'a, na'a ne talamai, "Ta lotu ka ke toki 'alu."

Ne ma tū'ulutui pea kamata ke lotu 'eku fa'eé. Na'a ne tautapa ki he Tamai Hēvaní ke malu'i au. Na'a ne lotua ke ngāue lelei pē 'eku kā na'e hala ha 'ea

fakamokomokó. Na'a ne kolea ke u fe'ao mo e kau 'āngeló he fa'ahita'u māfana ko iá. Na'a ne lotu, mo lotu mo lotu.

Na'e hanga 'e he nonga ne u ma'u mei he lotu ko iá, 'o 'omi kiate au ha lototo'a ke u falala ki he 'Eikí kae 'oua te u fa'aki ki hoku poto 'o'okú. Na'e tataki au 'e he 'Eikí 'i he ngaahi fili ne u fai he fa'ahita'u māfana ko iá.

'I he'etau anga'aki e lotu ki he Tamai Hēvaní, te tau 'ilo lahi ange ai ki he Fakamo'uí. Te tau faka'au 'o falala kiate Ia. 'E fenāpasi 'etau ngaahi faka'amú mo Hono finangaló. Te tau lava 'o ma'u ma'atautolu mo e ni'ihi kehé, 'a e ngaahi tāpuaki kuo teuteu 'e he Tamai Hēvaní ke foaki mai kapau te tau kole 'i he tuí.⁵

Tolú, te tau lava 'o 'ilo mo falala ki he 'Eikí 'i he'etau tokoni ki he ni'ihi kehé. 'Oku ou fai atu e talanoá ni 'i hano fakanogofua 'e Ame Laiti, na'e mahino kiate ia e tefito'i mo'oni 'o e ngāué, neongo e tu'ia hano mahaki fakalilifu. Na'e tohi 'e Ame 'o pehē:

"I he 'aho 29 'o 'Okatopa 2015, ne u 'ilo ai kuo ma'u au 'e he kanisaá. Ko e

peseti pē 'e 17 'oku mate he ne u puke aí. Na'e 'ikai sai e tu'u ki he kaha'ú. Ne u 'ilo ko ha faingata'a lahi te u fekuki mo iá. Ne u fakapapau'i te u fai e me'a kotoa pē ma'aku, kae mahu'inga angé, ma'a hoku fāmilí. Ne u kamata he fai-to'o kimó 'i Tisema. Ne u maheni pē mo e ngaahi ola kovi 'o e fai-to'o kanisaá, ka na'e 'ikai ke u 'ilo 'e malava ha taha 'o puke lahi pehē kae kei mo'ui pē.

"Ne a'u ki ha taimi ne u tala 'oku hanga 'e he fai-to'o kimó 'o maumau'i e totonu 'a e tangatá. Ne u talaange ki hoku husepāníti kuo fe'unga. Kuó u fo'i! He 'ikai ke u toe foki ki fale-mahaki. Ne fakafanongo lelei pē hoku husepāníti pea 'i hono potó na'a ne tali mai, "Sai, ta 'oku fie ma'u ke ta kumi ha taha ke tokoni'i."

Ko e hā? Na'e ngalo koā ai 'oku puke hono uaifí he kanisaá pea 'ikai ke ne kei makātakíi e luá mo e langá?

Ne hoko atu e fakamatala 'a Amé: "Ne faka'au ke toe kovi ange 'eku puké pea mahalo ko e 'aho pē 'e taha pe ua

he māhina ne u ki'i saisai ai, peá u lava 'o ngaungaue holo mo kei mānava ai. Ko e taimi ia ne kumi ai 'e homau fāmilí ha ngaahi founiga ke fai ai ha tokoni."

'I ha taha 'o e ngaahi 'aho ko iá, ne tufa ai 'e he fāmili 'o Amé e fanga ki'i nāunau kimó ki he kau mahaki kehé, ke nau fiefia mo fakanonga ai e langá. 'I he 'ikai kei lava 'a Ame 'o mamohé, na'a ne fakakaukau'i ha ngaahi founiga ke fakafiefia'i ai ha taha. Na'e lalahi ha founiga 'e ni'ihi, ka ko e konga lahi ko ha fanga ki'i pōpoaki fakalotolahi pē mo 'ofa. 'I he taimi na'e fu'u lahi ai e langá 'o 'ikai si'i lava 'o mohé, na'a ne tokoto pē mo 'ene iPad 'o fekumi ki he ngaahi ouau ne te'eki ai ke fai ki hono kāinga kuo pekiá. Na'e fakaofo pē e malū hifo e langá pea lava ke ne kātekina ia.

Na'e fakamo'oni 'a Ame, na'e hanga 'e he "ngāue tokoní," 'o "fakahaofi 'eku mo'ui. Ne u ma'u ivi ke hoko atu, mei he fiefia ko ia ne u a'usia he'eku feinga ke fakafiemālie'i e faingata'a'ia e ni'ihi

ne mau feohí. Ne u hanganaki fiefia mo fakatu'amelie atu ki he'emaufanga ki'i ngāue 'ofá. 'Oku a'u mai ki he 'ahó ni mo 'ene kei hangē pē ia ha a'usia mo'o-ni kae ngalikehé. Ngalingali nai kuo fakatonuhia'i e fakakaukau 'a ha taha kuo ngangana hono 'ulú, 'ai ha fai-to'o kehekehe ki hono sinó pea mei mate, ke ne pehē, 'oku totonu ke 'tukutaha pē tokangá 'iate au he taimí ni.' Ka 'i he'eku fakakaukau atu kiate au, hoku tükungá, 'eku faingata'a'ia mo e langá, ne hā ngali fakapōpō'uli mo fakamamahi e māmaní ia. 'I he'eku tokanga ki he ni'ihi kehé, na'e 'i ai ha maama, 'amanaki lelei, ivi, lototo'a pea mo ha fiefia ai. 'Oku ou 'ilo 'oku malava 'eni tu'unga 'i he mālohi faipoupoua, faifakamo'ui mo fakaivia 'o e Fakalelei 'a Sisú Kalaisí."

Na'e falala 'a Ame ki he 'Eikí 'i he'ene 'ilo kiate iá. Kapau na'a ne momo'i fa'aki pē ki hono poto 'o'oná, mahalo na'e 'ikai ke ne tali e fo'i fakakaukau ke fai ha tokoni. Na'e tokoni e

ngāue tokoní ke ne matu'uaki e langá mo 'ene faingata'a'iá, ka ne mo'ui 'aki e potu folofola ko 'ení: "O ka mou ka 'i he tauhi 'o homou kāingá, 'oku mou 'i he tauhi pē 'o homou 'Otuá."⁶

Kuo ikuna'i e Sisū Kalaisí e māmaní. Pea 'oku tu'unga 'iate Ia mo 'Ene Fakalelei ta'efakangatangatá, 'etau ma'u ha 'uhinga lahi ke falala pea 'ilo'i 'e lelei e me'a kotoa pē.

'E ngaahi tokoua, 'e lava ke tau falala kotoa pē ki he 'Eikí kae 'ikai fa'aki ki hotau potó. 'E lava ke fakatefito 'etau mo'ui 'i he Fakamo'uí, 'aki 'etau feinga ke 'ilo'i Ia pea te Ne tataki hotau halá.

'Oku tau 'i he māmaní ke fakaha'a'i 'a e falala tatau kiate Ia na'a Ne faka'atā ke tau tu'u fakataha mo Sisū Kalaisí i He'ene folofola, "Ko au 'eni, fekau'i au."⁷

Si'oku ngaahi tokoua, kuo fakamo'oni 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'oku "ta'e-hano-tatau 'a hotau ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa maí. Neongo 'e tu'u fakataha 'a e filí pea taulofu'u mai mo e faingata'a, ka 'e hanga 'e he'etau 'ilo ki he ongoongolei mo 'etau 'ofa ki he'etau Tamai Hēvaní mo hotau Fakamo'uí, 'o fakafiemālie'i mo poupou'i hake 'a kitautolu . . . 'i he'e-tau angamā'oni'oní. . . . He 'ikai ha me'a 'i he māmaní te ne lava 'o ikuna'i kitautolu."⁸

'Oku ou fakamo'oni fakataha mo hotau palōfita 'ofeiná. Kapau te tau falala ki he'etau Tamai Hēvaní mo hotau Fakamo'uí kae 'ikai fa'aki ki hotau poto 'autolú, te Na tataki hotau halá mo 'alo'ofa mai kiate kitautolu. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fakatokanga'i ange: I he 'aho 1 'o Epeleli, 2017, na'e tukuange ai 'a Sisitā Cordon mei he'ene hoko ko e Tokoni Uā pea ui ke ne hoko ko e Tokoni Uluaki ki he Palesiteni Lahi 'o e Palaimelí.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Gordon B. Hinckley, "The Dawning of a Brighter Day," *Liahona*, May 2004, 81.
2. 2 Nifai 32:3.
3. Mōsaia 1:7.
4. Molonai 7:48.
5. Vakai, Fakahinohino ki he Folofolá, "Lotú," *scriptures.lds.org*.
6. Mōsaia 2:17.
7. 'Épalahame 3:27.
8. Tōmasi S. Monisoni, "Ke Mou Fiefia," *Liahona*, Mē 2009, 92.

Fai 'e Carol F. McConkie

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesiteni Lahi 'o e Kau Finemu'

Ko e Matamatalelei 'o e Mā'oni'oni

'Oku 'ofa 'etau Tamai Hēvaní 'iate kitautolu pea kuó Ne 'omi e me'a kotoa 'oku fie ma'u ke tau lava 'o mā'oni'oni he 'okú Ne mā'oni'oni.

"he'eku teuteu ki he fakatahá ni, ne ake 'eku manatu ki he kau fafine faivelenga tokolahí kuó u fe'iloaki mo ia, 'i he feitu'u kotoa. 'Oku ou pehē 'oku fakamatala'i lelei taha pē kinautolu 'e he saame fakafeta'i 'a e Tu'i ko Tēvitá: "Atu ki [he 'Eikí] 'a e ongoongo lelei 'oku taau mo hono huafá: 'omi ha feilaulau pea ha'u ki hono 'aó: lotu ki [he 'Eikí] 'i he matamatalelei 'o e mā'oni'oni."¹

'Oku ou mamata ki he matamatalelei 'o e mā'oni'oni 'i he kau fafine 'oku tokanga taha honau lotó ki he me'a kotoa 'oku leleí, pea nau fie hoko 'o hangē ko e Fakamo'uí. 'Oku nau tekaki honau laumālié, lotó, 'atamaí mo e iví kotoa ki he 'Eikí 'i he anga 'enau mo'ui faka'ahó.² Ko e mā'oni'oni 'oku 'i he faifeinga mo e fefa'uhí ko ia ke tauhi e ngaahi fekaú pea faka'apa'apa'i e ngaahi fuakava kuo tau fai mo e 'Otuá. Ko e mā'oni'oni ko hono fai ia 'o e ngaahi fili 'e hoko ai e Laumālie Mā'oni'oni ko hotau faifakahinohinó.³ Ko e mā'oni'oni ko hono tuku ia ki he tafa'akí 'etau ngaahi holi fakakakanó kae hoko ko ha "tangata mā'oni'oni 'i he Fakalelei 'a Kalaisí ko e 'Eikí".⁴ "Kuo pau ke fakamā'oni'oni'i

e momeniti kotoa pē 'o 'etau mo'ui ki he 'Eikí."⁵

Na'e fekau 'e he 'Otua 'o e langí ki he fānau 'a 'Isilelí, "He ko au ko [e 'Eikí] ko homou 'Otuá: ko ia te mou fakamā'oni'oni'i 'a kimoutolu, pea te mou mā'oni'oni; he 'oku ou mā'oni'oni: pea 'oua na'a mou 'uli'i 'a kimoutolu."⁶

Na'e ako mai 'a 'Eletā D. Toti Kulisitofasoni, 'o pehē: "'Oku lahi e me'a 'oku 'amanaki mai 'e he'etau Tamai Hēvaní meiate kitautolú. . . . 'Okú Ne fokotu'u mai te ne fakamā'oni'oni'i

kitautolu ke tau lava 'o 'kātakī'i ha nāunau fakasilesitiale' (T&F 88:22) pe'a 'nofo 'i hono 'aō' (Mōsese 6:57)⁷ 'Oku fakamatala'i 'e he Lectures on Faith, "He 'ikai lava 'e ha tangata 'o fiefia 'i hono nāunaú, ta'e te ne ma'u 'a hono haohaoá mo e mā'oni'oní."⁸ 'Oku 'afio'i kitautolu 'e he'etau Tamai Hēvaní. 'Okú Ne 'ofa 'iate kitautolu pea kuó Ne 'omi e me'a kotoa 'oku fie ma'u, ke tau lava 'o mā'oni'oní he 'okú Ne mā'oni'oní.

Ko e ngaahi 'ofefine kitautolu 'o e Tamai Hēvaní, pea 'oku tau takitāuhi pē 'a e tukufakaholo fakalangi 'o e mā'oni'oní. Kuo folofola 'etau Tamai Hēvaní 'o pehē, "Vakai, ko e 'Otuá au; ko hoku hingoá ko e Tangata 'o e Mā'oni'oní."⁹ Ne tau 'ofa mo hū ki he'etau Tamaí 'i he maama fakalaumālié. Ne tau holi ke hangē ko Iá. Tu'unga He'ene 'ofa haohaoa fakaetamaí, na'a Ne foaki ai Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sisū Kalaisí, ke hoko ko hotau Fakamo'uí mo e Huhu'uí. Ko e 'Alo Ia 'o e Tangata Mā'oni'oní.¹⁰ Ko Hono "huafá ko Mā'oni'oní,¹¹ "ko e Tokotaha Mā'oni'oní 'o 'Isilelī."¹²

'Oku fakatefito 'ia Kalaisi mo 'Ene 'alo'ofá mo 'Ene kelesí, 'a 'etau fakatetu'a ki he mā'oni'oní. Te tau lava hoko 'o ma'a, mo ta'emele, he taimi 'oku tau fakafisi ai mei he anga ta'emā'oni'oní kotoa pē, 'i he'etau tui kia Sisū Kalaisi

mo 'Ene Fakaleleí¹³ pea fakatomala mo'oní. 'Oku papaitiso kitautolu 'i he vaí, ke fakamolemole'i 'etau ngaahi angahalá. 'Oku fakahaohaoa'i hotau laumālié he taimi 'oku tau tali loto fiefia ai e Laumālie Mā'oni'oní. 'Oku tau ma'u fakauike 'a e ouau 'o e sākalamēnítí. 'I he laumālié 'o e fakatomala mo e holi mo'oni ki he angamā'oni'oní, 'oku tau fuakava ai 'oku tau loto fiemālie ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Kalaisí, manatu kiate Ia, mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú ke 'iate kitautolu ma'u ai pē Hono Laumālié. 'I he'etau feinga ko ia he faka'au e taimí ke tau taha mo e Tamaí, mo e 'Aló pea mo e Laumālie Mā'oni'oní, 'oku tau 'inasi ai 'i Honau natula fakalangí.¹⁴

Ko e Mā'oni'oní 'a Hono Tauhi 'Etau Ngaahi Fuakavá

'Oku tau 'ilo'i e ngaahi sivi, 'ahi-'ahi mo e faingata'a lahi te ne lava ke tohoaki'i kitautolu mei he me'a kotoa 'oku mā'oni'oní, haohaoa mo ongoongo lelei 'i he 'ao 'o e 'Otuá. Ka 'oku 'omi 'e he'etau ngaahi a'usia fakamatelié, 'a e faingamālié ke tau fili ai ki he mā'oni'oní. Ka 'oku fa'a hanga 'e he ngaahi feilaulau 'oku tau fai ke tauhi 'etau ngaahi fuakavá, 'o fakahaohaoa'i mo fakamā'oni'oní'i kitautolu.

Ne u mamata he mā'oni'oní he fofonga 'o e finemui ta'u 13 ko 'Ivanise-lina mei Kaná. Ko e taha e founiga 'okú ne tauhi ai 'ene ngaahi fuakavá, ko 'ene faivelenga 'i hono fatongia ko e palesi-teni 'o e kalasi Punungahoné. Na'a ne fakamatala loto fakatōkilalo, 'okú ne 'alu ki he 'api hono ngaahi kaungāme'a, ko ha kau finemui māmālohi, 'o kole ki he'enau mātu'a ke tuku mai ke nau omi ki he lotú. 'Oku talaange 'e he ngaahi mātu'a 'oku faingata'a he kuo pau ke fai 'e he fānaú ha ngāue 'i he Sāpaté. 'Oku 'alu leva 'a 'Ivaniselina 'o tokoni ki he ngāuē, pea fa'a tukuange mai leva ai hono ngaahi kaungāme'a ki he lotú.

Kapau te tau tauhi e ngaahi fuakava 'oku fekau'aki mo iá, 'e liliu, fakahaohaoa'i mo teuteu'i kitautolu 'e he ngaahi ouau toputapu 'o e lakanga fakataula'eikí ke tau hū ki he 'ao 'o e 'Eikí.¹⁵ 'Oku tau fefua'aki 'etau kavengá; 'oku tau fefakamālohia'aki. 'Oku tau

pukepuke ha fakamolemole 'o 'etau ngaahi angahalá he taimi 'oku tau tokoni fakalaumālie mo fakatu'asino ai ki he masivá, fiekaíá, telefuá pea mo e mahamahakí.¹⁶ 'Oku tau tauhi kitautolu ke 'ikai hatau mele 'i he māmaní, he taimi 'oku tau tauhi ai e 'aho Sāpaté pea ma'u he mo'ui taau e sākalamēnítí 'i he 'aho tapu 'o e 'Eikí.¹⁷

'Oku tau tāpuekina hotau fāmilí pea 'ai hotau 'apí ke hoko ko ha ngaahi potu mā'oni'oní. 'Oku tau mapule'i 'etau ngaahi holí kae lava ke fakafonu kitautolu 'aki 'a e 'ofa 'oku haohaoa mo tu'uloá.¹⁸ 'Oku tau tokoni ki he ni'ihi kehé 'i he angalelei mo e manava'ofa pea tu'u ko ha kau fakamo'oní 'o e 'Otuá. 'Oku tau hoko ko ha kakai 'o Saione, 'o loto taha mo fakakaukau taha, ko ha kakai ma'a 'oku nofo fakataha 'i he uouangataha mo e angamā'oni'oní.¹⁹ "He kuo pau ke tupulaki 'a Saione 'i he faka'ofo'ofa pea 'i he mā'oni'oní."²⁰

'E ngaahi tokoua, mou ha'u ki he temipalé. Kapau 'oku tau fie hoko ko ha kakai mā'oni'oní kuo mateuteu ke tali e hā'ele mai e Fakamo'uí, kuo pau ke tau tu'u hake 'o tui hotau ngaahi teunga faka'ofo'ofá.²¹ 'Oku tau si'aki e ngaahi founiga 'a e māmaní 'i he mālohi mo e lāngilangi, pea tauhi 'etau ngaahi fuakavá "ke fakakofu'i [a kitautolu] 'aki 'a e anga haohaoá, 'io, 'aki 'a e pulupulu 'o e mā'oni'oní."²²

Ko e Mā'oni'oní 'a e Hoko e Laumālie Mā'oni'oní ko Hotau Faifakahinohinó

Ko e mā'oni'oní ko ha me'afoaki ia 'o e Laumālié. 'Oku tau tali e me'a-foaki ko 'ení he taimi 'oku tau fili ai ke fai e ngaahi me'a te ne fakatupulaki e mālohi fakahaohaoa 'o e Laumālie Mā'oni'oní he'etau mo'uí.

'I hono talitali 'e Mā'ata 'a Sisū Kalaisi ki hono 'apí, na'a ne ongo'i mālohi ke tauhi ki he 'Eikí 'i he lelei taha te ne lavá. Na'e fili 'a Mele ia ke nofo hifo he "ve'e va'e 'o Sisúú" ke fanongo ki He'ene folofolá. 'I he ongo'i mafasia 'a Mā'ata he ngāue ta'e 'i ai ha taha ke tokoní, na'a ne hanu, "Eiki, 'oku 'ikai te ke tokanga kuo li'aki au 'e hoku tokouá, ke u ngāue toko taha pē?"

'Oku ou manako he valoki angavai-vai taha 'oku ou fakakaukauloto atu ki

aí. 'I he 'ofa hoahaoa mo e manava'ofa tu'uloa, na'e na'ina'i ange e Fakamo'uí:

"Ma'ata, Ma'ata, 'okú ke femo'uekina mo [hoha'a] ki he ngaahi me'a lahi:

"Ka ko e me'a pē taha 'oku 'aongá: pea kuo fili 'e Mele 'a e me'a lelei, 'a ia 'e 'ikai to'o meiate iá."²³

'E ngaahi tokoua, kapau te tau angamā'oni'oni, kuo pau ke tau ako ke nofo hifo he ve'e va'e 'o e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí pea tuku ha taimi mo'ó e mā'oni'oni. 'Oku tau tuku nai e telefoní ki he tafa'akí, pe lisi 'o e ngaahi me'a ta'efá'alaua ke fái, pea mo e hoha'a ki he ngaahi me'a 'o e māmaní? 'Oku hanga 'e he lotú, akó mo e muimui ki he folofola 'a e 'Otuá, 'o fakaafe'i mai 'Ene 'ofa faifakama'a mo faifakamo'uí ki he'etau mo'uí. Tau to'o mu'a ha taimi ke mā'oni'oni ai, kae lava ke fakafonu kitautolu 'aki Hono Laumálie toputapu mo fakahaohaooá. 'I he hoko 'a e Laumálie Mā'oni'oni ko hotau faifikahinohinó, te tau mateuteu ai ke tali e Fakamo'uí 'i he matamatalelei 'o e mā'oni'oni.²⁴

Ko e Mā'oni'oni ko e Hoko Ko ha Taha Mā'oni'oni 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí

Fakatatau mo e folofola fakalaumālie 'a e Tu'i ko Penisimaní, ko kinautolu 'oku mā'oni'oni 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí, 'oku nau angavaivai, angamalū, loto fakatökilalo, fa'a kātaki pea fonu

'i he 'ofá, 'o hangē ko e Fakamo'uí.²⁵ Na'á ne kikite ko Sisū Kalaisí, "a e 'Eiki Māfimafi 'a ia 'okú ne pulé, 'a ia na'e 'i aí, pea 'okú ne 'i ai mei he ta'engatá ki he ta'engatá kotoa, [e hā'ele hifo ia] mei he langi 'i he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatá, pea nofo 'i ha sino 'o e kelekele." Na'á ne ha'u ke tāpuaki'i e mahakí, heké, tulí, pea mo e kuí pea ke fokotu'u hake 'a kinautolu kuo pekiá. Ka na'á Ne mamahi "o lahi hake 'i he me'a 'oku fa'a kātakí 'e he tangatá, tuku kehe pē 'a e maté."²⁶ Pea neongo

ko Ia pē 'oku fakafou mai ai e fakamo'uí, ka na'e taukae'i, kaumaea'i pea tutuki Ia. Pea na'e toe tu'u hake e 'Alo 'o e 'Otuá mei fa'itoka, koe'uhí ke tau lava kotoa 'o ikuna'i e maté. Ko Ia te ne fakamaau'i 'a e māmaní 'i he angamā'oni'oni. Ko Ia te ne hahu'i kotoa kitautolú. Ko Ia 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí. Ko Sisū Kalaisí 'a e matamatalelei 'o e mā'oni'oni.

'I he fanongo e kakai 'o e Tu'i ko Penisimaní ki he'ene ngaahi leá, ne nau tō ki he kelekelé, pea ne lahi fau 'enau loto fakatökilaló mo e 'apasia ki he 'alo'ofa mo e nāunau 'o hotau 'Otuá. Ne nau 'ilo'i honau tu'unga fakaemāmaní. 'Oku tau sio nai ki he'etau fakafalala kakato ki he kelesi mo e 'alo'ofa 'a Kalaisí ko hotau 'Eik? 'Oku tau 'ilo'i nai, 'oku tau ma'u e me'afoaki lelei fakatu'asino mo fakalaumālie kotoa pē 'o fakafou 'ia Kalaisí? Fakatatau mo e palani ta'engata 'a e Tamaí, 'oku tau manatu'i nai 'oku 'atautolu e nonga 'i he mo'uí ni pea mo e ngaahi nāunau 'o e ta'engatá 'o fakafou pē 'i Hono 'Alo mā'oni'oni?

'Ofa ke tau kau fakataha mo e kakai 'o e Tu'i ko Penisimaní, 'i he'e-nau kalanga 'i he le'o taha, "Oiauē 'alo'ofa mai, pea ngāue 'aki 'a e ta'ata'a fakalelei 'o Kalaisí koe'uhí ke mau lava 'o ma'u ha fakamolemole 'o 'emau ngaahi angahalá, pea lava ke fakama'a 'a homau lotó; he 'oku mau tui kia Sisū

Kapau te tau angamā'oni'oni, kuo pau ke tau ako, hangē ko Melé, ke nofo hifo he ve'e va'e 'o e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí pea tuku ha taimi mo'ó e mā'oni'oni.

Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, 'a ia na'á ne fakatupu 'a e langí mo e māmaní, pea mo e ngaahi me'a kotoa pē."²⁷

'Oku ou fakamo'oni kapau te tau ha'u ki he Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelī, 'e nofo'ia kitautolu 'e Hono Laumālié ke lava 'o fakafonu kitautolu 'aki 'a e fiefiá, pea ma'u ha fakamolemole 'o 'etau ngaahi angahalá pea mo ha konisénisi 'oku nonga.

Kuo foaki mai 'e he Tamai Hēvaní ha ivi ke tau hoko 'o ma'oni'oni. 'Ofa ke tau fai hotau lelei tahá ke tauhi 'etau ngaahi fuakavá pea hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko hotau faifakahinohino. 'I he'etau tui kia Sisū Kalaisí, 'oku tau hoko ai ko ha kakai mā'oni'oni 'o fakafou 'i He'ene Fakaleleí, ke tau lava 'o ma'u e mo'ui ta'e-fa-a-maté pea 'oatu e fakafeta'i 'oku taau mo e huafa 'o e 'Otua ko 'etau Tamaí. 'Ofa ke hoko 'etau mo'ui ko ha feilaulau toputapu ia, ke tau lava 'o tu'u i he 'ao 'o e 'Eikí 'i he matamatatalelei 'o e mā'oni'oni. 'I he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 1 Fakamatala Me'a Hokohoko 16:29.
2. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 20:31–34.
3. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 45: 57.
4. Mōsaia 3:19.
5. Brigham Young, "Remarks," *Deseret News*, Apr. 2, 1862, 313; vakai foki, James E. Faust, "Standing in Holy Places," *Liahona*, May 2005, 62.
6. Levitiko 11:44.
7. D. Todd Christofferson, "Ko Kimoutolu 'Oku ou 'Ofa Aí, 'Oku ou Valoki'i mo Tautea'i," *Liahona*, Mē 2011, 97.
8. *Lectures on Faith* (1985), 77.
9. Mōsese 7:35.
10. Vakai, Mōsese 6:57.
11. Isaia 57:15.
12. 1 Nifai 10:21, 24, 26, 28.
13. Vakai, Molonai 10:32–33.
14. Vakai 2 Nifai 1:4.
15. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 84:20.
16. Vakai, Mōsaia 4:26.
17. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 59:9.
18. Vakai, 'Alamā 38:12.
19. Vakai, Mōsese 7:18–19.
20. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 82:14.
21. Vakai, 2 Nifai 8:24.
22. 2 Nifai 9:14.
23. Vakai, Luke 10:38–42.
24. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 45:57, 59.
25. Vakai, Mōsaia 3:19.
26. Mōsaia 3:5, 7.
27. Mōsaia 4:2.

Fai 'e Linda K. Burton

Palesiteni Lahi 'o e Fineofá

Kau Fefine Pau

'Oku 'i ai ha kau fefine ākonga pau 'oku fakatefito 'enau mo'ui 'i he Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí, pea nau ma'u ha 'amanaki lelei 'i he tala'ofa 'o 'Ene feilaulau Fakaleleí.

Si'oku ngaahi tokoua 'ofeina, 'oku mau 'ofa atu mo fakamālō atu 'i ho'omou tali angavaivai mo loto manava-kavakava e fakaafe 'a e Kau Palesitenisi 'Uluakí pea mo e ngāue ki he #KoeMuliAu. 'Oua mu'a na'a tuku ho'omou lotu, fakafanongo ki he fanafana 'a e Laumālié mo e ngāue ki he ngaahi ue'i 'oku mou ma'ú.

Tatau ai pē pe 'oku ou fefolau'aki holo pē hení pe 'i he funga 'o e māmaní, 'oku 'ikai fo'ou hano 'eke mai 'e ha taha, "Okú ke manatu'i au?" Koe'uhí ko e 'ikai ke u haohaoá, 'oku pau ke u talaatu 'oku fa'a ngalo 'iate au e ngaahi hingoá. Ka 'oku ou manatu'i e 'ofa mo'oni ne 'omi 'e he Tamai Hēvaní ke u ma'u he'eku fe'iloaiki mo Hono ngaahi foha mo e 'ofefine pelepelengesí.

Ne u toki ma'u kimuí ni ha faingamālie ke talanoa mo ha kau fefine 'ofeina 'i pilisone. 'I he'emaú māvaé, na'e kole mai 'e ha fefine 'o pehē, "Sisitā Peatoni, 'oua mu'a na'a ngalo kimautolu." 'Ofa pē te ne ma'u e ongo tatau mo e ni'ihi 'oku 'ikai loto ke ngaló, 'i he'eku vahevahe ha fakakaukau mo kimoutolu.

Kau Fefine Pau 'i he Kuonga 'o e Fakamo'ui: Fakatefito 'i he Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí

Kuo fakahaa'i 'e he kau fefine he kuonga kotoa pē 'a e sīpinga faive-lenga 'o e tu'unga fakaākonga 'oku tau faifeinga ki aí. "Oku 'i he Fuakava Fo'oú ha ngaahi talanoa ki ha kau fefine pau, 'oku fakahingoa pe 'ikai 'asi honau hingoá, ka na'a nau fakahaa'i 'enau tui kia Sisū Kalaisí [mo 'Ene Fakaleleí], aka pe a mou'iaki 'Ene ngaahi akonakí pea mo fakamo'oni ki He'ene ngāué, ngaahi maná mo Hono faka'e'i eikí. Na'e hoko e kau fefine ko 'ení ko ha kau ākonga mo ha kau fakamo'oni mahu'inga ki he ngāue 'o e fakamo'ui."¹

Fakakaukau ki he fakamatala ko 'eni 'i he tohi 'a Luké. 'Uluakí, lolotonga e ngāue fakafafekau 'a e Fakamo'ui:

"Pea hili ia . . . na'á ne 'alu [a Sisū] 'i he kolo mo e potu kakai kotoa pē, 'o malanga mo fakahā 'a e ongoongolelei 'o e 'Otua: pea na'e 'iate ia 'a e toko hongofulu mā uá,

"Pea mo e *kau fefine pau*, . . . ko Mele Makitaline, . . . mo Sōana . . . , mo Sūsana, mo e tokolahi kehe, na'a nau tauhi iá."²

Hokó, hili 'Ene Toetu'ú:

"Pea ko e *kau fefine* [pau] 'e ni'ihi . . . na'a nau 'alu hengihengi ki he fonualotó;

“ . . . Pea ‘i he ‘ikai te nau ‘ilo hono sinó, na‘a nau ha‘u, ‘o pehē, kuo nau mamata foki ki he kau ‘āngelō, pea nau pehē kuo mo‘ui ia.”³

Kuo tā tu‘o lahi ‘eku lau hifo kimu‘a e fakamatala ngali me‘anoa ko ia ko e “kau fefine pau,” ka ‘i he‘eku fakalaulauloto ki ai kimu‘i ni maí, hangē ne toe hā makehe hake e fakalea ko iá. Fakakaukau angé ki he ‘uhinga tatau ‘o e fo‘i lea ko e *pau* ‘i he‘ene fehokotaki mo ha, kau fefine *pau mo faivelenga*: “fakapapau‘i,” “lelei,” “lototo‘a,” “mālohi,” “fakamahino,” “papau,” mo “falala‘anga.”⁴

I he‘eku fakalaulauloto ki he ngaahi fo‘i lea ongo mo‘oni ko iá, ne u manatu ai ki ha ongo *fefine pau* ‘i he Fuakava Fo‘oú na‘á na fai ha fakamo‘oni lelei, lototo‘a mo pau ‘o fekau‘aki mo e Fakamo‘uí Neongo ne na hangē ko kitau-tolú ‘o ‘ikai haohaoa, ka ‘oku ue‘i hotau-lotó ‘e he‘ena fakamo‘oní.

Manatu‘i e fefine he ve‘e vaikelí ‘oku ‘ikai hā hono hingoá, ka na‘á ne faka-afe‘i e ni‘ihi kehé ke nau omi ‘o mamata pea ako mei he Fakamo‘u? Na‘á ne fai ha fakamo‘oni *pau* ‘i ha fehu‘i: “Ko e Kalaisí ‘eni pe ‘ikai?”⁵ Na‘e fu‘u mālohi fau ‘ene fakamo‘oní mo ‘ene fakaafé ko ia na‘e “tui kiate ia . . . ‘a e tokolahī.”⁶

Hili e mālōlō ‘a Lāsalosi ko e tuonga‘ane ‘o Ma‘ata, ko e ākonga ‘ofeina mo e kaungāme‘a ‘o e ‘Eikí, pau pē na‘á ne lea‘aki ‘i he lo‘imata‘ia mo‘oni, “Eiki, ka ne ke ‘i hení, pehē, ne ‘ikai mate hoku tuonga‘ané.” Fakakaukau angé ki he hoko atu ‘ene leá ‘i he loto pau mo‘oni, “Ka ‘oku ou ‘ilo ‘a eni, ko ia kotoa pē te ke kolea ki he ‘Otuá, ‘e foaki ‘e he ‘Otuá kiate koe.” Na‘e hoko atu ‘ene fakamo‘oni ‘o pehē, “Oku ou tui ko e Kalaisí ‘a koe, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otua, ‘a ia na‘e totonu ke ha‘u ki māmaní.”⁷

‘Oku tau aka mei he ongo fafine ko ‘ení ‘oku ‘i ai ha kau *fefine ākonga pau* ‘oku fakatefito ‘enau mo‘ui ‘i he Fakamo‘ui ko Sisū Kalaisí mo ma‘u ha ‘amanaki lelei ‘o fakafou ‘i he tala‘ofa ‘o ‘Ene feilaulau fakaleleí.

Kau Fefine Tauhi-Fuakava Pau ‘o e Ongoongolelei Kuo Toe Fakafoki Mai: Loto Fiemālie ke Feilaulau

I he kuonga mu‘á, na‘e feilaulau ha kau *fefine pau* ‘i he‘enau fakamo‘oni‘i mo mo‘ui ‘aki e ngaahi akonaki ‘a Sisuú. Na‘e fai e me‘a tatau pē ‘e ha kau *fefine pau* ‘i he konga kimu‘a ‘o hono Toe Fakafoki mai ‘o e Ongoongolelei. Na‘e kau ‘a Telusila Henituliki mo hono

fāmilí he kau ului fo‘oú mo e ni‘ihi ne faingata‘a‘ia ‘i hono fakatanga‘i ‘o e Kāingalotú ‘i he Vahefonua Misulí. Na‘e mamatea hono husepānití lolotonga e Tau ‘i he Vaitafe Pikopikó. Ko ia pē na‘á ne tauhi hono malí mo tokonaki ma‘a hono fāmilí.

“I ha taimi fakamamahi ‘e taha, ne ‘osi ai e me‘akai e fāmilí, na‘á ne manatu ki ha le‘o na‘e ongo ange kiate ia, ‘Tatali pē, he ‘e tokonaki ‘e he ‘Eikí.”

‘I he fie ma‘u ko ia ‘ene tamasi‘i ke kau he Patālione Māmongá, ne ‘ikai ke ne tomu‘a tali ia peá ne lotu ai ‘o fefa‘uhi mo e Tamai Hēvaní kae ‘oua “kuo hangē ne lea mai ha le‘o kiate ia, “Okú ke fie ma‘u koā e nāunau mā‘olunga tahá?” Na‘á ne tali ange, “Io, pea hoko atu e le‘o, ‘Te ke ma‘u fēfē ia ka ‘i hono fai pē ‘o e ngaahi feilaulau ma‘ongo‘onga tahá?”⁸

‘Oku tau aka mei he *fefine pau* ko ‘ení ‘oku fie ma‘u ‘etau loto ‘aki ke feilaulaú, ki hono tauhi ‘etau fuakavá.

Kau Fefine Pau ‘o e ‘Aho ní: Ko Hono Manatu‘i mo Teuteu Atu ke Kātoanga‘i ‘Ene Foki Mai

Kuó u lave atu ki ha kau *fefine pau* ‘i he kuonga ‘o e Fakamo‘uí, mo e konga

kimu'a hono Fakafoki Mai e Oongooleleí. Kae fefē e tā sīpinga fakaā-konga mo e fakamo'oni 'a ha kau *sefine pau* 'i hotau kuongá?

I ha'aku toki 'a'ahi ki 'Ēsia, ne toe fakalotolahia au 'e he kau *sefine pau* ne mau fe'iiloakí. Ne ongo makehe kiate au e kāingalotu to'u tangata 'uluaki 'i 'Initia, Malēsia mo 'Initonēsia, ne nau faifeinga ke mo'ui 'aki e ongoongo-leleí 'i honau 'apí, pea fa'a hoko ia ko ha feilaulau lahi, 'i he fepaki e mo'ui 'aki 'o e ongoongoleleí pea mo e anga fakafonua 'o e fāmilí mo e fonuá. 'Oku kei hokohoko atu hono faitāpuekina 'e he to'u tangata kehekehe 'o ha kau *sefine pau* 'i Hongo Kongo mo Taiuaní, 'a e mo'ui honau fāmilí, kāingalotu 'o e Siasí mo e tukui-koló, 'i he fakatefito 'enau mo'ui 'i he Fakamo'uí mo 'enau fiemālie ke feilaulau ke tauhi e ngaahi fuakavá 'Oku ma'u ha kau *sefine pau* pehē 'i he Siasí.

Kuo ta'u lahi hono faitāpuekina 'eku mo'ui 'e ha *sefine pau* pehē, 'i he'ene fefā'uhī he ta'u 'e 15 kuohilí mo e mahaki tauhi faingata'a mo tolonga ko ia ko e uoua vaivaí (inclusion body myositis). Neongo na'e heka saliote pē, ka na'a ne feinga ke hounga'ia mo kei muimui pē ki he'ene lisi "Malavá"—ko ha lisi 'o e ngaahi me'a te ne *lava* 'o fai, hangē ko 'eku LAVA ke mānāvá, lava ke folo ha me'a, lava ke lotú pea lava ke

ongo'i e 'ofa 'a hoku Fakamo'uí. 'Okú ne meimeei fai faka'aho ki hono fāmilí mo e kaungāme'á, 'a 'ene fakamo'oni *pau* 'oku fakatefito 'ia Kalaisí.

Ne u toki fanongo he talanoa kia Sení. Ko ha tokotaha 'osi ngāue faka-faifekau, ka na'e vete 'ene ongomātu'á lolotonga 'ene ngāue fakafaifekaú. Na'a ne fakamatala ki [he'ene] "ilifia mate" he fakakaukau atu ki he'ene teu foki ki 'apí. Ka 'i he 'osi 'ene ngāue fakafaifekau ki 'Italí, 'i he'ene afe he 'api fakamisioná kae toki foki mai ki 'Ameliká, na'e 'i ai ha *sefine pau*, 'a ia ko e mali 'o e palesiteni fakamisioná, na'e tokoni angavaivai ange kiate ia 'aki pē 'ene helu hono 'ulú.

Hili ha ta'u lahi mei ai, na'e faitāpuekina e mo'ui 'a Sení 'e ha *sefine pau* 'e taha ko Teli—ko ha palesiteni Fine'ofa 'i he siteikí—"i he taimi na'e ui ai 'a Sení ko ha palesiteni Fine'ofa he uootí. Na'e kei lolotonga ngāue 'a Sení he'ene pepa fakatotolo ki hono mata'itohi toketaá. Na'e 'ikai ngata pē he hoko 'a Teli ko ha faifikahinohino kia Sení ko ha takimu'á, ka na'a ne toe nofo foki mo Sení 'i ha houa 'e 10 'i falemahaki 'i hono ma'u 'e Sení e tala 'okú ne puke he kanisā totó (leukemia). Na'e 'a'ahi 'a Teli ki falemahaki mo 'ave holo 'a Sení ki he'ene ngaahi 'apoinimení. Na'e pehē 'e Sení, "Mahalo ne tu'o lahi 'eku lua he'ene kaá."

Neongo 'ene puke lahí, ka na'e hokohoko atu pē e ngāue faitōnunga 'a Sení ko e palesiteni Fine'ofa 'o e uotí. Neongo 'ene faingata'a'ia, ka na'a ne telefoni mo text pea mo 'imeili mei hono mohengá peá ne fakaafe'i e kau fafiné ke nau 'a'ahi ange kiate ia. Na'a ne meili ha fanga kii kaati mo ha fakamatala ki he kakaí, 'o ne 'ofa pē mei he mama'ó ki he'ene kau fafiné. 'I he taimi na'e kole ai 'e he uotí ha tā 'o 'ene kau palesitenisí, ko e la'itā 'eni ne 'oangé. Koe'uhí ko ha *sefine pau* foki 'a Sení, na'a ne fakaafe'i e niihi kehé ke nau fefua'aki 'enau kavengá, kau ai ha'aná.

Na'e fakamo'oni 'a e *sefine pau*, ko Sení 'o pehē: "Oku 'ikai ngata pē he'e-tau 'i hení ke fakahaofi e niihi kehé, ka ke fakahaofi foki mo kitautolu. Pea 'oku ma'u e fakamo'uí 'i he ngāue fakataha mo Sisū Kalaisí, mei hono ma'u ha mahino ki He'ene 'alo'ofá mo 'Ene Fakaleleí pea mo 'Ene 'ofa ki he kakai fefine 'o e Siasí. 'Oku hoko ia he fanga kii me'a faingofua hangē ko hono helu ha 'ulu 'o ha taha, 'ave ha kii tohi fakalotolahí, mahino mo fietokoni 'o e 'amanaki leleí mo e 'alo'ofá pe ko hano tuku ke tokoni'i kitautolu 'e he kau fafiné."

Ngaahi tokoua, 'i he taimi kuo toho-aki'i ai 'etau tokangá, tau loto veiveiu, angahala'ia, mamahi pe mei siva e 'amanakí, tau tali mu'a e fakaafe 'a e 'Eikí ke inu 'Ene vai mo'ui 'o hangē ko ia ne fai 'e he *sefine pau* 'i he vaikelí, mo ne fakaafe'i e niihi kehé ke fai e me'a tatau, 'i he'etau takitaha fai 'etau faka-mo'oni *pau*: "Ko e Kalaisí 'eni pe 'ikai?"

'I he taimi 'oku hā ngali fehālaaki ai e mo'ui, hangē ko ia ne hoko kia Mā'ata he mālōlō hono tuonga'ané—he taimi 'oku tau a'usia ai e mamahi 'o e ongo'i ta'elatá, pa'á, mole hotau 'ofa-'angá, mole mo e faingamālie ke mali mo 'i ai ha fāmilí, movetevete 'a e 'apí, a'usia 'o e loto mafasiá, puke fakaesinó pe faka'atamaí, mafasia 'o e 'atamaí, loto hoha'á, ma'unimā, faingata'a'ia fakapa'angá pe ko ha ngaahi faingamālie kehe—"ofa ke tau manatu'i 'a Mā'ata pea tau fai e fakamo'oni *pau* tatau pē: "Ka 'oku ou 'ilo . . . [peal] 'oku ou tui ko e Kalaisí koe, ko e 'Alo 'o e 'Otuá."

'Ofa ke tau manatu'i e kau *sefine pau* ne nau fakafisi ke li'aki hotau

Ko Sení ('i lotó), na'e hoko ko e palesiteni Fine'ofa 'o e uotí neongo 'ene puke he kanisā totó, fakataha mo e kau mēmipa 'o 'ene palesitenisí.

Fakamo'u lolotonga 'Ene a'usia e mamahi lahi 'i he kolosí pea nau ma'u e faingamālie kimui ange ke hoko ko ha kau fuofua fakamo'oni *pau* 'o 'Ene Toetu'u nāunau'iá. 'Ofa ke tau nofo ofi kiate Ia 'i he'etau lotú mo e ako folofolá. 'Ofa ke tau toe ofi ange kiate Ia 'i he'etau teuteu mo ma'u 'a e ongo faka'ilonga toputapu 'o 'Ene feilaulau fakaleléi he uike takitaha lolotonga e ouau 'o e sākalamēnítí, pea 'i he'etau tauhi e ngaahi fuakavá, 'o tokoni ki he ni'ihi kehé 'i honau taimi faingata'a'iá. Mahalo te tau kau ai he kau *sefine pau*, ko e kau ākonga 'o Sisū Kalaisi, 'a ia te nau kātoanga'i 'Ene toe hā'ele nāunau'ia maí.

'E ngaahi tokoua, 'oku ou fakamo'oni 'oku 'i ai ha Ongomātu'a Fakalangi 'ofa; pehē ki hotau Fakamo'u ko Sisū Kalaisi; pea mo 'Ene Feilaulau ta'efakangatangata ma'atautolú. 'Oku ou 'ilo na'e tomu'a fakanofo e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ke hoko ko e palōfita 'o e Ongoongolei kuo Fakafoki Maí. 'Oku ou 'ilo 'oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná pea na'e liliu ia 'i he mālohi 'o e 'Otuá. Kuo tāpuekina kitautolu 'aki ha palōfita mo'ui 'i hotau kuongá, ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni. 'Oku ou 'ilo'i *pau* e ngaahi mo'oni ko 'en! . 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

Fakatokanga'i ange: I he 'aho 1 'o 'Epeleli, 2017, na'e tukuange ai 'a Sisitā Burton mei he'ene hoko ko e Palesiteni Lahi 'o e Fine'ofā.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi 'Ofefine i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofā* (2011), 3.
2. Luke 8:1–3; toe fakamamafa'i.
3. Luke 24:22–23; toe fakamamafa'i.
4. 'I he lea faka-Pilitāniá, 'oku 'uhinga 'e taha e fo'i lea *paú* ki he "ngaahi me'a kuo filifili" pe "fa'ahinga kehekehe 'o ha me'a." Ka ko e faka'uhinga 'oku ou loto ke fakatōmamafa ai he 'aho ní, ko e ongo'i fakapapaú, lototo'á mo e faivelengá.
5. Sione 4:29.
6. Sione 4:39.
7. Sione 11:21–22, 27; toe fakamamafa'i.
8. Vakai, Jennifer Reeder and Kate Holbrook, eds., *At the Pulpit: 185 Years of Discourses by Latter-day Saint Women* (2017), 51–52.
9. Faka'aonga'i he fakangofua 'a Jennifer Reeder, ko ha mataotao he hisitōlia 'o e kakai fefiné 'i he senituli 19, 'i he Potungāue Hisitōlia 'o e Siasí.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí

"“Oku ou Tuku [‘Eku] Melinó Kiate Kimoutolu”

Na'e tala'ofa 'e he 'Eikí 'a e melinó ki He'ene kau ākongá, 'i he 'amanaki ke Ne mavahe meiate kinautolú. Kuó Ne fai e tala'ofa tatau pē kiate kitautolu.

Si'oku tuofāfine 'ofeina, kuo faitā-puekina kitautolu he pooni 'e he Laumālie 'o e 'Otuá. Kuo hanga 'e he ngaahi hiva mo e pōpoaki ue'i fakalangi mei he kau taki fafine fakaofó ni, 'o fakamāloha 'etau tuí mo fakatupulaki 'etau holi ke tauhi e ngaahi fuakava toputapu kuo tau fai mo 'etau Tamai Hēvani 'ofá. Kuo tau ongo'i e tupulaki 'etau 'ofa ki he 'Eikí ko Sisū Kalaisi mo 'etau hounga'ia 'i he me'a'ofa fakaofo 'o 'Ene feilaulau fakaleléi.

'Oku faingofua pē 'eku pōpoaki he pōní. Kuo tau ongo'i kotoa ha nonga he pooni. 'Oku tau faka'amu ke tau toutou ongo'i e fa'ahinga nonga ko iá 'i hotau lotó, 'i hotau fāmilí pea mo e kakai 'oku tau feohí. Na'e tala'ofa 'e he 'Eikí 'a e melinó ki He'ene kau ākongá, 'i he 'amanaki ke Ne mavahe meiate kinautolú. Kuó Ne fai e tala'ofa tatau pē kiate kitautolu. Ka kuó Ne folofola te Ne 'omi 'a e melinó 'i He'ene founiga pē 'A'ana, kae 'ikai ko e founiga 'a e māmaní. Na'á Ne fakamatala'i e founiga 'o 'Ene 'omi e melinó:

"Ka ko e Fakafiemālié ko e Laumālie Mā'oni'oní, 'a ia 'e fekau 'e he Tamaí 'i hoku huafá, te ne ako'i 'a kimoutolu 'i he me'a kotoa pē, mo fakamanatu'i

'a kimoutolu 'i he me'a kotoa pē, 'a ia kuó u lea'aki kiate kimoutolú.

"Oku ou tuku 'a e melinó kiate kimoutolu, ko 'eku melinó 'oku ou foaki kiate kimoutolú: 'oku 'ikai hangē ko e foaki 'a māmaní, 'a 'eku foaki kiate kimoutolú. 'Oua na'a mamahi homou lotó, pea 'oua na'a manavahē ia" (Sione 14:26–27).

Na'e fie ma'u 'e he ngaahi foha 'o Mōsaiā e me'afoaki ko ia 'o e melinō, 'i he'enau ngāue fakafaifekau ki he kau Leimanā. Ne nau lotua ha fakalotahī, 'i he'enau kī'i hohā'a 'i he'enau ongo'i e mafatukituki honau fatongiā. Pea na'e 'a'ahi 'a e 'Eikī kiate kinautolu 'aki 'a hono Laumālié, mo folofola ange kiate kinautolu: Mou fiemālie. Pea na'e fakafiemālie'i 'a kinautolu" (Alamā 17:10; vakai foki, 'Alamā 26:27).

'E 'i ai ha ngaahi taimi te mou faka'a-naua ai 'a e melinō, 'i ha'amou fehangahangai mo e ongo'i ta'epau'iā kae pehē ki he tu'unuku atu e faingata'ā. Na'e ako 'e he ngaahi foha 'o Mōsaiā e lēsoni na'e ako'i 'e he 'Eikī kia Molonaí. Ko ha fakahinohino ia kiate kitautolu kotoa: "Kapau 'e ha'u kiate au 'a e tangatā te u fakahā kiate kinautolu 'a honau vaivaí. 'Oku ou foaki ki he tangatā 'a e vaivaí koe'uhī ke

nau loto-fakatōkilalo; pea 'oku fe'unga 'a 'eku 'ofā ki he tangata kotoa pē 'oku nau fakavaivai'i 'a kinautolu 'i hoku 'ao, he kapau te nau fakavaivai'i 'a kinautolu 'i hoku 'ao, pea tui kiate au, te u liliu 'a e ngaahi me'a vaivaí ko e mālohi kiate kinautolu." (Eta 12:27).

Na'e pehē 'e Molonai 'i he'ene "fanongo ki he ngaahi folofolā ni," na'e "fakafiemālie'i" ia (Eta 12:29). 'E lava ke hoko kinautolu ko ha fakanonga kiate kitautolu kotoa. 'Oku 'ikai fakalakalaka 'a kinautolu 'oku 'ikai ke nau 'ilo'i honau ngaahi vaivaí. Ko ha tāpuaki ke ke 'ilo'i ho vaivaí, he 'oku tokoni ia ke ke loto-fakatōkilalo ai pē mo ne fakatafoki ma'u pē koe ki he Fakamo'u. 'Oku 'ikai ngata pē hono fakafiemālie'i koe 'e he Laumālié, ka ko Ia foki 'oku vaka ai hono liliu 'e he Fakalele'i ho natulā. 'Oku hoko leva e me'a vaivaí 'o mālohi.

'E 'i ai ha ngaahi taimi 'e pole'i ai 'e Sētane ho'o tuí; 'oku hoko ia ki he kau ākonga kotoa pē 'a Sīsū Kalaisí. Ko ho malu'anga mei he ngaahi 'ohofi ko 'enī, ko ho'o ma'u e tākaua 'o e Laumālié Mā'oni'oní. 'E lea fakanonga atu e Laumālié ki ho'o mo'u. Te Ne fakalotahī'i koe ke ke laka atu 'i he tui. Pea te Ne fakafoki ho'o manatū ki he ngaahi taimi na'a ke ongo'i ai e maama pea mo e 'ofa 'a Sīsū Kalaisí.

'E malava ke hoko e manatū ko e taha 'o e ngaahi me'afoaki pelepelengesi taha 'e lava ke foaki 'e he Laumālié kiate koé. Te Ne "fakamanatu'i 'a kinoutolu 'i he me'a kotoa pē, 'a ia kuo lea 'aki 'e he 'Eikī kiate kinoutolū" (Sione 14:26). Mahalo ko e manatu ia ki ha lotu na'e tali, ki hano ma'u ha ouau 'o e lakanga fakataula'eikī, ki hano fakapapau'i 'o ha fakamo'oni, pe ko ha momeniti ne ke mātā ai e to'ukupu 'o e 'Otuá 'i ho'o mo'u. Mahalo 'i ha 'aho he kaha'ú, 'i ha taimi te ke fie ma'u ai ha ivi, 'e fakamanatu'i atu 'e he Laumālié 'a e ongo 'okú ke lolotonga ma'u 'i he fakataha ko 'enī. 'Oku ou lotua 'e hoko 'enī.

Ko e taha 'o e manatu melie 'oku fa'a fakamanatu mai 'e he Laumālié, ko ha houalotu sākalamēniti 'i ha efiafi 'e taha na'e fai 'i ha kī'i fale ukamea 'i 'Aosituliā, he ngaahi ta'u lahi kuohilī. Na'e tu'u 'a e falé 'i lalo 'i ha halanga lēlue. Mahalo na'e toko hongofulu mā ua e kakai na'e 'i aí, 'o nau tangutu 'i ha 'ū sea papa. Ko e tokolahī 'o kinautolu ko ha kakai fefine, nī'ihi ne kei talavou pea matu'otu'a ange ha nī'ihi. Ne u mamata ki ha ngaahi lo'imata 'i hono tufa mai 'o e sākalamēniti ki he kī'i ha'ofangā ni. Ne u ongo'i e 'ofa 'a e Fakamo'u ki he Kāingalotu ko iā, pea pehē pē mo kinautolu. Ka ko e mana ne u manatu'i tahā, ko e maama ko ia ne hangē na'a ne fakafonu e kī'i falé mo e ongo'i nonga ne 'i aí. Na'e po'uli pea 'ikai ha matapā sio'ata, ka na'e maamangia 'a e lokī ia 'o hangē ko e ho'atā mālié.

Na'e malama pea mahutafea 'a e maama 'o e Laumālié Mā'oni'oní he efiafi ko iā. Pea ko e ngaahi matapā sio'ata ne hū mai ai e māmā, ko e ngaahi loto fakatōkilalo ia 'o e Kāingalotu ko iā, ne nau omi ki he 'ao 'o e 'Eikī 'o kumia ha fakamolemole 'o 'enau angahalā pea

tukupā ke manatu ma'u pē kiate Ia. Na'e 'ikai faingata'a ke manatua Ia he taimi ko iá, pea na'e hanga he'eku manatu ki he a'usia topuputapu ko iá, 'o 'ai ke toe faingofua ange 'eku manatu kiate Ia mo 'Ene Fakaleleí he ngaahi ta'u kimui angé. Na'e fakahoko e tala'ofa 'i he 'aho ko iá he lotu sākalamēniti 'e nofo'ia kimautolu 'e he Laumālié, pea mau ma'u ai mo e ongo'i maama mo nongá.

Hangē ko kimoutolú, kuó u fakafe-ta'i ko e ngaahi founa lahi kuo 'a'ahi mai ai 'a e 'Eikí mo e Fakafemālié kiate au, he'eku fie ma'u ha fiemālié. Ka 'oku 'ikai ngata pē e tokanga 'etau Tamai Hēvaní ki he'etau fiemālié, ka 'oku lahi ange 'ene tokanga ki he'etau fakalakalaká. Ko e "Fakafemālié" ko e taha pē ia e ngaahi founa 'oku fakamatala'i 'aki e Laumālié Mā'on'i'oní 'i he folofolá. Ko e taha 'eni: "Pea ko 'eni, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, falala ki he Laumālié ko ia 'oku tākiekina ke failelei" (T&F 11:12). Ko e taimi lahi, ko e lelei te Ne tataki koe ke ke fakahokó, ko ha'o tokoni'i ha

taha ke ne ma'u e ivi fakafiemālie tatau pē mei he 'Otuá.

Kuo hanga 'e he 'Eikí 'i Hono potó, 'o fakataha'i mai kimoutolu 'i ha ngaahi houalotu mo ha ngaahi kalasi 'i Hono Siasí. Kuó Ne fai ia ke fakatupulaki ho mālohi ke failelei. Kuo 'oatu 'i he ngaahi houalotu ko 'ení ha ngaahi tukupā mahino ke ke tokoni'i e ni'ihi kehé Ma'ana. Hangē ko 'ení, kapau ko ha finemui koe, mahalo 'e kole atu 'e ho'o písopé pe taki 'o e Kau Finemuí ke ke tokoni'i ha Loumaile 'oku "māmālohi." Mahalo 'okú ke 'ilo'i lelei ange e finemui ko iá, 'o laka ia 'i he písopé pe taki 'o e Kau Finemuí. Mahalo 'okú ke 'ilo'i 'okú ne faingata'a'ia 'i 'api pe 'i 'apiako pe fakatou'osi pē. Mahalo he 'ikai 'ilo 'e ho'omou kau takí e 'uhinga ne ue'i ai kinautolu ke nau kole atu ke ke tokoni'i e finemui ko 'ení, ka 'oku 'afio'i ia 'e he 'Eikí pea 'okú Ne tataki e ngāué ni 'o fakafou 'i he tataki fakalau-mālie 'a Hono Laumālié.

Ke ola lelei ho'o ngaahi feingá, 'e fie ma'u ki ai ha mana 'o e liliu lotó,

ho loto 'o'oú pea mo e finemui ke fakahaofí—pea 'oku fie ma'u ki ai e tākaua 'o e Laumālié Mā'on'i'oní. 'E lava 'e he Laumālié 'o tokoni ke ke vakai ki he Loumaile māmālohi 'o hangē ko e vakai ki ai 'a e 'Eikí. 'Oku 'afio'i 'e he 'Eikí homo lotó, kae pehē ki he ngaahi faingamālie ke liliu ai e ngaahi lotó. Te Ne lava 'o 'a'ahi atu kiate kimoua fakatou'osi 'i Hono Laumālié, ke ue'i kimoua ke mo loto-fakatōkilalo, fa'a fakamolemole mo 'ofa.

'E lava 'e he Laumālié ko iá 'o 'oatu e fakalea, ngāue mo e fa'a kātaki 'oku fie ma'u ke ke fakaafe'i ai ha lami ke foki mai ki he tākangá. Pea te Ne lava 'o ue'i e loto 'o e tākangá 'i he kalasi Loumailé ke nau 'ofa mo talitali lelei 'a e sipi na'e heé, koe'uhí ka hokosia e taimi te ne foki mai aí, te ne ongo'i kuó ne foki mai ki 'api.

Ko ho mālohi ko ia ke failelei ko ha ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá, 'e makatu'unga hano konga lahi, mei he uouangataha mo e 'ofa 'oku mou ma'u. Ko ha me'afoaki 'eni 'e taha 'o e melinó 'oku fakafou mai 'i he Laumālié Mā'on'i'oní.

Na'e mahino 'eni kia 'Alamā. Ko e 'uhinga ia na'a ne kōlenga ai ki hono kakai "ke 'oua na'a 'i ai ha fakakikihi 'iate kinautolu ka 'oku totonu ke nau sio ki mu'a 'i he loto pē taha, 'o ma'u 'a e tui pē taha mo e papitaiso pē taha, pea ke taha honau lotó 'i he uouangataha mo e fe'ofo'ofani" (Mōsaia 18:21).

'Oku fie ma'u 'a e uouangataha 'i he'etau kalasí mo hotau fāmili, ka tau ma'u e Laumālié. Ka 'oku tau 'ilo'i foki mei he ngaahi me'a kuo hokó, 'oku fai-nigata'a ke paotoloaki ha fa'ahinga uouangataha mo 'ofa pehē. 'Oku fie ma'u e takaua 'o e Laumālié Mā'on'i'oní ke ne fakaava hotau matá mo ue'i hotau lotó.

'Oku ou manatu'i ha punopuna ha taha 'o homa ngaahi fohá 'i he mohengá pea ne u pehē 'e holo e mohengá. Ne u ongo'i fakatupu 'ita, pea ne u ngaua leva ke fokotu'utu'u lelei hoku falé. Ne u puke'i mai hoku fohá 'i hono ongo umá, 'o u hiki'i hake ia ke ma lava 'o fesiofaki.

Ne lea mai e Laumālié ki hoku 'atamaí. Ne hangē ia ha le'o vaivai ka na'e mahuhuhuhu ai hoku lotó. "Okú ke pukepuke ha tokotaha lelei." Ne u

tukuhifo fakalelei ia ki he mohengá peá u kole fakamolemole ange.

Kuó ne hoko he taimí ni ko e tangata lelei na'e 'ai 'e he Laumālie Mā'oni'oní ke u sio ki ai he ta'u 'e 40 kuohilí. Te u hounga'ia ma'u ai pē 'o ta'engata 'i hono fakahaofi au 'e he 'Eikí mei he'eku ngaahi ongo'i ta'e'ofa ko iá, 'o ne fekau'i mai e Laumālie Mā'oni'oní ke u lava 'o sio ki he fānau 'a e 'Otuá 'o hangē ko 'Ene 'afio mai kiate iá.

'E hoko mai e uouangataha 'oku tau fekumi ki ai 'i hotau ngaahi famílí mo e Siasí, 'i he'etau tuku ko ia ke liliu 'e he Laumālie Mā'oni'oní e anga 'etau vakai mo 'etau fakakaukau ki he nī'ihí kehé. 'Oku mamata e Laumālie 'aki e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí. Fakafanongo ki he fakalea na'e faka'aonga'i 'e Molomona ke fakamatala'i 'aki e manava'ofá. Fakakaukau ki ha ngaahi taimi ne ke ongo'i ai ia:

"'Oku kātaki fuoloa 'a e manava'ofá pea 'oku 'ofa ia, pea 'oku 'ikai meheka, pea 'oku 'ikai fakafuofuolahí, 'oku 'ikai kumi 'ene me'a 'a'ana, 'oku 'ikai 'itangofua, 'oku 'ikai fakakaukau kovi, pea 'oku 'ikai fiefa 'i he angahalá ka 'oku fiefa 'i he mo'oní, 'okú ne kātaki 'i he me'a kotoa pē, 'oku tui ki he me'a kotoa

pē, 'oku 'amanaki ki he me'a kotoa pē, 'oku kātekina 'a e me'a kotoa pē.

"Ko ia 'e hoku kāinga, [pea 'oku ou tānaki atu, mo e tuofafine] 'ofeina, kapau 'oku 'ikai te mou ma'u 'a e manava'ofá, ko e me'a noa pē 'a kimoutolu, he 'oku 'ikai faka'au 'o ngata 'a e manava'ofá. Ko ia mou nofo ma'u 'i he manava'ofá, 'a ia 'oku mahu'inga taha 'i he me'a kotoa pē, he kuo pau ke ngata 'a e me'a kotoa pē—

"Ka ko e manava'ofá 'a e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí, pea 'oku tolonga ia 'o ta'engata; pea ko ia ia 'e 'ilo'i 'okú ne ma'u ia 'i he 'aho faka'osí, 'e lelei ia kiate ia.

"Ko ia 'e hoku kāinga [mo e tuofafine] 'ofeina, lotu ki he Tamaí 'aki 'a e ivi kotoa 'o e lotó, koe'uhí ke fakafonu 'a kimoutolu 'aki 'a e 'ofá ni, 'a ia kuó ne foaki kiate kinautolu kotoa pē 'oku mui-mui mo'oní 'i hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí; koe'uhí ke mou hoko ko e ngaahi foha [mo e ngaahi 'ofefine] 'o e 'Otuá; koe'uhí ka hoko 'a e taimi te ne hā mai aí te tau tatau mo ia, he te tau mamata kiate ia 'i hono anga totonú; koe'uhí ke tau ma'u 'a e 'amanaki leleí ni; koe'uhí ke faka-haohaoa'i 'a kitautolu 'o hangē ko 'ene haohaoá" (Molonai 7:45–48).

Ko e taumu'a 'eni 'a e Tamai Hēvaní ma'au ko Hono ngaahi 'ofefine pelepelengesí. Mahalo 'e hangē ia ha taumu'a taumama'ó, ka mei he anga 'Ene vakaí, 'oku 'ikai ke ke mama'o koe. Ko ia 'okú Ne 'a'ahi atu ai kiate koe 'i Hono Laumālie ke fakafiemālie'i, fakalotolahi'i, pea mo ue'i koe ke 'oua na'a ke fo'i.

'Oku ou tuku atu 'eku fakamo'oni pau 'oku 'afio'i koe 'e he Tamaí—'afio'i ho'o ngaahi fie ma'ú—'ofeina koe pea 'okú Ne ongona ho'o ngaahi lotú. 'Oku fakaafe'i koe 'e Hono 'Alo 'Ofa'angá ke ke ha'u kiate Ia. Pea 'okú Na fekau'i atu e Laumālie Mā'oni'oní ke tokoni ki ho'o feinga ke tokoni'i e nī'ihí kehé Ma'anauá.

Tu'unga 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí, 'oku lava ai 'e he takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oní 'o fakamā'oni-oní'i mo fakahaohaoa'i ho laumālie. Te ke lava leva 'o ongo'i e melino na'e tala'ofa 'e he Fakamo'uí te Ne tuku ki He'ene kau ākongá. Pea 'i he melino ko iá, 'e hoko mai ha 'amanaki fiefa peá ke ongo'i e maama mo e 'ofa mei he Tamaí mo Hono 'Alo 'Ofa'angá, 'okú Ne tataki Hono pule'angá 'i he māmaní 'o fakafou 'i He'ene palōfita mo'úí. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'emeni. ■

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki'

Ko Hono Tānaki e Fāmili 'o e 'Otuá

'Oku finangalo e 'Otua ko e Tamai ke toe foki hake 'a 'Ene fānaú, 'i ha ngaahi fāmili pea 'i he nāunau.

Si'oku kāinga 'ofeina, 'oku ou fiefia he faingamālie ke 'i hení mo kimoutolu he kamata'anga 'o e konifelenisi lahí ni. 'Oku ou talitali fiefia kimoutolu.

Kuo hoko ma'u pē 'a e konifelenisi lahí ko ha taimi fakatahataha'i ia 'o e Kāingalotú. Kuo tau fu'u tokolahí ke tau toe fakataha kotoa ki ha feitu'u pē 'e taha, ka kuo 'omi 'e he 'Eikí ha ngaahi founiga ke a'utaki atu ai kiate kimoutolu e ngaahi tāpuaki 'o e konifelenisi lahí, neongo pe ko e fē feitu'u 'oku mou 'i ái. Neongo 'oku fakafiefia ke vakai ki he fakataha mai e Kāingalotú ki he Senitā Konifelenisí ni, ka 'oku 'ikai ngalo 'iate kimautolu 'oku tu'u atu mei he tu'unga malangá ni, 'a e kakai 'e laui miliona 'oku fakataha hake he funga 'o e māmaní ke mamata mo fanongo ki he konifelenisí. 'Oku fakataha hake hamou tokolahí mo homou ngaahi fāmili; kae fakataha hake ha nīhi mo e kaungāme'a pe kāingalotu 'o e Siasí.

Neongo pe ko e fē feitu'u 'oku mou 'i ái pe founiga 'oku a'utaki atu ai hoku le'ó, mou mea'i mu'a neongo 'oku 'ikai ke tau fakataha hení, ka 'oku mau ongo'i homou laumālié. 'Oku mau

fakatauange pē 'oku mou ongo'i fātaha mo kimautolu—ke mou ongo'i e mālohi fakalaumālie 'oku ma'u he taimi 'oku fakataha ai ha kakai tui 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí.

Kuó u ongo'i ke u lea atu kiate kimoutolu he 'ahó ni 'o fekau'aki mo ha fakataha kehe. Ko e fa'ahinga fakataha ia 'oku 'ikai hoko he māhina 'e ono kotoa pē 'o hangē ko e konifelenisi lahí. Ka kuo hokohoko mai ia talu mei hono Toe Fakafoki mai 'o e Siasí, pea kuo fakavave'i ia he ngaahi ta'u kimui ní. 'Oku ou 'uhinga ki hono tānaki fakataha mai 'o e fāmili 'o e 'Otuá.

Ke fakamatala'i e tānaki ko 'ení, mahalo 'e lelei ke tau kamata mei he taimi hotau fanau'i, kimu'a pea hoko e taimi 'oku ui 'e he Tohi Tapú "ko e kamata'angá" (Sēnesi 1:1). Na'a tau nofo he taimi ko iá mo e Tamai Hēvaní ko 'Ene fānaū fakalaumālié. 'Oku mo'oni 'eni ki he toko taha kotoa pē kuo mo'ui 'i he māmaní.

Ko e hingoa, "tokouá" mo e "tuonga'ané" mo e "tuofefiné," na'e 'ikai ko ha lea fakafe'i loaki pē ia pe fakalaulaunoa kiate kitautolu. Ko hano fakahaa'i ia 'o ha mo'oni ta'engata: Ko e 'Otuá 'a e Tamai mo'oni e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá; 'oku tau kau kotoa ki Hono fāmili ta'engatá. Koe'uhí 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu 'aki e 'ofa haohaoa 'a e Tamai, 'okú Ne finangalo ke tau fakalakalaka ke tau hoko 'o hangē ko Iá.

Na'á Ne fokotu'u ha palani ke tau omi ki he māmaní 'i ha ngaahi fāmili, 'o ma'u ha a'usia 'e teuteu'i ai kitautolu ke tau toe foki kiate Ia 'o mo'ui hangē ko 'Ene mo'uí.

Ko e ngaahi tefito'i 'elemēniti 'o e palani ko 'ení, 'a e tala'ofa ko ia 'e foaki 'e Sisū Kalaisi 'Ene mo'uí ko ha feilaulau, ke fakahaofi kitautolu mei he angahalá mo e maté. Ko hotau fatongia he palani ko iá, ke tali lelei e feilaulau 'a e Fakamo'uí, 'aki 'etau talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e ongoongoleleí. Na'á ta tali 'a e palani ko 'ení. Ko hono mo'oní ne ta fiefia ai, neongo na'e pau ke ta mavahe mei he 'ao 'etau Tamaí pea ngalo 'iate kitautolu e me'a ne tau a'usia mo Iá.

Ka na'e 'ikai ke 'omi noa pē kitautolu ki hení. Na'e foaki mai kiate kitautolu takitaha ha konga 'o e maama 'a e 'Otuá, 'oku ui ko e "Maama 'a Kalaisí,"

ke tokoni ke tau fakafaikehekehi'i 'a e leleí mo e koví, totonú mo ia 'oku halá. Ko e 'uhinga 'eni 'oku lava ai 'e kinautolu ne mo'ui kae 'ikai 'ilo ki he palani 'a e Tamaí, 'o ongo'i 'i honau lotó 'oku totonu mo lelei ha ngaahi tō'onga 'e ní'ihí, kae kovi ha ní'ihí.

'Oku fu'u 'ilonga 'etau ongo'i e totonú mo e halá he taimi 'oku tau 'ohake ai 'etau fānaú. 'Oku ma'u 'e he mātu'a kotoa pē 'a e holi ke ako'i ki he'enau fānaú 'a e ngaahi 'ulungāanga ma'á. Ko e konga 'eni 'o e mana 'i he palani 'a e Tamai Hēvaní. 'Okú Ne finangalo ke omi 'Ene fānaú ki he māmaní, 'o muimui ki he sipinga ta'engata 'o e ngaahi fāmili na'e 'i he langí. Ko e fāmilí ko e tefito'i 'iuniti ia 'o e ta'engatá, pea ko 'Ene taumu'á ke nau toe hoko foki ko e tefito'i 'iuniti 'i he māmaní. Neongo 'oku 'ikai hao-haoa e ngaahi fāmili fakaemāmaní, ka

'oku ma'u ai 'e he fānau 'a e 'Otuá e faingamālie lelei taha ke talitali kinautolu ki he māmaní 'i he 'ofa pē ko ia 'oku ofi taha ki he me'a ne tau ongo'i 'i he langí—'a e 'ofa fakaemātu'a. Ko e ngaahi fāmilí foki 'a e founa lelei taha ke paotoloaki mo tuku'au hifo ai e ngaahi 'ulungāanga ma'á mo e tefito'i mo'oni lelei, 'a ia te ne ala tataki kitautolu ke tau toe foki ki he 'ao 'o e 'Otuá.

Ko ha ki'i konga si'i pē 'o e fānau 'a e 'Otuá 'i he mo'ui ko 'ení, 'oku mahino kakato kiate kinautolu e palani 'a e 'Otuá, pea nau lava 'o ma'u e ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi fuakava 'e lava ke faka'aonga'i lelei ai e mālohi fakalelei 'o e Fakamo'uí 'i he'etau mo'uí. 'E lava foki 'e kinautolu 'oku ma'u ha mātu'a lelei tahá 'o mo'ui faivelenga 'o fakatatau mo e maama 'oku nau ma'u, neongo 'oku te'eki ai ke nau fanongo 'ia Sisū Kalaisi mo 'Ene Fakaleleí pe fakaafe'i ke papitaiso 'i Hono huafá. Kuo mo'oni 'eni 'i hotau kāinga 'e laui miliona 'i he hisitölia 'o e māmaní.

Mahalo 'e taku 'e ha ní'ihí 'oku 'ikai totonu 'eni. Mahalo te nau lau ko ha fakamo'oni ia 'oku 'ikai ha palani, pe fie ma'u makehe ki he fakamo'uí—pea nau ongo'i he 'ikai hanga 'e ha 'Otua ia mo 'ofa 'o fa'u ha palani 'e 'atā pē ke ma'u 'e ha konga si'i 'o 'Ene fānau. Mahalo 'e lau 'e ha ní'ihí ia pau pē ne 'osi fakapapau'i 'e he 'Otuá ia kimu'a pe ko hai 'e fakamo'uí He'ene fānaú, peá Ne 'ai pē ke nau ma'u e ongoongoleleí, kae 'ikai pē ke "fili" e ní'ihí ia kuo te'eki ai ke nau fanongo 'i he ongoongoleleí.

Ka 'okú ta fakatou 'ilo'i, tu'unga 'i he ngaahi mo'oni ne toe fakafoki mai 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, 'a e lahi ange e anga'ofa mo e angatonu ia e palani 'a e 'Otuá. 'Oku hoha'a mai 'etau Tamai Hēvaní ke Ne tānaki mo tāpuekina kotoa 'a Hono fāmilí. Neongo 'okú Ne 'afio'i he 'ikai ke nau fili kotoa ke kau ki he tānaki, ka 'oku 'orange 'e He'ene palani ki He'ene fānaú kotoa 'a e faingamālie ke tali pe fakasitu'a'i 'Ene fakaafé. Pea ko e fāmilí 'a e uho 'o e palani ko 'ení.

Na'e pehē 'e he palōfita ko Malakaí 'i he ngaahi senituli kuohilí, 'e 'i ai e 'aho 'e fekau'i mai ai 'e he 'Otuá 'a 'Ilaisiá ke "liliu 'a e loto 'o e mātu'a ki he fānau,

pea ko e loto 'o e fānaú ki he'enu mātū'a" (Malakai 4:6).

Na'e fu'u mahu'inga fau e kikite ko 'ení, he na'e toe folofola 'aki ia 'e he Fakamo'u'i He'ene 'a'ahi ki he Ongo 'Ameliká hili 'Ene toetu'u (vakai, 3 Nifai 25:5-6). Pea i he 'a'ahi 'a e 'āngelo ko Molonai ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, na'a ne lea'aki foki e kikite 'a 'Ilaisiaá 'o fekau'aki mo e lotó, ngaahi tamaí mo e fānaú (vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:36-39).

Ko e 'aho 1 'eni 'o 'Epelelī. I ha 'aho 'e ua mei hení, 'e hoko he 'aho 3 'o 'Epelelī e ta'u 'e 181 mei hono fakahoko e kikite 'a Malakaí. Ko e 'aho ia na'e ha'u ai 'a 'Ilaisiaá 'o foaki kia Siosefa Sāmita 'a e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí ke sila'i e ngaahi fāmilí ke ta'engata (vakai, T&F 110:13-16).

Talu mei he 'aho ko iá ki he 'ahó ni, mo e fakautuutu e tokanga 'a e kakaí ki hono takitaha hisitōlia fakafāmilí. 'Oku toe fakautuutu ange 'a e vāofi e kakaí mo 'enau ngaahi kuí, 'i he'enu mātu'inga'ia aí. Kuo fokotu'u ha ngaahi laipeli mo e kautaha tohi-hohoko mo e tekinolosia he māmaní ke tokoni ki he tokanga makehe ko 'ení. Kuo hanga 'e he mālohi 'o e 'initanetí ke fakatupulaki e fetu'utakí, 'o 'ai ke malava e ngaahi fāmilí 'o ngāue fakataha ke fai e hisitōlia fakafāmilí 'i ha founa vave mo maau kuo te'eki ke tau mātā kimu'a.

Ko e hā 'oku hoko kotoa ai e ngaahi me'a ni? 'Oku tau ui ia ko e "laumālie 'o 'Ilaisiaá" he 'oku 'ikai hano fakalea lelei ange. Te tau lava foki 'o ui tatau ia "ko hono fakakakato 'o e kikité." 'Oku ou fakamo'oni atu na'e ha'u 'a 'Ilaisiaá. Kuo liliu e loto 'o e fānaú—"a kitaua ia—ki he'etau ngaahi tamaí, ko 'etau ngaahi kuí. Ko e 'ofa ko ia 'okú ke ongo'i ki ho'o ngaahi kuí, ko ha konga ia hono fakahoko e kikite ko iá. 'Oku fakatō-kakano ia 'i ho'omou mo'u. Ka 'oku mahulu hake ia 'i homou DNA pē.

Hangē ko 'ení, 'i ho'omou muimui ki he ngaahi ue'i ke ako fekau'aki mo homou hisitōlia fakafāmilí, mahalo te mou 'ilo'i ai na'e vahevahe mai 'e hao kāinga ha me'a fekau'aki mo koe pe ko ho'o manako he lau tohí mo ho'o talē-niti hivá. 'E lava ke mālie mo fakalahi ai ho'o 'iló. Kapau 'e ngata ai ho'o ngāue,

te ke ongo'i 'oku mole ha me'a. 'Oku 'uhinga iá he 'oku fie ma'u ha me'a lahi ange 'i he ongo'i māfaná pē, ki hono tānaki mo 'ai ke faaitaha e fāmilí 'o e 'Otuá. 'Oku fie ma'u e ngaahi fuakava topupatu ne fai 'i he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí.

Na'e 'ikai ke ma'u e ngaahi ouau ko iá 'e ha toko lahi ho'o ngaahi kuí. Ka na'a ke ma'u ia 'i he founa 'a e 'Otuá. Pea na'e 'afio'i 'e he 'Otuá te ke toe 'ofa ange ki ho'o ngaahi kuí, pea te ke ma'u e tekinolosia 'oku fie ma'u ke 'ilo'i 'aki kinautolu. Na'a ne 'afio'i foki te ke mo'ui 'i ha kuonga 'oku ofi e ngaahi tempiale ke ke lava 'o hū ki aí, ke fakahoko e ngaahi ouaú, 'o lahi ange 'i ha toe taimi he hisitōlia. Pea na'a Ne 'afio'i te Ne lava 'o falala atu ke ke lava'i e ngāue ni 'o fakafofonga'i ho'o ngaahi kuí.

Ko e mo'oni 'oku tau takitaha femo'uekina pē 'i hotau ngaahi fatongia mahu'inga, 'oku tuku ki ai 'etau tokangá mo hotau taimí. 'Oku tau 'ilo kotoa 'oku mahulu hake e me'a 'oku finangalo e 'Eikí ke tau faí, 'i he me'a ko ia 'oku tau malavá. Kae me'amālie, 'oku 'omi 'e he 'Eikí ha founa ma'a-tautolu takitaha ke tau ma'u ha lototo'a mo ha fiemālie 'i he'etau ngāue, 'o kau ai e ngāue ki he hisitōlia fakafāmilí. 'Oku tau ma'u ha ivi ke fai e me'a 'okú

Ne kole maí 'o fakafou he'etau tui 'oku 'ikai 'omi 'e he Fakamo'uí ha fekau, "kae 'ikai te ne teuteu ha hala ma'anau-tolu ke [tau] lava ai 'o fai 'a e me'a kuó ne fekau kiate kinautolú" (1 Nifai 3:7).

'Oku ou 'ilo 'oku mo'oni 'eni, mei he me'a kuó u a'usiá. 'I he ngaahi ta'u lahi kuohilí, 'i he'eku kei ako 'univésití, ne u fe'iloaki ai mo ha tangata ne ngāue 'i ha taha 'o e ngaahi kautaha komipiuta lalahi taha he māmaní. Ko e taimi 'eni he kamakamata e me'a fakakomipiutá, pea na'e fekau'i mai ia 'e he'enu kautahá ke ha'u 'o tu'uaki fakatau mai ha ngaahi komipiuta ki he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Kiate au, na'e 'ikai kau e tangata tu'uakí ni ia ki ha siasi. Ka na'a ne lea mai 'i he ofo mo e vēkeveke, "'Oku nau fekumi he siasí ni ki he me'a 'oku nau ui ko e 'tohi hohoko,' 'o kumi e hingoa 'o e kakai pekiá ke 'ilo'i 'enau ngaahi kuí. Na'e kumi e kakaí tautaufefito ki he kakai fafiné, 'i ha 'ū faile kapineti, 'i ha fanga kí'i kaati ke ma'u ha fakamatala." Kapau 'oku tonu 'eku manatú, hangē kiate au na'a ne pehē na'e tui sū lapa 'a e kakai fefiné ke lava ke nau lele 'o vave ange. Ne hoko atu e fakamatala 'a e motu'a, "I he'eku vakai ki he mafatukituki 'o e me'a ne nau feinga ke faí,

ne u 'ilo'i kuó u ma'u ha 'uhinga ki hono fa'u 'o e komipiutá."

Na'e 'i ai pē 'ene mo'oni. 'E hoko 'a e komipiutá ko ha konga mahu'inga 'o e kaha'u 'o e hisitōlia fakafāmilí—kae 'ikai ko e komipiuta ko ē na'a ne tu'uakí. Na'e ue'i fakalaumālie ha taki 'o e Siasí ke ne fili ke 'oua na'a fakatau 'ene 'ū komipiutá. Na'e pau ke tali e Siasí ki he tekinolosia ne 'ikai 'ilo he taimi ko ia 'e lava 'o ma'u. Ka kuó u 'ilo 'i he ngaahi ta'u lahi ko 'ení, neongo e tekinolosia lelei tahá, he 'ikai pē ke ne teitei lava 'e ia 'o fetongi e fakahā mei he langí, hangē ko ia ne ma'u 'e he taki 'o e Siasí. Ko ha ngāue fakalaumālie 'eni, pea 'oku tataki ia 'e he 'Eikí 'o fakafou 'i Hono Laumālie Mā'oni'oní.

'I he ngaahi uike si'i kuohilí, ne u ngāue ai he'eku hisitōlia fakafāmilí mo ha taha 'o e kau faifale'i, pea tokoni mai mo ha taha he telefoní. Na'e 'i ai ha palopalema 'i he monitoa komipiuta 'i mu'a 'iate aú, na'e 'ikai ke u lava 'o solova 'i hoku mālohi fakaemāmaní. Ne u sio ki ha ongo hingoa, ne 'omi kiate au 'i he fakafo'o e tekinolosiá, ko ha kakai mahalo ne tatali ki ha ouau 'o e temipalé. Ka ko e koví, na'e kehekehe 'a e ongo hingoa, ka na'a ku tui ko e tokotaha tatau pē kinaua. Ko hoku

fatongiá ke fakapapau'i pe ko e hā e mo'oni.

Ne u kole ange ki he'eku faifale'i ke ne talamai. Ne nau pehē mai, "Ikai, kuo pau ke ke fili." Na'e 'ikai ke nau fakapapau'i te u ma'u 'a e mo'oni. Na'e 'omi 'e he komipiutá, 'i hono mālohi mo e fakamatálá, 'a e tāpuaki ko 'eku siofi e ongo hingoá, vakai'i e fakamatala 'oku ma'u, fai ha toe fekumi, lotu fakalongo-longo pea 'ilo'i pe ko e hā e mo'oni. 'I he'eku lotú, ne u 'ilo'i fakapapau 'a e me'a ke u fái—'o hangē ko ia kuó u fai 'i he ngaahi tükunga kehe ne u fie ma'u ai e tokoni fakalangí ke solova ha palopalema.

'Oku 'ikai foki ke tau 'ilo'i e me'a fakafo'o 'ue'i 'e he 'Otuá ke fai 'e ha kakai ke tokoni 'i He'ene ngāue ko e tānaki Hono fāmilí. Ka ko e hā pē 'ilo fakafo'o 'e ma'u, 'e fie ma'u e Laumālie ia ke ngāue 'i ha kakai hangē ko kitauá. 'Oku 'ikai totonu ke tau ofo hení. He ko e ngaahi foha mo e 'ofefine 'eni 'o e 'Otuá. Te Ne 'omi ha fa'ahinga ue'i fakalaumālie pē 'e fie ma'u ke nau fa'u ai e faingamālie ke toe foki kiate Ia.

Kuo tali 'e he to'u tupu 'o e Siasí he ngaahi ta'u kimui ní, 'a e laumālie 'o 'Ilaisiaá, 'i ha founa fakafo'o mo'oni. 'Oku tokolahi ha ni'ihi 'oku ma'u lekomeni temipale fakangatangata pea 'oku nau toutou faka'aonga'i ia. 'Oku toe femo'uekina ange e fai'anga papitaiso he temipalé, 'i ha toe taimi ki mu'a; pea kuo liliu 'e ha ngaahi temipale 'enau taimi-tēpilé, ke feau e tokolahi 'o e kakai kei talavou 'oku ò ki he temipalé.

Na'e tātātaha ka ko ha faka'atā makehe ia ki he to'u tupú ke nau 'omi e hingoa 'enau ngaahi kuí ki he temipalé. Ka ko e angamahení ia he taimí ni, pea taimi lahi ko e kakai kei talavou 'oku nau ma'u e ngaahi kui ko ia.

'Ikai ngata aí, 'oku tokolahi ha to'u tupu kuo nau foaki honau taimí ke fai ha fekumi he hisitōlia fakafāmilí pea kuo hanga 'e he ngāue fakatemipalé 'o fakamāloha 'enau fakamo'oni ki he palani 'o e fakamo'uí. Kuó ne fakatupulaki 'enau ongo'i e Laumālie 'i he'enau mo'uí kae holoki e ivi takiekina 'o e filí. Kuo tokoni ia ke nau ongo'i ofi ange ki honau fāmilí pea mo e 'Eiki ko Sisú

Kalaisí. Kuo nau ako 'oku 'ikai ngata pē 'i hono fakahaofi 'e he ngāue ni e kau pekiá, ka 'okú ne fakahaofi kotoa kitautolu (vakai, T&F 128:18).

Ko e me'a lelei hono puke 'e he to'u tupú e vīsoné; pea 'oku fie ma'u ke tulituli hake 'enau mātuá. 'Oku tokolahi ha kakai he taimí ni kuo nau tali ke papi-taiso 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālie koe'uhí ko e ngāue kuo fai 'e he to'u tupú, pea 'oku nau tatali ki he ngaahi ouau kehe ko e kakai lalahí pē te nau lava 'o fai he temipalé 'i māmani. 'Oku 'ikai fakataumu'a e ngāue 'o hono tānaki e fāmili 'o e Tamai Hēvaní ki he to'u tupú pē, pea 'oku 'ikai ko ha ngāue pē ia ma'a 'enau ngaahi kuí. Ko e ngāue ia ki he tokotaha kotoa. 'Oku tau kau kotoa ki he tānaki.

Ko e ngāue 'eni hotau to'u tangatá, 'o hangē ko ia ne ui 'e he 'Apostolo ko Paulá, ko e kuonga 'o e "kakato 'o e ngaahi kuongá," 'e tānaki fakataha kotoa ai ['e he 'Otuá] 'a e "me'a kotoa pē 'ia Kalaisí, 'a e me'a 'oku 'i he langí mo ia 'oku 'i māmaní; 'io, 'iate ia" ('Efesō 1:10). 'Oku malava ke fakahoko 'eni 'i he fakalelei na'e fai 'e he 'Alo Tofu pē Taha 'o e 'Otuá ko Sisú Kalaisí. 'Oku makatu'unga 'iate Ia, 'a e malava 'a "[kinautolu] na'e mama'o atu 'i mu'a, kuo fakaofi 'i he ta'ata'a 'o Kalaisí. He ko hotau melino'angá ia, 'a ia kuó ne ngaohi 'a e uá ke taha pē, pea kuó ne holoki hifo 'a e 'ā vahevahé 'i lotó" ('Efesō 2:13–14). Kuo mou ongo'i 'eni, hangē ko ia kuó u ongo'i, 'a e tupulaki ho'o 'ofá 'i ho'o sio ki he la'itá 'o ha'o kui. Kuó ke ongo'i he temipalé he taimi 'oku mahulu hake ebingoa 'okú ke sio ki ai he temipalé, peá ke ongo'i na'e 'ilo'i koe 'e he tokotaha ko 'ení mo ne ongo'i ho'o 'ofá.

'Oku ou fakamo'oni 'oku finangalo e 'Otuá ke toe foki ange 'Ene fānaú ki 'api, 'i he ngaahi fāmili pea 'i he nāunau. 'Oku mo'ui 'a e Fakamo'uí. 'Okú Ne tataki mo tāpuekina e ngāue ni, pea 'okú Ne tokaima'ananga mo tataki kitautolu. 'Okú Ne fakamālō atu 'i ho'omou tokoni faivelenga ki hono tānaki fakataha Hono fāmilí, pea 'oku ou palōmesi atu te ke ma'u e tokoni 'okú ke fekumi ki ai mo fie ma'u. 'I he huafa 'o Sisú Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e M. Joseph Brough

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Kau Talavoú

Ko Hono To'ukupu Tākiekiná

'Oku 'afio'i 'e he Tamai Hēvaní 'a 'éta fie ma'ú, 'o laka ange ia 'i ha toe taha kehe.

Ko e taha e tokoni 'ofeina taha 'a e Tamai Hēvaní ke tākiekina 'aki 'Ene fānaú, ko e ngaahi kui angamā 'onī oní. Ko ha fefine pehē 'eku kui fefiné. Na'e fakatonutonu au 'e he'eku tamaí 'i ha me'a na'e hoko he'eku kei si'i, ka 'oku 'ikai ke u manatu'i pe ko e hā. Na'e siofi pē 'e he'eku kui fefiné 'ene fakatonutonú peá ne pehē ange, "Monitī, 'oku ou tui 'oku fu'u fefeka ho'o fakatonutonú."

Na'e tali ange he'eku tamaí, "E Fa'ē, te u fa'itelihā pē au hono fakatonutonu 'eku fānaú."

Na'e tali le'ovaivai ange 'eku kui fefine potō, "Te u pehē pē mo au."

'Oku ou tui fakapapau na'e ongona 'e he'eku tamaí e takiekina poto 'ene fa'eé he 'aho ko iá.

I he'etau fakakaukau ki he tākiekiná, mahalo te tau fakakaukau ki ha himi 'oku tau 'ilo'i mo 'ofa ai—"Fānau Au 'a e 'Otuá." Ko e fakalea 'eni 'o e taú, "Tataki au, tauhi au, peá ta ò mo au, ke u 'ilo 'a e halá."¹

Ne toki mahino kiate au kimuí ni ko e taú ni ko ha fakahinohino fakalangi ia ki he ngaahi mātu'á. I he'eku fakalaualuloto ki he fakaleá ni, ne u fakatokanga'i neongo 'oku 'asi ai e

ke tokoni'i kitautolu 'i hotau hala ke tau toe foki hake ai kiate Iá."²

Fanongo ki he fakalea ko iá: 'Oku 'afio'i 'e he Tamai Hēvaní 'a 'éta fie ma'ú, 'o laka ange ia 'i ha toe taha kehe. Ko hono olá, ko 'Ene fa'u ha polokalama tauhi fakatāutaha 'oku tuha mo kitautolu. 'Oku lahi hono kongokongá. 'Oku kau ai Hono 'Aló pea mo e Fakaleleí, Laumālie Mā'onī oní, ngaahi fekaú, folofolá, lotú, kau palofitá, kau 'apostoló, ngaahi mātu'á, ngaahi kuí, kau taki faka-Siasi fakalotofonuá pea mo ha kakai kehe—ke nau tokoni kotoa ke tau toe foki 'o nofo mo Ia ha 'aho.

Tuku mu'a ke u vahevaha atu he 'ahó ni ha konga 'o e polokalama tauhi fakatāutaha kuó u 'ilo'i ai 'oku tataki, fakahinohino'i pea 'a'eva fakataha ha Tamai 'ofa mo au pea mo hoku kii' fāmil? 'Oku ou lotua te mou takitaha lava 'o 'ilo'i 'i ho'omou ngaahi a'usiá 'oku tataki, fakahinohino'i pea 'a'eva mo kimoutolu ho'omou Tamai Hēvaní, pea te mou lava 'i he 'ilo ko iá 'o laka atu 'i he lototo'a, he 'oku 'ikai ke mou tuēnoa.

Ko e ngaahi fekau 'a e Tamai Hēvaní, 'a e ngaahi konga mahu'inga taha 'o e polokalama tauhi ko 'ení. Na'e pehē 'e 'Alamā, "Kuo te'eki ai hoko 'a e fai angahalá ko e fiefia."³ Ko hono fakanaina'i ko ia 'o e tō'onga ta'efe'ungá kae 'ikai fakatonutonu'i he 'ofá, ko e 'ofa lau pē ia, pea 'okú ne poupou'i 'e ia e fo'i fakakaukau 'e lava ke hoko e angahalá ko e fiefia. Na'e fakamatala'i mahino 'e he

fakahinohino ko iá, ka 'oku toe loloto ange hono 'uhingá. 'Oku tau takitaha tautapa ki he Tamai Hēvaní ke Ne taki, fakahinohino'i pea 'a'eva mo kitautolu.

Na'e fakamatala 'a Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa 'o pehē: "'Oku 'afio'i he'etau Tamai Hēvaní 'a e ngaahi fie ma'u 'a 'Ene fānaú 'o laka ange 'i ha toe taha. Ko 'Ene ngāue mo e nāunaú ke tokoni'i kitautolu, ke foaki mai ha ngaahi me'a ngāue fakafoko 'oku fakatu'asino mo fakalaumālié,

tangata Leimana ko Samuelá e fakakau-kaú ni: "Kuo mou feinga ke ma'u 'a e fiefia 'i he faiangahalá, 'a ia ko ha me'a 'oku ta'ehoa mo e anga 'o e mā'oni'oni 'a ia 'oku 'i hotau Pule Ta'engata lahi."⁴

'Oku toutou fakamanatu mai 'e he Tamai Hēvaní 'o fakafou He'ene kau palōfitá ko e fiefiá 'a e angamā'oni-'oni. Hangē ko 'ení, na'e akonaki 'a e Tu'i ko Penisimaní, 'oku fie ma'u 'e he Tamai Hēvaní "ke mou fai 'o hangé ko ia kuó ne fekau kiate kimoutolú; he kapau te mou fai ia, 'okú ne tāpuaki'i leva 'a kimoutolu."⁵ 'Oku ongo mai e fakamanatu tatau mei ha himi 'oku tau maheni mo ia:

*[Tauhi e ngaahi fekaú; tauhi e ngaahi fekaú!
Malu i kita hení; ma'u ai e nongá.
Ko e tāpuaki te Ne foaki mai].⁶*

Ne u 'ilo ki he ngaahi tāpuaki ko 'ení 'i hoku ta'u 14 nai. Ne u fakatokanga'i 'oku kehe e to'onga 'eku ongomātu'a. 'I he'eku fakakaukau ki he me'a ne u sio ki aí, ne u fehu'i ange, "'Oku tau ò 'o ngāue fakafafekau'" Na'e fakapapau'i 'eku fakamahamahaló 'i he mata'i 'ohovale 'eku fa'eé. 'I ha fakataha alélea fakafāmili kimui ange, ne 'ilo ai 'e kimautolu fānaú kuo uiu'i 'emau mātu'a ke na tokanga'i ha misiona.

Ne mau nofo 'i ha 'api 'uta faka'ofo'ofa 'i Uaiōmingi. Na'e tōtōtā e mo'uí 'i he anga 'eku vakaí. Ne u foki mai mei he akó 'o fai 'eku fanga ki'i ngāue faka'ahó peá u 'alu 'o tulimanu, taumāta'u pe 'eva mo 'eku kulií.

Hili ha taimi si'i mei he'eku 'ilo ki he uiu'i, ne u 'ilo na'e pau ke tukuanage 'eku kuli ko Puluú. Ne u 'eke ange ki he'eku tamaí pe ko e hā te u fai kia Puluú. Ne u loto ke fakatōmamafa'i ange 'a e 'ikai ke u fiemālie ki he me'a na'e fie ma'u 'e he 'Otuá. He 'ikai teitei ngalo 'ene talí. Na'a ne pehē mai, "'Oku 'ikai ke u fakapapau'i. Mahalo he 'ikai lava ke tau ò mo ia, ka ke 'eke ki he Tamai Hēvaní." Na'e 'ikai ko e tali ia ne u 'amanaki ki aí.

Ne kamata ke u lau e Tohi 'a Molomoná. Ne u lotua fakamātoato ke u 'ilo pe 'e fie ma'u ke u foaki 'eku kulií ki ha taha. Na'e 'ikai hoko mai

leva e talí, ka na'e toutou hū mai ki hoku 'atamaí ha fakakaukau: "Oua te ke fakahela ki ho'o mātu'a. 'Oua te ke fakahela. Kuó u ui ho'o ongomātu'a."

Ne u 'ilo'i e me'a na'e fie ma'u 'e he Tamai Hēvaní. Na'e 'ikai hanga 'e he 'ilo ko ia 'o fakasi'isi'i 'eku loto mamahi hono foaki 'eku kulií. Ka na'e fakafou 'i he feilaulau s'iisi'i ko ia, 'a hono fakamolū hoku lotó peá u ma'u ha nonga he fekumi ki he finangalo 'o e Tamai Hēvaní.

'Oku ou fakamālō ki he'eku Tamai Hēvaní ko e ngaahi tāpuaki mo e fiefia ne u ma'u 'i he folofolá, lotú, Laumálie Mā'oni'oni peá mo ha tamai fakaemāmani mo'ui taau na'a ne mo'ui'aki 'a hono fatongia ko e tefito'i faiako 'o e ongoongoleleí ki he'ene fānaú. Na'a ne tataki au, fakahinohino'i au peá 'a'eva mo au ke tokoni'i au ke u 'ilo e halá—tautautefito ki he taimi na'e fie ma'u ke u fai ai ha me'a faingata'a.

Makehe mei hono ma'u e polokalama tauhi ne u lave atu ki aí, 'oku tāpuekina kitautolu takitaha 'aki ha taki lakanga fakataula'eiki ke ne tataki mo fakahinohino'i kitautolu.

Na'e pehē 'e Palesiteni Poiti K. Peeká: "'Oku tataki fakalaumālie e kau pīsopé! 'Oku tau takitaha tau'atāina ke fili ke tali pe fakafisinga'i e akonaki hotau kau

takí, kae 'oua 'aupito na'a ke ta'etokanga ki he fale'i ho'o pīsopé, tatau ai pē pe 'oku fai atu mei he tu'unga malangá pe fakatāutaha."⁷

'Oku feinga e kau tangatá ni ke fakafofonga'i e 'Eikí. Neongo pe 'okú ke toulekeleka pe talavou, ko e taimi 'oku loto ai 'a Sétane ke tau pehē kuo 'ikai ha 'utu-'e-hakeá, ka ko e 'i ai e kau pīsopé ke tataki kitautolu. 'I he'eku talanoa mo e kau pīsopé, ne u 'ilo ai ha kaveinga 'oku mau faitatau ai 'o fekau'aki mo e vetehia 'a e talangata'a pe ko e lavetukia 'a e tonuhia mei he ngaahi fehālaaki fakalilifú. 'Oku fie fakahaa'i leva 'e he kau pīsopé e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní ki he fakafotuitu'í peá mo ha faka'amu ke ne 'a'eva 'i hono tafa'akí 'i he'ene kumi hono hala ki 'apí.

Mahalo ko e polokalama tauhi lahi taha 'a e Tamai Hēvaní 'oku fakamata-la'i ia 'e he fakalea ko 'ení: "He na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmani, na'a ne foaki hono 'Alo tofu pē taha na'e fakatupú."⁸

Ke ako'i mai e me'a kuo pau ke tau faí, na'e tataki kitautolu 'e Sisú Kalaisi 'i He'ene sīpinga haohaoa kuo pau ke tau feinga ke fa'ifa'itaki ki aí. 'Oku mafao mai Hono to'ukupú peá Ne kole mai ke tau ha'u 'o muimui 'iate Ia.⁹ Pea 'i he'etau tōnounou, 'okú Ne fakamanatu mai leva, "He vakai, ko au,

ko e 'Otuá, kuó u kātaki'i 'a e ngaahi me'a ni ma'a e kakai kotoa pē, koe'uhí ke 'oua na'a nau mamahi 'o kapau te nau fakatomala."¹⁰

He toki me'a'ofa fakaofo ia! Ko e fakatomalá 'oku 'ikai ko ha tautea; ko ha faingamālie. Ko ha faingamālie 'okú ne tataki mo fakahinohino'i kitautolu. Ta ne'ine'i ke talamai 'e he folofolá 'oku 'ikai totonu ke tau toe ako'i ha me'a kehe ka ko e fakatomalá pē.¹¹

'Oku lahi e ngaahi ma'u'anga tokoni 'a e Tamai Hēvaní, ka 'okú Ne fa'a faka'aonga'i ha taha kehe ke tokoni ange kiate Ia. 'Okú Ne 'omi faka'aho ha ngaahi faingamālie ke tau tataki, fakahinohino'i pea 'a'eva ai mo ha taha 'oku faingata'a'ia. Kuo pau foki ke tau muimui ki he sīpinga 'a e Fakamo'u. Kuo pau ke tau tokanga taha ki he ngāue 'a e Tamai Hēvaní.

I he'emaup hoko ko e Kau Palesi-tenisí Lahi 'o e Kau Talavoú, 'oku mau 'ilo'i 'oku monū'ia e to'u tupú ke 'i ai ha mātu'a mo ha kau taki 'oku nau fakafofonga'i e Tamai Hēvaní 'i hono tataki, fakahinohino'i pea 'a'eva fakataha mo kinautolu. Ko e ngaahi tefito'i mo'oni 'e tolu¹² 'e tokoni ke tau kau ai he polokalama tauhi 'a e Tamai Hēvaní, ma'a e n'ihi kehé ko e:

'Uluakí, feohi mo e to'u tupú. Na'e fakamamafa'i mai 'e Palesiteni Heneli B. 'Aealingi 'eni: "'Oku 'i ai ha ngaahi me'a te tau lava 'o fai 'e mahu'inga ange. 'E mālohi ange 'etau ngaahi sīpinga ko hono mo'u 'aki e tokāteliné, 'o mahulu hake ia 'i he'etau ngāue 'aki ha ngaahi lea ke aki'i e tokāteliné."¹³ Ke tataki e to'u tupú, 'oku fie ma'u ke tau feohi mo kinautolu. Ko e tukutaha ki ai 'o e taimí, ko hano fakaha'a'i ia 'o e 'ofa 'oku tau malava ai 'o faiako 'i he lea mo e sīpingá.

Uá, ke tataki mo'oni e to'u tupú, kuo pau ke tau fakafehokotaki kinautolu mo langi. 'E hokosia e taimi 'e pau ke tau takitaha tu'u pē 'iate kitautolu. Ko e Tamai Hēvaní pē 'e 'i ai he taimi mo e feitu'u kotoa pē ke Ne fai e tatakí. Kuo pau ke 'ilo hotau to'u tupú ki he founiga ke ma'u ai e tataki 'a e Tamai Hēvaní.

Tolú, kuo pau ke tau tuku ke taki e to'u tupú. Hangē ko ha mātu'a 'ofa 'okú ne pukepuke e nima 'o ha kii' pēpē 'oku ako 'alu, kuo pau foki ke

tau tukuange kae lava e to'u tupú 'o fakalakalaka. 'Oku fie ma'u e kātakí mo e 'ofá 'i hono tukuange ko ia e to'u tupú. 'Oku faingata'a pea fuoloa ange ia, kapau na'a tau fai. Mahalo te nau humu he halá, ka 'oku tau 'a'eva mo kinautolu.

'E kāinga, 'e 'i ai ha taimi 'i he'etau mo'u 'e ngali taumama'o pe 'ikai ma'u e ngaahi tāpuaiki 'o e takiekiná. Na'e palōmesi mai 'a Eletā D. Toti Kulisitofāsoni ki he taimi fakamamahi peheé: "Tuku ke mu'omu'a ho'o ngaahi fuakavá pea fakapatonu ki ai ho'o talangofuá. Peá ke kole leva 'i he tuí 'o 'ikai fakata'eta'etui, 'o fakatatau mo ho'o fie ma'u pea 'e tali atu 'e he 'Otuá. Te Ne poupou'i koe 'i

ho'o ngāue mo le'ó. 'E ala mai Hono To'ukupú 'i He'ene taimi pē 'A'aná 'o folofola atu, 'Ko au 'eni.'"¹⁴

Na'e 'i ai ha taimi pehē ne u fekumi ai ki he fale'i 'a e Tamai Hēvaní 'o fakafou 'i he lotu tāuma'u mo ongo ki he lotó, 'o laka hake he ta'u 'e tahá, ke ma'u ha founiga ke fakalelei'i 'aki ha tūkunga faingata'a. Ne u 'ilo'i na'e tali 'e he Tamai Hēvaní e ngaahi lotu fakamātoato kotoa pē. Ka ne u a'u ki ha tu'unga hoholi vale pehē ko ia ne u 'alu ai ki he temipalé mo e fo'i fehu'i pē taha: "Tamai Hēvaní, 'okú ke tokanga mai koā?"

Ne u tangutu ofi ki mui 'i he loki talitali 'o e Temipale Lōkani 'Tutaá peá

u 'ohovale 'i he hū hake ki he lokí 'a palesiteni Vooni J. Fetositouni, ko ha kaungāme'a ofi homau fāmilí. Na'a ne tu'u mei mu'a 'o talitali lelei kima-tolu kotoa. 'I he'ene fakatokanga'i mai ne u kau he pataloní, na'e ta'ofi 'ene leá, ka ne sio fakamama'u mai peá ne pehē mai, "Misa Palafi, 'oku fakafiefia ke sio kiate koe he temipalé he 'ahó ni."

He 'ikai teitei ngalo 'iate au e ongo ne u ma'u he momeniti ko iá. Na'e hangē 'a e talitali fiefia ko iá—ha mafao mai 'e he Tamai Hēvaní Hono to'ukupú mo Ne folofola mai, "Ko au 'eni."

'Oku tokanga pea ongona mo'oni 'e he Tamai Hēvaní e lotu 'a e fānau kotoa pē.¹⁵ 'I he'eku hoko ko ha taha 'o 'Ene fānau, 'oku ou 'ilo na'e hoko mai e tali ki he'eku lotú 'i he taimi pē 'a e 'Eikí. Pea 'i he a'usia ko iá, na'e toe mahino lelei ange ai kiate au ko e fānau kitautolu 'a e 'Otuá pea kuó Ne fekau'i mai kitautolu ki hení ke tau ongo'i 'okú Ne 'i hení pea te tau toe foki 'o nofo mo Ia ha 'aho.

'Oku ou fakamo'oni 'oku tataki, fakahinohino'i pea 'a'eva fakataha e Tamai Hēvaní mo kitautolu. 'I he'etau muimui ki Hono 'Aló mo talangofua ki He'ene kau tamaio'eiki ko e kau 'aposetolo mo e kau palōfítá, te tau 'ilo ai e hala ki he mo'ui ta'engatá. 'I he huafa 'o Sisú Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Fānau Au 'a e 'Otuá," *Ngaahi Himi* fika 193.
2. Dieter F. Uchtdorf, "Ko 'Etau Tamai, Ko Hotau Faifakahinohino," *Liahona*, Sune 2016, 5.
3. 'Alamá 41:10.
4. Hilamani 1:38.
5. Mōsaia 2:24.
6. "Tauhi e Ngaahi Fekaú," *Ngaahi Himi*, fika 195.
7. Boyd K. Packer, "Ko e Pisopé mo Hono Ongó Tokoní," *Liahona*, Siulai 1999, 72.
8. Sione 3:16.
9. Vakai Luke 6:22.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:16.
11. Vakai, Mōsaia 18:20.
12. Vakai, "Young Men Auxiliary Training," lds.org/callings/aaronic-priesthood/auxiliary-training.
13. Henry B. Eyring, "Ko e Lakanga Fakataula'eiki Teuteu'angá," *Liahona*, Nōvema. 2014, 61.
14. D. Todd Christofferson, "Ko e Mālohi 'o e Ngaahi Fuakavá," *Liahona*, Mē 2009, 22.
15. Vakai, "Lotu 'a ha Ki'i Tamasi'i," *Tohi Hiva 'a e Fānau*, 6.

Fai 'e 'Eletā Weatherford T. Clayton
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Palani Nāunau'ia 'Etau Tamai Hēvaní

Koe'uhí ko e palani toputapu 'a hotau 'Otuá, 'oku tau 'ilo ai ko hotau fanau'í mo e maté, ko ha makamaile pē ia 'o 'etau fononga ki he mo'ui ta'engata mo 'etau Tamai Hēvaní.

he kamakamata 'eku ako fakatoke-taá, ne u ma'u ai ha faingamālie ke tokoni'i ha fa'ē kei talavou 'i hono fā'ele'i 'ene fuofua pēpeé. Na'e nonga, tokanga mo fiefia e fefiné ni. Ne u fua atu e ki'i pēpē faka'ofo'ofa tokí fā'ele'i ko 'ení, kiate ia. Ne lelenoa pē hono lo'i-matá, 'o ne puke atu ia ki hono fatafatá peá ne vakavakai'i e pepeé mei hono 'ulú ki hono va'é. Na'a ne kuku atu ia mo 'ofa kiate ia 'o hangē pē ko ia 'oku fai 'e he fa'eé. Ko ha faingamālie lelei ke 'i ai mo ia he lokí.

'Oku kamata pehē 'a 'etau mo'ui kotoa. Ka ko e fānau'í koā e kamata-'angá? 'Oku vakai e māmaní ki he fānau'í mo e maté ko e kamata'angá mo e ngata'angá ia. Ka 'oku tu'unga he palani mā'oni'oni 'a e 'Otuá, 'etau 'ilo'i ko e fānau'í mo e maté ko ha ongo makamaile ia 'o 'etau fononga ki he mo'ui ta'engata mo 'etau Tamai Hēvaní.¹ Ko ha ongo konga mahu'inga ia 'o e palani 'etau Tamaí—ko ha ongo momeniti toputapu 'oku fehokotaki ai e mo'ui fakamatelié pea mo hēvaní. 'Oku ou fie lea he 'ahó ni ki he me'a kuó u ako mei he fānau'í pea mo e maté 'i he ngaahi ta'u lahi 'o 'eku ngāue fakatoketaá mo

'eku ngāue he Siasí, pea 'oku ou fie fakamo'oni ai ki he palani nāunau'ia 'etau Tamaí.

"Kimu'a pea fā'ele'i mai kitautolú, ne tau nofo mo e 'Otuá, ko e Tamai 'o hotau ngaahi laumālié. Ko [kitautolu] kotoa ko 'ení, ko ha ngaahi tokoua, tuo-fāfine, mo e tuonga'ane" 'i Hono fāmilí,² pea 'oku tau mahu'inga kiate Ia. Ne tau nofo mo ia 'o kilukilua kimu'a pea toki fānau'í mai kitautolu ki he māmaní—'o tau ako, fili mo teuteu.

Koe'uhí ko e 'ofa 'etau Tamai Hēvaní 'iate kitautolú, 'okú Ne finangalo ai ke tau ma'u e me'a'ofa ma'ongo'onga taha te Ne lava 'o foaki maí, 'a ia ko e mo'ui ta'engatá.³ Na'e 'ikai lava ke ne foaki mola mai pē 'a e me'a'ofá ni; na'e pau ke tau ma'u ia he'etau fili kiate Ia mo 'Ene founágá. Na'e fie ma'u hení ke tau mavahe mei Hono 'aó 'o kamata ha fononga faka'ofo'ofa mo faingata'a 'o e tuí, tupulakí mo e a'usiá. Ko e fononga na'e teuteu 'e he Tamaí ma'atautolú, 'oku ui ia ko e palani 'o e fakamo'ui pe ko e palani 'o e fiefiá.⁴

'I ha fakataha alēlea lahi ne fai he maama fakalaumālié, na'e fakahā mai ai 'e he'etau Tamaí 'Ene palaní.⁵ 'I he'ene

mahino ia kiate kitautolú, ne tau fiefia pea tau kalanga fiefia pea mavava fakataha e "ngaaahi fetu'u 'o e pongipongi".⁶

'Oku langa e palaní 'i ha ngaaahi fu'u pou ma'ongo'onga 'e tolu: ko e ngaahi fu'u pou 'o e ta'engatá.⁷

Ko e 'uluaki fu'u poú, ko e Fakatupu 'o e māmaní, ko e feitu'u 'o 'etau fononga fakamatelié.⁸

Ko e fu'u pou hono uá ko e Hinga 'etau 'uluaki ongomátu'a fakaemāmaní, ko 'Ātama mo 'Ivi. Na'e foaki mai ha ngaaahi me'a fakaofo ma'atautolu 'o tu'unga 'i he Hingá. Na'e lava ke fanau'i kitautolu 'o ma'u ha sino fakamatelie.⁹ Te u hounga'ia ma'u ai pē ki he'eku fa'eé 'i he'ene 'omi au mo hoku ngaaahi tokouá ki he māmaní pea ako'i kimau-tolu 'o kau ki he 'Otuá.

Na'e foaki mai 'e he 'Otuá e tau'atāina ke filí—'a e malava mo e faingamālie ke fili pea ngāue pē 'iate kitautolú.¹⁰ Na'e 'omi 'e he Tamai Hēvaní e ngaaahi fekaú ke tokoni ke tau fili ki he leleí. 'I he'etau tauhi 'Ene ngaaahi fekaú he 'aho takitaha, 'oku tau fakahaa'i ai ki he 'Otuá 'oku tau 'ofa kiate Ia, pea 'okú Ne tāpuekina 'etau mo'uí.¹¹

Na'e 'afio'i 'e he Tamaí he 'ikai ke tau fili ma'u pē 'a e leleí—pe ko hono

'ai 'e tahá, faiangahala— ko ia na'a Ne 'omi ai e fu'u pou hono tolú ko e Fakamo'ui ko Sisú Kalaisí mo 'Ene Fakaleleí. 'I he mamahi na'e foua 'e Kalaisí, na'a Ne totongi ai e mo'ua ki he mate fakaesinó mo e angalahá.¹² Na'a Ne ako 'o pehē, "He na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmani, na'a ne foaki hono 'Alo pē taha na'e fakatupú, koe'uhí ko ia kotoa pē 'e tui kiate iá ke 'oua na'a 'auha, kae ma'u 'a e mo'ui ta'engatá."¹³

Na'e haohaoa e mo'ui 'a Sisú Kalaisí pea na'a Ne tauhi ma'u pē e ngaaahi fekau 'Ene Tamaí. "Na'a Ne 'a'eva he ngaaahi hala 'o Palesitainé, ako'i e ngaaahi mo'oni ta'engatá, fakamo'ui e mahakí, faka'ā e kuí pea fokotu'u mo e maté."¹⁴ Na'a Ne "fe'alu'aki 'o fai lelei"¹⁵ peá Ne "kole fakamatoato mai ke tau muimui ki He'ene tā sīpingá."¹⁶

'I he faka'osinga 'o 'Ene mo'ui fakamatelié, na'a Ne tū'ulutui 'o lotu, 'o Ne pehē:

"E Tamai, kapau ko ho finangaló, 'ave 'a e ipú ni 'iate au: kae 'oua na'a fai hoku lotó, ka ko e finangalo 'o'oú. . . .

"Pea mo'ua ia 'i he mamahi lahi, pea 'āsili ai 'ene lotu fakamātoató: pea ko 'ene tauta'a ko e ta'ata'a na'e tō 'i he tulutā lalahi ki he kelekelé."¹⁷

'Oku tokoni 'a Kalaisi ke toe mahino lelei ange kiate kitautolu e mafatukituki 'o e mamahi na'a Ne fouá, 'i He'ene fakahā ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá:

"Ko au, ko e 'Otuá, kuó u kātakí'i 'a e ngaaahi me'a ni ma'a e kakai kotoa pē, koe'uhí ke 'oua na'a nau mamahi 'o kapau te nau fakatomala;

"Ka 'o kapau 'e 'ikai te nau fakatomala kuo pau ke nau mamahi 'o hangē pē ko aú;

"A ia ko e mamahi na'e langaki ai 'a'eku tetetete 'a'aku, 'a ia ko e 'Otuá, ko e tokotaha 'oku mālohi tahá, koe'uhí ko e mamahí, pea mo e tafe 'a e totó 'i he ava kotoa 'o hoku kilí, mo e mamahí ia 'i he sinó mo e laumālié fakatou'osi."¹⁸

Na'e kamata 'i he Ngoue ko Ketisemaní 'Ene totongi ma'a 'etau ngaaahi angalahá mo e mahamahakí, mo 'etau ngaaahi mamahí mo hotau ngaaahi faingata'a'iá.¹⁹ Tu'unga he me'a na'a Ne faí, he 'ikai pē ha taimi ia te tau tuenoa ai 'i hotau ngaaahi faingata'a'iá 'o kapau te tau fili ke 'a'eva mo Ia. "Na'e fakahū pōpula pea fakahalaia'i ia 'i he ngaaahi tukuaki'i loi, ke fakafiemālie'i e kau fakatangá pea tautea ke pekia he kolosi 'o Kalevalé." "Na'a Ne foaki 'Ene mo'ui he kolosí ko e fakalelei ki

he ngaahi angahala 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, 'i ha me'a'ofa fisifisimu'a kāfakafa, ma'anautolu kotoa pē 'e mo'ui 'i he māmaní.²⁰

Na'á ne pehē:

"Vakai, ko au ko Sīsū Kalaisi, 'a ia na'e fakamo'oni'i 'e he kau palōfítá 'e ha'u ki he māmaní.

"Pea vakai, ko au ko e maama mo e mo'ui 'a e māmaní; pea kuó u inu mei he ipu kona ko ia na'e tuku 'e he Tamaí kiate aú, pea kuó u fakaongoongolelei'i 'a e Tamaí 'i he'eku to'o kiate au 'a e ngaahi angahala 'a e māmaní."²¹

Pea 'i he 'aho 'uluaki 'o e uiké,²² na'á Ne toetu'u ai mei fa'itoka 'i he sino toetu'u haohaoa, pea 'oua na'a toe mate. Pea tu'unga He'ene fai iá, te tau pehē foki mo kitautolu.

'Oku ou fakamo'oni na'e toe tu'u 'a Kalaisi mei fa'itoka. Ka na'e pau ke Ne pekia, kae lava 'o toe tu'u mei fa'itoka. Kuo pau ke pehē mo kitautolu.

Ko e taha e ngaahi tāpuaki ma'ongo-'onga 'o 'eku mo'ui, ko 'eku lava ko ia 'o ongo'i e ofi mai 'a langi 'i he ngaahi momeniti 'oku ou tangutu ai he ve'e mohenga 'o ha taha 'oku pekia. 'I ha hengihengi 'e taha he ngaahi ta'u lahi kuohilí, ne u hū ai ki ha loki 'i

falemahaki 'o ha uitou Siasi faivelenga, na'e puke he kanisaá. Na'e 'i ai 'ene ongo tamaiki fefiné. 'I he'eku tangutu hono ve'e mohengá, ne u 'ilo'i ai kuo 'ikai toe sii faingata'a'ia, he kuó ne mālōlō.

Na'e fakafonu e lokí 'e he nonga, 'i he momeniti ko ia 'o e pekiá. Na'e mamahi 'ene ongo tamaiki fefiné, ka na'e fonu hona lotó 'i he tui. Ne na 'ilo'i kuo 'ikai mate 'ena fa'eé ka kuó ne foki ki 'api.²³ 'Oku a'u pē ki he ngaahi momeniti fakamamahi taha kiate kitautolú, 'a e ngaahi momeniti hangē 'oku tu'u ai e laka 'a e taimí, pe ngali ta'etotonu 'a e mo'ui, te tau lava 'o ma'u ha fiemālie 'i hotau Fakamo'uí, he na'á Ne mamahi foki.²⁴ Ko ha tāpuaki ke u 'i he loki ko iá.

'I he'etau maté, 'oku mavahe hotau laumālié mei hotau sinó, pea tau ò ki he tu'unga hoko 'o 'etau fonongá, ki he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié. Ko ha feitu'u ia 'o e ako, fakatomala, fa'a fakamolemole pea mo e a'usia²⁵ 'o tau tatali ai ki he Toetu'u.²⁶

'E 'i ai ha 'aho ma'ongo'onga he kaha'ú, 'e toe tu'u ai mei fa'itoka e tokotaha kotoa pē kuo fanau'i mai. 'E toe fakataha ai hotau laumālié mo

hotau sino fakamatelié 'i hono tu'unga haohaoá. 'E toetu'u e tokotaha kotoa, 'a e motu'a mo e talavou, . . . 'a e tangata mo e fefine, 'a e faiangahala pea mo e mā'oni'oni; pea "e toe fakafoki 'a e me'a kotoa pē ki hono tu'unga haohaoá."²⁷

Hili e Toetu'u, te tau ma'u e tāpuaki fungani ko ia ko hono fakamaau'i kitautolu 'e he Fakamo'uí, 'a ē na'e folofola:

"Te u tohoaki'i 'a e kakai fulipē kiate au, koe'uhí ke fakamāu'i 'a kinautolu 'o fakatatau ki he'enau ngaahi ngāuē.

"Pea 'e hoko 'o pehē, ko ia ia 'e fakatomala mo papitaiso 'i hoku hingoá 'e fakafonu ia; pea kapau te ne kātaki ki he ngata'angá, vakai, te u lau ia 'oku 'ikai ha'ane angahala 'i he 'ao 'o 'eku Tamaí 'i he 'aho 'a ia te u tu'u ai ke fakamāu'i 'a e māmaní."²⁸

Pea tu'unga 'ia Kalaisi mo 'Ene Fakalelé, ko kinautolu ko ia 'oku fili ke muimui kiate Ia 'i he tuí, fakatomalá, papitaisó, ma'u 'o e Laumālie Mā'oni'oni pea kātaki ki he ngata'angá,²⁹ te nau 'ilo ai ko e ngata'anga 'enau fonongá 'a 'enau ma'u 'a 'honau iku'anga fakalangí, ko e kau 'ea-hoko ki he mo'ui ta'engatá."³⁰ Te nau foki ki he 'ao 'o 'enau Tamaí 'o nofo fakataha mo Ia. Fakatauange te tau fili lelei.

'Oku mahulu hake 'etau mo'ui, 'i he me'a pē ko ia 'oku hoko he vaha'ataimi hotau fanau'i mo 'etau maté. 'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou ha'u 'o muimui kia Kalaisi.³¹

'Oku ou fakaafe'i e kāingalotu kotoa 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ke mou "ha'u kia Kalaisi, pea hoko 'o haohaoa 'iate ia, pea fakafisi 'a kimoutolu mei he anga ta'e-mā'oni'oni kotoa pē, . . . 'i he lilingi 'o e ta'ata'a 'o Kalaisí, . . . ke mou hoko 'o mā'oni'oni ta'e-ha'-ila."³²

'Oku ou fakaafe'i 'a kinautolu 'oku te'eki ai hoko ko e mēmipa 'i he Siasi ke nau ha'u 'o lau e Tohi 'a Molomoná pea fanongo ki he kau faifekaú. Ha'u 'o ma'u 'a e tuí pea fakatomala mei ho'o mou ngaahi angahalá. Ha'u 'o papitaiso pea ma'u e Laumālie Mā'oni'oni. Ha'u 'o ma'u ha mo'ui fiefia 'oku fakatefito 'ia Kalaisi. 'I ho'omou ha'u kiate Ia mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú, 'oku ou palōmesi atu te mou ma'u 'a e nonga mo e taumu'a

‘o e mo’ui fakamatelie mohu puputu’u ko ‘ení, kae pehē ki he “mo’ui ta’engatá ‘i he maama ka hokó.”³³

Ko kimoutolu ko ia kuo mou a’usia e ngaahi mo’oni ko ‘ení, pea tatau ai pē pe ko e hā e ‘uhinga na’á ke toe mavahe aí, ‘oku ou fakaafe’i kimoutolu ke mou foki mai. Foki mai he ‘ahó ni. ‘Oku ‘ofeina kimoutolu ‘e he’etau Tamaí pea mo e Fakamo’úi. ‘Oku ou fakamo’oni ‘oku ma’u ‘e Kalaisi e mālohi ke tali ho’omou ngaahi fehu’í, fakamo’ui homou ngaahi mamahí mo e faingata’á iá pea fakamolemole’i ho’omou ngaahi angahalá. ‘Oku ou ‘ilo ‘oku mo’oni ‘eni. ‘Oku ou ‘ilo ‘oku mo’oni e ngaahi me’á ni. ‘Oku mo’ui ‘a Kalaisi! Ko Hono Siasi ‘eni. I he huafa ‘o Sisú Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai² Nifai 31:18.
2. Vakai “Becoming Like God,” lds.org/topics/becoming-like-god.
3. Vakai, Tokātelina mo e Ngaahi Fuakava 14:7; Mōse 1:39.
4. Vakai ‘Alamā 42:8.
5. Vakai, Ēpalahame 3:24–28.
6. Siope 38:7.
7. Vakai, Russell M. Nelson, “Standards of the Lord’s Standard Bearers,” *Ensign*, Aug. 1991.
8. Vakai 3 Nifai 9:15.
9. Vakai, 2 Nifai 2:22–25.
10. Vakai Thomas S. Monson, “Choices,” *Liahona*, Mē 2016, 86; “Agency,” Gospel Topics, topics_lds.org.
11. Vakai, Sione 14:15, 23; vakai foki, ‘Alamā 38:1.
12. Vakai ‘Alamā 34:8–16.
13. Vakai, Sione 3:16; vakai foki, Sione 3:17.
14. “Ko e Kalaisi Mo’úi: Ko e Fakamo’oni ‘a e Kau ‘Apostoló,” *Liahona*, ‘Epeleli 2000, 2. 15. Ngāue 10:38.
16. Vakai, “Ko e Kalaisi Mo’úi,” 2.
17. Luke 10:42, 44.
18. Tokātelina mo e Ngaahi Fuakava 7:16–18.
19. Vakai, Īsaia 53:4–6; ‘Alamā 7:11–13.
20. Vakai, “Ko e Kalaisi Mo’úi,” 2.
21. 3 Nifai 11:10–11.
22. Vakai, Sione 20:1.
23. Vakai, ‘Alamā 40:11.
24. Vakai, 1 Pita 2:21–25.
25. Vakai, Tokātelina mo e Ngaahi Fuakava 138:57–59.
26. Vakai, ‘Alamā 40:2–12.
27. ‘Alamā 11:44.
28. 3 Nifai 27:15–16.
29. Vakai *Malanga’aki Eku Oongoongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafai’fekaúi* (2004), 1.
30. “Ko e Fāmilí: Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmani,” *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
31. Vakai, 2 Nifai 9:50–51; 31:13.
32. Molonai 10:32–33.
33. Tokātelina mo e Ngaahi Fuakava 59:23.

Fai ‘e ‘Eletā Dale G. Renlund

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko Hotau Tauhisipi Lelei

‘Oku fiefia ‘a Sisú Kalaisi, ‘a hotau Tauhisipi Lelei, ‘i he vakai ‘oku faka’au ke mo’ui ‘Ene sipi mahamahakí.

‘O ku tau ma’u ha mahino ki he ‘ulungaanga ‘etau Tamai Hēvaní ‘i he’etau ‘ilo’i ‘Ene manava’ofa lahi ki he kau angahalá pea tau fakahounga’i ‘Ene fakafaikehekehe’i ‘a e angahalá mo e kau faiangahalá. ‘Oku tokoni e mahino ko ‘ení ke tau ma’u ha “[mahino] tonu ange ki hono ‘ulungāngá, haohaoá, mo e natulá”¹ pea ko e fakava’e ia ‘o hono ngāue ‘aki e tui kiate Iá mo Hono ‘Alo ko Sisú Kalaisi. ‘Oku hanga ‘e he manava’ofa ‘a e Fakamo’úi neongo ‘etau ngaahi tōnounouú, ‘o tohoaki’i kitautolu kiate Ia mo faka’ai’ai

kitautolu ‘i he’etau toutou fāifeinga ke fakatomala mo muimui kiate Iá. ‘I he’etau hoko ‘o hangē ko Iá, ‘oku tau ako ai ke tatau hotau anga ki he nī’ihī kehē mo ia ‘okú Ne fakahokó, neongo pe ko e hā ha ‘ulungaanga pe tō’onga mo’ui.

Ko e ola ko ia ‘o hono fakafaikehekehe’i e tō’onga mo’ui ‘a ha tokotaha fakafo’ituitui mei he tokotaha ko ia, ‘oku fakatefito ai e talanoa ko e *Les Misérables*, na’e fai ‘e he tokotaha fa’u tohi Falanisē ko Victor Hugo.² ‘I he kamata’anga ‘o e talanoá, ‘oku faka’fe’iloaki ai ‘e he tokotaha fakamatalá

‘a Bienvenu Myriel, ko e ‘epikopō ‘o Tikinií, mo fakamatala ki ha palopalema na’e fehangahangai mo ia. ‘Oku totonu nai ke ne ‘āahi ki ha tangata na’á ne fakahā ‘oku ‘ikai tui ‘Otua pea ‘oku fehi‘anekinaí ‘i he koló koe‘uhí ko ‘ene tō‘onga ‘i he kuohilí, ‘i he Tau Fakaloto-fonua ‘i Falaniseé?⁵

‘Oku pehē ‘e he tokotaha fakamatalá na’e lava ke fakanatula pē ‘a e ongo‘i tāufehi‘a ‘a e ‘epikopoó ki he tangatá. Pea ‘omi leva ‘e he tokotaha fakamatalá ha fehu‘i faingofua: “‘Oku totonu nai ke fakatupu ‘e he mele ‘o e sipí ke fakamama‘o ‘a e tauhisip?⁶ ‘Oku ‘omi ‘e he tokotaha fakamatalá ha tali fakapatonu ko e tali ma’á e ‘epikopoó, “‘Ikai”—peá ne toki tānaki atu ha kupu‘i lea tuku-hua: “He toki sipi pango mo‘oni ia!”⁷

‘Oku fakafehoanaki ‘e Hiuko ‘i he konga ko ‘ení e “angahala” ‘a e tangatá mo e mahamahaki ‘a e sipí kae fakafehoanaki e ‘epikopoó ki ha tauhisipi ‘oku ‘ikai fakamama‘o ‘i ha‘ane fetau-laki mo ha sipi ‘oku puke. ‘Oku faka‘ofa‘ia e ‘epikopoó peá ne fakahaa‘i ha manava‘ofa pehē kimui ange ‘i he talanoá ki ha tangata ‘e taha, ‘a ia ‘oku fakatefito ai e talanoá, ko ha tangata na’e ngāue pōpula ko Sini Vāsini. ‘Oku faka‘ai‘ai a ‘Sini Vāsini ‘e he ‘alo‘ofa mo e loto‘ofa ‘a e ‘epikopoó ke liliu ai ‘ene tō‘onga mo‘úi.

Koe‘uhí ‘oku faka‘aonga‘i ‘e he ‘Otuá ‘a e puké ‘o fakataipe ki he angahalá ‘i he kotoa ‘o e folofolá, ‘oku fakapoto-poto leva ke fehu‘i, “Ko e hā e faka-feangai ‘a Sisū Kalaisi ‘i He‘ene fefā‘uhí mo ‘etau mahamahakí—‘etau ngaahi angahalá?” Na’e pehē foki ‘e he Fakamo‘úi, he ‘ikai ke Ne “lava ke mamata ki he angahalá ‘o momo‘i faka‘atu‘i ia”;⁸ ko ia ko e hā te Ne lava ai ‘o vakai mai kiate kitautolu, ‘oku ‘ikai ke tau hao-haoá, ta‘e te Ne fakamama‘o ‘i he ilifia mo e fakalili‘a?

‘Oku faingofua mo mahino ‘a e talí. ‘I he‘ene hoko ko e Tauhisipi Leleí,⁹ ‘oku vakai ‘a Sisū Kalaisi ki he mahamahaki ‘Ene sipí ko ha tükunga ‘oku fie ma‘u ki ai ha faito‘o, tokangaekina, mo e manava‘ofa. ‘Oku fiefia ‘a e tauhi-sipí ni, ‘a hotau Tauhisipi Leleí, ‘i he vakai ‘oku faka‘au ke mo‘ui ‘Ene sipi mahamahakí.

Na’e tomu‘a fakahā ‘e he Fakamo‘úi te Ne “fafanga ‘ene fanga sipí ‘o hangē ko e tauhí,”¹⁰ “kumi kiate ia [‘oku] molé, . . . ‘omi ‘a ia [‘oku] fakahee‘i atú, . . . nono‘o ‘a ia [‘oku] mafesí, pea . . . fakamālohiā ‘a ia [‘oku] vaivai.”¹¹ Neongo na’e tomu‘a fakahaa‘i ‘e hē ‘a ‘Isileli mei he mo‘oni, ‘oku ma‘u ‘e he “lavea, mo e volu, mo e pala kovi,”¹² ‘o e angahalá, ka na’e poupou, na‘ina‘i, mo tala‘ofa mai ‘e he Fakamo‘úi ‘e fakamo‘ui kinautolu.¹³

Na’e hāsino mo‘oni e ‘ofá, manava‘ofá mo e loto‘ofá ‘i he ngāue fakafai-fekau e Fakamo‘úi he māmaní. Na’e ‘ikai ke Ne ‘a‘eva manuki ‘i he ngaahi hala efu ‘o Kāleli mo Siuteá, peá ne holo he sio ki he kau angahalá. Na’e ‘ikai ke ne faka‘ehi‘ehi meiate kinautolu ‘i he ilifia. ‘Ikai, na’á Ne kai fakataha mo kinautolu.¹⁴ Na’á Ne tokoni‘i mo tāpuaki‘i, hiki hake mo fakamāma‘i, pea fetongi e ilifiá mo e siva e ‘amanakí, ‘aki e ‘amanaki leleí mo e fiefiá. Hangē ko ‘Ene hoko ko ia ko e tauhisipi mo‘oni, ‘okú Ne fekumi pea ‘ilo kitautolu ke fakafiemái‘i mo ‘omi e ‘amanaki leleí.¹⁵ ‘Oku tokoni e mahino ‘Ene manava‘ofá mo e ‘ofá ke tau ngāue ‘aki e tui kiate Iá —ke tau fakatomala pea mo‘úi.

‘Oku lekooti ‘e he Kosipeli ‘a Sioné ‘a e ola ‘o e loto‘ofa ‘a e Fakamo‘úi ki ha tokotaha angahalá. Na’e ‘omi ‘e he kau tangata tohí mo e kau Fālesí ki he Fakamo‘úi ha fefine na’e mo‘ua ‘i he tonó. Na’e fokotu‘u ‘e he kau talatalákí ‘oku totonu ke tolomaka‘i ia ‘o fakataau ki he fono ‘a Mōsesé. Ne faifai pea tali ange ‘e Sisū ki he‘enau faka-fehu‘i ta‘etūkuá, “Ko ia ia ‘iate kimoutolu ‘oku ta‘eangahalá, ke li ‘e ia ‘a e fuofua maká ki ai.”

Na’e mavahe ‘a e kau talatalákí, “pea na’e toko taha ‘a Sisū, kae tu‘u ‘a e fefiné ‘i loto.

“Pea [i he] . . . ‘ikai mamata [‘a Sisū] ki ha taha ka ko e fefiné pē, pea pehē ‘e ia ki ai, Fefine, ko e fē ‘a kinautolu na‘a nau faka‘ilo koé? ‘oku ‘ikai faka-halaia koe ‘e ha taha?”¹⁶

“Pea pehē ‘e ia, ‘Eiki, ‘oku ‘ikai ha taha. Pea talaange ‘e Sisū kiate ia, Pea ‘oku ‘ikai te u fakahalaia‘i koe: ‘alu pea ‘oua ‘e toe faiangahala.”¹⁷

Ko hono mo‘oni na’e ‘ikai ke fakainai‘i ‘e he Fakamo‘úi ‘a e tonó. Ka

na’e ‘ikai foki ke Ne fakamala‘ia‘i ‘a e fefiné. Na’á Ne poupou‘i ia ke liliu ‘ene mo‘úi. Na’e faka‘ai‘ai ia ke liliu tu‘unga He‘ene manava‘ofá mo e ‘alo‘ofá. ‘Oku fakamo‘oni e Liliu ‘a Siosefa Sāmita ‘o e Tohi Tapú, ki he tupu‘anga ‘o hono tu‘unga fakaākongá ‘o pehē: “Pea na’e fakafeta‘i ‘a e fefiné ki he ‘Otuá talu mei ai, pea tui ki hono huafá.”¹⁸

Neongo ‘oku loto‘ofa ‘a e ‘Otuá, ka ‘oku ‘ikai totonu ke tau ma‘u hala ‘o pehē ‘okú Ne tali mo fakanainai‘i e angahalá. ‘Oku ‘ikai. Na’e ha‘u e Fakamo‘úi ki he māmaní ke fakahaofi kitautolu *mei he‘etau* ngaahi angahalá, pea mahulu hake aí, he ‘ikai lava ke fakahaofi kitautolu ‘i *he‘etau* ngaahi angahalá.¹⁹ Na’e tu‘o taha e feinga e tangata taukei ko Sisolomé, ke fakatau-hele‘i ‘a ‘Amuleki ‘i he‘ene fehu‘i ange: “[E] fakamo‘ui koā [‘e he Misaiā ‘e hā‘ele maí] ‘a hono kakaí ‘i he‘enau ngaahi angahalá? Pea na’e tali ange ‘e ‘Amuleki, ‘o ne pehē kiate ia: ‘Oku ou pehē kiate koe, ‘e ‘ikai, he ‘oku ‘ikai ke ne lava ‘o faka‘ikai‘i ‘a ‘ene folofolá. . . . ‘Oku ‘ikai ke ne lava ‘o fakamo‘ui ‘a kinautolu ‘i he‘enau ngaahi angahalá.”¹⁹ Na’e lea ‘a ‘Amuleki ki he mo‘oni mahu‘inga ko ia kuo pau ke tau tali e “ngaahi tu‘unga ‘o e fakatomalá,” ‘a ia ‘okú ne faka‘atā e mālohi ‘o e Huhu‘i ke fakahaofi hotau laumālié, kae lava ke fakahaofi kitautolu mei he‘etau ngaahi angahalá.²⁰

‘Oku tohoaki‘i kitautolu ‘e he manava‘ofa, ‘ofa, mo e ‘alo‘ofa ‘a e Fakamo‘úi kiate Iá.²¹ Koe‘uhí ko ‘Ene Fakalelé, ‘oku ‘ikai ai ke tau toe fiemái‘i hotau tu‘unga angahalá.²² ‘Oku ‘osi fakamahino‘i mai ‘e he ‘Otuá e me‘a ‘oku totonu mo fakahōifua kiate Iá mo e me‘a ‘oku hala mo angahalá. ‘Oku ‘ikai ‘uhinga e me‘á ni koe‘uhí ‘okú Ne finangalo ke ‘i ai ha kau muimui ta‘e‘atamai mo talangofua. ‘Ikai, ‘oku finangalo ‘etau Tamai Hēvaní ke fili ‘Ene fānaú ‘i he ‘ilo‘ilopau mo e loto fiemái‘ie ke hoko ‘o hangē ko Iá²³ pea fe‘unga mo e fa‘ahinga mo‘ui ‘okú Ne fiefia ai.²⁴ ‘I hono fai iá, ‘oku fakakakato ai ‘e He‘ene fānaú honau iku‘anga fakalangí pea hoko ko e kau ‘ea-hoko ki he me‘a kotoa ‘okú Ne ma‘ú.²⁵ ‘I he ‘uhingá ni, ‘oku ‘ikai lava ai e kau taki ‘o e Siasí ‘o liliu e ngaahi fekaú pe tokāteline ‘a e

‘Otuá ‘oku fepaki mo Hono finangaló, ke fakafaingamālie‘i pe manakoa.

Ka neongo ia, ‘i he‘etau fāifeinga he kotoa ‘etau mo‘úi ke muimui kia Sisū Kalaisí, ‘oku tautaufitō ‘etau akó, mei He‘ene sīpinga ‘o e anga‘ofá kiate kinautolu ‘oku faiangahalá. Ko kitautolu ‘a e kau faiangahalá, kuo pau ke tau hangē ko e Fakamo‘úi, ‘o tokoni ki he ni‘ihi kehé ‘i he manava‘ofa mo e ‘ofa. Ko hotau fatongiá foki ke tokoni‘i mo tāpuaki‘i, hiki hake mo fakamāma‘i, pea fetongi e ilifiá mo e siva e ‘amanakí ‘aki e ‘amanaki leleí mo e fiefiá.

Na‘e valoki‘i ‘e he Fakamo‘úi e ni‘ihi fakafo‘ituitui ne fakamama‘o mei he ni‘ihi kehe na‘a nau vakai ‘oku ta‘ema‘á pea loto fakamaau ki he ni‘ihi kehé tokua ‘oku nau angahala lahi ange ‘iate kinautolú.²⁴ Ko e tefito‘i lēsoni ia na‘e fakataumu‘a ‘e he Fakamo‘úi ki he ni‘ihi “na‘a nau falala kiate kinautolu kuo nau mā‘oni‘oni, mo nau manuki‘i ‘a e kakai kehé.” Na‘á Ne fai e talanoa fakatātā ko ‘ení:

“Na‘e ‘alu hake ‘a e ongo tangata ki he fale lotu lahí ke lotu; ko e toko taha ko e Fālesi, pea ko e tānaki tukuhau ‘a e toko taha.

Na‘e tu‘u atu pē ‘a e Fālesi, pea lotu, ‘o pehē, ‘E ‘Otua, ‘oku ou fakafeta‘i kiate koe, ‘oku ‘ikai te u hangē ko e kau tangata kehé, ke fakamālohi, mo ta‘eangatonu, mo tono fefine, pe hangē ko e tānaki tukuhau ni.

“Oku liunga ua ‘eku ‘aukaí ‘i he uike, pea ‘oku ou ‘oatu ‘a e tukuhau ‘i he‘eku me‘a fuli pē.

“Ka na‘e tu‘u [pē mei he] mama‘ó . . . ‘a e tānaki tukuhau, pea ‘ikai fa‘a hanga hake hono matá ki he langí, ka na‘e sī-fatafata ia, mo pehē, ‘E ‘Otua, ke ke ‘alo‘ofa mai kiate au ko e angahala.”

Na‘e faka‘osi leva ‘e Sisū ‘o pehē, “Oku ou tala kiate kimoutolu, Na‘e ‘alu hifo ‘a e tangatá ni [tānaki tukuhau] ki hono falé kuo fakatomuhia ia, kae ‘ikai pehē ‘a e toko taha [‘a e Fālesi]: he ko ia kotoa pē ‘okú ne hiki hake iá, ‘e fakavaivai‘i ia; pea ko ia ‘okú ne fakavaivai‘i iá, ‘e hiki hake ia.”²⁵

‘Oku mahino kiate kitautolu ‘a e pōpoakí, ‘oku ‘unu‘unu ofi ange ha toko taha faiangahala ‘oku fakatomala ki he ‘Otuá, ‘i ha tokotaha fie mā‘oni‘oni ‘okú ne fakamala‘ia‘i e taha faiangahalá.

Na‘e hoko foki ‘i he kuonga ‘o ‘Alamaá ‘a e fakahehema ko ia e tangatá

ke fie mā‘oni‘oni mo fakamāú. ‘I he kamata ‘a e kakai “ke langa hake ‘a e siasí ke mā‘opo‘opo angé . . . na‘e kamata ke pōlepole ‘a e kakai ‘o e siasí . . . [peal] kamata ‘a e kakai ‘o e siasí ke hīkisia ‘i he hīkisia ‘a honau matá, . . . na‘a nau kamata ai ke femanuki‘aki, ‘iate kinautolu, ‘o nau kamata ke fakatanga‘i ‘a kinautolu na‘e ‘ikai ke tui ‘o fakatatau ki honau loto ‘onautolu mo ‘enau fa‘itelihá.”²⁶

Na‘e ta‘ofi ‘a e fakatanga ko ‘ení: “Na‘e ‘i ai foki ha lao mamafa ‘i he kakai ‘o e siasí, ke ‘oua na‘a ‘i ai ha tangata, ‘oku kau ki he siasí, ‘e tu‘u hake ‘o fakatanga‘i ‘a kinautolu na‘e ‘ikai ke kau ki he siasí, pea ke ‘oua na‘a ‘i ai ha fefakatanga‘aki ‘iate kinautolu.”²⁷ ‘Oku tatau pē ‘a e tefito‘i mo‘oni fakahinohino ‘i he Siasí ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní. Kuo pau ke ‘oua na‘a tau halaia ‘i hono fakatanga‘i ha taha ‘i loto pe ‘i tu‘a ‘i he Siasí.

‘Oku ‘ilo‘i ‘e kinautolu kuo fakatanga‘i koe‘uhí ko ha fa‘ahinga ‘uhinga pē, ‘a e ongo‘i ta‘etotonú mo e fakapalahá. ‘I he‘eku ta‘u hongofulu tupú, ne u nofo ‘i ‘Iulope ‘i he 1960 tupú, na‘á ku ongo‘i na‘e toutou fakaanga‘i mo fakamamahi‘i au koe‘uhí ko ha

taha 'Amelika au mo ha mēmipa 'o e Siasí. Ne fai kiate au 'e hoku kaungā-akó 'o hangē na'á ku fokotu'u fakatā-taha e ngaahi tu'utu'uni ta'emanakoa 'a 'Amelika ki mulí (foreign policies). Na'e ngaahi foki au 'o hangē na'e fakamamahi 'eku tui fakalotú ki he pule'anga ne u nofo aí koe'uhí na'e kehe ia mei he tui fakalotu ne fakalele 'e he siteití. Ne u vakai kimui ange 'i he ngaahi fonua kehekehe he funga 'o e māmaní, ki he kovi 'o e filifilimānakó mo e laulanú na'e sepaki mo kinautolu na'e siofi koe'uhí ko honau matakál pe tupu'angá.

'Oku hoko e fakatangá 'i ha ngaahi founga lahi: fakaangá, fakamamahí, houtamakí, fakamavahevahé mo e li'ekiná, pe tāufehi'a ki ha taha kehe. Kuo pau ke tau fakafepaki'i 'a e kovi 'o e fakapalatahá 'a ia 'oku hoko kiate kinautolu 'oku kehe 'enau fakakaukaú. 'Oku hā ha konga 'o e fakapalatahá 'i he ta'eloto-fiemālie ke foaki e tau'atāina tatau 'o e leá.²⁸ 'Oku ma'u 'e he tokotaha kotoa pē, kau ai e kakai fakalotú, e totonu ke fakahaa'i 'ene fakakaukaú ki he kakaí. Ka 'oku 'ikai ha totonu 'a ha taha ke tāufehi'a ki he ni'ihi kehé 'i hono fakahaa'i e ngaahi fakakaukaú ko iá.

'Oku 'omi 'e he hisitōlia 'o e Siasí ha fakamo'oni lahi ki hono ngaohikovia hotau kāingalotú 'i he tāufehi'a mo e fakapalatahá. 'E fakamamahi mo'oni ia kapau na'a tau fai ki he ni'ihi kehé e me'a kuo fai mai kiate kitautolú. Na'e akonaki e Fakamo'uí 'o pehē, "Ko e me'a kotoa pē 'oku mou loto ke fai 'e he kakaí kiate kimoutolú, ke mou fai ia

kiate kinautolu."²⁹ Kuo pau ke tau anga faka'apa'apa kapau 'oku tau fie ma'u ke faka'apa'apa'i kitautolu. 'Ikai ngata aí, 'oku 'omi 'e he'etau ului mo'oni' a e "angamaluú mo e loto-fakatōkilaló," 'a ia 'okú ne fakaafe'i mai "a e Laumālie Mā'oni'oni" pea fakafonu kitautolu 'aki e "ofa haohaoá,"³⁰ ko ha "ofa [ta'emā-lualoi]"³¹ ki he ni'ihi kehé.

'Oku 'ikai feliliuaki hotau Tauhisipi Leleí pea 'okú ne ma'u e ongo tatau ki he angahalá mo e kau faiangahalá he kuongá ni, 'o hangē ko ia na'á Ne ma'u 'i He'ene 'a'eva 'i he māmaní. 'Oku 'ikai ke Ne fakamama'o meiate kitautolu koe'uhí 'oku tau faiangahala, neongo kapau 'okú Ne fa'a fakakaukau, "He toki sipi pango mo'oni ē!" 'Oku hulufau 'Ene 'ofa 'iate kitautolú na'á Ne teuteu'i ai e hala ke tau fakatomala pea hoko 'o ma'a kae lava ke tau toe foki hake kiate Ia mo 'etau Tamai Hēvaní.³² 'I he'ene peheé, na'e 'omi foki 'e Sīsū Kalaisi 'a e sīpinga ke tau muimui aí, ke fakahā 'a e faka'apa'apa ki he tokotaha kotoa pē pea 'ikai tāufehi'a ki ha taha.

'I he'etau hoko ko 'Ene kau ākongá, tuku ke hāsino meiate kitautolu 'Ene 'ofá pea tau fe'ofa'aki tau'atāina mo kakato ke 'oua na'a ongo'i 'e ha taha 'oku li'ekina, tuēnoa, pe siva 'ene 'amanakí. 'Oku ou fakamo'oni ko Sīsū Kalaisi 'a hotau Tauhisipi Leleí 'a ia 'oku 'ofa mo tokanga mai kiate kitautolu. 'Okú Ne 'afio'i kitautolu pea na'e foaki 'Ene mo'ui ma'a 'Ene fanga sipí.³³ 'Okú Ne mo'ui foki ma'atautolu pea finangalo ke tau 'ilo'i Ia mo ngāue 'aki e tui kiate Iá. 'Oku ou 'ofa mo faka'apa'apa kiate Ia, pea 'oku ou hounga'ia lahi 'iate Ia, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Lectures on Faith* (1985), 38.
2. Ko e talanoa ko e *Les Misérables*, na'e fai 'e Victor Hugo (1802–85), ko ha talanoa ia kia Jean Valjean, na'á ne fai ha ki'i hia si'isi'i ko hono kaiha'asi ha fo'i mā ke fafanga'aki e famili hono tuofefiné. Na'e tautea ia ke ngāue pōpula he ta'u 'e 5 pea na'e ngāue lahi a Vāsiní ha ta'u 'e 19 koe'uhí ko ha'ané feinga tu'o fā ke hola ka na'e 'ikai lava. Na'a ne 'atā mei he pilisoné ko ha tangata loto-fefeka mo loto-ita.
- Koe'uhí ko hono lekooti faihiá, na'e 'ikai lava 'a Vāsiní ke ma'u ha'ané ngāue, me'a-kai, mo ha nofo'anga. 'I he'ene hela'ia mo vaivaiá, ne faifai peá ne nofo he 'api 'o e 'epikopō 'o Tikinií, 'a ia na'e anga'ofa mo
- manava'ofa kia Vāsiní. Lolotonga e po'ulí, na'e siva e 'amanaki 'a Vāsiní 'o ne kaiha'asi ai e me'angaahi kai siliva 'a e 'epikopoó peá ne hola.
- Na'e puke 'a Vāsiní pea fakafoki ki he 'epikopoó. Ne ta'emaifikamatala'i pea fehangahangai mo e me'a ne 'amanaki ki ai 'a Vāsiní, hono talaange 'e he 'epikopoó ki he polisí na'á ne foaki ange 'e ia e 'ū me'angaahi kai ma'a Vāsiní pea fekau foki ke ne 'ave mo ha ongo tu'u'anga te'elango. (Vakai Hugo, *Les Misérables* [1987], book 2, chapter 10–12.)
- Vakai Hugo, *Les Misérables* [1987], book 1, chapter 10.)
- 'Oku fehu'i 'e he tokotaha fakamatalá, *Toutefois, la gale de la brebis doit-elle faire reculer le pasteur?* Vakai (Hugo, *Les Misérables*, book 1, chapter 10, pages 67). 'Oku 'uhinga e *Gale*, 'i he ako ki he mahaki 'i he fanga monumanú, ki ha fa'ahinga mahaki kehekehe 'o e kili 'oku tupu mei he kutu pea ngangana e fulufulú mo mafunofuna e kilí. Kuo liliu e kupu'i leá ni 'i ha ngaha'i founga kehekehe ki he lea faka-Pilitāniá.
- Ko e fakamatala fakahua 'a e tokotaha fakamatalá fekau'aki mo e taha fai hiá ko e *Mais quelle brebis!* Kuo fa'a liliu ia ko e "Ka ko ha sipi fakakina mo'oni ia."
- Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 1:31.
- Vakai, Sione 10:11, 14; 'Alamā 5:38; Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 50:44.
- 'Isaia 40:11.
- 'Isikeli 34:16.
- 'Isaia 1:6.
- Vakai, 'Isaia 1:18.
- Vakai, Luke 15:1–2.
- Vakai, Mātiu 6:11.
- Vakai, Sione 8:3–11.
- Vakai, Liliu 'a Siosefa Sāmitá, Sione 8:11 ('i he Sione 8:11, footnote c.).
- Vakai, D. Todd Christofferson, "Nofoma'u 'i He'eku 'Ofá," *Liahona*, Nōvema 2016, 48.
- 'Alamā 11:34 , 37.
- Vakai, Hilamani 5:10 5–11.
- Vakai, 3 Nīfai 27:14–15.
- Na'e fakamahino'i 'e he Fakamo'uí 'i he kuonga 'o onopóni: "Ko ia ia 'okú ne maumau'i ha fono, 'o 'ikai talangofua ki he fonó, ka 'okú ne feinga ke hoko ko e fono kiate ia pē, 'o ne loto ke nofo 'i he faiangahalá, mo ne nofo 'aupto 'i he faiangahalá, 'oku 'ikai lava ke fakamāoni'oni'i ia 'e he fonó, pe ko e 'alo'ofá, pe ko e fakamaau totonú pe ko e fakamāú. Ko ia, kuo pau ke nau kei 'uli ai pē" (Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 88:35).
- Vakai, 2 Nīfai 2:26–27.
- Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7; 132:19–20, 24, 55.
- Vakai, Loma 8:16–17; Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 84:38.
- Vakai, Mātiu 23:13.
- Luke 18:9–14.
- 'Alamā 4:4, 6, 8.
- 'Alamā 1:21.
- Vakai, *Oxford English Dictionary*, "bigotry" mo e "intolerance," oed.com
- Mātiu 7:12.
- Molonai 8:26.
- 1 Pita 1:22.
- Vakai, Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:3.
- Vakai, Sione 10:11–15.

Fai 'e 'Eletā Ulisses Soares
'O e Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulú

Falala Ta'eveiveiua ki he 'Otuá

Kapau te tau tu'u ma'u mo ta'eue'ia 'etau tui, 'e fakalahi 'e he 'Eikí hotau ivi ke tau malava 'o ikuna'i e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí.

Si'i kāinga, 'oku ou fie kamata 'eku pōpoaki he 'aho ní, 'aki ha fakamo'oni 'oku ou 'ilo ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoní ko e palōfita ia 'o e 'Otuá 'i hotau kuongá. Ko hono ongo tokoni 'i he Kau Palesiteni 'Uluakí mo e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá foki ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahā. 'Oku nau faka-fonga'i e 'Eiki ko Sisū Kalaisí pea 'oku nau ma'u e totonu ke fakahā mai 'Ene fakakaukaú mo e finangaló 'o hangē ko hono fakahā kiate kinautolú. 'Oku ou fakamo'oni 'oku tau malu 'i he muimui ki he'enau fale'i. 'Oku ue'i fakalaumālie kinautolu 'e he 'Eikí ke fakamamafa'i 'a hono fakamālochia 'etau tui ki he Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí mo 'Ene Fakaleleí ke 'oua na'a tau veiveiua 'i he'etau fepaki mo e ngaahi 'ahi'ahi 'i hotau kuongá.

'Oku tau lau 'i he Tohi 'a Molomoná kau ki ha tangata ko 'Āmoní, na'e fekau'i mei he fonua ko Seilahemalá ki he fonua ko Lihai-Nīfaí ke vakai honau kāingá. Na'a ne 'ilo ai e Tu'i ko Limihaí mo hono kakaí, na'a nau ngāue pōpula ki he kau Leimaná. Na'e fakalotolahī'i e Tu'i ko Limihaí 'i he ngaahi me'a ne vahevahe

'e 'Āmoni fekau'aki mo hono kakai 'i Seilahemalá. Na'e fonu hono lotó 'i he 'amanaki lelei mo e fiefia lahi ko ia na'a ne tānaki fakataha ai hono kakaí ki he temipalé peá ne pehē:

"Ko ia, ke mou loto-to'a, pea fiefia, pea mou falala ki he 'Otuá. . . .

" . . . Kapau te mou tafoki ki he 'Eikí 'i he loto-fakamātoato mo'oni, . . . mo tauhi kiate ia 'i he faivelenga kotoa 'o e 'atamaí, . . . te ne fakahaofi 'a kimoutolu

mei he nofo pōpulá 'o hangē ko hono finangaló mo 'ene fa'itelihá."¹

Na'e ue'i lahi 'aupito e tui 'a e kakai 'o e Tu'i ko Limihaí 'i he ngaahi lea 'ā 'Āmoní 'o nau fuakava ai mo e 'Otuá ke tauhi kiate Ia mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú, neongo honau ngaahi tūkunga faingata'a. Koe'uhí ko 'enau tuí, ne nau malava ai 'o fokotu'u ha palani pea hola mei he kau Leimaná koe'uhí ko 'enau tuí.²

Kāinga, kātaki 'o fakakaukaú ki he mahu'inga 'o e fakaafe na'e fai 'e he Tu'i ko Limihaí ki hono kakaí mo 'ene fekau'aki mo kitautolú. Na'a ne pehē, "Ke mou loto-to'a, pea fiefia, pea mou falala ki he 'Otuá." 'I he ngaahi leá ni, na'e fakaafe'i 'e Limihai hono kakaí ke vakai ki he kaha'ú 'i he tui; ke fetongi 'enau ilifiá 'aki e fakatu'amelie 'o e 'amanaki leleí 'oku tupu mei he tuí; pea 'oua 'e veiveiua 'i he falala ki he 'Otuá neongo pe ko e hā e tūkungá.

Ko e mo'ui fakamatelié ko ha vaha'a taimi ia 'o e sivi'i, ke vakai pe te tau fai e me'a kotoa pē 'e fekau mai 'e he 'Eiki ko hotau 'Otuá.³ 'E fie ma'u hení 'a e tui ta'eveiveiua kia Kalaisí 'o a'u ki he ngaahi taimi 'o e faingata'a lahí. 'E fie ma'u ia ke tau vilitaki atu ki mu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisi, 'o tataki kitautolu 'e he Laumālié pea falala 'e tokonaki 'e he 'Otuá 'etau ngaahi fie ma'u.⁴

'I he faka'osinga 'o e ngāue e Fakamo'u'i 'i he māmaní, kumu'a pē pea puke pōpulá, na'a Ne akonaki ki

He'ene kau ākongá 'o pehē, "Te mou ma'u 'a e mamahí 'i māmani: ka mou lototo'a; kuó u iku'i 'a māmani."⁵

Tau kī'i fakalaulauloto 'i ha momeniti—na'e mo'ui ta'eangahala 'a Sisū Kalaisi, ko e 'Alo pē Taha 'o e Tamaí na'e Fakatupú, pea ikuna'i e ngaahi 'ahi'ahi, mamahi, faingata'a, mo e faingata'a ia kotoa pē 'a e māmaní. Na'á Ne tauta'a toto 'i Ketisemani; na'á Ne faingata'a ia 'i ha mamahi hulufau ne 'ikai lava ke fakamatala'i. Na'á Ne to'o kiate Ia 'etau ngaahi mamahi mo e mahaki kotoa pē. 'Okú Ne mateuteu ke tokoni—ke tokoni'i kotoa kitautolu—"i he kavenga mafasia kotoa pē. Na'á Ne to'o atu e me'a kotoa na'á ne

fakafe'ātungia'i 'etau fiefiá mo e nonga 'i he māmaní 'o fakafou 'i He'ene mo'uí, faingata'a ia, pekiá, mo e Toetu'u. 'Oku afuhia e ngaahi lelei 'o 'Ene feilalau fakalele'i e kinautolu kotoa pē 'oku tali Ia mo fakafisi 'a kinautolú, kae pehē kiate kinautolu 'oku fua 'Ene 'akau mafasiá pea muimui kiate Ia ko 'Ene kau ākonga mo'oní.⁶ Ko ia ai, 'i he'etau ngāue 'aki e tui kia Sisū Kalaisi mo 'Ene Fakalele'i, 'e fakamāloha kitautolu, fakama'ama'a 'etau kavengá, pea te tau ikuna'i 'a e māmaní 'o fakafou 'iate Ia.

Kāinga, 'i he'etau fakakaukau ki he mālohi mo e 'amanaki lelei te tau lava 'o ma'u mei he Fakamo'uí, 'oku tau ma'u ha 'uhinga ke loto-to'a mo fiefia, falala

ki he 'Otuá, pea vilitaki ta'eveiveiu atu ki mu'a 'i he tui, "he ko ia 'oku fakata'e-ta'etuí 'oku hangē ia ko e peau 'o e tahí, 'oku fakateka mo feliliaki 'e he matangí. . . . Ko e tangata 'oku lotolotouá, 'oku ta'emaau 'i he'ene anga kotoa pē."⁷

Na'e tapou foki e Tu'i ko Limihái 'o pehē, "Tafoki ki he 'Eikí 'i he loto-fakamātoato mo'oní, . . . mo tauhi kiate ia 'i he faivelenga *kotoa* 'o e 'atamaí, kapau te mou fai 'eni, te ne fakahao'i 'a kimoutolu mei he nofo pōpulá 'o hangē ko hono finangaló mo 'ene fa'itelihá."⁸

Fanongo ki he ngaahi lea 'a e Fakamo'uí 'i He'ene pehē mai:

"Oua na'a mamahi homou lotó: 'oku mou tui ki he 'Otuá, tui foki kiate au. . . .

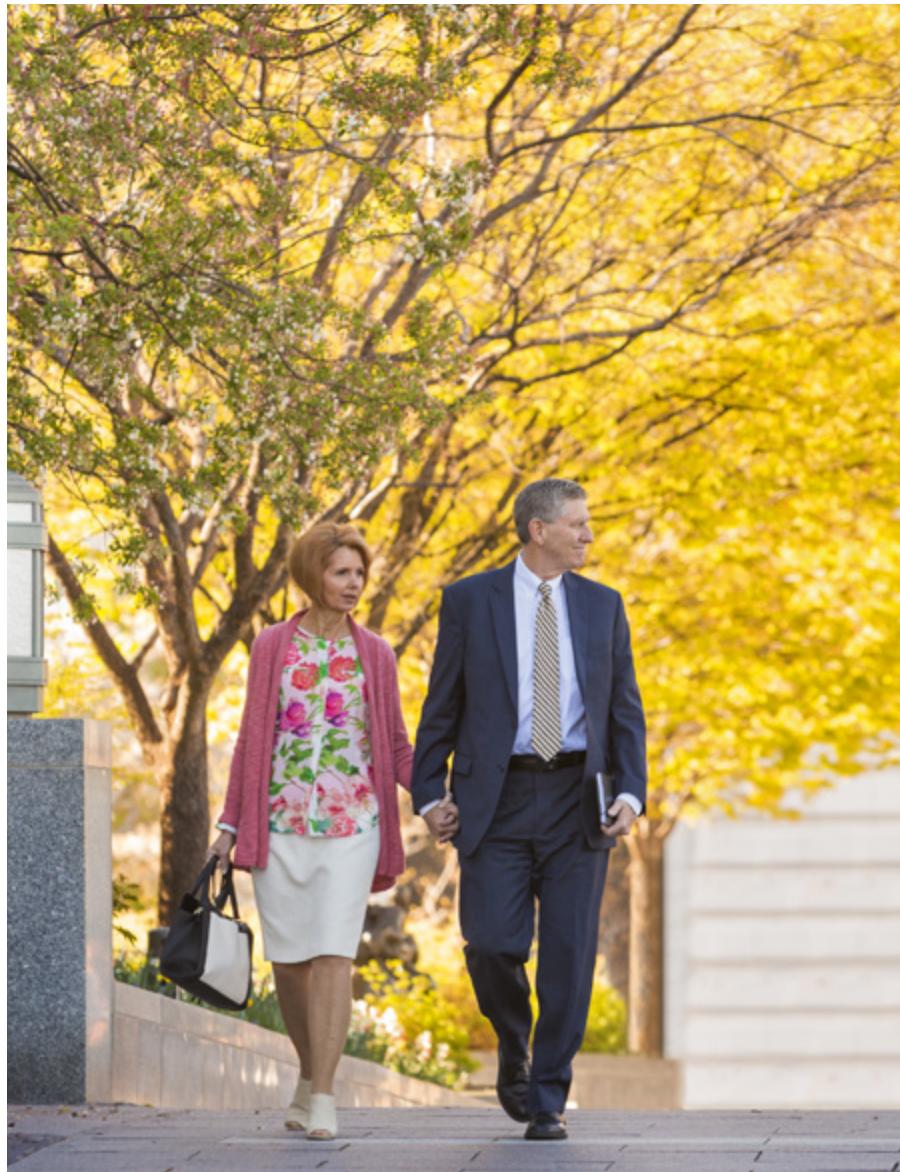
"Kapau 'oku mou 'ofa kiate au, fai 'eku ngaahi fekaú. . . .

"Ko ia 'okú ne ma'u 'eku ngaahi fekaú, 'o fai ki aí, ko ia 'oku 'ofa kiate aú: pea ko ia 'oku 'ofa kiate aú, 'e 'ofa 'a 'eku Tamaí kiate ia, pea te u 'ofa mo au kiate ia, pea te u fakahā au kiate ia."⁹

'Oku fāitāpuekina kitautolu 'e he 'Otuá 'o fakatatau ki he'etau tuí.¹⁰ 'Oku tupu mei he tuí 'a e mo'ui mo ha taumu'a fakalangí, mo e fakakaukau 'oku ta'engatá. Ko e tuí ko ha tefito'i mo'oní ngāue ia 'okú ne tākiekina 'a e faivelengá. Ko ha mālohi mahu'inga mo mo'ui ia 'oku hásino 'i he'etau tō'onga fakakaukau leleí mo e loto-holi ke fakahoko loto-fiemālie 'a e me'a kotoa kuo kole mai 'e he 'Otuá mo Sisū Kalaisi kiate kitautolú. 'Okú ne 'ai ke tau tū'ulutui 'o kole ki he 'Eikí ha fakahinohino pea tu'u hake 'o ngāue 'i he loto-falala ke fakahoko e ngaahi me'a 'oku fenāpasi mo Hono finangaló.

'I he ngaahi ta'u kuohilí lolotonga 'eku hoko ko ha palesiteni fakamisi-oná, ne u ma'u ha telefoni mei he mātu'a 'o ha taha 'o 'emau kau fai-fekaú 'ofeiná 'o fakahā mai 'a e pekiá hono tuofefiné. 'Oku ou manatu'i 'i he momeniti fakaloloma ko ia, na'á ku talanoa mo e faifekaú ki he palani faka-ofo 'o e fakamo'uí 'a e 'Otuá ma'a 'Ene fānaú pea mo e founiga 'e fakafiemālie'i ai ia 'e he 'ilo ko 'ení.

Neongo na'á ne 'ohovale mo loto-mamahi 'i he faingata'a ko ia, ka ko e faifekaú ni—fakafou 'i he'ene lo'imata'iá mo e tui ki he 'Otuá—na'á ne fiefia

‘i he mo’ui ‘a hono tuofefiné. Na’á ne fakahaa’i ha loto-falala ta’eveiveiuā ki he ngaahi ‘alo’ofa ongongofua ‘a e ‘Eiki. Na’á ne fakahā mai ‘i he loto-fakapapau ‘e hoko atu ‘ene ngāue fakafafekaú ‘i he tui mo e faivelenga kae lava ke ne taau mo e ngaahi tala’ofa kotoa pē ‘a e ‘Otuá ma’ana mo hono fāmilí. ‘I he taimi faingata’á ni, na’e tafoki e faifekau faivelenga ko iá ki he ‘Otuá, ‘o falala kakato kiate Ia, pea fakafo’ou ‘ene tukupā ke tauhi ki he ‘Eiki ‘i he tui pea ‘i he faivelenga kakato.

Kāinga, kapau he ‘ikai ke tau tu’u ma’u ‘i he falala ki he ‘Otuá mo e lotoholi ke tauhi kiate Ia, ‘e lava ke hoko e ngaahi a’usia fakamamahi ‘o e matelié ke tau ongo’i ai hangē ‘oku lōmekina kitautolu ‘e ha kavenga mafasia; pea lava ke mole meiate kitautolu e loto ke mo’ui kakato ‘aki e ongoongolelei. Kapau he ‘ikai ‘a e tuí, ‘e iku mole meiate kitautolu ‘etau malava ke fakahounga’i e finangalo ‘a hotau ‘Otuá ‘o fekau’aki mo e ngaahi me’ā ‘e hoko ‘amui ange ‘i he’etau mo’ui.¹¹

‘I he ngaahi momenitiko ‘eni ‘o e ‘ahi’ahí, ‘oku feinga ‘a e filí—‘a ia ‘oku fekumi ma’u pē—ke faka’aonga’i ‘etau fakakaukaú mo e faka’uhingá ko e fakafepaki kiate kitautolu. ‘Okú ne feinga ke fakaloto’i kitautolu ‘oku ta’e’aonga hono mo’ui ‘aki e ngaahi teftio’i mo’oni ‘o e ongoongolelei. Manatu’i mu’ā ko e fakakaukau ‘a e tangata fakakananó ‘oku “‘ikai [ke ne] ma’u . . . ‘a e ngaahi me’ā ‘o e Laumālie ‘o e ‘Otuá: he ko e vale ia kiate ia.”¹² Manatu’i ko Sētane “ko ha fili ia [o e] ‘Otuá, pea ‘okú ne fakafili kiate ia ma’u ai pē, pea ‘okú ne fakaafe’i mo fakatauele’i [kitautolu] ke faiangahala, pea ke fai ‘a e me’ā ko ia ‘oku koví ma’u pē.”¹³ Kuo pau ke ‘oua na’ā tau faka’atā ia ke kākaa’i kitautolu; he ko e taimi te tau fai ai iá, ‘e veiveiuā ‘etau tuí pea mole ‘a e mālohi ke ma’u e ngaahi tāpuaki kotoa pē kuo tala’ofa mai ‘e he’etau Tamai Hēvani ‘ofá.

Kapau te tau tu’u ma’u pea ‘ikai veiveiuā ‘etau tuí, ‘e fakalahi ‘e he ‘Eiki ‘etau malava ke ikuna’i e ngaahi faingata’ā ‘o e mo’ui. Te tau malava leva ke iku’i e ngaahi takiekina koví pea fakatupulaki e malava ke ikuná, na’ā mo e ngaahi faingata’ā ‘e ngali taulofu’u mai. Ko e me’ā ‘eni na’e malava ai e kakai

‘o e Tu’i ko Limiháí ‘o hola mei he’enau nofo pōpula ki he kau Leimaná.

Kāinga, ‘oku ou fakaafe’i kimoutolu ke mou falala kakato ki he ‘Otuá mo e ngaahi akonaki ‘Ene kau palōfitá. ‘Okú ou fakaafe’i kimoutolu ke fakafo’ou homou ngaahi fuakava mo e ‘Otuá, tauhi kiate Ia ‘aki homou lotó kotoa, neongo e ngaahi tūkunga faingata’ā ‘o e mo’ui. ‘Okú ou fakamo’oni, te mou tau’atāina mei he pōpula ‘o e angahalá, veiveiuá, ta’etuí, loto-mamahí, mo e faingata’ā iá, ‘i he mālohi ‘o homou tui ta’eveiveiuā kia Kalaisí; pea te mou ma’u e ngaahi tāpuaki kotoa pē kuo tala’ofa mai ‘e he’etau Tamai Hēvani ‘ofá.

‘Okú ou fakamo’oni ‘oku mo’oni ‘a e ‘Otuá. ‘Okú Ne mo’ui. ‘Okú Ne ‘ofeina kitautolu. ‘Okú Ne fanongoa ‘etau ngaahi lotu ‘i he ngaahi momenitiko ‘o e fiefiá, veiveiuá, mamahí, mo e siva e ‘amanakí. ‘Okú ou fakamo’oni ko Sīsū Kalaisí ‘a e Fakamo’ui ‘o e māmaní. Ko Ia ‘a e Huhu’í.

‘Okú ou faka’osi ‘aki ‘eku lea he ‘aho ní e fakalea ‘o e himi “Not Now but in the Coming Years,” ‘oku ma’u ‘i he himi faka-Potukalí:

Kapau ne kāpui ‘e he po’ulí kae ‘ikai ko e māmā hotau lotó,

Kapau e ‘ahi’ahí i kitautolu i he mamahí, ‘oua e hoha’ā; e vavé ni emau ilo e Afioná.

‘Okú tataki kitautolu e Sīsū i Hono to’ukupú, pea te Ne fakahā mai e ‘uhingá;

Kapau te tau fakafanongo ki Hono le’ō, he ‘ikai fuoloa kuó Ne fakahā mai.

Falala ta’eveiveiuā ki he ‘Otuá, pea tuku ke Ne poupou i kitautolu; Hiva fakafeta’i ta’etūkua Hono lāngi-lāngí, he te Ne fakamatala mai ‘amui.¹⁴

‘Okú ou fai ‘eni ‘i he huafa toputapu ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōsaia 7:19, 33.
2. Vakai, Mōsaia 21:32; 22:1–14.
3. Vakai, ‘Epalahame 3:25.
4. Vakai, 1 Nīfai 4:6–7; 2 Nīfai 31:20.
5. Sione 16:33.
6. Vakai, Luke 9:23.
7. Sēmisi 1:6, 8.
8. Mōsaia 7:33; toe fakamamafa’i.
9. Sione 14:1, 15, 21.
10. Vakai, 2 Nīfai 27:23; ‘Alamā 37:40; ‘Eta 12:29.
11. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:3.
12. 1 Kolinitō 2:14.
13. Molonai 7:12.
14. “Not Now but in the Coming Years,” liliu mei he “Agora Não, mas Logo mais,” Ngaahi Himi (‘i he Faka-Potukalí), fika 156.

Fai 'e 'Eletā Mark A. Bragg
'O e Kau Fitungofulú

Ngingila Ange kae 'Oua ke A'u ki he 'Aho Haohaoá

Na'a mo e ngaahi taimi faingata'a mo fakapo'uli tahá, 'oku 'i ai 'a e maama mo e lelei 'okú ne 'ākilotoa kitautolu.

Na'e vahevahe 'e Paula ki he kakai Kolinitoó, ha pōpoaki faka'ofa 'o e 'amanaki leleí:

"He kuo faka'api'api 'a kimautolu mei he potu kotoa pē, ka 'oku 'ikai [mafasia]; [puputu'u] pē, kae 'ikai ta'e ha tokoni;

"Oku fakatanga'i, ka 'oku 'ikai li'aki; kuo lī ki lalo, kae 'ikai tāmate'i."¹

Ko e hā na'e ma'u mei ai e 'amanaki lelei 'a Paulá? Fakafanongo ki he'ene fakamatalá: "He ko e 'Otua, 'a ia na'e fekau ke ulo mai 'a e māmā mei he po'ulí, ko ia kuó ne fakaulo mai ki homau lotó, ke fakamāmangia 'a kimautolu 'i he 'ilo 'o e nāunau 'o e 'Otuá, 'i he fofonga 'o Sisū Kalaisí."²

Na'a mo e ngaahi taimi faingata'a mo fakapo'uli tahá, 'oku kei 'ākilotoa pē kitautolu 'e he māmā mo e lelei. Na'e fakamanatu mai 'e Palesiteni Tiesta F. 'Ukitofa 'i 'Okatopa 'o e ta'u kuo 'osí, "Oku 'ākilotoa kitautolu 'e ha . . . maama mo e mo'oni ma'ongo'onga pea 'oku ou fifili pe 'oku tau fakahounga'i mo'oni nai e me'a 'oku tau ma'u."³

Ka neongo ia, 'e laka ange ki he filí ke tau nofotaha 'i he "ngaahi 'ao

fakapo'ulí . . . 'a ia 'oku fakakuihi 'a e matá, . . . fakafefeka . . . e lotó, . . . mo tohoaki'i kitautolú."⁴

Ka neongo ia, 'i he'etau ma'u e mahino haohaoa ki he ngaahi

faingata'a 'o hotau kuongá ni, na'e talā'ofa mai 'a e 'Eikí, "Ko e me'a ko ia 'oku mei he 'Otuá, ko e māmā ia; pea ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e māmā, pea fai atu ai pē 'i he 'Otuá, te ne ma'u 'a e maama lahi ange; pea 'e tupulaki 'a e maama ko ia 'o ngingila ange kae 'oua ke a'u ki he 'aho haohaoá."⁵

Ko e fānau kitautolu 'a e 'Otuá. Na'e fakatupu kitautolu ke ma'u e māmā, fai atu ai pē 'i he 'Otuá, pea ma'u ha maama lahi angé. Na'a tau muimui ki he māmā talu mei he kamata'angá; na'a tau muimui ki he'etau Tamai Hēvaní mo 'Ene palaní. Ko e fekumi ko ia ki he māmā ko e konga ia hotau DNA fakalaumālié.

Na'á ku fanongo 'i hono ako'i lelei 'o e mo'oni ta'engatá ni 'i ha feitu'u ta'e amanekina. Lolotonga 'eku ngāue ki ha pangikē lahi, na'e fakaafe'i au ke u kau ki ha kalasi fakaetaki, na'e fakalele 'i he 'Univēsiti Misikení. Lolo-tonga e kalasí, na'e ako'i 'e Palōfesa Kimi Kameloni e fakakaukau 'o e tu'unga fakatakumu'a leleí mo hono ivi tākiekiná. Na'á ne pehē: "Oku 'uhinga 'eni ki he fakahehema e me'a mo'ui kotoa pē ki he ivi leleí [māmā] pea mama'o mei he ivi koví [fakapo'ulí]. Mei he fanga ki'i selo mo'ui īkí ki he tangatá, 'oku fakanatula pē ke 'unu e me'a mo'ui kotoa pē ki he ivi leleí pea mama'o mei he ivi koví."⁶

‘I hono poupou’i ‘e ha ngaahi fakatotolo lahi, na’á ne nofotaha foki ‘i he ngaahi me’ā mahu’inga ‘e tolu ‘o ha ngāue’ānga lelei: manava’ofá, fa’ā fakamolemolé, mo e hounga’iá.⁷ ‘Oku mahino lelei ia, he ko e taimi ‘oku tafoki ai e kakaí ki he ivi lelei (māmā), ‘oku hāsino leva e ngaahi ‘ulungaanga na’e fakataipe lelei ‘e he Maama ‘o e Māmaní, ko Sisū Kalaisí!

Kāinga, kātaki ka mou fiemālie ‘i he ‘ilo, ‘oku ‘i ai e maama te tau lava ‘o ma’u. Tuku mu’ā ke u fokotu’u atu ha ngaahi tafa’aki ‘e tolu te tau ma’u ma’u ai pē ‘a e māmā:

1. Ko e Maama ‘o e Siasi

Ko e Siasi ko ha pou maama ia ki ha māmani fakapo’uli. Ko ha taimi faka’ofo’ofa ‘eni ke hoko ai ko ha mēmipa ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ni! ‘Oku mālohi ange ‘a e Siasi ‘i ha toe taimi⁸ pea ‘oku faka’au ke mālohi ange he ‘aho takitaha ‘i he kau mai e kau mēmipa fo’oú, fa’u ha ngaahi ha’ofanga lotu fo’oú, ui ha kau faifekau fo’oú, mo tali e ongoongo-lelei ‘i ha ngaahi feitu’u fo’ou. ‘Oku tau vakai ki he hoko ha ngaahi mana faka’ahō, ‘i he foki mai ha nī’hi na’e māmā-lohi ‘i ha vaha’ataimi, ‘i he polokalama fakahaoi ne vīsone ki ai ‘a Palesiteni Tōmasi S. Monisoní.

Ne u toki ‘a’ahi kimu’í ni ki he to’u tupu ‘i Palakuai, ‘Ulukuai, Sile, mo ‘Āsenitiná lolotonga ‘enau konifelenisi Ki Hono Fakamāloha ‘o e To’u Tupú. Na’e fakamoleki ‘e he kau finemui mo e kau talavou ‘e lauafe ha uike ‘i hono fakamāloha ‘enau ‘ofa ki he Fakamo’uí, pea foki atu ki ‘api ki honau fāmilí mo e kaungāme’á ‘o vahevahe ai e maama mo e ‘ofa ‘a Kalaisí.

Manatu’i, ‘e fakaanga ‘i ma’u pē ‘a e Siasi. Kuo pehē ma’u pē ia talu mei he kamata’angá pea ‘e hokohoko atu ai pē ki he ngata’angá. Ka he ‘ikai ke tau faka’atā e fakaanga ko iá ke ne ta’ofi ‘etau ongo’ingofua e maama ‘oku lava ke tau ma’u. ‘E fakafe’unga ‘i kitautolu ki ha maama ‘oku toe lahi angé, ‘i hono ‘ilo’i e māmā pea fekumi ki aí.

‘I ha māmani ‘oku fakapo’ulí, ‘e ulo ‘a e maama ‘o e Siasi ‘o ngingila ange kae ‘oua ke a’u ki he ‘aho haohaoá.

2. Ko e Maama ‘o e Ongoongolei

Ko e maama ‘o e ongoongolei ko e hala ia ‘oku “āsili pē ‘ene uló ‘o a’u ki he haohaoa ‘o e ‘ahó,” pea ‘oku ulo ngingila taha ia ‘i hotau fāmilí mo e ngaahi temipalé ‘i he funga ‘o e māmaní.

‘Oku pehē ‘e he *Malanga’aki Eku Ongoongolei*: “E lava ke fakalelei ‘i ‘e he ngaahi fāmilí ‘a e ta’efemahino’akí, ngaahi feke’ike’i, mo e ngaahi faingata’á ‘o fakafou ‘i he maama ‘o e ongoongo-lelei. ‘E lava pē ke fakamo’uí ‘a e ngaahi fāmilí kuo movete koe’uhí ko ha ngaahi ta’efemahino’akí ‘o fakafou pē ‘i he fakatomalá, fa’ā fakamolemolé, mo e tui ki he mālohi ‘o e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí.”¹⁰ Kuo pau ke hoko hotau fāmilí he taimí ni ‘o laka ange ‘i ha toe taimi, ko e ngaahi ma’u’ānga maama lahi ki he tokotaha kotoa ‘oku tau feohí. ‘Oku

tupulaki e māmá ‘i he ngaahi fāmilí ‘i he’enau tupulaki ‘i he ‘ofá mo e anga’ofá. ‘I he’etau fokotu’u ha ngaahi fāmilí ‘o e “tuí, . . . fakatomalá, fa’ā fakamolemolé, faka’apa’apá, ‘ofá, [mo e] manava’ofá,”¹¹ te tau ongo’i ha ‘ofa lahi ange ki he Fakamo’uí mo e nī’hi kehé. ‘E tupulaki ‘o mālohi ange e fāmilí, pea ‘e ngingila ange e maama ‘iate kitautolu takitaha.

‘Oku tau lau ‘i he Bible Dictionary ‘i he tatau ‘a e Siasi ‘i he lea faka-Pilitāniá, “Ko e ‘apí pē ‘e lava ‘o fakafehoanaki ki he temipalé ‘i he tu’unga toputapú.”¹² ‘Oku tau ma’u ‘eni ha ngaahi temipale ‘e 155 mo ha ngaahi temipale lahi ange he kaha’ú. ‘Oku sila’i ha ngaahi fāmilí lahi ange ki he nofo taimí pea mo e ta’engatá kotoa foki. ‘Oku fakahū ‘e he kāngalotú ha ngaahi hingoa lahi ange ‘o ‘enau ngaahi kuí ki he temipalé ke

fakahoko honau ngaahi ouau faka-mo'uí. 'Oku tau a'usia mo'oni ha fiefia lahi mo e fakafiefia i he ongo tafa'aki fakatou'osi 'o e veili!

I ha māmani 'oku fakapo'ulí, 'e ulo 'a e Maama 'o e ongoongolelei 'o ngingila ange kae 'oua ke a'u ki he 'aho haohaoá.

3. Ko e Maama 'o Kalaisí

He 'ikai te ke lava 'o talanoa kau ki he maama i he māmaní ta'e kau ai e Maama 'o e Māmaní, ko Sisū Kalaisi. Ko e fakahaa'i ia 'o ha Tamai Hēvani 'ofa, 'a hono tāpuekina e tokotaha kotoa pē 'oku ha'u ki he mo'ui ní 'aki e Maama 'o Kalaisí ke tokoni ke nau toe foki ai ki 'apí. Na'e ako'i mai 'e Palesiteni Poiti K. Peekā: "Oku i ai ma'u pē e Laumālie 'o Kalaisí. . . . 'Oku fakamāmani lahi e Maama 'o Kalaisí, 'o hangē ko e huelo 'o e la'aá. Ko e fē pē ha feitu'u 'oku mo'ui ai e tangatá, 'oku i ai e Laumālie 'o Kalaisí."¹³ Ko e Maama 'o Kalaisí 'okú ne "fakaafe'i mo poupou'i ke failelei ma'u ai pē"¹⁴ mo teuteu'i 'a kinautolu kotoa pē 'oku fekumi ki he leleí mo e mo'oni ke nau ma'u e Laumālie Mā'oni'oni.

'Oku ako'i 'e he Fakamo'uí ko Ia 'a e maama 'okú ne "fakamaama homou matá," "fakaake homou 'atamaí," mo "foaki 'a e mo'ui ki he ngaahi me'a kotoa pē."¹⁵ E tokoni e Maama 'o Kalaisí ke tau vakai ki he ni'ihi kehé 'o hangē ko e vakai 'a e Fakamo'uí. Te tau 'ofa mo ma'u ha mahino lahi ange ki he

ngaahi faingata'a'ia 'a e ni'ihi kehé. 'E tokoni ia ke tau fa'a kātaki'i ange 'a kinautolu 'oku 'ikai ke nau lotu mo tokoni 'o hangē ko kitautolú. 'E tokoni ia ke mahino kakato ange kiate kitautolu e palani lahi 'o e fiefia pe a vakai ki he founa 'oku tau hoko kotoa ai ko ha konga 'o e palani 'ofa ma'ongo'onga ko iá. 'Okú ne foaki e mo'ui, 'uhinga, mo e taumu'a ki he me'a kotoa pē 'oku tau faí. Ko e fiefia kotoa ko ia te tau ma'u 'i he mahino kakato ange kiate kitautolu e Maama 'o Kalaisí, he 'ikai tatau ia mo e fiefia 'oku tau ongo'i 'i he'etau sio ki he ngāue e Maama 'o Kalaisí 'i he ni'ihi kehé—fāmilí, kaungāme'a, pea na'a mo ha sola.

Na'a ku ongo'i e fiefia ko iá 'i he'eku fanongo 'i ha ngaahi ngāue 'a ha kulupu 'o e kau tāmate afi loto-to'a ne nau feinga ke fakahaofi ha siteiki senitā na'e vela 'i Saute Kalefōnia 'i he 2015. 'I he mafola e velá, na'e fetu'utaki ha komanitā ki hano kaungāme'a Siasi ke fehu'i pe ko e fē feitu'u ne tauhi ai e ngaahi me'a toputapú mo e ngaahi ipu sakalamēnití kae lava ke fakahaofi kinautolu. Na'e fakapapau'i ange 'e hono kaungāme'a na'e 'ikai ha ngaahi me'a toputapu pea 'e lava pē 'o fakafetongi e ngaahi ipu sakalamēnití ia. Ka na'e ongo'i 'e he komanitaá 'oku totonu ke ne fai ha me'a lahi ange, ko ia na'a ne fekau'i ai 'ene kau tāmate afi ke nau toe foki ki he fale ne velá pea to'o mai e ngaahi tā valivali

kotoa pē 'o Kalaisí mei he holisí ke lava 'o tauhi. Na'a nau fokotu'u foki ha tā 'e taha 'i he loli tāmate afi 'i he faka'amu ko ia ke malu'i e kau tāmate afi. Na'e ongo mo'oni kiate au 'a e anga'ofa, ngāue lelei, mo e ongo'ingofua 'e he komanitaá 'a e Māmá, lolotonga ha taimi fakailifia mo faingata'a.

I ha māmani 'oku fakapo'uli, 'e ulo 'a e Maama 'o Kalaisí 'o ngingila ange kae 'oua ke a'u ki he 'aho haohaoá!

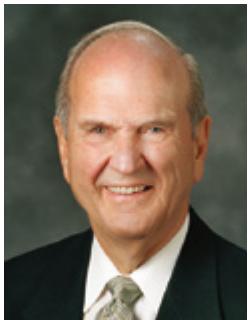
'Oku ou toe fakaongo atu e ngaahi lea 'a Paulá: "Tau 'ai 'a e [teunga tau] 'o e māmá."¹⁶ 'Oku ou fakamo'oni kia Kalaisi. Ko Ia 'a e Maama 'o e Māmaní. 'Ofa ke fakamālohaia kitautolu 'e he maama ko ia 'oku lava ke tau ma'u 'o fakafou 'i he ma'ulotu lahi angé mo hono faka'aonga'i lahi ange 'o e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'i hotau fāmilí. 'Ofa ke tau vakai ma'u pē ki he Maama 'o Kalaisí 'i he ni'ihi kehé pea tokoni ke nau 'ilo ia 'iate kinautolu. 'I he'etau ma'u e maama ko iá, 'e tāpuekina kitautolu 'aki 'a e maama lahi ange, 'o a'u ki he 'aho haohaoa ko ia te tau toe mamata ai ki he "Tamai 'o e ngaahi māmá,"¹⁷ 'a ia ko 'etou Tamai Hēvaní. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa mā'oni'oni 'o e Maama 'o e Māmaní, ko Sisū Kalaisi, 'emeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 2 Kolinitō 4:8–9.
2. 2 Kolinitō 4:6.
3. Dieter F. Uchtdorf, "Hono 'Ikai Ma'ongo'onga ko e Palani 'a Hotau 'Otuá!" *Liahona*, Nōvema 2016, 20.
4. 1 Nifai 12:17.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:24.
6. Kim Cameron, *Positive Leadership: Strategies for Extraordinary Performance*, 2nd ed. (2012) xii; vakai foki, Kim S. Cameron, "Leading with Energy," The Wheatley Institution, Fellow Notes, Fepueli 17, 2017.
7. Vakai, Cameron, *Positive Leadership*, 33, 36, 39.
8. Vakai, Quentin L. Cook, "Ko e 'Eikí Ko 'Eku Maama," *Liahona*, Mē 2015, 65.
9. Lea Fakatātā 4:18.
10. *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei: Ko ha Fakahinohino Ki he Ngāue Fakafai'efekau* (2004), 3.
11. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmaní," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
12. Bible Dictionary in the LDS English version of the Bible, "Temple."
13. Boyd K. Packer, "Ko e Maama 'o Kalaisí," *pe Liahona*, Mē 2005, 13.
14. Molonai 7:13.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:11, 13.
16. Loma 13:12.
17. Sēmisi 1:17; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 67:9.

Ko e fakahaofi 'e ha tangata tāmate-afi e tā 'o e Fakamo'uí mei ha senitā fakasiteiki ne vela 'i Kalefōnia, USA.

Fai 'e Palesiteni Russell M. Nelson

Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo
'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko Hono Tohoaki'i mai e Mālohi 'o Sīsū Kalaisí ki He'etau Mo'uí

*'Oku fakafonu e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí 'aki Hono mālohi, 'a ia 'oku
'atā ia ki he 'ofefine mo e foha kotoa 'o e 'Otuá 'oku fekumi faivelengá.*

Si'oku kāinga 'ofeina, 'oku tau mo'ui 'i ha kuonga faingata'a 'au-pito. 'Oku 'ākilotoa kitautolu 'e he ngaahi faingata'a, feke'ike'i mo fihitu'ú. Na'e tomu'a kikite'i 'e he Fakamo'uí e ngaahi taimi ta'emanongá ni. Na'á Ne fakatokanga mai 'e hanga 'e he filí 'i hotau kuongá 'o fakatupu e 'ita he loto 'o e kakaí mo takihala'i kinautolu.¹ Ka na'e 'ikai teitei fakataumu'a 'etau Tamai Hēvaní ke tau fepaki tokotaha pē mo e ngaahi palopalema fihitu'u fakafo'ituitui mo fakasōsialé.

Na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmani ko ia na'á Ne fekau mai Hono 'Alo pē Taha na'e Fakatupú² ke tokoni'i kitautolu.³ Pea na'e foaki 'e Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí 'Ene mo'ui ma'a-tautolu. Na'e hoko kotoa 'eni ke tau lava 'o ma'u 'a e mālohi faka'otuá—'a e mālohi fe'unga ke mafeia e ngaahi kavenga mafasiá, me'a fakatutá, mo e ngaahi 'ahi'ahi 'o hotau kuongá.⁴ 'Oku ou fie lea he 'ahó ni ki he *founga* te tau lava ai 'o tohoaki'i mai ki he'etau mo'ui e mālohi hotau 'Eiki mo e Pule ko Sīsū Kalaisí.

'etau 'ilo ki he ngāue mo e misiona 'o e Fakamo'uí⁷—ko e lahi ange ia e mahino kiate kitautolu 'Ene tokāteliné⁸ mo e me'a na'á Ne fai ma'atautolú—ko e lahi ange ia 'etau 'ilo te Ne lava 'o 'omi 'a e mālohi 'oku tau fie ma'u ki he'etau mo'uí.

Na'á ku kole ki he kau tātaha kei talavou 'o e Siasí he kamata'anga 'o e ta'u ní, ke fakatapui ha konga honau taimí 'i he uike kotoa ke ako 'a e *me'a kotoa pē* na'e folofola mo fakahoko 'e Sīsū 'oku lekooti 'i he ngaahi tohi folofola 'oku faka'aonga'i 'e he Siasí.⁹ Na'á ku fakaafe'i kinautolu ke hoko e ngaahi fakamatala fakafolofola kotoa pē kau kia Kalaisí 'i he Fakahinohino ki he Folofolá, ko ha tefito'i nāunau fakalēsoni fakafo'ituitui ia.¹⁰

Na'á ku fai e tukupā ko iá he kuó u 'osi tali ia 'e au. Na'á ku lau mo laine'i e veesi *kotoa pē* 'oku kau kia Sīsū Kalaisí, hangē ko ia kuo lisi 'i he tefito'i 'ulu'itohí mo e fanga kí'i tefito 'e 57 'i he Fakahinohino ki he Folofolá.¹¹ Ko e taimi ne 'osi ai e ngāue ko iá, ne 'eke mai 'e hoku uaifi pe ko e hā ha'ané 'aonga kiate au. Na'á ku talaange, "Ko ha tangata fo'ou au!"

Na'á ku ma'u ha lí'oa fo'ou kiate Ia 'i he'eku toe lau he Tohi 'a Molomoná e fakamatala tonu pē 'a e Fakamo'uí kau

ki Hono misiona he mo'ui fakamatelié. Na'a ne pehē:

"Kuó u ha'u ki he māmaní ke fai 'a e finangalo 'a 'eku Tamaí, koe'uhí na'e fekau'i au 'e he'eku Tamaí.

"Pea na'e fekau'i au 'e he'eku Tamaí koe'uhí ke hiki hake au ki he kolosí."¹²

I he'etau hoko ko e Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'oku tau ui Hono misioná ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí, 'a ia na'e hoko ai e toetu'u 'o mo'oni ki he taha kotoa pea malava ke ma'u e mo'ui ta'engatá 'e kinautolu 'oku fakatomala mei he'enau ngaahi angahalá pea fakahoko mo tauhi e ngaahi ouau mo e fuakava mahu'ingá.

'Oku ta'ekakato fakatokāteline ke fakamatala ki he feilaulau fakalelei 'a e 'Eikí 'aki ha ngaahi kupu'i lea fakanou-nou, hangē "ko e Fakalelei," pe "mālohi fakaivia 'o e Fakalelei," pe "faka'aonga'i 'o e Fakalelei," pe "fakamālohia 'e he Fakalelei." 'Oku 'omi 'e he ngaahi fakalea ko 'ení ha tu'unga 'e ala takihala'i ai 'etau tu'i i hano 'ai ha me'a 'oku hoko 'o hangē 'oku lava ke 'i ai mo malava ke tu'u tau'atāina mei he'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí.

I he palani ta'engata ma'ongo'onga 'a e Tamaí, ko e Fakamo'uí na'e faingata'a'iá. Ko e Fakamo'uí na'a Ne veteki e

ngaahi ha'i 'o e maté. Ko e Fakamo'uí na'a Ne totongi hahu'i 'etau ngaahi angahalá mo e maumau fonó pea fakapuliki ia kapau te tau fakatomalá. Ko e Fakamo'uí na'a Ne fakahaofi kitautolu mei he pōpula 'o e mate fakaesinó mo fakalaumālié.

'Oku 'ikai ha sino ta'ehā mai ia 'e ui "ko e Fakalelei" te tau lava 'o tangi ki ai ke ma'u mei ai ha fakafiemālie, fakamo'ui, fakamolemole, pe mālohi. Ko Sisū Kalaisí 'a e tupu'angá. 'Oku fakamatala'i 'e he ngaahi fo'i lea topupatu hangē ko e Fakalelei mo e Toetu'u 'a e me'a ne fai 'e he Fakamo'uí, 'o fakatatau mo e palani 'a e Tamaí, ka tau lava 'o mo'ui mo ha 'amanaki lelei 'i he mo'ui ni pea ma'u mo e mo'ui ta'engatá 'i he maama kaha'ú. 'Oku mahino mo fakahounga'i lelei taha e feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'uí—'a e tefito'i ngāue 'i he hisitōlia kotoa 'o e tangatá—'i he taimi 'oku tau fakamatala'i mahino mo fakafehokotaki ia ki aí.

Na'e fakamamafa'i e mahu'inga 'o e misiona 'a e Fakamo'uí 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, 'a ia na'a ne fakamatala'i mahino "ko e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'o 'etau tui fakalotú ko e fakamo'oni 'a e kau 'Apostoló mo e kau Palōfítá 'o fekau'aki mo Sisū

Kalaisí, na'e pekia, pea telio, pea toe tu'u 'i he 'aho hono tolú, 'o hā'ele hake ki he langí; pea ko hono toenga 'o e ngaahi me'a kehe kotoa pē fekau'aki mo 'etau tui fakalotú ko ha ngaahi tānaki atu pē ki ai."¹³

Ko e fakamatala tonu 'eni 'a e Palōfítá na'a ne 'omi e 'uhinga ke hanga ai 'e ha kau palōfita, kau tangata kikiite, mo e kau tangata ma'u fakahā 'e toku 15 'o tuku mai mo fokotu'u 'enau fakamo'oni ki he fakamanatua e ta'u 2,000 hono 'alo'i 'o e 'Eikí. 'Oku ui e fakamo'oni fakahisitōlia ko iá "Ko e Kalaisí Mo'uí."¹⁴ Kuo ako ma'uloto 'e ha kāingalotu tokolahí hono ngaahi mo'oni. 'Oku 'i ai ha n'ihi 'oku 'ikai ke nau fu'u 'ilo 'oku 'i ai ha me'a pehē. 'Oku ou tapou atu 'i ho'omu feinga ke 'ilo lahi ange kia Sisū Kalaisí, ke mou ako e "Ko e Kalaisí Mo'uí."

'Oku tohoaki'i kitautolu ke tau kau 'i ha 'elemēniti 'e taha ke ma'u Hono mālohi, 'i he tuku hotau taimí ke ako kau ki he Fakamo'uí mo 'Ene feilaulau fakalelei: tau fili ke tui kiate Ia mo muimui 'iate Ia.

'Oku loto fiemālie e kau ākonga mo'oni 'a Sisū Kalaisí ke hā mahino, lea, pea mo makehe mei he kakai 'o e māmaní. 'Oku nau ta'eilifia, lī'oa, pea mo lototo'a. Na'a ku 'ilo ha kau ākonga pehē lolotonga ha'aku ngāue 'i Mekisikou kimú ni, 'o u talanoa ai mo ha kau 'ōfisa fakapule'anga pea pehē ki ha kau taki 'o e ngaahi tui fakalotu kehē. Na'a nau takitaha fakamālō mai 'i he feinga lototo'a mo ola lelei hotau kāingalotu ke malu'i mo paotoloaki e nofomalí mo e ngaahi fāmilí 'i honau fonuá.

'Oku hala ha me'a ia 'e faingofua pe hokona pē, 'i he hoko ko e kau ākonga mālohi peheé. Kuo pau ke fakamáu 'etau tokangá 'i he Fakamo'uí mo 'Ene ongoongoleleí. 'Oku mafatukituki faka'atamai ke hanga kiate ia 'i he fakakaukau kotoa pē.¹⁵ Ka 'i he'etau fai iá, 'oku mole atu 'etau veiveiuá mo e manavasi'i.¹⁶

Na'a ku toki 'ilo kimú ni ki ha fine-mui Loumaile kei si'i mo ta'eufi. Na'e fakaafe'i ia ke kau 'i ha fe'auhi fakasiteiti ma'a hono 'apiako mā'olungá 'i he efiafi tatau ne 'osi tukupā ai ke kau 'i

ha fakataha fine'ofa fakasiteiki. Ko e taimi na'á ne fakatokanga'i ai mo fakamatala'i ki he kau 'ōfisa 'o e fe'auhí, 'a e fepakipaki e taimi-tēpilé, mo e fie ma'u ke mavahe te'eki 'osi e fe'auhí ki ha fakataha mahu'ingá, na'e talaange 'e fakata'e'aonga'i kapau te ne fai ia.

Ko e hā ne fai 'e he Loumaila Siasi ko 'ení? Na'á ne tauhi 'ene tukupá ke kau 'i he fakataha 'a e Fine'ofá. Hangē ko e palōmesí, na'e fakata'e'aonga'i mei he fe'auhi fakasiteiti. Ko e taimi na'e fehu'i ai fekau'aki mo 'ene filí, na'á ne talaange pē, "Oku mahu'inga ange Siasi, 'ikai ko ia?"

'Oku fakaivia kitautolu 'e he tui kia Sisú Kalaisí ke tau fai ha ngaahi me'a na'e 'ikai ke tau mei fai. 'Oku 'omi 'e he tui 'okú ne faka'ai ai kitautolú, ha faingamālie lahi ange ke ma'u ai Hono mālohi.

'Oku tau toe fakatupulaki foki e mālohi 'o e Fakamo'uí 'i he'etau mo'uí 'i he taimi 'oku tau fai ai e ngaahi fuakava toputapú mo fai pau ki he ngaahi fuakava ko iá. 'Oku ha'i kitautolu he'etau ngaahi fuakavá, kiate Ia mo 'omi ha mālohi faka'otua. 'Oku tau fakatomala mo muimui 'iate Ia ki he vai 'o e papi-taisó, 'i he'etau hoko ko e kau ākonga faivelengá. 'Oku tau fononga 'i he hala

'o e fuakavá ke ma'u e ngaahi ouau mahu'inga kehé.¹⁷ Kae fakafeta'i, he 'oku fakafaingamālie'i 'e he palani 'a e 'Otuá ke fakaa'u 'a e ngaahi tāpuaki ko iá ki he ngaahi kui ne pekia ta'e ma'u e faingamālie ke ma'u kinautolu 'i he'enau mo'ui fakamatelié.¹⁸

'Oku kumia 'e he kau tangata mo e kau fefine tauhi fuakavá ha ngaahi founiga ke tauhi ai kinautolu ke ta'e-hamele mei māmani ke 'oua na'a 'i ai ha me'a te ne fakafe'atungia'i honau hala ki he mālohi 'o e Fakamo'uí. Na'e tohi 'eni kimui ni 'e ha uaifi mo ha fa'ē faitōnunga: "Ko ha taimi faingata'a 'eni mo fakatu'utāmaki. 'Ikai 'oku tau monū'ia ke 'ilo lahi ange ki he palani 'o e fakamo'uí mo e fakahinohino fakalaumālie mei he kau palōfitá, kau 'aposetoló, mo e kau takí 'ofá, ke tokoni ke tau folaua lelei 'a e ngaahi tahi hou ni. Ne ta'ofi 'emau anga'aki hono fakamo'uí e letioó he pongipongí. Ka 'oku mau fanongo 'eni ki he malanga konifelenisi lahí 'i he'emau ngaahi telefoni to'oto'ó he pongipongi kotoa 'i he'emau teuteu atu ki ha 'aho fo'oú."

Ko ha 'elemēniti 'e taha ki hono tohoaki'i mai e mālohi 'o e Fakamo'uí ki he'etau mo'uí ko e kakapa hake kiate

Ia 'i he tui. 'Oku fie ma'u 'i he fa'ahinga kakapa peheé, 'a e ngāue faivelenga mo tokangá.

'Oku mou manatu'i e talanoa 'o e tohitapú ki he fefine ne ta'u 'e 12 'ene puke ha palopalema holoki mo'uí?¹⁹ Na'e tui lahi ki he Fakamo'uí, peá ne pehē, "Kapau te u ala pē ki hono kofú, te u mo'ui ai."²⁰

Na'e fie ma'u 'e he fefine tui lahi mo tokanga ko 'ení ke mafao atu ki he mama'o taha te ne lavá, ke a'u ki Hono mālohi. 'Oku fakataipe 'e he'ene mafao fakaesinó 'a 'ene mafao fakalaumālie.

Kuo tangi hatau tokolahí mei he takele hotau lotó 'aki ha fakalea kehe 'o e lea 'a e fefine ko 'ení: "Kapau te u lava mafao fakalaumālie fe'unga ke ma'u e mālohi 'o e Fakamo'uí ki he'eku mo'uí, te u 'ilo e founiga ke fai ki hoku tükunga fakamamahí. Te u 'ilo 'a e me'a ke fai. Pea te u ma'u e mālohi ke fai ai iá."

Ko e taimi 'okú ke kakapa hake ai ki he mālohi 'o e 'Eikí, 'i ho'o mo'uí 'aki e mālohi tatau 'oku ma'u 'e ha taha 'oku melemo, 'i he taimi 'oku taufā mo feinga ai ke mānavá, te ke ma'u e mālohi meia Kalaisí. Ko e taimi 'oku 'afio'i mo'oni ai 'e he Fakamo'uí 'okú ke fie ma'u mo'oni ke ala hake kiate Iá—'i he taimi te Ne lava ai

‘o ongo‘i ko e holi taupotu taha ho lotó ke ‘omi Hono mālohi ki ho‘o mo‘uí—‘e taki koe ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní ke ke ‘ilo‘i pau ‘a e me‘a ‘oku totonu ke ke faí.²¹

Ko e taimi ‘okú ke mafao fakalaumālie ai ‘o mama‘o ange ‘i ha me‘a kuó ke fai kimu‘á, ‘e tafe hifo leva Hono mālohi kiate koe.²² Pea ‘e mahino leva kiate koe hono ‘uhinga loloto ‘o e ngaahi lea oku tau hiva‘i ‘i he himi “Ko e Laumālie ‘o e ‘Otuá”:

*[‘Oku fakalahi ‘e he [Eikí e mahino ‘a e]
Kāingalotú.
‘Oku tupulaki e ‘ilo mo e mālohi ‘o e]
‘Otuá;
‘Oku [kamata ke mafao e veili ‘i he
funga] māmaní.²³*

‘Oku fakafonu e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí ‘aki Hono mālohi, ‘a ia ‘oku ‘atā ia ki he ‘ofefine mo e foha kotoa ‘o e ‘Otuá ‘oku fekumi faivelengá. Ko ‘eku fakamo‘oní ia, ko e taimi ‘oku tau ma‘u ai Hono mālohi ‘i he‘etau mo‘uí, te tau fakatou fiefia mo Ia.²⁴

‘Oku ou fakahā ‘i he‘eku hoko ko e taha ‘o ‘Ene kau fakamo‘oni makehé, ‘oku mo‘ui ‘a e ‘Otuá! Ko Sisū ‘a e Kalaisí. Kuo ‘osi fakafoki mai Hono Siasi ki māmani! Ko e palōfita ‘a e ‘Otuá ‘i māmani he ‘aho ní ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, ‘a ia

‘oku ou poupou‘i ‘aki hoku lotó kotoa. ‘Oku ou fakamo‘oní‘i ia, fakataha mo hono fakahaa‘i ‘eku ‘ofa mo e tāpuaki kiate kimoutolu takitaha, ‘i he huafa toputapu ‘o Sisū Kalaisí, ‘emeni. ■

MA‘U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai 2 Nifai 28:19–30.
2. Vakai Sione 3:16.
3. Ko Sisū ‘a e Taha Kuo Paní—pani ‘e he Tamai Hēvaní ke hoko ko Hono fakafofonga fakafo‘ituitui ‘i he me‘a kotoa pē feku‘aki mo e fakamo‘ui ‘o e fa‘ahinga e tangatá. Na‘e pani ‘a Sisū ke hoko ko hotau Fakamo‘ui mo e Huhu‘i. Na‘e pani ‘a Sisū ‘i he‘eki ai fakatupu ‘a e māmaní ke ne ‘ai ke hoko e mo‘ui ta‘e-fa‘a-maté mo e mo‘ui ta‘engatá ki he fānau kotoa ‘a e ‘Otuá (vakai, Sione 17:24; 1 Pita 1:20). I he‘ene peheé, ne ma‘u ‘e Sisū ha tu‘unga mahu‘inga ‘e ua: *ko e Misaiá* (faka-Hepelú) mo e *ko e Kalaisí* (faka-Kalisi)—‘o na fakatou ‘uhinga “kuo pani.” (Vakai, Bible Dictionary, “Anointed One.”)
4. Te tau lava ‘o malu‘i kitautolu ‘aki ‘etau ‘ilo‘i mo mo‘ui ‘aki e folofola ‘a e ‘Otuá (vakai, Efesō 6:17–18; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 27:18).
5. Na‘e hoko ‘a Sisū ko e Tupu‘anga ‘o e māmaní ‘i he fakahinohino ‘a Ene Tamaí (vakai, Sione 1:2–3) mo ha ngaahi māmaní ta‘efā-alaua kehe (vakai, Mōsese 1:33). Ko Sisū ‘a e Sihova Ma‘onga‘ongá kimu‘a ‘aupito ‘i Hono ‘alo‘i ki he matelié—Ko e ‘Otuá ‘o e Fuakava Motu‘á. Ko Sihova na‘e fefolofoli mo Mōsese ‘i he Mo‘unga Sainaí. Ko Sihova na‘e fuakava mo ‘Épalahame ‘e monū‘ia ‘a e pule‘anga kotoa ‘o e māmaní ‘o fakafou ‘i he hako ‘o ‘Épalahamé. Pea ko Sihova na‘e fuakava mo e ngaahi fāmili he fale ‘o ‘Isileli. Ko Sisū foki ‘a e Immanuela na‘e talā‘ofá, hangē ko e kikite i ‘e ‘Isaiá (vakai, ‘Isaiá 7:14).
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 131:6.
7. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:40–41.
8. Vakai 2 Nifai 31:2–21.
9. Tohi Tapú, Tohi ‘a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, mo e Mata‘itofe Mahu‘ingá.
10. Vakai, Fakahinohino ki he Folofolá, “Sisū Kalaisí.” Makehe mei he fakamatala ‘i he ‘ulu‘i tohi lalahí, ‘oku ‘i ai ha fanga ki‘i teftio iiki ‘e 57 fekau‘aki mo Ia. Ko e ngaahi folofola ‘oku ‘ikai faka-Pilitāniá, faka‘aonga‘i e Fakahinohino ki he Folofolá.
11. ‘Oku laka hake ‘i he me‘a ‘e 2,200 ‘oku ‘asi ‘i he peesi ko ia ‘e 18 ‘o e Fakahinohino ki he Folofolá.
12. 3 Nifai 27:13–14.
13. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Siosefa Sāmita* (2007), 49.
14. Vakai “Ko e Kalaisí Mo‘uí: Ko e Fakamo‘oni ‘a e Kau ‘Apostoló,” *Liahona*, ‘Epeleli 2000, 2–3.
15. Vakai, Hilamani 8:15.
16. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:36.
17. Na‘e ako‘i kitautolu ‘e Sisū Kalaisí ‘i hono mahu‘inga ‘o e ngaahi ouau toputapú, hangē ko e papitaisó (vakai, Sione 3:5), ko e sākalaménit (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:9), ‘enitaumení mo e ngaahi ouau sila ‘o e temipalé (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:39–42).
18. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:29–32.
19. Vakai, Luke 8:43–44.
20. Ma‘ake 5:28.
21. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:63.
22. Ko e taimi na‘e ala ai e fefine lototu‘i ki he kofu ‘o e Fakamo‘uí, na‘á Ne folofola he taimi pē ko ia, “‘Oku ou ‘ilo ko e mālohi [mei he lea faka-Kalisi *dunamis*, ‘o ‘uhinga ko e ‘mālohi”], kuo ‘alu meiate au” (Luke 8:46; toe fakamamafai‘i).
23. “‘Oku Vela ‘a e Loto ‘o e Tangata,” *Ngaahi Himi*, fika 2.
24. Vakai, 3 Nifai 17:20.

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí

Ko Hono Hikinima'i e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí

Ekāinga, kuo kole mai 'a Palesiteni Monisoni ke u fokotu'u atu e Kau Taki Mā'olungá, Kau Fitungofulu Faka'ēlia mo e Kau Palesitenisī Lahi 'o e Ngaahi Houalotu 'o e Siasí, ke mou hikinima'i.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i a Thomas Spencer Monson ko e palōfita, tangata kikite mo e tangata ma'u fakahā pea mo e Palesiteni 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní; Henry Bennion Eyring ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí; pea mo Dieter Friedrich

Uchtdorf ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a Russell M. Nelson ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, pea ko e kau mēmipa 'eni 'o e kōlomu ko iá: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A.

Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, pea mo Dale G. Renlund.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto, pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a e ongo tokoni 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, kau tangata kikite mo e kau tangata ma'u fakahā.

Ko ia 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto, fakahā mai he founiga tatau pē.

'Oku mau fie fakahaa'i atu 'i he loto hounga'ia 'a e ngāue tokoni 'a Elder Bruce D. Porter, ko hotau kaungāme'a mo e kaungā-ngāue, 'a ia ne s'i mālōlō 'i he 'aho 28 'o Tisema 2016. 'Oku mau fie fakahaa'i atu homau 'ofa mo e fiekaungā-mamahi kia Sister Porter mo 'ene fānaú mo e makapuná. 'Oku mau fakamālō ko e taimi ne tau ngāue ai mo e tangata leleí ni.

'Oku fokotu'u atu ke tau tukuange 'a Taylor G. Godoy mo John C. Pingree Jr. 'i he'ena hoko ko ha Fitungofulu Faka'ēlia. Ko kinautolu 'oku fie kau fakataha mai 'i hono fakahaa'i ha hounga'ia ki he ongo tangatá ni he'ena ngāué, kātaki 'o fakahā mai.

‘Oku fokotu’u atu ke tau tukuange ‘i he loto hounga’ia mo’oni ‘a Sisters Linda K. Burton, Carole M. Stephens pea mo Linda S. Reeves ko e kau palesitenisī lahi ‘o e Fine’ofá. ‘Oku fakahoko atu foki e tukuange tatau pē ki he kau mémipa ‘o e poate lahi ‘a e Fine’ofá.

Ko kimoutolu ‘oku fie kau mai ‘i hono fakahaa’i ha hounga’ia ki he kau fafiné ni ‘i he ngāue mateaki kuo nau fai, kātaki ‘o fakahā mai.

‘Oku fokotu’u atu ke tau tukuange ‘a Sister Jean B. Bingham ko e Tokoni ‘Uluaki ‘i he Kau Palesitenisī Lahi ‘o e Palaimelí pea mo Sister Bonnie H. Cordon ko e Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisī Lahi ‘o e Palaimelí.

Ko kinautolu ‘oku fie kau mai ‘i hono fakahaa’i ‘enau hounga’ia ki he kau fafiné ni, fakahā mai ‘aki e hiki hake ho nimá.

‘Oku fokotu’u atu ke tau poupou’i e ni’ihī ko ‘enī ko ha Kau Fitungofulu Taki Mā’olunga fo’ou: Taylor G. Godoy, Joni L. Koch, Adilson de Paula Parrella, John C. Pingree Jr., Brian K. Taylor, pea mo Taniela B. Wakolo.

Ko ia ‘oku loto ki aí, kātaki ‘o fakahā mai.

Ka ‘oku ‘i ai ha ta’eloto, kātaki ‘o fakahā mai ‘i he founiga tatau pē.

‘Oku fokotu’u atu ke tau poupou’i ‘a Jean B. Bingham ke hoko ko e

Palesiteni Lahi ‘o e Kau Fine’ofá pea mo Sharon L. Eubank ko e Tokoni ‘Uluaki pea mo Reyna I. Aburto ko e Tokoni Ua.

‘Oku fokotu’u atu ke tau poupou’i ‘a Bonnie H. Cordon ko e Tokoni ‘Uluaki ‘i he Palesitenisī Lahi ‘o e Palaimelí pea mo Cristina B. Franco ke hoko ko e Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisī Lahi ‘o e Palaimelí.

Ko ia ‘oku loto ki aí, kātaki ‘o fakahā mai.

Ka ‘oku ‘i ai ha ta’eloto, pea fakahā mai.

‘Oku fokotu’u atu ke tau poupou’i e ni’ihī ko ‘enī ko ha Kau Fitungofulu Faka’ēlia fo’ou: Luis R. Arbizú, David A. Benalcázar, Berne S. Broadbent, David L. Buckner, L. Todd Budge, Luciano Cascardi, Ting Tsung Chang, Pablo H. Chavez, Raymond A. Cutler, Fernando P. Del Carpio, José Luiz Del Guerso, Aleksandr A. Drachyov, I. Raymond Egbo, Carlos R. Fusco Jr., Jorge A. García, Gary F. Gessel, Guillermo I. Guardia, Marcel Guei, José Hernández, Karl D. Hirst, Ren S. Johnson, Jay B. Jones, Anthony M. Kaku, Paul N. Lekias, John A. McCune, Tomas S. Merdegia, Artur J. Miranda, Elie K. Monga, Juan C. Pozo, Anthony Quaisie, James R. Rasband, Carlos G. Revillo Jr., Martin C. Rios, Johnny F. Ruiz, K. Roy

Tunnicliffe, pea mo Moisés Villanueva.

Ko kimoutolu ‘oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka ‘oku ‘i ai ha ta’eloto, pea fakahā mai.

‘Oku fokotu’u atu ke tau poupou’i e toenga ‘o e Kau Taki Mā’olungá, Kau Fitungofulu Faka’ēlia mo e kau Palesitenisī Lahi ‘o e ngaahi Houalotú, ‘o hangē ko ‘enau tu’u ‘i he taimi ní.

Ko ia ‘oku loto ki aí, kātaki ‘o fakahā mai.

Ka ‘oku ‘i ai ha ta’eloto, fakahā mai.

Kuo lau ‘a e hikinimá. ‘Oku mau fakaafe’i atu ‘a kinautolu kuo nau ta’eloto ki ha fa’ahinga fokotu’u, ke nau fetu’utaki ki he’enau palesiteni fakasiteikí.

‘E kāinga, ‘oku mau fakamālō atu ‘i ho’omou tuí mo hono lotua e kau taki ‘o e Siasi.

‘Oku mau fakaafe’i atu he taimí ni e Kau Fitungofulu Taki Mā’olunga fo’ou’ pea mo e Kau Palesitenisī fo’ou ‘o e Fine’ofá ke nau me’ā mai ki honau nofo’angá ‘i mu’ā ni. ‘Oku pehē ma’u pē ‘e Palesiteni Monisoni, “Ko ha lue lōloa ia.” Mālō kau fafine Mālō kau tangata. Ke mou mea’i, ‘oku lolotonga ngāue fakafaifekau ‘a Sister Franco mo hono husepānití ‘i ‘Āsenitina. Ne mou mea’i na’e hikinima’i pea ‘e toki kamata ‘a ‘ene ngāue ‘i hono fatongiá ‘i he’ena foki mai ‘i Siulaí. ■

Lipooti mei he Potungāue ‘Aotita ‘a e Siasí, 2016

Fai ‘e Kevin R. Jergensen

Talēkita Pulé, Potungāue ‘Aotita ‘a e Siasí

Ki he Kau Palesitenisí ‘Uluaki ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i
he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní

Si’omau Ngaahi Tokoua: Hangē ko ia ‘oku fakamatala’i ‘i he fakahā he vahe 120 ‘o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, ‘oku fakamafai’i ‘e he Fakataha Alēlea ki Hono Faka’aonga’i ‘o e Vahehongofulú—‘a ia ‘oku kau ki ai e Kau Palesitenisí ‘Uluakí, Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá mo e Kau Pīsopeliki Pulé—‘a e fakamole ‘oku fai mei he pa’anga ‘a e Siasí. ‘Oku vahevahe ‘e he ngaahi potungāue ‘a e Siasí e pa’angá ‘o fakatatau mo e ngaahi patiseti, tu’utu’uni mo e ngaahi founiga ngāue kuo fakangofuá.

‘Oku ‘i he Potungāue ‘Aotita ‘a e Siasí ha kau taukei fakatauhitohi kuo fakamo’oni’i pea tau’atāina mei he ngaahi potungāue kotoa ‘a e Siasí, pea ko honau fatongiá ke fai e ngaahi ‘aotitá ‘o fakataumu’ā ke fakapapau’i e ngaahi tokoni ‘oku ma’ú, fakamole

ne fakahokó pea mo malu’i e koloa ‘a e Siasí.

Fakatatau mo e ngaahi ‘aotita kuo fakahokó, ‘oku pehē ai ‘e he Potungāue ‘Aotita ‘a e Siasí, ko e ngaahi nāunau kotoa pē, ngaahi tokoni ne ma’u maí, fakamole kuo fakahokó pea mo e koloa ‘a e Siasí ki he ta’u 2016, kuo lekooti pea fakahoko fakatatau mo e patiseti, tu’utu’uni, mo e ngaahi founiga fakatauhitohi ‘a e Siasí kuo fakangofuá. ‘Oku muimui ‘a e Siasí ‘i he ngaahi founiga ‘oku ako’i ki hono kau mēmipá ke nofo ‘i loto he patiseti, faka’ehi’ehi mei he fakamo’uá, pea fakahū ha pa’anga ki he taimi ‘o e faingata’á.

Fakahū atu ‘i he loto faka’apa’apa mo’oni,

Potungāue ‘Aotita ‘a e Siasí
Kevin R. Jergensen
Talēkita Pulé ■

Lipooti Fakasitetisitiká, 2016

Fai ‘e Brook P. Hales

Sēkelitali ki he Kau Palesitenisí ‘Uluakí

Kuo tuku mai ‘e he Kau Palesitenisí ‘Uluakí e lipooti fakasitetisitika ko ‘ení fekau’aki mo e tu’unga ‘oku ‘i ai e Siasí he’ene a’u mai ki he ‘aho 31 ‘o Tisema 2016.

Ngaahi ‘Iuniti ‘o e Siasí

Ngaahi Siteikí.....	3,266
Ngaahi Misioná.....	421
Ngaahi Vahefonuá	556
Ngaahi Uōtí mo e Ngaahi Koló....	30,304

Kaingalotu ‘o e Siasí

Tokolahi Fakakātoá	15,882,417
Fānau Fō’ou ‘o e Lekötí.....	109,246
Kau Papi Uluí	240,131

Kau Faifekaú

Kau Faifekau Taimi-Kakató.....	70,946
Kau Faifekau-Tokoni ‘a e Siasí.....	33,695

Ngaahi Temipalé

Ngaahi Temipale na’e Fakatapui ‘i he 2016: ko e (Provo City Center, Sapporo Japan, Philadelphia Pennsylvania, Fort Collins Colorado, Star Valley Wyoming, mo Hartford Connecticut)	6
Ngaahi Temipale ne toe fakatapui (Suva Fiji mo Freiberg Germany).	2
Ngaahi Temipale ‘oku Lolotonga Ngāue’akí he Faka’osinga e Ta’u	155

Fai 'e 'Eletā Robert D. Hales

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Hoko ko ha Ākonga Hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisí

'Oku fie ma'u e ngaahi 'ulungaanga ko ia 'oku ma'u ko e ola 'o e tui kia Kalaisí—ke tau tu'u mālohi ai he ngaahi 'aho faka'osí ni.

Oku 'uhinga ki he hā ke hoko ko ha ākonga 'a hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisí? Ko e ākongá ko ha taha kuo 'osi papitaiso pe'a 'oku loto fiemālie ke 'ai kiate ia e huafa 'o e Fakamo'uí mo muimui kiate Ia. Ko e ākongá 'oku feinga ke hoko 'o hangē ko Iá 'aki 'ene tauhi 'Ene ngaahi fekaú 'i he mo'ui fakamatielié, 'o tatau tofu pē mo ha taha

akoako 'oku feinga ke hangē ko hono 'eikí.

'Oku fanongo ha kakai tokolahi ki he fo'i lea ākongá pea fakakaukau 'oku 'uhinga pē ki ha "taha muimui." Ka ko e 'uhinga mo'oni 'o e tu'unga fakaākonga mo'oni, ko e tu'unga 'o ha mo'ui. 'Oku fokotu'u mai 'e he me'ā ni 'oku mahulu hake ia 'i he ako mo e faka'aonga'i pē ha lisi 'o ha ngaahi 'ulungaanga

fakafo'ituituí. 'Oku mo'ui e kau ākongá ke lava 'o huluni 'a e ngaahi 'ulungaanga 'o Kalaisí 'i he'enau mo'ui, 'o hangē ha kupesi fakalaumālié.

Fanongo ki he fakaafe 'a e 'Apose-tolo ko Pitá ke tau hoko ko ha ākonga 'a e Fakamo'uí:

"Ke mou mātu'aki [faivelenga], 'o [tānaki ki] ho'omou tuí [a e langama'a]; pea ki he [angama'a] 'a e 'iló;

"Pea ki he 'iló 'a e [mapule'i kitál]; pea ki he [mapule'i kita] 'a e fa'a kātakí; pea ki he fa'a kātakí 'a e anga faka'otuá;

"Pea ki he anga faka'otuá 'a e angalelei fakakāingá; pea ki he angalelei fakakāingá 'a e 'ofá."¹

'Oku mou lava 'o fakatokanga'i, ko hono lalanga ko ia 'o e kupesi fakalaumālié 'o e tu'unga fakaākonga fakafo'ituituí, 'oku fie ma'u ke 'oua na'a fo'i fe'unu pē 'e taha. Na'e 'i ai ha tokolahi 'i he kuonga 'o e Fakamo'uí na'a nau pehē 'oku nau angatonu 'i ha tafa'aki 'e taha pe lahi ange 'o 'enau mo'ui. Na'a nau fakahoko ha me'a 'oku ou ui ko e talangofua filifili. Hangē ko 'ení, na'a nau tauhi 'a e fekau ke 'oua te nau ngāue he Sāpaté ka na'a nau fakaanga'i e Fakamo'uí 'i He'ene fai-fakamo'uí 'i he 'aho tapú.² Ne nau foaki 'ofa ki he masivá ka ko e toetoengá pē na'e 'oangé—"a e me'a na'e 'ikai ke nau fie ma'ú.³ Ne nau 'aukai 'i ha fofonga matapeko.⁴ Na'a nau lotu pē ke mamata ki ai 'a e kakaí.⁵ Na'e folofola 'a Sīsū, "'Oku nau 'unu'unu mai kiate au 'aki honau loungutú, ka 'oku mama'o 'a honau lotó meiate au."⁶ Ko e fa'ahinga kakai peheé te nau tokanga ke haohaoa ha 'ulungaanga pe tō'onga pau ka 'oku 'ikai ke nau hoko ai 'o hangē ko Iá, 'i honau lotó.

Na'e pehē 'e Sīsū 'i he me'ā ni:

"E pehē kiate au 'e he tokolahi 'i he 'aho ko iá, 'Eiki, 'Eiki, 'ikai na'a mau akonaki 'i ho huafá? pea 'i ho huafá na'a mau kapusi kitu'a 'a e kau tēvoló? pea 'i ho huafá na'a mau fai 'a e ngaahi me'a mana lahi?

"Pea te u toki fakahā kiate kinautolu, na'e 'ikai 'aupito te u 'ilo 'a kimoutolu: 'alu 'iate au 'a kimoutolu, 'oku fai koví."⁷

Ko e ngaahi 'ulungaanga 'o Kalaisí, 'i he anga 'etau vakaí, 'oku 'ikai ko ha tohi

ke muimui ai pe ko ha lisi ke faka'ilo-nga'i. Ko ha ngaahi 'ulungaanga ia 'oku laalanga fakataha, 'o tātānaki fakataha 'a ia 'oku fakatupu 'iate kitautolu 'i ha ngaahi founa 'oku nau fekau'aki. Ko hono 'ai 'e tahá, he 'ikai ke tau lava 'o ma'u ha taha 'o e ngaahi 'ulungaanga faka-Kalaisí ta'e ma'u mo tākiekina ai e toengá. Ko e taimi 'oku faka'au 'o mālohi ai ha 'ulungaanga 'e tahá, 'oku mālohi lahi ange mo ha toe ni'ihi.

'I he tohi 2 Pitá mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá vahe 4, 'oku tau ako ai ko e fakava'é 'a e tui ki he 'Eiki ko Sisú Kalaisí. 'Oku tau fuatautau 'etau tuí 'i he me'a 'okú ne 'ai ke tau fakahokó—'a ia ko e talangofuá. Na'e talā-'ofa 'a e 'Eikí, "Kapau te mou tui kiate au, te mou ma'u 'a e mālohi ke fai 'a e me'a kotoa pē 'oku totonu ke fai 'iate aú."⁸ Ko e tuí 'oku vaka ai e mālohí. Ka na'e ta'e'oua 'a e ngāué, mo'ui ma'á, he 'ikai ha mālohi 'etau tuí ke ne fakaake mai e tu'unga fakaākongá. Ko hono mo'oní, 'oku mate 'a e tuí.

Ko ia, ne fakamatala'i ai 'e Pita, "[Tānaki ki] ho'omou tuí [a e] [angama'á]." 'Oku mahulu hake 'a e 'ulungaanga ma'á

'i he ma'a fakasekisualé pē. Ko e ma'a ia mo e mā'oni'oni 'i he fakakaukaú mo e sinó. Ko e anga ma'á foki ko e mālohi. 'I he'etau mo'ui faivelenga 'aki ai e ongoongoleleí, te tau ma'u e mālohi ke tau ma'a ai 'i he fakakaukaú, ongo, pea mo e tō'onga. 'Oku ongo'i-ngofua ange leva 'e hotau 'atamaí e ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní mo e Maama'a Kalaisí.¹⁰ 'Oku tau fakafotunga atu 'a Kalaisí 'o 'ikai ngata pē 'i he me'a 'oku tau lea 'aki mo fakahokó, ka 'i hotau angá foki.

'Oku hoko atu 'a Pita 'o pehē "[Tānaki ki ho'omou angama'á], 'a e 'iló." Ko e taimi 'oku tau mo'ui angama'a aí, 'oku tau 'ilo leva 'etau Tamai Hēvaní mo Hono Aló 'i ha founa makehe. "[Ka ai ha taha] te ne fai e finangalo 'o e [Tamaí], te ne 'ilo 'a e [tokāteliné]."¹¹ Ko e 'ilo ko 'ení ko ha fakamo'oni fakafo'ituitui, ne tupu mei ha a'usia fakafo'ituitui. Ko e 'iló 'okú ne liliu kitautolú, koe'uhí ke lava 'etau "māmá 'o pikitai ki [He'ene] māmá" mo 'ofa 'etau "angama'á ki [He'ene] angama'á."¹² 'I he'etau mo'ui angama'á, 'oku tau fononga leva mei he

"'Oku ou tuí" ki he iku'anga 'o e "'Oku ou 'iló."

Na'e na'ina'i mai 'a Pita ke tau tānaki atu 'a e "'iló ki he [mapule'i kita]; pea mo e [mapule'i kitá] ki he fa'a kātakí." I he'etau hoko ko e kau ākonga fa'a [ükumá], 'oku tau mo'ui 'aki leva e ongoongooleleí 'i ha founa palanisi mo pau. 'Oku 'ikai ke tau "lele 'o vave ange 'i hotau mālohí."¹³ 'Oku tau 'unu ki mu'a 'i he 'aho ki he 'aho, 'o 'ikai fo'i 'i he ngaahi pole 'o e mo'ui fakamatelié.

'I he'etau [ükumá] pehení, 'oku tau fakatupulaki leva e fa'a kātakí mo e falala ki he 'Eikí. 'Oku tau lava ke falala ki He'ene fokotu'utu'u ki He'etau mo'ui, neongo 'oku 'ikai ke tau lava 'o sio ki ai 'aki hotau mata fakanatulá.¹⁴ Ko ia, te tau lava "fakalongolongo pea 'ilo'i ko [Ia] 'a e 'Otuá."¹⁵ Ko e taimi oku tau fetaulaki ai mo e ngaahi matangi fai-ngata'á, 'oku tau fehu'i, "Ko e hā 'okú Ke finangalo ke u ako mei he me'a ko 'ení?" 'Oku nga'unu ki mu'a 'i hotau lotó 'Ene palaní mo 'Ene ngaahi tau-mu'a, 'o 'ikai ngata pē 'i hono kātekina 'o e me'a kotoa peé ka ke kātakí'i lelei foki ia.¹⁶

‘Oku ako’i mai ‘e Pita, ko e kātaki ko ‘ení ‘oku fakaiku ki he anga faka’otua. ‘I he kātekina ko ia kitautolu ‘e he Tamaí, ko ‘Ene fānaú, ‘oku tau fekātakí’aki ai pea mo kitautolu. ‘Oku tau fiefia ‘i he tau’atāina ke fili ‘a e ni’ihi kehé pea mo e faingamālie ‘okú ne ‘oange ke nau tupulaki ai ‘i he “otu lea ki he ‘otu lea,”¹⁷ ‘o “faka’au ‘o ngi-nigila ange kae ‘oua ke a’u ki he ‘aho haohaoá.”¹⁸

‘Oku liliu hotau natulá mei he ‘ūkumá ki he fa’ā kātakí, pea mei he fa’ā kātakí ki he anga faka’otuá. ‘Oku tau ma’u ‘a e anga’ofa fakatokouá ‘a ia ko e faka’ilonga ia ‘o e kau ākonga mo’oni kotoa pē. ‘Oku tau tokoni’i ha taha pē ‘oku fie ma’u tokoni, ‘o hangē ko e Samēlia Lelei, neongo kapau ‘oku ‘ikai ke tau kaungāme’ā mo kinautolu.¹⁹ ‘Oku tau lotua kinautolu ‘oku kape’i kitautolú. ‘Oku tau failelei kiate kinautolu ‘oku nau ngaohi kovia mo’oni kinautolú.²⁰ ‘Oku toe ‘i ai ha ‘ulungaanga ‘e ngali faka’otua pe faka-Kalaisi ange?

‘Oku ou fakamo’oni ko e feinga ‘oku tau fai ke hoko ko e kau ākonga ‘a hotau Fakamo’uí, ‘oku fakalahi mo’oni ia kae ‘oua kuo “ma’u” kitautolu He’ene ‘ofá.²¹ Ko e ‘ofá ni, ko e ‘ulungaanga pau ia ‘o ha ākonga ‘a Kalaisi:

“Ka ne ko ‘eku lea ‘aki ‘a e ‘elelo ‘o e kau tangatá mo e kau ‘āngeló, ka ‘oku ‘ikai te u ma’u ‘a e ‘ofá, kuó u tatau mo e ukamea pakihí mo e simipale tatangi.

“Pea kapau te u fa’ā kikite, peá u ‘ilo ‘a e ngaahi me’ā fakalilolilo kotoa pē, mo e ‘ilo kotoa pē; pea kapau te u ma’u ‘a e tui kotoa pē, te u fa’ā hiki ai ‘a e ngaahi mo’ungá, pea ‘ikai te u ma’u mo e ‘ofá, ko e me’ā noa pē au.”²²

Ko e tuí, ‘amanaki leleí, mo e manava’ofá ‘oku nau fakafe’unga’i kitautolu ki he ngāue ‘a e ‘Otuá.²³ “Pea ko ‘eni . . . ko e tolú ni; ko ia ‘oku lahi hake ‘i ái ko e ‘ofá.”²⁴

Kāinga, he ‘ikai ke tau lava ‘o hoko ko ha “ākonga fakataimi pē”! He ‘ikai ke tau lava ‘o hoko ko ha ākonga ‘i ha tokāteline pē taha. ‘Oku fie ma’u e ngaahi ‘ulungaanga ko ia ‘oku ma’u ko e ola ‘o e tui kia Kalaisi—kau ai e ngaahi ‘ulungāanga ne tau talanoa ki ai he ‘aho ní–ki he’etau tu’u mālohi he ngaahi ‘aho faka’osí ni.

‘I he’etau feinga fakamātoato ko ia ke hoko ko e kau ākonga mo’oni ‘a Sisū Kalaisi, ‘e lalanga fakataha leva ‘a e ngaahi ‘ulungāngá ni, mo fakalahi, pea mo fefakamālohi’aki ‘iate kitautolu. He ‘ikai ha toe kehekehe ‘i he fa’ahinga anga’ofa ‘oku tau fai ki hotau ngaahi

filí mo e anga’ofa ‘oku tau fai ki hotau ngaahi kaungāme’ā. Te tau faitotonu ‘i he taimi ‘oku ‘ikai sio mai ai ha tahá ‘o tatau pē mo e taimi ‘oku sio mai ai ‘a e ni’hi kehé. Te tau lí’oa ki he ‘Otuá ‘i he feitu’u kakaí ‘o tatau pē mo ha’atau ‘i ha loki tuku’anga vala pulipulua.

‘Oku ou fakamo’oni ‘e lava e taha kotoa ‘o hoko ko ha ākonga ‘a e Fakamo’uí. ‘Oku ‘ikai fakangatangata ‘a e tu’unga fakaākongá ia ‘e he ta’u motu’á, tu’unga tangata pe fefiné, matakali ‘okú te tupu mei aí, pe uiui’í. ‘I hotau tu’unga fakaākongá, ‘oku tau langa ai ‘e kitautolu Kāingalotu ‘o e Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, ha ivi fakalükufua ke tāpuekina hotau kāinga he funga ‘o e māmaní. Ko e taimi ‘eni ke tau toe fakatukupaa’i ai kitautolu ke hoko ko ‘Ene kau ākonga, ‘i he faivelenga kakato.

Kāinga, ‘oku ui kotoa kitautolu ke tau hoko ko e kau ākonga ‘a hotau Fakamo’uí. Tuku ke hoko e konifele-nisí ni ko ho faingamālie ia ke “kamata ‘o hangē ko e fai ‘i he ngaahi ‘aho kimu’á, pea ha’u [kiate Ia] ‘aki homou lotó kotoa.”²⁵ Ko Hono Siasi ‘eni. ‘Oku ou fakamo’oni atu ‘okú Ne mo’ui. ‘Ofa ke Ne tāpuekina kitautolu ‘i he’etau fekumi ta’engata ki hotau tu’unga fakaākonga fakalangí. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA’UANGA FAKAMATALÁ

1. 2 Pita 1:5–7.
2. Vakai, Luke 13:14.
3. Vakai, Luke 21:4.
4. Vakai, Mātiu 6:16.
5. Vakai, Mātiu 6:5; vakai foki, ‘Alamā 38:13.
6. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:19; vakai foki, ‘Isaia 29:13; Luke 6:46.
7. Mātiu 7:22–23.
8. Molonai 7:33.
9. Vakai, Sémisi 2:20.
10. Vakai, 1 Kolinitō 2:16.
11. Sione 7:17.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:40.
13. Mōsaia 4:27.
14. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:3.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:16.
16. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:8.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 98:12.
18. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:24.
19. Vakai, Luke 10:33.
20. Vakai, Mātiu 5:44.
21. Molonai 7:47.
22. 1 Kolinitō 13:1–2.
23. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:5.
24. 1 Kolinitō 13:13.
25. Mōsaia 9:27.

Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ngaahi Hiva 'oku Hiva'i mo 'Ikai Hiva'i

'Oku ou kole kiate kimoutolu hono kotoa ke hokohoko atu e feohi tu'uma'u mo faivelenga mo e kāingalotu kehe 'o e Siasi.

Na'e tohi 'e 'Ilisa E. Hiuiti, 'o pehē: "Oku ou ongo'i fiefia mo 'amanaki lelei he 'ahó ni, 'o mahulu atu 'i ha maamangia mei he langí, he ko Sisū 'eku māmá."¹ 'Oku malama e fo'i nota kotoa pē, pea he'ikai lava ke hiva'i e himi faka-Kalisitiane motu'a mo fakaofo ko 'ení ta'efai ha malimali. Ka 'i he 'ahó ni 'oku ou loto ke fakamatala'i ha fo'i laine pē 'e taha mei ai 'e ala tokoni he ngaahi 'aho 'oku faingata'a ai ke tau hiva *pe* malimali pea ngali he 'ikai "hoko" ha "momeniti fakafiefia mo nongá." Ka 'i ai ha taimi 'oku 'ikai te ke lava ai 'o hiva'i e fo'i hiva fakafiefia 'oku hiva'i mai 'e he ni'ihi kehé, 'oku ou kole atu ke ke pikitai ki he fo'i laine 'o e himí 'okú ne fakapapau'i mai, "Oku lava ke fanongo mai 'a Sisū ki he hiva 'oku 'ikai te ke lava 'o hiva í."²

I he'etau hoko ko e fānau 'a e 'Otuá 'i ha māmani hingá ni, te tau fehanghangai mo ha ngaahi 'aho 'e faingata'a, ko ha ngaahi 'aho 'oku sivi'i ai 'etau tuí mo e loto-toá. 'Oku tupu e ngaahi faingata'a ni mei he'etau ta'emalava mo e ni'ihi kehé, pe ko ha me'a 'oku 'ikai malava 'e he mo'uí, ka neongo pe ko e hā hono 'uhingá, te mou fakatokanga'i 'okú ne ta'ofi hono

fakahaa'i 'etau fiefiá mo e hounga'iá pea hangē 'oku faka'ape e talā'ofa 'o e "taimi fakafiefia [o e] lotó"³ 'a ia na'e fakamatala'i 'e 'Ilisa Hiuiti he taha 'o 'ene ngaahi vēsi.

Ko e hā te tau fai he ngaahi taimi pehení? Ko hono 'ai 'e tahá, ko 'etau tali lelei e akonaki 'a e 'Aposetolo ko Paulá mo "amanaki lelei ki he me'a 'oku he'e-ki [ai] ke tau ma'u . . . [mo] fa'a kātaki pē ki ai."⁴ I he ngaahi momeniti 'oku holoi ai 'etau fiefiá 'o a'u ki ha tu'unga 'oku

faingata'a, te tau ki'i fakalongolongo 'i ha taimi 'o fakafanongo ki he ni'ihi kehé, pea ma'u ivi mei he hiva lelei 'oku tau fanongoa meiate kinautolú. 'Oku 'i ai hotau tokolahí 'oku "faingata'a'ia 'i he tuí" pea fakamālohia 'etau falalá pea tupulaki 'etau hiva fiefiá 'aki ha'atau fengāue'aki mo ha taha 'oku le'o mālohi mo pau angé. Ko e mo'oni 'i he'etau hiva'i 'a e ngaahi fasi fakafonua 'o e ta'engatá, 'oku totonus ke tau toe ofi ange ki he Fakamo'ui mo e Huhu'i 'o e māmaní—he 'oku haohaoa mo'oni Hono le'ó. 'Oku tau ma'u leva e loto-toá mei He'ene malava ke 'afio'i e ngaahi fie ma'u 'oku 'ikai ke tau fakahaá, pea tau ma'u e 'amanaki lelei mei he'ene taukapo ma'atautolú. Ko hono mo'oni ko e "taimi 'oku ofi ai e 'Eiki" 'oku "nonga leva hoku lotó [pea] hoko leva e fiefiá.⁵

I he ngaahi 'aho 'oku kehe ai 'etau fakakaukaú mei he ni'ihi kehé, 'o si'i ange mei he me'a 'oku tau tui 'oku tau sio pe fanongoa mei he ni'ihi kehé, te u kole atu, tautefito ki he to'u tupu 'o e Siasi, ke tau manatu'i ko ha fokotu'utu'u fakalangi ke kehekehe 'a e ngaahi le'o he kuaeá. Kuo pau ke fa'ahi kehekehe—'a e soló mo e 'olotó, tēnoá mo e laulaló—pea toki ma'u ai ha hiva mālie. Tuku ke u to'o mai ha konga mei ha tohi fakafiefia 'a ha ongo fafine Siasi mā'ongo'onga, "Oku 'i ai ha fatongia 'o e taha kotoa pē 'i he kuaeá."⁶ I he taimi 'oku tau tukuhifo ai hotau faikehekehé pe feinga ke fakatatau ki he ngaahi faka'uhinga 'oku 'ikai ke mo'oni—ko e tupu

mei ha tukufakaholo siokita pea 'ai 'e he mítia fakasōsialé ke mole hono mo'oní —'oku mole leva meiate kitautolu e mahino ki he kehekehe mo e faikehekehe 'o e kakaí 'a ia na'e fakataumu'a ki ai e 'Otuá 'i He'ene fakatupu ha māmani faikehekehe lahi.

'Oku 'ikai 'uhinga 'eni ia ke kamata hiva kalanga 'e he taha kotoa pē 'i he kuaea fakalangi ko 'ení ha'ané fo'i hiva pē 'a'ana! 'Oku 'ikai ko e kehekehé pea fa'ifa'iteliha, ka 'oku fie ma'u hano mapule'i lelei 'o e kau hivá—'Eletá Heili, te u faka'aonga'i e fo'i lea ko e mo'ui fakaākongá 'i he'etau taumu'a he 'aho ní—'i he'etau tali e lea 'o e hiva ne tataki fakalangi mo fokotu'utu'u maaau kimu'a pea 'i ai e māmaní, 'oku tokī hōifua leva 'etau Tamai Hēvaní ke tau fai e ngāué 'i he founiga pē 'atautolu, 'o 'ikai fakatatau ki ha taha kehe. Falala kiate koe, pea falala kiate Ia. 'Oua na'a ke tukuhifo ho'o mo'ui tāú pe ta'e-toka'i e mahu'inga ho'o tokoní. Ka ko e mahu'inga tahá, ke 'oua na'a li'aki ho fatongia 'i he hivá. Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí he 'okú ke makehe; 'oku 'ikai malava ke fetongi koe. 'Oku fakavaivai'i 'e he mole 'a ha fo'i le'o 'e tahá e toenga e kau hiva 'i he fu'u kuaea fakamatelie 'oku tau kau ki aí,

kau ai 'a kinautolu 'oku nau ongo'i 'oku 'ikai fie ma'u 'e he sosaietí pe ongo'i tukuhausia he Siasi.

Neongo 'eku fakalotolahi'i *kimoutolu* kotoa ke ma'u ha tui ki he ngaahi fatongia 'oku faingata'a ke fakahokó, ka 'oku ou 'ilo'i 'oku 'i ai ha ngaahi 'uhinga kehekehe 'oku ou faingata'a ia he me'a 'oku totonus ke u faí—ka 'oku te'eki ai—ke u lava 'o fai.

'I he'eku sio ki he tō lalo faka'eko-nōmika he ta'e vahevahe tatau 'a e māmaní, 'oku ou ongo'i halaia he hiva 'a Misisi Hiuiti ki he "ngaahi tāpuaki 'oku foaki mai 'e he [Otuá] ma'aku he taimi ní, ko ha fiefia 'oku 'tokateu' mei 'olunga."⁷ He'ikai ke kakato mo faivelenga e fo'i hivá, kae 'oua kuo tau tokoni'i lelei e masivá. Ko e masiva 'ango'angó, ko ha mala ia 'oku hokohoko he ta'u ki he ta'u mo e to'u tangata ki he to'u tangata. 'Okú ne maumau'i e sinó, fakalavea'i e laumālié, uesia e ngaahi fāmilí, mo faka'auha e ngaahi taumu'a. Kapau te tau lava ke fai ha me'a lahi ange ke fakasi'isi'i ai e masivá, 'o hangē ko e fekau ne toutou fai mai 'e Sisū kiate kitautolú, mahalo 'e 'i ai ha ni'ihi faingata'a ia 'i he māmaní te nau lava ke ongo'i 'i he fuofua taimi 'o enau mo'uí, ha ni'ihi 'o e ngaahi

nota 'o e "[O]ku Ou Ongó'i Fiefia Mo 'Amanaki Lelei He 'Ahó Ni]."

'Oku faingata'a foki ke u ongo'i fiefia mo hounga'ia, 'i he tokolahi 'a e ni'ihi 'oku puke fakaeloto mo faka'atamai pe fakangatangata 'enau mo'ui leleí. Me'apango, ko e kei hokohoko atu pē 'a e ngaahi faingata'a ni neongo e ngāue faivelenga 'oku fai 'e ha kau tokoni tokolahi, kau ai e kau mēmipa 'i hotau fāmilí. 'Oku ou lotua he'ikai ke tau tuku e fānau ko 'eni 'a e 'Otuá ke nau faingata'a ia ta'e fai hano tokoni'i pea ke tau malava 'i hono māfimafí 'o fanongo ki he ngaahi me'a 'oku 'ikai ke nau lava 'o lea 'akí.

'Oku ou 'amanaki atu ki ha 'aho 'e ngāue fakataha ai e kakai kotoa pē 'o 'ikai lau matakali pe lau lanu, ka nau fakahaa'i 'oku 'ikai ko e me'ataú, lea koví mo e lea 'itá e founiga ki hono solova e fe'itangakí. 'Oku tautapa mai e ngaahi fakahā 'o e langí, ko e founiga lelei pē ki hono fakalei'i e ngaahi palopalema lalahi 'o e sosaietí, ko e 'ofa ki he 'Otuá mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú, 'o fakaava ai e matapā ki ha founiga tolonga ke tau fe'ofa'aki 'o hangē ko ho'o 'ofa ki ho kaungā'apí. Ne ako'i 'e he palōfita ko 'Etá 'oku totonus ke tau "amanaki ki ha maama 'oku lelei

angé.” I hono ‘omi e fakakaukau ko iá ‘i ha taú ‘e lauafe kimui, ne fakahā ‘e Molonai ‘i he‘ene fo‘i he taú mo e fakamamahí, ‘oku ‘i ai e “founga lelei ange” ki he māmanī ko iá, ko e ongoongo-lelei ‘o Sisū Kalaisí.⁸

‘Oku hounga mo‘oni kiate kitautolu he lolotonga ‘etau ‘i he uhuhonga ‘o e ngaahi faingata‘a ko ‘ení, ‘e hoko mai ai e taimi he ‘ikai ke tau lava ‘o fai ha lelei koe‘uhi ko ha ‘uhinga kehe. ‘Oku hoko ‘ení ‘i he taimi ‘oku loloto mo toe fakafo‘ituitui ai ‘a e ngaahi me‘a ‘okú te ongo‘í, pea ‘e toputapu ‘o ‘ikai fa‘a malava ke fakahaa‘i ia—‘o hangē ko e ‘ofa ‘a Kōtilia ki he‘ene tamaí, ‘i he‘ene pehē: “He ‘ikai te u lava . . . ‘o faka-haa‘i kakato ‘eku ‘ofá. . . . He ‘ikai te u lava ‘o he‘aki ‘eku ngaahi ongó.”⁹ ‘Oku hoko mai e ongo ko ‘ení kiate kitautolu ko ha me‘a ‘oku toputapu, ‘oku ‘ikai mafakamatala‘i—he ‘oku fu‘u mālohi fakalaumālie—‘o hangē ko e lotu ne fai ‘e Sisū ma‘á e fānau ‘a e kau Nifái. Ne lekooti ‘e kinautolu ne sio tonu he me‘a ko iá ‘o pehē:

“Oku te‘eki ai mamata ‘e ha mata, pea te‘eki ai fanongo ‘e ha telinga. . . . ki ha ngaahi fu‘u me‘a mā‘ongo‘onga mo fakaofo ‘o hangē ko ia na‘a mau mamata mo fanongo ki hono folofola ‘aki ‘e Sisū ki he Tamaí;

“. . . Koloto ke fa‘a lea ‘aki ‘e ha ‘elelo, pea fa‘a tohi ‘e ha tangata, pea ‘oku ‘ikai fa‘a mahino ki he loto ‘o e tangatá ha ngaahi me‘a ma‘ongo‘onga mo fakaofo ‘o hangē ko e ngaahi me‘a na‘a mau mamata mo fanongo ki hono folofola ‘aki ‘e Sisū.”¹⁰

Ko e ngaahi momeniti toputapu ko ‘ení ‘oku ‘ikai ke lava ia ‘o fakamatala‘i koe‘uhi, he‘ikai pē ke ne makupusi ‘e ia e me‘a ne hokó.

Kāinga, ‘oku tau mo‘ui ‘i ha māmanī fakamatelie ‘oku lahi ha ngaahi ngāue ‘oku te‘eki ke tau fai pe te‘eki ke mahino. Ka ‘oku ou kole kiate kimoutolu hono kotoa ke hokohoko atu e feohi tu‘uma‘u mo faivelenga mo e kāingalotu kehe ‘o e Siasí, ‘o fiefia he tāpuaki faka‘ofo‘ofa tahá—“ko e hiva ‘o ‘ene ‘ofa huuhi.”¹¹ Ko e me‘a fakafie-fiá, he ‘oku malava e taha kotoa pē ‘o ma‘u ia. ‘Oku ‘atā kiate kinautolu ‘oku kehekehe ‘enau leá, kau ki he ngaahi

anga fakafonua kehekehe, pea nofo ‘i ha ngaahi feitu‘u kehekehe. ‘Oku ‘atā ki he tātuhá, kakai malí, fāmili tokolahí, mo e pa‘á. ‘Oku ‘atā kiate kinautolu ne nau fakafehu‘ia ‘enau tuí pea mo kinautolu ‘oku nau kei fakafehu‘ia pē ‘enau tuí. ‘Oku ‘atā kiate kinautolu ‘oku kehe ‘enau femanako‘akí. Ko hono fakanounou‘, ‘oku ‘i ai e feitu‘u ma‘á e taha kotoa pē ‘oku ‘ofa ki he ‘Otuá mo tauhi ‘Ene ngaahi fekaú he ko e me‘afua ta‘e toe le‘eia ia ‘o e ‘ulungaanga fakatāutahá, he ‘o ka hoko e ‘ofa ki he ‘Otuá ko e fasi ia ‘o ‘etau hivá, pea ‘e hoko leva ‘etau taumu‘a ke talangofua kiate Iá ko e uho ia ‘o e fo‘i hivá. Ko ha fekau fakalangi ‘a e ‘ofá mo e tuí, fakatomalá mo e anga‘ofá, angatonú mo e fakamolemolé, ‘o faingamālie ai hono kotoa e kau hiva ‘e fie a‘u ki aí.¹² ‘Oku folofola mai kiate kitautolu ha Tamai ‘ofa ‘o pehē, “Ha‘u ‘i ho tu‘unga lolotongá,” ‘o Ne toe tānaki mai, “Kuo pau pē ke ke liliu.” ‘Oku tau mamali mo manatu‘i e finangalo ‘a e ‘Otuá ke tau a‘usia ha me‘a lahi ange he tu‘unga ‘oku tau fakakaukau ki aí.

I he fu‘u kau hivá ni, ko ‘Ene palani ia ki hotau hākeaki‘í, fakatauange ke tau muimui angavaivai ki He‘ene tatakí mo hokohoko atu e ngāue ki he ngaahi me‘a ‘oku ‘ikai ke tau malava ‘o fái pe te‘eki ke fái, kae ‘oua kuo tau toki ‘ohake ‘a e [“ngāahi [hiva] ki [hotau] Tu‘i.”]¹³ E toki ‘i ai e ‘aho ‘e hangē ko e lau ‘etau himi faka‘ofo‘ofá:

*Te tau hiva mo kaila fakataha mo e kautau ‘o e langí,
Hosana, hosana ki he ‘Otuá mo e Lami! . . .*

... *The hā‘ele hifo ‘a Sisū ‘i he‘ene saliote afi!*¹⁴

‘Oku ou fakamo‘oni ‘e hokosia e taimi ‘e toe fekau‘i mai ai ‘e he‘etau Tamai Ta‘engatá ‘a Hono ‘Alo Tofu pē Taha Na‘e Fakatupú, ke angi mo pule ‘o ta‘engata, ko e Tu‘i ‘o e Ngaahi tu‘í. ‘Oku ou fakamo‘oni ko Hono Siasi ‘eni kuo toe fakafoki maí pea ‘oku vaka mai ai e ngaahi akonaki mo e ngaahi ouau fakamo‘ui ‘o ‘Ene ongoongoleleí ki hono kotoa e fa‘ahinga ‘o e tangatá. I he taimi ‘e a‘utaki ai ‘Ene pōpoakí ki he “konitinēni kotoa pē mo e fonua kotoa pē,”¹⁵ ko e mo‘oni ‘e “[fofonga fiefia mai]” ‘a Sisū.”¹⁶ E fiefia ta‘e-engata e laumālié he ‘aho ko iá. ‘Oku ou lotua ‘e hoko mai e houa ko ‘eni kuo tala‘ofá, ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘UANGA FAKAMATALÁ

1. “Lolotonga ‘Eku Nofo,” *Ngaahi Himi*, fika 133.
2. *Ngaahi Himi*, fika 133.
3. *Ngaahi Himi*, fika 133.
4. Loma 8:25.
5. *Ngaahi Himi*, fika 133.
6. Bill Staines, “All God’s Critters Got a Place in the Choir,” ‘i he Laurel Thatcher Ulrich and Emma Lou Thayne, *All God’s Critters Got a Place in the Choir* (1995), 4.
7. *Ngaahi Himi*, fika 133.
8. Vakai, ‘Eta 12:4, 11.
9. William Shakespeare, *King Lear*, act 1, scene 1, lines 79–80, 93–94.
10. 3 Nifai 17:16–17; toe fakamamata‘i.
11. ‘Alamā 5:26; vakai foki, ‘Alamā 26:13.
12. Vakai, 2 Nifai 26:33.
13. *Ngaahi Himi*, fika 133.
14. “‘Oku Vela ‘a e Loto ‘o e Tangata,” *Ngaahi Himi*, fika 2.
15. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Siōsefa Sāmita* (2007), 142.
16. *Ngaahi Himi*, fika 133.

Fai 'e 'Eletā Gary B. Sabin
'O e Kau Fitungofulú

Tu'u Ma'u pea Ului Kakato

Fakatauange te tau toe fai ha fakatonutonu ki hotau ngaahi 'alungá, 'o ka fie ma'u, pea sio ki mu'a 'i he 'amanaki lelei mo e tui. 'Ofa ke tau "tu'u hake" 'o lototo'a pea "ului kakato."

he ngaahi ta'u lahi kuohilí ne lele mai hoku mokopuna fefine kei talavoú 'o kaila fiefia mai kiate au, "Kulenipā, Kulenipā, ko au ne u 'ai kotoa e fo'i kai 'e tolu he'emau va'inga soka he 'aho ní!"

Ne u tali fiefia atu, "Sela, 'oku lelei 'aupito ia!"

Ne sio mai 'ene fa'eé mo malimali 'o pehē mai kiate au, "Ko e kaí na'e ua ki he taha."

Ne 'ikai ke u fie 'eke pe ko hai na'e mālohi!

Ko e konifelenisí ko ha taimi 'o e fakalaulauloto, ma'u fakahā, pea taimi 'e ni'ihi *ko hono toe ma'u ha fakahinohino*.

'Oku 'i ai ha kautaha kā totongi 'oku 'i ai 'enau me'angāue GPS 'oku ui ko e 'IkaiMolé. Kapau te ke afe 'i ha hala kehe mei he feitu'u kuó ke fakahū atu 'okú ke fie 'alu ki aí, he 'ikai pehē mai 'e he le'o fakahinohinó ia, "Okú ke vale!" Ka 'e ongo mai ha le'o fakafiemālie 'oku pehē, "Fakatonutonu e halá—kapau 'e lava, pea fai ha afe U-turn 'oku fakalaó."

'Oku tau lau 'ia 'Isikeli e tala'ofa faka'ofa'ofa ko 'ení:

"Kapau 'e tafoki 'a e angahalá mei he angahala kotoa pē kuó ne fai, pea tauhi 'e ia 'eku ngaahi fekaú, mo ne fai 'a ia 'oku lelei mo totonú, ko e mo'oni 'e fakamo'u ia, 'e 'ikai si'i mate ia.

"Ko 'ene ngaahi angahala kotoa pē 'a ia kuó ne fai, 'e 'ikai ke toe lau ia kiate ia."¹

Ko ha tala'ofa matu'aki faka'ofa'ofa, ka 'oku fie ma'u ke fakakakato e fo'i ngāue *kotoa* 'e ua kae toki lava 'o ma'u e tala'ofá. Tafoki mei he me'a kotoa; tauhi kotoa; pea 'e fakamolemole'i kotoa. 'Oku fie ma'u ki hení 'a e "ului kakató"!

'Oku 'ikai totonu ke tau hangē ko e tangata ne lipooti mai 'e he *Wall Street Journal*, na'á ne fa'o ha pa'anga lahi 'i ha sila 'o 'ikai hiki ai ha hingoa 'o 'ave ki he Potungāue Tānaki Tukuhaú 'o pehē, "Si'i IRS: Kātaki 'oku fa'o atu hení e pa'anga ko hoku mo'ua tukuhau he kuohilí. P.S. Ka hili 'eni 'oku 'ikai pē ke fiemálie hoku konisēnisí, te u 'oatu leva e toengá."²

'Oku 'ikai ke pehē hono 'aí! 'Oku 'ikai ke tau tatali pe ko e hā e toengá pea toki fai ha me'a ke tau hao ai mei he fakamáu. 'Oku fie ma'u 'e he 'Eikí 'a e loto mo e 'atamai faivelenga.³ 'A hotau lotó kotoa! 'Oku tau pulia kakato 'i he taimi 'oku papitaiso ai kitautolú, ko ha fakataipe ia 'o 'etau palōmesi ke muimui kakato ki he Fakamo'uí, 'o 'ikai ke fakkonga pē. 'I he taimi 'oku tau ului kakato aí mo "hū kakató," 'oku ngalulululu leva e langí ki he'etau leleí.⁴ 'I he taimi 'oku tau māmāfana aí pe ului fakakongá, 'oku mole meiate kitautolu e ngaahi tāpuaki fisifisimu'a taha 'o e langí.⁵

'I he ngaahi ta'u lahi kuohilí, ne u 'ave e Sikautí ke fai ha kemi he toafá. Ne mohe e fānau tangatá 'i ha fu'u ve'e afi ne nau tafu, pea hangē ko e taki Sikauti lelei kotoa pē, ne u mohe 'i mui he'eku lolí. 'I he'eku 'ā hake he pongi-pongí 'o sio ki he kau kemí, ne u sio ki ha Sikauti 'e taha, te u ui pē ko Paula, 'a ia ne mahino ne 'ikai ke ne ma'u ha mālōlō fe'unga. Ne u 'eke ange pe na'e fēfē 'ene mohé, peá ne tali mai, "Ne 'ikai ke lelei."

Ne u 'eke hono 'uhingá, 'o ne talamai, "Ne u mokosia; he na'e mate e afí."

Ne u tali ange, "Ko e natula pē ia 'o e afí. Ne 'ikai ke māfana fe'unga ho kafú?"

Ne 'ikai ha tali.

Ne fakamatatala'i le'o lahi mai 'e ha Sikauti 'e taha, "Na'e 'ikai ke mohe ia 'i hono mohengá."

Ne u 'ohovale 'o 'eke ange, "Ko e hā ne pehē ai Paulá?"

Ne fakalongolongo pē—pea toki lea māmālie mai: "Ne u fakakaukau kapau he'ikai fola hoku mohengá, he'ikai ke u toe hela hano fakamaau."

Ko ha talanoa mo'oni: na'á ne mokosia 'i ha ngaahi houa lahi ko e

‘ikai ke ne fie fai ha ngāue ‘oku miniti pē ‘e nima. Mahalo te tau pehē, “‘Oku ngalivale! Ko hai te ne fai ha me‘a pehē” Ka ‘oku tau fai pehē ‘i he taimi kotoa pē ‘i ha founga fakatu‘utāmaki ange. ‘Oku ‘ikai ke tau fa‘a fola hotau mohenga fakalaumālié he taimi ‘oku ‘ikai ke tau lotu fakamātoato, ako, mo mo‘ui faivelenga ‘aki ai e ongoongolele‘ he ‘aho takitaha; pea ‘ikai ke ngata pē he mate ‘a e afi, ka he ‘ikai ke tau malu pea te tau mokosia fakalaumālie leva.

I he taimi ‘oku tau fakafiefiemālie ai he‘etau ngaahi fuakavá, ‘oku ‘ikai leva ke tau fiemālie ki he nunu‘á. Kuo enginaki mai e ‘Eikí ke tau “vakai telia ‘a kimoutolu, ke mou tokanga faivelenga ki he ngaahi folofola ‘o e mo‘ui ta‘engatá.”⁶ Pea na‘á Ne toe folofola ‘o pehē, “E ‘ikai fakama‘a ‘a kinautolu ‘e hoku totó ‘o kapau ‘oku ‘ikai te nau fanongo mai kiate au.”⁷

Ko hono mo‘oní, ‘oku faingofua ange ke “ului kakato” ‘i he ului faka-kongá. I he taimi ‘oku tau ului faka-konga pē pe ‘ikai pē ke ulu‘í, ‘oku hangē leva ia ko e lau ‘a e faiva ko e *Star Wars* “‘oku ‘i ai e me‘a ‘oku fehālaki.” ‘Oku ‘ikai ke tau fakahōifua ki he finangalo ‘o e ‘Otuá pea ‘ikai taau mo e natula ‘o e fiefiá.⁸ Ne pehē ‘e ‘Isaia:

“‘Oku tatau ‘a e angakoví mo e tahi hoú, ‘oku ‘ikai fa‘a tokalelei ia, ‘oku laku hake ‘e hono ngaahi peaú ‘a e pelepelá mo e ‘ulí.

“‘Oku pehē ‘e hoku ‘Otuá, ‘Oku ‘ikai ha fiemālie ki he angahalá.”⁹

Ko e me‘a mālié, ‘oku tatau ai pē pe ‘oku tau ‘i fē pe na‘a tau ‘i fē, ka ‘oku tau ofi ma‘u pē ‘i he Fakamo‘uí, ‘a ia na‘á ne folofola ‘o pehē: “Ko ia ia ‘e fakatomala pea ha‘u kiate au ‘o hangē ko ha tamasi‘i si‘í, te u tali ia, he ‘oku ‘o e fa‘ahinga peheé ‘a e pule‘anga ‘o e ‘Otuá. Vakai, koe‘uhi ko e fa‘ahinga peheé kuó u tuku hifo ‘a ‘eku mo‘uí; pea kuó u toe to‘o hake ia.”¹⁰

I he hokohoko atu ‘etau fakatomalá mo falala ki he ‘Eikí, ‘oku tau ma‘u e mālohi ‘i he‘etau foki ‘o angavaivai mo tui hangē ha kī‘i tamasi‘i si‘í,¹¹ ‘o fakakoloa ‘aki e poto ‘oku ma‘u mei he a‘usia ‘o e mo‘uí. Ne pehē ‘e Siope, “E fakakukafi foki ‘a e mā‘oni‘oni ‘i hono halá, pea ko ia ‘oku nima ma‘á

‘e fakahoko ‘e ia ‘a e mālohi ki he mālohi.”¹² Ne tohi ‘e Tenisoni ‘o pehē, “‘Oku tatau hoku mālohí mo e mālohi ‘o e toko hongofulu, koe‘uhi he ‘oku ma‘a hoku lotó.”¹³ Ne enginaki mai e ‘Eikí ‘o pehē, “Mou tu‘u ‘i he ngaahi potu toputapú, pea ‘oua ‘e hiki mei ai.”¹⁴

Ne mālōlō homa foha lahi taha ko Sasitiní ‘i hono ta‘u 19, hili ha‘ane puke fuoloa. I ha‘ane lea he houalotu sākalamenití kimu‘a peá ne mālōlōo, na‘á ne fai ha talanoa ne ‘uhinga mālie kiate ia ‘o kau ki ha tamai mo hano foha kei talavou ne ‘alu ki ha falekoloa me‘ava‘inga, ne ‘i ai ha tangai tuki ‘i ha fōtunga ‘o ha tangata. Ne tuki ‘e he fohá e tangaí pea ‘oku fefokifoki‘aki pē ‘a e tangaí ia he ko e ulapa molū. Ne ‘eke ‘e he tamaí ki hono foha kei talavoú pe ko e hā ‘oku fefokifoki‘aki ai e tangaí. Ne kī‘i fakakaukau e

tamasi‘i ‘o pehē ange, “Hei‘ilo. ‘Oku ou tui mahalo koe‘uhí ko ‘ene tu‘u ma‘u mei lotó.” Ke lava ‘o “ului kakató,” ‘oku fie ma‘u ke tau “tu‘u ma‘u,” “o tatau ai pē pe ko e hā e me‘a ‘e hokó.”¹⁵

‘Oku tau tu‘u ma‘u he taimi ‘oku tau tatali ai ki he ‘Eikí ke ne to‘o pe ‘omi ha mālohi ke tau kātakí‘i hotau ngaahi faingata‘a iá.¹⁶ ‘E kau ai e mahamahakí, faingata‘a ia fakaesinó, puke fakaelotó, mālōlō ‘a ha taha ‘okú te ‘ofa ai, mo ha ngaahi faingata‘a kehe.

‘I he‘etau tu‘u ma‘ú ‘oku tau hiki hake ai e nima ‘oku tautau ki laló. ‘Oku tau tu‘u ma‘u he taimi ‘oku tau taukapo‘i ai e mo‘oní mei ha māmani angakovi mo fakapoto ‘oku faka‘au ke ta‘efiemālie lahi ange ‘i he māmá, ‘o ui e leleí ko e kovi pea koví ko e lelei¹⁷ mo “fakahalaia‘i ‘a e kau mā‘oni‘oni koe‘uhi ko ‘enau mā‘oni‘oni.”¹⁸

‘Oku malava ke tau tu’u ma’u neongo e faingata’á tupu mei he ma’a hotau konisēnisi, ‘a e mālohi fakapapau mo fakafiemālie ‘o e Laumālie Mā’oni’óni pea ko ha fakakaukau ta’engata ‘oku ope atu he mahino fakamatelié.¹⁹ Ne tau kalanga fiefia he’etau mo’ui he maama fakalaumālié ‘i he faingamālie ke a’usia e mo’ui fakamatelié.²⁰ Ne tau “tukupā kakato” ‘o fili fiefia ke taukapo’i loto-to’i e palani ‘etau Tamai Hēvaní. Kuo taimi ke tau fili ke toe taukapo’i ‘Ene palaní!

Ne toki mālōlō atu ‘eku tamaí ‘i hono ta’u 97. Ko ‘ene ‘eke pē ‘e ha taha ki ai pe ‘oku fēfē, ko ‘ene tali ma’u pē, “I ha me’afua mei he 1–10, ‘oku ou 25 au!” Neongo ne a’u ki ha tu’unga ne ‘ikai toe lava ‘o tu’u pe tangutu e tangatá ni, pea faingata’á ‘ene leá, ka na’e kei tatau pē ‘ene talí. Na’á ne tu’u ma’u pē ‘i hono lotó.

I he ta’u 90 ‘eku tamaí, ne mau ‘i ha mala’evakapuna peá u ‘eke ange pe ‘e ‘omai ha salio teketekete. Na’á ne pehē mai, “Ikai, Keuli—mahalo pē ‘i ha’aku motu’á.” Peá ne toe pehē mai, “Kapau te u hela’ia he lué, te u lava pē ‘o lele.” Kapau ‘oku ‘ikai lava ke tau “ului kakato” he tu’unga lolotonga ‘oku tau luelue aí, mahalo ‘e fie ma’u ke tau lele; mahalo ‘e fie ma’u ke liliu hotau ‘alungá. Mahalo na’á fie ma’u ke tau fai ha U-turn. ‘E fie ma’u ke tau ako fakamātoato ange, lotu fakamātoato ange, pe tukuange ha ngaahi me’á ka tau pikitai ki he ngaahi me’á ‘oku mahu’inga mo’oní. Mahalo ‘e fie ma’u ke tau

tukuange e māmaní ka tau pikitai ki he ‘itānití. Ne mahino ‘eni ki he’eku tamaí.

I he’ene ‘i he tautahí he Tau Lahi Hono II ‘a Māmaní, ne tokolahí ha ni’ihí ‘i he fu’u fale lahi mo ‘ata’ataá²¹ ne nau fakakata’aki ‘ene ngaahi tefito’i mo’oní; ka na’e fakatokanga’i ia ‘e hono kaungā kauvaka ‘e toko ua ko, Teili Mētoki mo Toni Tevitasoni ‘o ‘ikai ke na manuki’i ia. Na’á na ‘eke ange, “Sapina, ko e hā ‘okú ke makehe ai koe mei he taha kotoa pē? ‘Oku fu’u lelei ho ‘ulungāngá pea ‘ikai ke ke inu, ifi, pe kapekape, ka ‘okú ke nonga mo fiefia.”

Ne ‘ikai ke tatau e me’á na’á na sio ‘oku fai he’eku tamaí mo e me’á ne ako’i kiate kinaua ‘o kau ki he kau Māmongá, pea na’e lava he’eku tamaí ‘o ako’i mo papitaiso hono ongo kaungā kauvaká. Na’e ‘ita e ongomātu’á ‘a Teili peá na fakatokanga ange kapau ‘e papi, ‘e mole hono ‘ofa’anga ko Mele ‘Ōlivé, ka na’e kole pē ‘e Teili ia ke nau fetaulaki mo Mele ‘Ōlive mo e kau fai-fekaú, pea papitaiso foki mo e fefiné ni.

Hili e taú, ne ui ‘e Palesiteni Hiipa J. Kalanite ha kau faifekau, kau ai ha kau tangata mali. I he 1946, ne fili ai ‘a Teili mo Mele ‘Ōlive ‘oku totonu ke ngāue fakafaifekau ‘a Teili neongo ne ‘amanaki ke fā’ele’i mai ‘ena fuofua pēpeé. Ne iku ‘o ‘i ai ha’ana fānau ‘e toko hiva—ko e tamaiki tangata ‘e toko tolu mo e fānau fefine ‘e toko ono. Ne ngāue fakafaifekau kotoa e toko hivá, kae ngāue fakafaifekau tu’o tolu ‘a Teili ia mo Mele ‘Ōlive. Kuo toe ngāue fakafaifekau mo ha makapuna tokolahí. Ko hona foha ‘e toko ua ko Sione mo Mātiu Mētoki, ‘okú na lolotonga hoko ko ha mēmipa ‘o e Kuaea Tāpane-kalé, kae pehē ki he foha ‘i he fono ‘o Mātiu ko Laiení. ‘Oku toko 144 e fāmili Mētokí he taimí ni, pea ko ha sīpinga lelei kinautolu ‘o e “ului kakató.”

I he’eku sio ki he ngaahi tohi ‘eku tangata’eikí, ne ma’u ai ha tohi meia Senifa Lisiate, ko e taha ia e ‘ofefine ‘e toko nima hono kaungā kauvaka ‘e taha, ko Toni Tevitasoní. Na’á ne tohi ‘o pehē: “Ne liliu ‘e ho’o angatonú ‘emau mo’ui. ‘Oku faingata’á ke fakakaukau atu pe na’e mei fēfē ‘emau mo’ui kapau na’e ‘ikai e Siasí. Ne mālōlō ‘eku tamaí ‘okú ne kei ‘ofa pē he ongoongoleí

mo feinga ke mo’ui ‘aki ia ki he ngata’angá.”²²

‘Oku faingata’á ke fakafuofua ‘i e lelei ‘oku malava ke fai ‘e ha taha faivelenga fakafo’ituitui. Ne ‘ikai ke tokanga ‘eku tangata’eikí mo hono ongo kaungā kauvaká kiate kinautolu ne manuki mai mei he fu’u fale lahi mo ‘ata’ataá.²³ Ne nau ‘ilo’i ‘oku lelei ange e muimui ki he Tupu’angá ‘i he tutukulolo ki he matangá.

Mahalo na’e fakamatala’i ‘e he ‘Aposetolo ko Paulá hotau ‘ahó he’ene tala kia Timote ‘e “afe mei ai ‘a e n’ihí, pea kuo nau hē ki he ngaahi launoá.”²⁴ ‘Oku lahi e “ngaahi launoa” ‘oku hoko he māmaní ‘i he kuongá ni. Ko e talanoa ia ‘a kinautolu ‘i he fu’u fale lahi mo ‘ata’ataá.²⁵ ‘Oku fa’á hoko ia ko ha founa ‘o hono fakatonuhia’i ‘o e fai-angahalá pea ‘asi mai he taimi ‘oku vave ai e mole atu e kakaí mei he ongoongoleí. ‘Oku fa’á fai ia ‘e kinautolu ‘oku ‘ikai ke nau fai e me’á totonú ke “ului kakato” kae fili ke muimui he tangata fakakakanó ‘o fakafepaki ki he palōfitá.

Ko e me’á mālié, ko ‘etau ‘ilo’i e iku’anga ‘o e kau faivelengá. I he’etau “ului kakató,” ‘oku tau ma’u e ‘ilo’ilo-pau kakato ‘e “fengāue’aki fakataha ‘a e ngaahi me’á kotoa pē ke lelei ai ‘a kinautolu ‘oku ‘ofa ki he ‘Otuá.”²⁶ Na’e pehē ‘e ‘Eletā Niila A. Mekisuele, “Oua ‘e ilifia, fai pē me’á ‘oku totonú.”²⁷

Ne faiako ‘eku tamai ‘i he fonó ‘i BYU pea sai’ia he ‘akapulú ‘i BYU ka na’e ‘ikai lava ia ‘o sio ha va’inga ko ‘ene manavasi’i ki he olá. Pea hoko ha me’á fakafo—ne fo’u mai e mīsini vitioó VCR, ‘o lava ai ke ne hiki e ‘ū va’ingá. Kapau ‘e mālohi ‘a BYU, te ne sio he va’inga na’e hikí mo ‘ilo’ilopau e ola ‘e hokó! Kapau ‘e ‘ikai totonu hono tautea’i e timí, lavea, pe ngali te nau fo’i, ne ‘ikai ke lotomamahi ia he na’á ne ‘ilo’i lelei te nau ikuna! Mahalo pē te ke pehē na’á ne ma’u ha “amanaki ‘oku mālohi haohaoa”!²⁸

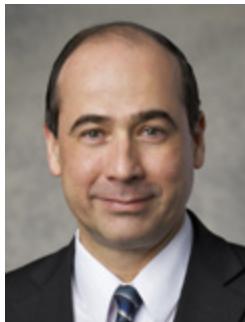
‘Oku tatau pē mo kitautolu. I he’etau faivelengá, ‘oku tau ‘ilo fakapapau ai ‘e fengāue’aki lelei e ngaahi me’á kotoa ma’atautolu ‘i he iku’angá. ‘Oku pau e ngaahi tala’ofa ‘a e ‘Eikí. ‘Oku ‘ikai ke ‘uhinga ia ‘e faingofua pe ‘ikai ha lo’i-mata, ka ‘oku hangé ko e tohi ‘a Paulá,

“Oku te’eki ai mamata ‘e ha mata pe fanongo ‘e ha telinga, pea ‘oku te’eki ai hū ki ha loto ‘o ha tangata, ‘a e ngaahi me’ā ‘a ia ‘oku teuteu ‘e he ‘Otuá ma’a-nautolu ‘oku ‘ofa kiate iá.”²⁹

Kāinga, ‘oku te’eki ke faiangahala ha taha ‘apongipongi. Fakatauange te tau toe fai ha fakatonutonu ki hotau ngaahi ‘alungá, ‘o ka fie ma’u, pea sio ki mu’ā ‘i he ‘amanaki lelei mo e tui. ‘Ofa pē te tau “tu’u ma’u” ‘aki e tui mateaki mo “ului kakato.” Fakatauange te tau ma’ā mo loto-to’ā ‘i hono taukapo’i e palani ‘etau Tamai Hēvaní mo e misiona Hono ‘Aló, ‘a ia ko hotau Fakamo’u. ‘Oku ou ‘oatu ‘eku fakamo’oni ‘oku mo’ui ‘a ‘etau Tamaí, ko e Kalaisí ‘a Sisū, pea ‘oku mo’oni ‘a e palani lahi ‘o e fiefiá. ‘Oku ou lotua ‘a e ngaahi tāpuaki lelei taha ‘o e ‘Eikí ma’amoutolu, pea ‘oku ou fai ia ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, ‘Isikeli 18:21–22.
2. Vakai, hangē ko ‘ení, Roy B. Zuck, comp., *The Speaker’s Quote Book: Over 5,000 Illustrations and Quotations for All Occasions*, comp. Roy B. Zuck (2009), 107–8.
3. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:34.
4. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 21:6.
5. Vakai, Fakahā 3:15–16.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:43.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:17.
8. Vakai, Alamā 41:11.
9. ‘Isaia 57:20–21.
10. 3 Nifai 9:22.
11. Vakai, 3 Nifai 11:37–38.
12. Siope 17:9.
13. Alfred Tennyson, “Sir Galahad,” in *Poems of the English Race*, sel. Raymond MacDonald Alden (1921), 296.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 87:8.
15. Vakai, Joseph B. Wirthlin, “Come What May, and Love It,” *Liahona*, Nōvema 2008, 26–28.
16. Vakai, 2 Kolinitō 12:7.
17. Vakai, ‘Isaia 5:20.
18. Hilamani 7:5.
19. Vakai, Filipai 4:7.
20. Vakai, Siope 38:7.
21. Vakai, 1 Nifai 8:26.
22. Tohi ‘a Jennifer Richards kia Marvin Sabin, ‘aho 5 ‘o Siulai, 2009.
23. Vakai, 1 Nifai 8:27, 33.
24. 1 Timote 1:6.
25. Vakai, 1 Nifai 8:26–28.
26. Loma 8:28.
27. Vakai, Bangambiki Habyarimana, *Inspirational Quotes for All Occasions* (2013).
28. 2 Nifai 31:20.
29. 1 Kolinitō 2:9.

Fai ‘e ‘Eletā Valerinb Cordón
‘O e Kau Fitungofulú

Ko e Lea Fakafonua ‘o e Ongoongoleleí

‘Oku matu’aki mahu’inga ‘a e ako’i mālohi, ki hono paotoloaki ‘o e ongoongolelei ‘i hotau ngaahi fāmili, pea ‘e fie ma’u ki ai e faivelengá mo e ngāue.

H ili hono uiui’i au ko ha Taki Mā’olungá, ne u hiki mo hoku fāmili mei Kosita Lika ki Sōleki Siti ki he fuofua ngāue ne vase mai. I hení ‘i he ‘Tunaiteiti Siteití, ne tāpuekina au ke u ‘a’ahi ki ha kakai faka’ofo’ofa ‘oku kehekehe honau puipuitu’ā mo e ngaahi anga fakafonuá. Ko honau tokolahi ne fanau’i ‘i he ngaahi fonua ‘o ‘Amelika Latiná, ‘o hangē pē ko aú.

Ne u fakatokanga’i ‘oku tokolahi e to’u tangata ‘uluaki ‘o e kakai Latiná ‘oku nau lea fika ‘uluaki ‘aki e lea faka-Sipeiní kae fe’unga pē ‘enau ‘ilo lea faka-Pilitāniá ki he fetu’utaki mo e ni’ihī kehē. Ko e to’u tangata hono uá ‘a ia na’e fanau’i ‘i he ‘Tunaiteiti Siteití pe omi kei iiki pē ‘o ako hení, ‘oku lelei ‘aupto ‘enau lea faka-Pilitāniá kae ‘ikai fu’u poto he lea faka-Sipeiní. Pea ‘oku fa’a mole mei he to’u tangata hono tolú e lea faka-Sipeiní, ‘a ia ko e lea tu’ufonua ia ‘enau ngaahi kui.¹

‘Oku ui ‘eni ‘i he faka’uhinga’i leá ko e “mole ‘a e lea fakafonuá.” ‘E malava ke hoko ‘eni ‘i ha hiki ‘a ha ngaahi fāmili ki ha fonua muli, ‘a ia ‘oku ‘ikai ngāue ‘aki ai ‘enau lea tu’ufonua. ‘Oku ‘ikai ke hoko pē ‘eni

‘i he kau Latiná, ka ‘oku hoko ia ki he kakai ‘o e māmaní ‘i hano fetongi ha lea fakafonua ‘e ha lea fo’ou.² Na’e hoha’ā foki ‘a Nifai ko ha palōfita ‘i he Tohi ‘a Molomoná, ki he mole e lea fakafonua ‘o ‘ene ngaahi tamaí he taimi na’ā ne teuteu ai ke hiki ki he fonua ‘o e tala’ofá. Ne tohi ‘e Nifai, “Pea vakai, ko e finangalo poto ‘o e ‘Otuá ke tau ma’u ‘a e ngaahi lekötí ni, koe’uhi ke tau fakatolonga ma’ā ‘etau fānau ‘a e lea ‘a ‘etau ngaahi tamaí.”³

Ka na’e toe fu’u hoha’ā foki ‘a Nifai ki he mole ‘a ha toe fa’ahinga lea ia ‘e taha. I he veesi hono hokó, na’ā ne

pehē, "Kae 'uma'ā foki *ke tau lava ai 'o fakatolonga ma'anautolu 'a e ngaahi lea, 'a ia kuo lea 'aki i he ngutu 'o e kau palōfita mā'onī'oni kotoa pē*, 'a ia kuo tuku kiate kinautolu 'i he Laumālie mo e mālohi 'o e 'Otuā, talu mei he kamata'anga 'o e māmanī, 'o a'u mai ki he taimi lolotonga nī."⁴

'Oku ou fakatokanga'i e me'a tatau 'i hono fakatolonga ha lea tu'ufonua mo hono fakatolonga e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí 'i he'etau mo'u.

He 'ikai ke u fakamamafa'i he'eku talanoa he 'aho ní ha fa'ahinga lea fakafonua fakamāmani, ka ko ha lea fakafonua ta'engata kuo pau ke fakatolonga 'i hotau ngaahi fāmilí ke 'oua na'a teitei mole. 'Oku ou 'uhinga ki he lea⁵ 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. 'Oku ou faka'uhinga'i e "lea 'o e ongoongolelei," ki he ngaahi akonaki kotoa 'etau kau palōfítá, ko 'etau talangofua ki he ngaahi akonaki ko iá, mo 'etau muimui ki he ngaahi tukufakaholo mā'onī'oni.

Te u fakamatala'i ha founiga 'e tolū 'e lava ke fakatolonga ai e lea ko 'ení.

'Uluakí: Faivelengá mo e Tokanga Lahi Ange i 'Apí

Na'e fakaafe'i 'e he 'Eikí 'i he Tokāte-line mo e Ngaahi Fuakavá ha kāinga-lotu 'iloa tokolahí 'o e Siasí, kau ai 'a Niueli K. Uitení, ke fakamā'opo'opo honau 'apí. Na'e folofola 'e he 'Eikí 'o pehē, "Mo 'eku tamaio'eiki ko Niueli K. Uitení . . . 'oku 'aonga ke valoki'i mo ia, pea ke ne fakamaau 'a hono fāmilí, pea tokanga *ke nau faivelenga mo tokanga 'o lahi ange i 'api*, pea lotu ma'u ai pē,

pe 'e to'o atu 'a kinautolu mei honau tu'ungá."⁶

Ko e me'a 'e taha 'okú ne tākiekina e mole 'a e lea fakafonuá, ko e taimi ko ia 'oku 'ikai fakamoleki ai 'e he mātu'a ha taimi ke ako'i e lea tu'ufonuá ki he'enau fānaú. 'Oku 'ikai ke fe'unga hono *lea 'aki pē 'a e leá i 'apí*. Kapau 'oku loto e mātu'a ke fakatolonga 'ena leá, kuo pau ke *ako'i ia*. Kuo mahino mei he fakatololó ko e mātu'a ko ia 'oku nau ngāue mālohi ke fakatolonga 'enau lea tu'ufonuá, 'oku ola lelei ia.⁷ Ko e hā nai ha fa'ahinga ngāue mālohi ke paotoloaki ai e lea fakafonua 'o e ongoongolelei?

Na'e fakatokanga mai 'a 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he "ikai ke ako'i lelei e ongoongolelei mo e tā sīpinga vaivai 'i 'apí," ko ha ngāue mālohi ia te ne lava 'o fakangata e fefokifok'iaki ha ngaahi to'u tangata lahi 'o ha ngaahi fāmilí 'i he Siasí.⁸

Te tau lava ke pehē 'oku matu'aki mahu'inga 'a e ako'i mālohí ki hono paotoloaki e ongoongolelei 'i hotau ngaahi fāmilí, pea 'e fie ma'u e faivelengá mo e ngāue.

Kuo tu'o lahi hono fakaafe'i kitautolu ke anga 'aki e ako folofola fakafāmilí mo fakafo'iuitui faka'ahó.⁹ 'Oku tāpuekina e ngaahi fāmilí tokolahí 'oku nau fai 'eni he 'aho takitaha, 'aki ha uouangataha lahi ange mo ha feohi vāofi ange mo e 'Eikí.

Ko e fē taimi 'e fakahoko ai e ako folofola faka'ahó? 'E fakahoko ia he taimi 'oku ako fakamātoato faka'ahó ai 'e he ongo mātu'a e folofolá, pea

fakaafe'i e fāmilí 'aki e 'ofa ke fakataha mai ke nau akó. 'Oku faingata'a ke toe fakahoko ia 'i ha founiga kehe.

Ngaahi tamai mo e fa'ē, tokanga na'a mole e ngaahi tāpuaki mahu'inga ko 'ení. 'Oua 'e toe tatali na'a ke tōmu!

Uá: Tā Sīpinga Lelei i 'Apí

Ne tohi 'e ha tokotaha mataotao 'e taha 'i he leá 'o pehē ko hono fakatolonga ha leá "e fie ma'u ke ke 'ai e leá ke mālie mo longomo'ui ma'a ho'o fānaú."¹⁰ 'Oku tau "ai e leá ke longomo'ui" he taimi 'oku fengāue'aki fakataha ai 'etau ako'i mo e tā sīpingá.

I he'eku kei talavoú, ne u ngāue 'i he ngāue'anga 'eku tamaí lolotonga e taimi tutukú. Ko e 'uluaki fehu'i ne fai mai he'eku tamaí hili hono ma'u 'eku vāhengá ko e "Ko e hā e me'a te ke fai 'aki ho'o pa'angá?"

Ne u 'ilo e talí 'o pehē ange, "Totongi 'eku vahehongofulú mo fakahoko ha pa'anga ki he'eku ngāue fakafaifekaú."

Hili 'eku ngāue mo ia 'i he ta'u 'e valu, mo 'eku kei tali ange pē ki he fehu'i tatau, ne fakakaukau 'eku tangata'eikí kuó ne ako'i au he founiga ki hono totongi e vahehongofulú Ko e me'a na'e 'ikai ke ne 'ilo'i, ne u 'osi ako pē 'e au e tefito'i mo'oni mahu'inga ko 'ení 'i ha faka'osinga uiike pē 'e taha. Tuku mu'a ke u vahevahe atu 'a e founiga ne u ako ai ki he tefito'i mo'oni ko 'ení.

Hili ha ngaahi me'a ne hoko ne fekau'aki mo ha tau fakalotofonua 'i 'Amelika Lotoloto, ne mole kotoa e pa'anga 'o e pisinisi 'eku tamaí. Ne holo mei he kau ngāue taimi kakato 'e toko 200, ki ha toko nima ne kei fie ma'u ke ngāue he tau'anga me'alele 'i homau 'apí. I ha 'aho 'e taha, lolotonga e taimi faingata'a ko 'ení, ne u fanongo ki ha fepōtalanoa'aki 'eku ongo mātu'a pe te na totongi e vahehongofulú pe kumi ha me'akai ma'a e fānaú.

Ne u muimui he'eku tamaí he 'aho Sāpaté ke sio ko e hā 'ene me'a 'e fai. Hili 'emau ngaahi fakatahá, ne u sio ki he'ene to'o ha sila 'o fa'o 'ene vahehongofulú ki ai. Ko ha konga pē ia 'o e lēsoní. Ko e fehu'i na'e kei toe ke talí pe ko e hā e me'a te mau kaí.

I he pongipongi Mōnité ne tukituki ange ha ni'ihi 'i homau 'apí. I he'eku

fakaava hake e matapaá, ne nau 'eke mai 'eku tamaí. Na'á ku ui ia, pea 'i he taimi na'á ne a'u mai aí, ne fakahā ange 'e he kau 'a'ahí ha'anau fie ma'u he vave tahá ha ngaahi me'a ke tuitui. Ne nau talaange 'oku fu'u fie ma'u e me'a ni, ko ia ai te nau totongi ia kimu'a 'oku te'eki fakahoko e ngāuē. Ne u ako he 'aho ko iá e ngaahi tefito'i mo'oni hono totongi 'o e vahehongofulú mo e ngaahi tāpuaiki 'oku muimui mai aí.

'Oku folofola e 'Eikí 'i he Fuakava Fo'oú 'o kau ki he tā sīpingá. 'Okú Ne pehē, "Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou tala kiate kimoutolu, 'oku 'ikai ke fa'a fai 'e he 'Aló ha me'a 'e ia pē, ka ko ia 'okú ne mamata 'oku fai 'e he Tamaí; ko e me'a kotoa pē 'okú ne faí, 'oku fai ia 'e he 'Aló foki."¹¹

'Oku 'ikai fe'unga ke *lea* pē ki he'etau fānaú 'o fekau'aki mo hono mahu'inga 'o e mali temipalé, 'aukaí, mo hono tauhi 'o e Sāpaté ke mā'oni'oní. Kuo pau ke nau sio 'oku tau tuku ha taimi ke toutou 'alu ai ki he temipalé. 'Oku fie ma'u ke nau mamata ki he'etau tukupā ke 'aukai ma'u pē¹² mo tauhi kakato e 'aho Sāpaté ke mā'oni'oní. Kapau 'oku 'ikai lava hotau to'u tupú 'o 'aukai he houa kai 'e ua, ako ma'u pē e folofolá, pea tamate'i e TV lolotonga ha va'inga mahu'inga he 'aho Sāpaté, te nau lava nai 'o ma'u e mālohi fakalaumālie ke matu'uaki e

fakatauvele mālohi 'o e māmani faingata'a 'o e 'aho ní, kau ai e fakatauele 'o e ponokālafí?

Tolú: Ngaahi Talatukufakaholó

Ko e taha e founa 'e lava ke liliu pe mole ai ha lea fakafonuá, 'a e taimi ko ia 'oku fio ai e ngaahi lea fakafonuá kehé mo e tukufakaholó, mo ha lea tu'ufonua 'e taha.¹³

'I he ngaahi ta'u kimu'a ne kamata mai ai e Siasi ne toe fakafoki maí, ne fakaafe'i 'e he 'Eikí ha kau mēmipa 'iloa tokolahi 'o e Siasi ke fakamaau honau ngaahi 'apí. Na'e kamata 'Ene fakaafé 'aki Ha'ane fakahā ha founa 'e ua 'e lava ke mole ai e māmā mo e mo'oni mei hotau ngaahi 'apí: "Pea 'oku ha'u 'a e tokotaha angakovi ná 'o to'o atu 'a e māmā mo e mo'oni, mei he fānau 'a e tangatá, tu'unga 'i he talangata'a, pea koe'uhí ko e ngaahi talatukufakaholó 'a 'enau ngaahi tamaí."¹⁴

'Oku tau fie ma'u ke faka'ehi'ehi e fāmilí mei ha fa'ahinga talatukufakaholó te ne ta'ofi kitautolu mei hono tauhi e 'aho Sāpaté ke mā'oni'oní, pe ko hono fai 'o e ako folofolá mo e lotu faka'aho 'i 'apí. 'E fie ma'u ke tau matu'aki tokanga ke ta'ofi e ponokālafí mo e ngaahi ivi tākiekina kehe 'o e koví. 'E fie ma'u ke tau faka'aonga'i e folofolá mo e le'o 'o 'etau kau palōfita 'i onopóni ke fakafe-paki'i e ngaahi tala-tukufakaholó hotau

māmaní he kuonga ni, pea ke ako'i ki he'etau fānaú honau tu'unga fakalangí, 'enau taumu'a he mo'uí, mo e misiona fakalangi 'o Sisū Kalaisí.

Fakamā'opo'opo'

'Oku tau ma'u 'i he folofolá ha ngaahi sīpinga lahi e "mole 'a e leá."¹⁵ Hangē ko 'ení:

"Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'i ai 'a e tokolahi 'o e to'u tangata kei tupu haké 'a ia na'e 'ikai fa'a mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi folofola 'a e tu'i ko Penisimaní, koe'uhí ko e fānau iiki 'a kinautolu 'i he taimi na'á ne folofola ai ki hono kakaí; pea na'e 'ikai te nau tui ki he tala-tukufakaholó 'a 'enau ngaahi tamaí. . . .

"Pea ko 'ení koe'uhí ko 'enau ta'etu'i na'e 'ikai fa'a mahino kiate kinautolu 'a e folofola 'a e 'Otuá; pea na'e faka-fefeka honau lotó."¹⁶

Na'e hoko e ongoongoleí ko ha lea ngali kehe ia ki he to'u tangata kei tupu haké. Neongo 'oku fa'a aleá'i hono lelei ke kei tauhi ha lea tu'ufonua, 'i he'ene fekau'aki mo e palani 'o e fakamo'úi, ka 'oku 'ikai toe tālanga'i e nunu'a ta'engata ia 'o e mole e lea fakafonua 'o e ongoongoleí mei hotau ngaahi 'apí.

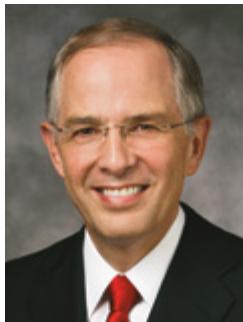
'I he'etau hoko ko e fānau 'a e 'Otuá, ko ha kakai ta'ehaoaoa kitautolu 'oku tau feinga ke ako ha lea 'oku haohaoa.¹⁷ Hangē pē ko e anga'ofa 'a ha fa'ē ki he'ene fānau ikí, 'oku pehē pē hono kātaki'i 'e he'etau Tamai Hēvaní 'etau ngaahi tōnounou mo e fehālaakí. 'Okú Ne makakoloa 'aki pea mahino kiate Ia 'etau feinga vaivai taha ke lotu loto fakamātoato, 'o hangē pē ha maau faka'ofo'ofá. 'Oku fiefia 'i he taimi 'okú Ne fanongo mai ai ki he'etau fuofua lea 'aki e ngaahi lea 'o e ongoongoleí. 'Okú ne ako'i kitautolu 'i he 'ofa haohaoá.

Neongo ai pē pe ko e hā ha lavame'a mahu'inga 'i he mo'ú ni, ka he'ikai ke fe'unga ia kapau 'e mole e lea fakafonua 'o e ongoongoleí mei hotau ngaahi fāmilí.¹⁸ 'Oku ou fakamo'oni 'e tāpuekina kitautolu 'e he Tamai Hēvaní 'i he'etau feinga ke ma'u 'Ene leá, kae 'oua ke tau poto 'aupito he fetu'utaki mā'olunga angé, 'a ia ko 'etau lea tu'ufonuá ma'u pē ia. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. I he kau lea faka-Sipeini he to'u tangata hono tolú "ko e tu'unga ko ia 'o e poto pē he lea faka-Pilitāniá 'oku . . . pēseti 'e 72" (Richard Alba, "Bilingualism Persists, but English Still Dominates," Migration Policy Institute, Feb. 1, 2005, migrationpolicy.org/article/bilingualism-persists-english-still-dominates).
2. "Ko ha sipinga tu'uma'u 'oku hoko he to'u tangata hono tolú ko e poto pē he lea faka-Pilitāniá" (Alba, "Bilingualism Persists, but English Still Dominates").
3. 1 Nifai 3:19; toe fakamamafa'i.
4. 1 Nifai 3:20; toe fakamamafa'i.
5. 'E lava ke faka'uhinga'i ha lea fakafonua "ko ha founiga fetu'utaki 'oku ngāue 'aki 'e ha fonua pe tukui kolo pau" (Oxford Living Dictionaries, "language," en.oxforddictionaries.com/definition/language).
6. Tokāteline mo e Ngahi Faakava 93:50; toe fakamamafa'i.
7. "'Oku malava ke [fakatlonga ha lea tu'ufonua], ka 'e fie ma'u e palani mo e mateaki" (Eowyn Crisfield, "Heritage Languages: Fighting a Losing Battle?" onraisingbilingualchildren.com/2013/03/25/heritage-languages-fighting-a-losing-battle). "Hangē ko 'ení, ne ola lelei hono tauhi 'e he kau lea faka-Siamane he feitu'u hihifo Loto-lotó 'enau lea tu'ufonua 'i ha to'u tangata lahi" (Alba, "Bilingualism Persists, but English Still Dominates").
8. David A. Bednar, "Multigenerational Families," in General Conference Leadership Meetings, 'Epeleli 2015, broadcasts.lds.org.
9. Ko e taha e sipinga fakaonopóni ko e fakahinohino mei he kau Palesiteni 'Uluaki: "'Oku mau enginaki ki he mātu'a mo e fānaú ke fakamu omu'a taha pē 'a e lotu fakafāmili, efiafi fakafāmili 'i 'apí, aki mo fakahinohino'i e ongoongoleí, mo e ngaahi 'ekitiviti fakafāmili 'oku lelei" (First Presidency letter, Fepueli 11, 1999).
10. "E fie ma'u ke ke 'ai e leá ke longomo'ui ma'a ho'o fānaú, kae lava 'o mahino kiate kinautolu mo fetu'utaki mo ongo'i ha konga e kakai 'oku fakaofonga'i 'e he leá" (Cristfield "Heritage Languages: Fighting a Losing Battle?" toe fakamamafa'i).
11. Sione 5:19.
12. "Ko hono tauhi 'o e 'aho 'aukai totonú, 'oku kau ai 'a e 'ikai ke ma'u ha me'atokoni mo ha inu 'i ha houa kai hokohoko 'e ua 'i ha vaha'a taimi ko e houa 'e 24, kau 'i he houalotu 'aukai mo e fakamo'oní, mo fai ha foaki 'aukai lahi ke tokoni 'i hono tauhi 'o kinautolu 'oku faingata'a'iá" (Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko hono Pule'i 'o e Siasi [2010], 21.1.17).
13. Vakai, Amenai 1:17.
14. Tokāteline mo e Ngahi Faakava 93:39; toe fakamamafa'i.
15. 'Oku 'uhinga e "mole 'a e leá" 'i he lea ko 'ení ki he founiga 'e mole ai e ongoongoleleí (vakai Fakamaau 2:10; 'Amenai 1:17; 3 Nifai 1:30).
16. Mōsaia 26:1, 3; toe fakamamafa'i.
17. Vakai, Mātiú 5:48; 3 Nifai 12:48.
18. Vakai, Mātiú 16:24–26.

Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko Hono Ikuna'i 'o e Māmaní

Ko e ikuna'i 'o māmaní, 'oku 'ikai ko ha momeniti tā-tu'o-taha pē ia 'i he mo'uí, ka ko ha ngaahi taimi kehekehe 'i he mo'uí 'okú ne fakamatala'i 'a e ta'engatá.

Na'e fakamatala 'a Palesiteni Tēvita O. Makei he ngaahi ta'u lahi kuohilí kau ki ha a'usia faka'ofa na'a ne ma'u lolotonga ha'ane folau vaka tahi ki Ha'amo. I ha'ane mā'umohe, na'a ne "mamata 'i ha vīsone ki ha me'a mātu'aki topupatu. Na'a ne pehē, "Na'a ku fakatokanga'i atu ki he mama'ó ha kolo hinehina faka'ofa. . . . Na'e fua polo'uto 'a e 'ulu 'akaú . . . pea matafa faka'ofa e ngoué he potu kotoa

pē. . . . [Na'e 'i ai] ha kakai tokolahi [na'e] omi ki he koló. Na'e tui 'e he taha kotoa pē ha pulupulu tōtōlofa hinehina. . . . I he taimi tatau pē . . . ne nofotaha 'eku tokangá 'i honau takí, pea neongo ko ha konga pē na'a ku lava 'o mamata ki aí . . . ka na'a ku 'ilo'i 'i he taimi pē ko iá ko hoku Fakamo'uí 'en! Na'e nānau'ia e . . . lanu mo e malama 'o hono fofongá. . . . Na'e 'ākilotoa ia 'e ha fa'ahinga nonga. . . na'e fakalangi!"

Ne hoko atu ‘a Palesiteni Makei ‘i he‘ene pehē, “Ko e koló . . . ko hono Kolo Ta‘engatá ia; pea ko e kakai na‘e muimui kiate Iá, te nau nofo ai ‘i he melino mo e fiefia ta‘engata.”

Na‘e fifili ‘a Palesiteni Makei, “Ko hai kinautolu? [Ko hai e kakai ko ‘enī?]”

Na‘á ne fakamatala e me‘a ne hokó:

“Hangē na‘e ‘afio‘i ‘e he Fakamo‘úí ‘eku fakakaukaú, peá ne tali ‘aki ha‘ane tuhu ki ha [ngaahi fo‘i lea] ‘i ha konga fuopotopoto na‘e ‘asi ‘i ‘olunga he kakaí . . . na‘e tohi lanu koula . . . :

“*Ko Kinautolu ‘Eni Kuo Nau Ikuna‘i ‘a e Māmaní—*

“*Kuo Fanau‘i Fo‘ou Mo‘oni Kinautolu!*”¹

Kuo ta‘u ‘e hongofulu tupu ‘eku manatu‘i e ngaahi fo‘i leá: “Ko kinautolu ‘eni kuo nau ikuna‘i ‘a māmaní.”

‘Oku fakaofo e ngaahi tāpuaki kuo tala‘ofa ‘e he ‘Eikí ma‘anautou ‘oku nau ikuna‘i ‘a e māmaní. ‘E “fakakofu ‘aki ‘a e kofu hinehina” kinautolu . . . pea [hā honau hingoá ‘i he] tohi ‘o e mo‘úi.” ‘E “fakahā [‘e he] ‘Eikí honau hingoá‘i he ‘ao [‘o e] Tamaí, pea mo e ‘ao ‘o ‘ene kau ‘āngeló.”² Te nau takitaha “kau ‘i he ‘uluaki toetu‘ú,”³ ‘o ma‘u ‘a e mo‘ui ta‘engatá,⁴ pea “ikai toe ‘alu”⁵ mei he ‘ao ‘o e ‘Otuá.

‘Oku malava ‘apē ke ikuna‘i ‘a māmaní pea ma‘u e ngaahi tāpuaki ko ‘enī? ‘Io, ‘oku malava.

‘Ofa ki he Fakamo‘úí

‘Oku fakatupulaki ‘e kinautolu ‘oku nau ikuna‘i ‘a māmaní, ha ‘ofa kāno-kato ki hotau ‘Eiki mo e Fakamo‘úí ko Sisū Kalaisi.

‘Oku fakapapau‘i ‘e Hono ‘alo‘i fakalangí, mo‘ui haohaoá, mo ‘Ene Fakalelei ‘i Ketisemani mo Kolokotá, ‘a e Toetu‘u e taha kotoa. Ko Ia pē ‘okú Ne lava, ‘o fakama‘a kitautolu mei he‘etau ngaahi angahalá, tu‘unga he‘etau fakatomalá, pea malava ai ke tau foki ki he ‘ao ‘o e ‘Otuá. “‘Oku tau ‘ofa ‘iate ia, koe‘uhi ko ‘ene tomu‘a ‘ofa mai kiate kitautolú.”⁶

Na‘e folofola ‘a Sisū, “Ka mou lototo‘a kuó u iku‘i ‘a māmaní.”⁷

Na‘á Ne toe pehē kimui ange, “‘Oku ou loto ke mou ikuna‘i ‘a e māmaní.”⁸

Ko e ikuna‘i ‘o māmaní, ‘oku ‘ikai ko ha momeniti tā-tu‘o-taha pē ia ‘i he

mo‘úi, ka ko ha ngaahi taimi kehekehe ‘i he mo‘úi ‘okú ne fakamatala‘i ‘a e ta‘engatá.

‘E lava ‘o kamata ‘i ha ako ha ki‘i tamasi‘i ke lotu mo hiva‘i ‘apasia e, “Feinga ke hangē ko Sisuú.”⁹ ‘Oku hoko atu ia ‘i he hokohoko ako ‘e ha taha ki he mo‘úi ‘a e Fakamo‘úí ‘i he Fuakava Fo‘ou mo ne fakakauauloto ki he mālohi ‘o e Fakalelei ‘a e Fakamo‘úí ‘i he Tohi ‘a Molomoná.

‘Oku fakamahino mai ‘e he lotú, fakatomalá, muimui he Fakamo‘úí, mo e ma‘u ‘Ene ‘alo‘ofá, ‘a e ‘uhinga ‘oku tau ‘i hení aí mo e tu‘unga ke tau a‘usiá.

Na‘e fakamatala‘i peheni ia ‘e ‘Alamā: “Na‘e hoko foki ha fu‘u liliu lahi ‘i honau lotó, pea nau fakavaivai‘i ‘a kinautolu ‘o nau falala ki he ‘Otu mo‘oni mo mo‘úi . . . [pea nau] tui fai-velenga ‘o a‘u ki he ngata‘angá.”¹⁰

‘Oku ‘ilo ‘e kinautolu ‘oku nau ikuna‘i ‘a e māmaní, te nau fai ha fakamatala ki he‘enau Tamai Hēvaní. ‘Oku ‘ikai leva toe hoko e liliu mo e fakatomala mo‘oni mei he‘etau ngaahi angahalá ko ha fakapōpula, ka ko e fakatau‘atāina, he ‘oku hoko leva e “ngaahi angahala [kul] a‘ho‘ahó . . . [o] hinaekiaki.”¹¹

Ha‘isia ki he ‘Otuá

‘Oku faingata‘a ke nofo ha‘isia ‘a māmaní ki he ‘Otuá—tatau mo ha ki‘i tamasi‘i ‘oku paati fakafiefia ‘i he ‘api ‘ene ongomātúá lolotonga ‘ena mavave mei honau koló, ‘o fiefia he fo‘i faihala ko iá, kae ‘ikai fie fakakaukau ki he nunu‘a ‘o ka foki mai e ongomātúá hili ha houa ‘e 24 mei ai.

‘Oku tokanga lahi ange ‘a māmaní ia ki he tukulolo ki he tangata fakakakanó kae ‘ikai ke fakavaivai‘i hono lotó.

Ko e ikuna‘i ‘o māmaní ‘oku ‘ikai ko hano ‘ohofi fakaemāmani lahi ka ko ha fepaki fakapulipuli, fakafo‘ituitui, ‘oku fie ma‘u ai ke tau fehangahangai mo hotau fili ‘i he lotó.

‘Oku ‘uhinga e ikuna‘i ‘o e māmaní, ki hono makakoloa‘aki e fekau ma‘ongo‘onga tahá: “Pea ke ‘ofa, ki he [‘Eiki] ko e ‘Otuá ‘aki ho lotó kotoa, pea mo ho laumālié kotoa, pea mo ho ‘ata-máí kotoa, mo ho mālohi kotoa.”¹²

Na‘e fakamatala‘i peheni ia ‘e he taha Kalisitiane fa‘u tohi ko C. S. Luisí: “‘Oku pehē ‘e Kalaisi “Omai Kotoa kiate Au. ‘Oku ‘ikai ke u fu‘u fie ma‘u fefé ho taimí mo ho‘o pa‘angá mo ho‘o ngāué: ‘Oku ou fie ma‘u Koe.”¹³

Ko e ikuna'i 'o māmaní ko e tauhi ia 'etau ngaahi palōmesi ki he 'Otuá—'a 'etau fuakava 'i hotau papitaisó mo e temipalé, mo 'etau fakapapau ke anganofo ki hotau hoa ta'engatá. 'Oku 'oatu kitautolu 'e he ikuna'i 'o māmaní 'i he loto fakatōkilalo ki he tēpile 'o e sākalamēnití he uike kotoa pē, 'o tau kole fakamolemole mo fuakava ke "manatu ma'u ai pē kiate ia mo tauhi 'ene ngaahi fekaú" kae lava ke 'iate [kitautolu] "ma'u ai pē hono Laumālié."¹⁴

'Oku 'ikai ngata 'etau 'ofa he Sāpaté he taimi 'oku tāpuni ai e falelotú, ka 'oku fakaava hake ai e matapaá ki ha 'aho faka'ofa 'o e mālōlō mei he ngāue faka'ahó, akó, lotú kae tokoni ki hotau fāmilí mo e ni'ihi kehe 'oku nau fie ma'u 'etau tokangá. 'Oku 'ikai ke tau fiefia kuo tuku e lotú mo tau 'amanaki atu ke fai mo tau a'u ki he televīsoné 'o kumi hake pe kuo kamata e va'ingá, kae tuku taha mu'a 'etau tokangá 'i he Fakamo'uí mo Hono 'aho tapú.

'Oku fefūsiaki e māmaní 'e ha ngaahi le'o olopoto mo fakahekeheke lahi fau.¹⁵

Ko e ikuna'i 'o māmaní ko e falala ia ki he le'o pē taha 'oku fakatokanga, fakafiemālie, fakamaama, mo 'omi e nongá "o 'ikai hangē ko e foaki 'a e māmaní."¹⁶

Ta'esiotiká

'Oku 'uhinga e ikuna'i 'o māmaní ke hanga atu ki tu'a, 'o manatu'i e feku hono uá¹⁷: "Ko ia ia 'oku lahi 'iate kimoutolú, 'e hoko ia ko homou tauhi."¹⁸ 'Oku mahu'inga ange e fiefia hotau malí 'i he'etau ngaahi fie ma'u. Ko e tefito'i me'a mahu'ingá ke tokoni'i 'etau fānaú ke nau 'ofa ki he 'Otuá mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú. 'Oku tau loto fiemālie ke vahevahé hotau ngaahi tāpuaki fakamatelié 'o fakafou 'i he vahehongofulú, 'aukaí, mo e foaki ma'anautolu 'oku masivá. Pea 'i he hanga hange ki he langí hotau lotó, 'oku tataki leva kitautolu 'e he 'Eikí ki he ni'ihi te tau lava 'o tokoni'i.

'Oku tokanga taha pē 'a e māmaní ki hono 'univēsi, mo ne talaki 'i he laukau 'aki: "Vakai mai, 'o fakahoau ki hoku kaungā'apí! Sio ki he me'a 'oku 'a'akú! Sio ki hoku mahu'ingá!"

'Oku fakakina'i ngofua, 'ikai mahu'inga'ia, ta'e'unua, mo manako 'a e māmaní 'i he mavava 'a e kakai, ka ko e ola hono ikuna'i 'o e māmaní, ko e loto fakatōkilaló, loto mahinó, fa'a kātakí pea mo e manava'ofa kiate kinautolu 'oku kehe meiate koé.

Malu he Kau Palōfítá

'E 'uhinga ma'u pē 'a e ikuna'i 'o māmaní, 'e 'i ai ha'atau ngaahi tui 'e

manuki'i 'e he māmaní. Na'e folofola 'a e Fakamo'uí 'o pehē:

"Kapau 'oku fehi'a 'a māmani kiate kimoutolu, 'oku mou 'ilo na'e tomu'a fehi'a ia kiate au 'iate kimoutolu.

"Ka ne 'o māmani 'a kimoutolu, 'e 'ofa 'a māmani ki he me'a 'a'aná."¹⁹

Na'e pehē 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'i he pongopongí ni, "Oku loto fiemālie e kau ākonga mo'oní 'a Sisū Kalaisí ke kehe, lea, mo makehe mei he kakai 'o e māmaní."²⁰

Ko e ākonga 'a Kalaisí 'oku 'ikai hoha'a ia kapau he 'ikai sa'iia ha toko 1,000 he Facebook 'i he'ene tuí, pe te nau fakalea fiefia ange.

Ko hono ikuna'i 'o e māmaní, 'a e fakasiis'i i ko ia e tokanga ki he'etau fehokotaki 'imanetí, kae lahi ange 'etau tokanga ki he'etau fehokotaki mo e 'Otuá.

'Oku hanga 'e he 'Otuá, 'i he'etau ikuna'i 'a māmaní 'o foaki mai e malú, 'i he'etau talangofua ki he fakahino-hino 'Ene kau palōfita mo e kau 'apo-setolo mo'uí.

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: "E lava ke mohu faingata'a e māmaní. . . . [I he'etau 'alu ki he temipalé], . . . te tau malava ange ai ke kātaki'i e faingata'a kotoa pē mo ikuna'i e 'ahi'ahi kotoa pē. . . . 'E fakafo'ou mo fakamāloha ai kitautolu."²¹

Ko e taimi 'oku tau fehangahangai ai mo e 'ahi'ahí pe fakahalá, 'oku kākaa'i e māmani kinautolu na'e tui faivelengá ke nau li'aki e ngaahi a'usia lelei faka-laumālie 'o honau kuohilí, 'o pehē ko ha ngaahi fakakaukau vale pē ia.

Ko e ikuna'i 'o e māmaní ko e manatu ia, 'o a'u ki he taimi 'oku tau lotofoi'aí, mo manatua e 'ofa mo e maama 'o e Fakamo'uí. Na'e fakamatalla'i peheni 'e 'Eletā Niila A. Mekisuele ha taha 'o e ngaahi a'usia ko 'ení: "Kuo tāpuekina au, pea na'a ku 'ilo na'e 'afio'i 'e he 'Otuá na'a ku 'ilo ne tāpuekina au"²² Neongo te tau ongo'i li'ekina 'i ha taimi, ka 'oku 'ikai ngalo kitautolu.

'Oku 'ikai 'uhinga e ikuna'i 'o māmaní ke pehē 'oku tau mo'ui lufilu-fi'i, mo tau hao mei he ngaahi me'a ta'etotonu mo faingata'a 'o e mo'ui fakamatelié. Ka, 'okú ne fakaava 'a e 'ilo lahi ange 'o e tuí, pea tohoaki'i atu

ai kitautolu ki he Fakamo'uí pea mo 'Ene ngaahi tala'ofá.

Neongo ko e haohaoá 'oku 'ikai kakato 'i he mo'ui ko 'ení, ka 'oku pukepuke 'e he ikuna'i 'o māmaní 'etau 'amanakí, 'e 'i ai ha 'aho te tau "tu'u ai 'i he 'ao [hotau Huhu'í]; [l'o] mamata fiefia ki hono fofongá,"²³ mo ongona Hono le'ó: "Ha'u, 'a kimoutolu kuo monū'ia 'i he'eku Tamaí, 'o ma'u 'a e pule'anga kuo teu mo'o kimoutolú."²⁴

Ko e Tā Sipingu 'a 'Eletā Pulusi D. Pōtā

'I he 'aho 28 'o Tisema 'o e ta'u kuo 'osí, ne fakakakato ai 'e hotau kaume'a mo e Taki Mā'olunga 'ofeina ko 'Eletā Pulusi T. Pōtā 'ene mo'ui fakamatelié. Na'e ta'u 64.

Ne u fuofua fe'iloaki mo Pulusi 'i he'ema kei ako he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí. Ko e taha ia 'o e fānau aka lelei taha mo poto tahá. Hili 'ene ma'u hono mata'itohi toketáá mei he 'Univēsiti Hāvatí, 'o fakatefito he ngaahi Me'a Faka-Lūsiá, na'e hanga 'e he'ene fakakaukaú mo e me'a na'á ne tohi na'e mei tohoaki'i ai iá, ka na'e 'ikai 'aupito teitei uesia 'e he tu'umālié mo e fakahikihiiki e māmaní, 'o tohoaki'i 'ene fakakaukaú.²⁵ Na'á Ne tauhi mateaki ki hono Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí, hono

Ko Elder mo Sister Porter mo hona fāmili kei talavoú.

Ko e fāmili Porters, 'i he'ena ngāue 'i Lūsiá.

hoa ta'engata ko Sūsaná; mo 'ene fānaú mo e makapuná.

Na'e fā'ele'i 'a Pulusi mo ha mahaki ki hono kofu-uá. Na'e tafa 'i he 'osi 'ene ngāue fakafafeikaú, ka na'e hōloa māmālie pē hono kofuuá.

Hili pē ha taimi nounou mei hono ui 'o Pulusi ke Taki Mā'olunga he 1995, ne ngāue fakataha homa ongo fāmilí 'i Felengifeeti, Siamane, kae fakatefito 'ene ngāue 'i Lūsia mo 'Ulape Hahake.

Na'e liliu lahi e mo'ui 'a 'Eletā Pōtā 'i he 1997, 'i he kamata ke kovi ange ngāue hono kofuuá mo 'ene mo'ui. Ne foki mai e fāmili Pōtā ki Sōleki Siti.

Lolotonga e ta'u 'e meimeī 22 'o 'ene ngāue 'i he Kau Fitungofulú, ne tokoto falemahaki tu'o lahi 'a Pulusi kau ai mo hano tafa tu'o 10. Ne tu'o ua hano talaange 'e he kau toketaá kia Sūsana he 'ikai toe 'ahoia 'a Pulusi, ka na'e mo'ui pē ia.

Na'e taialasisi 'a Pulusi ke fakama'a hono totó 'o laka hake 'i he ta'u 'e 12 'o 'ene hoko ko ha Taki Mā'olungá. Ko e taimi lahi, na'á ne taialasisi 'i ha esfia 'e nima he uike 'o taki houa 'e fā, kae lava 'o ngāue 'i hono uiui'i he taimi 'ahó mo tali e ngaahi ngāue fakakoni-felenisí he faka'osinga 'o e uiké. Na'e fifili 'a Pulusi 'i he 'ikai toe ake 'ene mo'ui hili ha ngaahi faingāué, ka na'á ne 'ilo'i 'a e taha na'e falala ki aí.²⁶

'I he 2010, ne ma'u 'e Pulusi ha fo'i kofuuá mei hono foha ko Tēvitá. Na'e

'ikai fakafisinga 'e hono sinó e fetongí he taimi ko 'ení. Ko ha mana, he na'á ne 'omi ha mo'ui fo'ou pea lava ai mo Sūsana ke na foki ki he fonua 'ofeina ko Lūsiá ke ngāue 'i he Kau Palesitenisí Faka'ēliá.

Hili ha'ane fepaki ta'etuku mo ha palopalema 'i he falemahaki 'i Sōleki Sití he 'aho 26 'o Tisema 'o e ta'u kuo 'osí, na'á ne kole ki he kau toketaá ke nau mavahe mei he lokí. Ne talaange 'e Pulusi kia Sūsana "kuó ne 'ilo 'i he Laumālié he 'ikai toe felave ha feinga e kau toketaá ke fakahaofi 'ene mo'ui. Na'á ne 'ilo'i . . . 'e 'ave ia 'e he Tamai Hēvaní ki 'api. Na'á ne fonu 'i he nonga"²⁷

'I he 'aho 28 'o Tisemá, ne foki ai 'a Pulusi ki hono 'api fakafāmili. Hili ha ngaahi houa sī'i, lolotonga e ha'oha'o takai sī'ono fāmili, na'á ne foki fiemālie atu ai ki hono 'api fakalangí.

'I he ngaahi ta'u lahi kuohilí, na'e fai ai 'e Pulusi Poota e tohi ko 'eni ki he'ene fānaú:

"Kuo hoko e fakamo'oni 'oku ou ma'u ki he mo'oni mo e 'ofa 'a Sisū Kalaisí, ko ha kāpasa 'o 'eku mo'ui. . . . Ko ha fakamo'oni māfana mo haohaoa [ia] 'o e Laumālié 'okú Ne mo'ui, ko Ia hoku Huhu'í mo e Kaume'a 'i he taimi 'o e faingata'a."²⁸

" . . . Ko 'etau tukupaá . . . ke tau 'ilo [a e Fakamo'uí] . . . pea ikuna'i e ngaahi faingata'a mo e 'ahi'ahi 'o e māmaní ni 'i he'etau tui kiate Iá."²⁹

"Tau tui faivelenga mu'a mo mateaki, pea falala kiate Ia."³⁰

Na'e 'ikuna'i 'e Pulusi Takilisi Poota 'a māmanī.

'Ofa te tau takitaha feinga mālohi ange 'i he'etau feinga ke ikuna'i 'a e māmanī, 'o 'ikai kumi tonuhia he ngaahi faiangahala mamafā kae fa'a kātaki 'i he fanga ki'i tō nounou mo e hinga iki, 'o fakavavevave mo tokoni'i lahi ange 'a e ni'ihi kehē. 'Oku ou palōmesi atu ha ngaahi tāpuaki 'o e nonga lahi ange 'i he mo'u ni pea mo ha fakapapau'i ange ho iku'anga ta'engatā kapau te ke falala kakato ki he Fakamo'u, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALĀ

1. Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palestineni 'o e Siasi: Tēvita O. Makei (2003), 1-2.
2. Fakahā 3:5.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:64.
4. Vakai, Fakahā 2, 'ulu'i vahé.
5. Fakahā 3:12.
6. 1 Sione 4:19.
7. Sione 16:33.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:2.
9. "Oku ou Feinga ke Hangē ko Sisuú," *Tohi Hiu'a e Fānaū*, 40.
10. 'Alamā 5:13.
11. Īsaia 1:18.
12. Ma'ake 12:30.
13. C. S. Lewis, *Mere Christianity* (1960), 153.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
15. Vakai, James E. Faust, "The Voice of the Spirit" (Brigham Young University fireside, Sept. 5, 1993), speeches.bry.edu.
16. Sione 14:27.
17. Vakai, Ma'ake 12:31.
18. Mātiu 23:11.
19. Sione 15:18-19.
20. Russell M. Nelson, "Ko Hono Tohoaki'i Mai e Mālohi 'o Sisū Kalaisi ki He'etau Mo'u," *Liahona*, Mē 2017, 40.
21. Thomas S. Monson, "Ko e Temipale Mā'oni'oní—Ko ha Maama ki he Māmanī," *Liahona*, Mē 2011, 93.
22. Talanoa fakatāutaha mo 'Eletā Neal A. Maxwell fekau'aki mo e talanoa na'e fai 'i he'ene malanga konifelenisi lahi i 'Epeleli 2004, "Manatu'i 'a e Lahi 'o e 'Alo'ofa 'a e 'Eiki" (vakai, *Liahona*, Mē 2004, 44-46).
23. īnosi 1:27.
24. Mātiu 25:34.
25. Ko ha sīpinga 'o e mālohi faka'atamai 'o 'Eletā Pōtā ko 'ene tohi peesi 400 ko e *War and the Rise of the State*, na'e fa'u he ta'u 'e 23 kuohilī. 'Oku kei ma'u ia mo tufaki he kau 'atamai fakapolitikalé.
26. Fetohi'aki fakatāutaha meia Susan Porter, 'aho 6 Mā'asi, 2017.
27. Fetohi'aki fakatāutaha meia Susan Porter, 'aho 6 Mā'asi, 2017.
28. Bruce D. Porter, *King of Kings* (2000), 14, 15.
29. Bruce D. Porter, *King of Kings* 7.
30. Bruce D. Porter, *King of Kings* 18.

Fai 'e 'Eletā M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Foki 'o Ma'u

Ko e ngaahi taumu'a mahu'inga taha te tau lava 'o fokotu'u ko e foki ko ia ki Hono 'aó 'o ma'u e tāpuaki ta'engata 'oku ma'u mei hono fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakavá.

Kāinga, ko hoku fatongiā ke lea atu kiate kimoutolu, pea ko homou fatongiā ke fanongo. Ko 'eku taumu'a ke 'osi 'eku leā 'oku mou kei fie fanongo pē. Te u fai hoku lelei tahá.

'Oku ou fakatokanga'i mei he ngaahi ta'u kuohilī, ko kinautolu 'oku lavame'a lahi taha 'i he māmanī, 'a kinautolu 'oku 'i ai 'enau vīsone ki he'enau mo'u, mo e taumu'a ke tukutaha e tokangā he'enau vīsoné mo e founiga ki hono fakahoko e palani ke a'usia ai kinautolū. 'Oku 'omi 'e hono 'ilo'i e feitu'u 'okú ke 'alu ki aí mo e founiga 'okú ke 'amanaki a'u 'aki ki aí, ha 'uhinga mālie, taumu'a, mo ha lavame'a ki he mo'u.

'Oku faingata'a ki ha ni'ihi hono fakafaikehekehe'i e taumu'a mo e palaní kae 'oua ke nau toki 'ilo'i ko e taumu'a ko ha iku'angá pe ko ha *ngata'anga*, ka ko e palaní 'a e hala te ke a'usia ai e me'a ko iá. Hangē ko 'ení, 'oku 'i ai ha'atau taumu'a ke fakahō'uli ki ha feitu'u pau 'oku 'ikai ke tau 'ilo lahi ki ai, pea hangē pē ko ia 'oku mou 'ilo'i hou'eiki fafine, 'oku mau fa'a fakakaukau ko e kakai tangatá 'oku mau 'ilo'i e founiga ke a'u ki he feitu'u ko iá—"o mau fa'a pehē, "Oku ou 'ilo'i ia—"oku ofi mai pē ia." Pau pē 'oku malimali hoku uaifí. Na'e mahino e taumu'a, ka na'e 'ikai ha palani lelei

ke a'u ki he feitu'u 'oku fai ki ai e fonongá.

'Oku mahu'inga ki hono fokotu'u 'o ha taumu'a, 'a "hono 'ilo'i lelei e ola 'okú te fie ma'u." Ko e palaní, ko hono fa'u ia ha founiga ke ma'u ai e ola ko iá. 'Oku makatu'unga e kī ki he fiefiá he mahino e feitu'u 'oku mahu'inga ke te a'u ki aí—pea toki fakamoleki hotau taimí, iví, mo e tokangá ki he ngaahi me'a 'e tokoni ke fa'u ha ngaahi hala pau ke ma'u ai e ola 'oku fie ma'u.

Kuo foaki mai kiate kitautolu 'e he 'Otua ko 'etau Tamai Hēvaní, 'a e sīpinga haohaoa 'o hono fokotu'u ha taumu'a mo ha palaní. Ko 'Ene taumu'a "ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá [mo e fefiné],"¹ pea ko 'Ene founiga ke a'usia ai iá, ko e palani 'o e fakamo'uí.

'Oku kau he palani 'etau Tamai Hēvaní 'ofá 'a 'etau tupulakí, fai ha me'a lahi ange, ako, mo ha sino fakamate lie 'e lava ke tau hangē ange ai ko iá. Fakafale hotau laumālie ta'engatá he sino fakamatelié, mo'ui 'aki e ngaahi akonaki mo e fekau 'a Hono 'Alo, ko Sisū Kalaisí, fokotu'u ha ngaahi fāmili ta'engata, 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'uí, 'o fakahoko e taumu'a 'a e 'Otuá ki he mo'ui ta'e-fa'a-maté mo e mo'ui ta'e- engata 'Ene fānaú mo Ia 'i Hono pule-'anga fakasilesitiale.

'Oku kau 'i hono fokotu'u ha taumu'a fakapotopotó e mahino 'oku toki ngāue lelei pē 'a e ngaahi taumu'a taimi nououú, kapau te nau hu'u ki ha ngaahi taumu'a taimi lōloa 'oku fu'u mahino. 'Oku ou tui ko e kī mahu'inga 'e taha ki he fiefiá ko e 'ilo e founiga hono fokotu'u 'etau taumu'a 'o fakatefito he palani ta'engata 'etau Tamai Hēvaní. Kapau te tau nofotaha he hala ta'engata ko 'ení, te tau fe'unga mo'oni ke foki ki Hono 'aó.

'Oku lelei ke 'i ai ha ngaahi tau mu'a mo e palani ki he'etau ngāué, akó, mo 'etau va'inga tā pulú. 'Oku toe mahu'inga ke 'i ai e taumu'a ki he'e- etau nofo malí, hotau fāmilí, mo 'etau fakataha alélea faka-Siasí mo e uiui'i; pea tautefito mo'oni 'ení ki he kau fai fekaú. Ka 'oku totonu ke fenāpasi 'etau ngaahi taumu'a mahu'inga taha mo lelei tahá mo e palani ta'engata 'a e Tamai

Hēvaní. Ne folofola 'a Sisū 'o pehē, "Ka mou fuofua kumi 'a e pule'anga 'o e 'Otuá mo 'ene mā'oni'oni, pea 'e foaki 'a e ngaahi me'a ni kotoa pē kiate kimoutolu."²

'Oku pehē 'e he kau taukei ki hono fokotu'u ha taumu'a, ko 'ene faingofua ange mo fakahangatonu ange 'a e taumu'a, ko 'ene mālohi ange ia. 'I he'etau lava 'o fakasi'isi'i ha taumu'a ki ha fo'i fakatātā mahino 'e taha pe ua pe fo'i lea mālohi mo fakataipe 'e taha pe ua, 'e hoko leva e taumu'a ko iá ko hatau konga 'o ne tākiekina e fakakaukau mo e me'a kotoa te tau faí. 'Oku ou tui 'oku 'i ai e fo'i lea hení 'e ua, 'okú na faka- fonga'i e ngaahi taumu'a 'a e 'Otuá mo 'etau taumu'a mahu'inga taha ma'atau tolú. Ko e leá ko e foki mo e ma'u.

Ko e foki ki Hono 'aó 'o ma'u e tāpuaki ta'engata 'oku ma'u mei hono fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakavá he ko e ngaahi taumu'a mahu'inga taha ia te tau lava 'o fokotu'u.

'Oku tau foki pea ma'u 'i hono ma'u ha "tui ta'e-faka'alo'alongaua [i he 'Eiki ko Sisū Kalaisí], 'o falala kakato" ki He'ene ngaahi leleí, 'o vivili "atu kumu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisi, pea ma'u 'a e 'amanaki 'oku mālohi haohaoa, mo ha 'ofa ki he 'Otuá mo e kakai fulipē . . . , pea keinanga 'i he folofola 'a Kalaisí, pea [kātakí] ki he ngata'angá."³

Ne 'ikai ke tali 'e Lusifā e palani 'etau Tamaí 'a ia na'a ne faka'atā kitautolu ke foki ki Hono 'aó 'o ma'u 'Ene ngaahi tāpuakí. Ko e mo'oni na'e angatu'u mo feinga 'a Lusifā ke fulihi kotoa e palani 'a 'etau Tamaí, 'o loto ke ne ma'u e nāunaú, lāngilangí, mo e mālohi 'o e 'Otuá ma'ana. Na'e kapusi ia kitu'a mo hono kau muimú mei he 'ao 'o e 'Otuá pea "hoko ko Sētane, 'io, ko e tēvoló, ko e tamai 'a e ngaahi loi kotoa pē, ke kāka'i mo fakakuihi 'a e tangatá [mo e fefiné], pea ke tataki pōpula 'a kinautolu 'i he'ene fa'itelihá, 'io 'a

kinautolu kotoa pē 'e 'ikai tokanga ki he le'o [ō e 'Eikī]."⁴

Koe'uhi ko 'ene fili ne fai he maama fakalaumālié, he'ikai ke lava 'a Sétane ia 'o *foki* pe *ma'u*. Ko e me'a pē te ne faí ko hono fakafepaki'i e palani 'a e Tamaí 'aki hono faka'aonga'i e founa fakatauele mo e 'ahi'ahi kotoa pē ke tuku hifo ai kitautolu mo 'ai ke tau mamahi 'o hangē ko iá.⁵ 'Oku palani 'a Sétane ke faka'aonga'i 'ene palani angakoví ki he fakafo'ituitui, to'u tangata, anga faka-fonua, mo e sosaieti kotoa pē. 'Oku ngā-ue 'aki 'e Sétane 'a e le'o lahí—ngaahi le'o 'okú ne feinga ke lōmekina e kihii le'o sii mo vanavanaiki 'o e Laumālie Mā'oni'oní, te ne lava 'o fakahā kiate kitautolu e "me'a kotoa" 'oku totonus ke tau fai ke *foki* 'o *ma'u*.⁶

Ko e ngaahi le'o 'eni 'o kinautolu 'oku nau fakata'e'aonga'i e mo'oni 'o e ongoongolelei mo ngāue 'aki e 'itanetí, mítia fakasōsialé mo e pákí, letiō, televisone, mo e hele'uhilá 'i ha founa 'oku matamatalelei ai e anga-'ulí, fakamamahí, kapekapé, 'ulí, mo e fakalielia 'i he founa 'oku tohoaki'i ai e tokangá mei he'etau taumu'á mo e palani ki 'itānití.

'E lava foki ke kau he ngaahi le'o ko 'ení ha ni'ihi fakafo'ituitui lelei kuo fakakuihi 'e he ngaahi fakakaukau faka'atamai 'a e kakai tangata mo fafiné pea feinga ke faka'auha e tuí mo ofe'i

e tokanga ta'engata 'a kinautolu 'oku feinga ke *foki* ki he 'ao 'o e 'Otuá 'o *ma'u* "e me'a kotoa pē 'oku ma'u 'e [he'etau] Tamaí."⁷

'Oku ou 'ilo'i ko e nofotaha e tokangá 'i he *foki* 'o *ma'u* e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofá, 'e fie ma'u ke u toutou 'eke kiate au, "“Oku fēfē 'eku ngāuē?”

'Oku hangē ia ha'o 'initaviu fakatautaha pē koé. Pea kapau 'oku ngali kehe, fakakaukau ki ai: ko hai 'i he māmaní 'oku toe 'ilo lelei ange kiate koe? 'Okú ke 'ilo'i ho'o fakakaukau; ho'o tō'onga fakapulipulí, ho'o holí mo e faka'amú, taumu'á mo e palaní. Pea 'okú ke 'ilo lelei ange 'i ha toe taha 'a e tu'unga fakalakalaka 'okú ke 'i ai 'i he hala ki he *foki* 'o *ma'u*.

'Oku ou loto ke lau mo fakalaulaloto e ngaahi lea fakatupu fakakaukau 'oku 'i he vahe nima 'o 'Alamaá, ke hoko ko ha fai-fakahinohino kiate au lolotonga e 'initaviu fakatāutaha mo fakapulipuli ko 'ení, 'a ia na'e fehu'i ai 'e 'Alamaá 'o pehē: "Kuo fanau'i fakalaumālie koā kimoutolu 'i he 'Otuá? Kuo mou ma'u koā hono tataú 'i homou fofongá? Kuo mou ongo'i koā 'a e fu'u liliu lahí ni 'i homou lotó?"⁸ Ko e fehu'i 'a 'Alamaá ko ha fakamanatu ia e me'a 'oku totonus ke fakakau 'i he'etau taumu'á mo e palaní ke lava ai 'o *foki* 'o *ma'u*.

Manatu'i e fakaafe 'a e Fakamo'uí ke "ha'u kiate au 'a kimoutolu kotoa pē

'oku feinga mo mafasiá, pea te u foaki 'a e fiemālié kiate kimoutolu.

To'o 'eku ha'amongá kiate kimoutolu, pea mou ako 'iate au; he 'oku ou angavaivai mo angamalū: pea te mou 'ilo ai 'a e fiemālié ki homou laumālié."⁹

'I he tupulaki 'etau tui ki he mālohi 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí ke 'omi ha nonga ki he'etau mo'uí 'aki hono fakamole-mole'i e angahalá, huhu'i e vā fetu'utaki 'oku 'ikai haohaoá, fakamo'uí e kafo fakalaumālie 'okú ne ta'ofi e tupulakí, mo fakamālohia mo 'ai ke tau lava 'o fakatupulaki e ngaahi 'ulungaanga 'o Kalaisí, te tau hounga'ia lahi 'aupito he lahi mo e mafatukituki e Fakalelei 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí.¹⁰

'I he ngaahi uike ka hokó, tuku ha taimi ke toe vakai'i ai ho'o taumu'a mo e palani ki he mo'uí, ke fakapapau'i 'oku fakatatau ia ki he palani lahi 'o 'etau Tamai Hēvaní ki he fiefiá. Kapau 'e fie ma'u ke ke fakatomala mo liliu, pea fakakaukau ke fai leva ia. Tuku ha taimi ke fakakaukau 'i he fa'a lotu ki he ngaahi liliu 'oku fie ma'u ke tokoni'i ai koe ke ke ma'u ha "mata 'oku hanga taha pē ki hono fakalāngilangi'i e 'Otuá."¹¹

Kuo pau ke hoko e tokāteline mo e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí ko e 'elito ia 'etau taumu'á mo e palaní. Ka ta'e'oua Ia, he'ikai malava e taumu'a ta'engatá, pea he 'ikai lava ke a'usia 'etau ngaahi taumu'a ta'engatá.

Ko e taha e ngaahi tokoní "Ko e Kalaisi Mo'uí: Ko e Fakamo'oni 'a e Kau 'Apostoló,"¹² 'a ia na'e tuku mai ki he Siasí 'i he 'aho 1 'o Sānuali, 2000. Tuku hano tatau 'i ha feitu'u te ke lava 'o sio ki ai, pea tuku ha taimi ke vakai'i e fakamatala takitaha 'oku 'i he fakamo'oni fakalangi ko 'eni 'o Kalaisí, ne fakahoko He'ene kau fakamo'oni makehe 'oku fakamo'oni hingoa 'i aí.

'Oku ou kole atu ke ako fakataha ia mo e "Ko e Fāmilí: Ko Ha Fanonganongo ki Māmani." 'Oku tau fa'a lea 'o kau ki he fanonganongo ki he fāmilí, kae kātaki 'o manatu'i ke lau ia 'o fakatatau ki he ivi fakamo'uí 'o e Kalaisí mo'uí. Ka na'e ta'e'oua 'a e Kalaisí mo'uí, he 'ikai ke a'usia 'etau ngaahi faka'amu leleí. 'Oku pehē 'e he fanonganongo ki he fāmilí: "“Oku fakangofua ai 'e he

palani fakalangi ‘o e fiefiá ‘a e feohi fakafāmilí ke tolonga atu ‘o ‘oua na‘a ngata pē ‘i he fa‘itoká. ‘Oku faka‘atā foki ‘e he ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava toputapu ‘i he ngaahi temipale toputapú, ki he toko taha kotoa pē ke ne foki ki he ‘ao ‘o e ‘Otuá pea mo e ngaahi fāmilí ke fakataha‘i ‘o ta‘engata.”¹³

‘E lava ke hoko ‘eni koe‘uhi pē ko e Kalaisi mo‘u ‘a e Fakamo‘ui faifakalelei pe a mo e Huhu‘i ‘o e Māmaní.

‘I he me‘á ni, te ke lava ke toe fakakaukau AI ke fekumi ki he folofolá ke fakalahi ho‘o mahino ki he ngaahi mo‘oni pau ‘oku ‘i he “Ko e Kalaisi Mo‘u.”

‘Oku hangē hono lau ‘i he fa‘a lotu ‘a e “Ko e Kalaisi Mo‘u,” ko hono lau e ngaahi fakamo‘oni ‘a Mātiu, Ma‘ake, Luke, Sione, pe a mo e kau palōfita ‘i he Tohi ‘a Molomoná. Te ne fakatupulaki ho‘o tui ki he Fakamo‘ui mo tokoni ke nofotaha ho‘o tokangá ‘iate Ia ‘i ho‘o muimui‘i ho‘o palani ke a‘usia ho‘o ngaahi taumu‘a ta‘engatá.

Neongo ‘etau fehālaakí, tōnounouú, hē mei he ongoongoleleí, mo e angahalá, ka ‘oku faka‘atā ‘e he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí ke tau fakatomala, mateuteu ke foki ‘o ma‘u e ngaahi tāpuaki ta‘e fakatataua ne tala‘ofa mai ‘e he

‘Otuá—ke mo‘ui ta‘engata mo e Tamaí mo e ‘Aló ‘i he nāunau mā‘olunga taha he pule‘anga fakasilexitiale.¹⁴

Hangē ko ia ‘oku mou ‘iló, he ‘ikai ke hao ha taha mei he maté; ko ia ai ‘oku totonu ko ‘etau taumu‘a mo e palani taimi lōloá, ko e taimi te tau foki ai ki he‘etau Tamai Hēvaní, te tau ma‘u kotoa ‘a ia kuó ne palani ma‘atautolu takitahá.¹⁵

‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku ‘ikai ha taumu‘a ‘e mahu‘inga ange he mo‘ui fakamatelié ka ko e mo‘ui ta‘engata mo ‘etau Mātu‘a Fakalangí mo hotau Fakamo‘ui ‘ofá, ‘a e ‘Eiki ko Sisū Kalaisí. Ka ‘oku mahulu atu ‘i ha‘ane hoko pē ko ha‘atau taumu‘á—‘oku toe hoko pē ia ko ‘Enau taumu‘á. ‘Oku Nau ma‘u ha ‘ofa haohaoa ma‘atautolu, ‘o mālohi ange ia he me‘a ‘oku mahino kiate kitautolú. ‘Oku Nau faaitaha kakato, kotoa, pe a ta‘engata mo kitautolú. Ko ‘Enau ngāué kitautolu. Ko hotau nāunaú ‘a Honau nāunaú. ‘Oku ‘ikai ha me‘a te Nau toe fie ma‘u lahi ange, ka ko ‘etau foki ki ‘api—ke foki pe a ma‘u e fiefia ta‘engatá ‘i Honau ‘aó.

Sí‘i kāinga, ‘i ha uiike ‘e taha mei hení te tau fakafiefia‘i e Sāpate Pāmé—ko hono fakamanatua e hū nāunau‘ia ‘a Kalaisi ki Selusalemá. ‘I ha uiike ‘e ua, te tau fakafiefia‘i ai e Sāpate Toetu‘ú—ko

hono fakamanatua hono ikuna‘i ‘e he Fakamo‘ui e maté.

‘I hono tukutaha ‘etau tokangá ‘i he Fakamo‘ui lolotonga e ongo Sāpate makehe ko ‘ení, tau manatu‘i mu‘a Ia pe a fakafo‘ou ‘etau tukupā he kotoa ‘etau mo‘ui ke tauhi ‘Ene ngaahi fekau. Tau vakavakai‘i lelei ange ‘etau mo‘ui, ‘o fokotu‘u ‘etau ngaahi taumu‘á pea tukutaha ‘etau palaní ke fakafenāpasi ki he founa ‘a e ‘Otuá ‘a ia te ne tataki mo‘oni hatau faingamālie makehe ke foki ‘o ma‘u, pe a ko ‘eku lotú ia ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōse 1:39.
2. 3 Nifai 13:33.
3. 2 Nifai 31:19–20.
4. Mōse 4:4.
5. Vakai, 2 Nifai 2:18.
6. Vakai, 2 Nifai 32:5.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:38.
8. ‘Alamā 5:14.
9. Mātiu 11:28–29.
10. Vakai, “Becoming Like God,” lds.org/topics/becoming-like-god.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:5.
12. Vakai, “Ko e Kalaisi Mo‘u. Ko e Fakamo‘oni ‘a e Kau ‘Aposetoló,” *Liahona*, ‘Epeleli 2000, 2–3.
13. “Ko e Fāmilí: Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongo-nongo ki Māmaní,” *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
14. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 62; 70.
15. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:38.

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Anga'ofá, Manava'ofá, mo e 'Ofá

Tau vakavakai'i mu'a 'etau mo'uí mo fakapapau'i ke tau muimui he sīpinga anga'ofa, 'ofa mo manava'ofa 'a e Fakamo'uí.

Si'oku ngaahi tokoua 'ofeina, 'oku sou lāngilangi'ia 'i he faingamālie ke lea atu 'i he fakataha fakaemāmanilahí ni 'o e kau ma'u lakanga fakataula'eiki faivelenga 'a e 'Otuá. Te u lea he efiafí ni kau ki ha tefito ne u 'osi lave ki ai kimu'a.

Na'e fakamatala'i 'e he palōfita ko Molomoná ha taha 'o e ngaahi 'ulunganga mahu'inga 'o e Fakamo'uí 'a ia

'oku totonu ke fakafōtunga atu He'ene kau ākongá. Na'á Ne pehē:

"Pea kapau 'oku angamalū mo loto-fakatōkilalo ha tangata, 'o ne fakamo'oni'i 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oní ko Sisū 'a e Kalaisí, kuo pau ke ne ma'u 'a e manava'ofá; he kapau 'oku 'ikai te ne ma'u 'a e manava'ofá ko e me'a noa pē ia; ko ia kuo pau ke ne ma'u 'a e manava'ofá.

"Pea 'oku kātaki fuoloa 'a e manava'ofá, pea 'oku 'ofa ia, pea 'oku 'ikai meheka, pea 'oku 'ikai fakafuofuolahí, 'oku 'ikai kumi 'ene me'a 'a'ana, 'oku 'ikai 'itangofua. . . .

"Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, kapau 'oku 'ikai te mou ma'u 'a e manava'ofá, ko e me'a noa pē 'a kimoutolu, he 'oku 'ikai faka'au 'o ngata 'a e manava'ofá. Ko ia mou nofo ma'u 'i he manava'ofá, 'a ia 'oku mahu'inga taha 'i he me'a kotoa pē, he kuo pau ke ngata 'a e me'a kotoa pē—

"Ka ko e manava'ofá 'a e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí, pea 'oku tolonga ia 'o ta'e-ngata; pea ko ia ia 'e 'ilo'i 'okú ne ma'u ia 'i he 'aho faka'osí, 'e lelei ia kiate ia."¹

Ngaahi tokoua, 'oku 'ikai ke tau faka'apa'apa'i e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá kapau 'oku 'ikai ke tau anga'ofa ki he ni'ihi kehē.

Ko ha tangata anga'ofa mo'oni 'a hoku kaungāme'a mamae mo e kaungā ngāue ko ia ko 'Eletā Siosefa B. Uefiliní. Na'á Ne pehē:

"Ko e anga'ofá ko e 'elito ia 'o e mo'uí fakasilesitalé. Ko e anga'ofá ko e tō'onga ia 'oku fai 'e ha taha anga faka-Kalaisí ki he ni'ihi kehē. 'Oku totonu ke fakafōtunga atu 'e he anga'ofá 'etau lea mo e tō'onga kotoa 'i he ngāuē, ako-'angá, lotú, pea tautaufito 'i hotau 'apí.

"Ko hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí 'a e sīpinga haohaoa 'o e anga'ofá mo e loto-'ofá."

‘Oku ako‘i kitautolu ‘e he folofolá ‘oku makatu‘unga hono ngāue ‘aki mā‘oni‘oni e lakanga fakataula‘eikí mei he‘etau mo‘ui ‘aki e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e anga‘ofá, manava‘ofá, pea mo e ‘ofá. ‘Oku tau lau ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá:

“Oku ‘ikai lava pe ‘oku ‘ikai totonu ke ngāue ‘aki ha mālohi pe ivi ‘o e lakanga fakataula‘eikí, kae ngata pē ‘i he feifeinga‘i, . . . ‘i he fa‘a kātaki fuoloa, ‘i he angavaivai mo e angamalū, pea mo e ‘ofa ta‘emālualoi;

“I he anga‘ofa, mo e ‘ilo hao-haoa, ‘a ia ‘e fu‘u fakafuofuolahia ‘a e laumālié ta‘e ‘i ai ha mālualoi pea ta‘e-ha-kākā.”³

Ngaahi tokoua, tau vakavakai‘i mu‘a ‘etau mo‘ui mo fakapapau‘i te tau muimui he sīpinga ‘a e Fakamo‘ui ‘o anga‘ofa, ‘ofa mo manava‘ofa. Pea ‘i he‘etau fai iá, te tau ‘i ha tu‘unga lelei ange ai ke ‘ohifo e ngaahi mālohi ‘o e langí ma‘a-tautolu, ma‘a hotau fāmilí, pea mo hotau kaungā fononga ‘i he fononga faingata‘á ni ki hotau ‘api fakalangí. Ko ‘eku lotú ‘eni ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Molonai 7:44–47.
2. Joseph B. Wirthlin, “The Virtue of Kindness,” *Liahona*, Mē 2005, 26.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:41–42.

Fai ‘e ‘Eletā David A. Bednar

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

Ui ki he Ngāué

‘Oku mahu‘inga e vahe ke ngāue ‘i ha feitu‘u paú, ka ‘oku ‘ikai mahulu hake hono mahu‘ingá ‘i he ui ki he ngāué.

EPalesiteni Monisoni, ‘oku mau fiefia mo‘oni ke fanoangoa ho le‘ó mo ma‘u ha fakahinohino. ‘Oku mau ‘ofa mo poupou‘i koe, pea ‘oku mau lotua ma‘u pē koe.

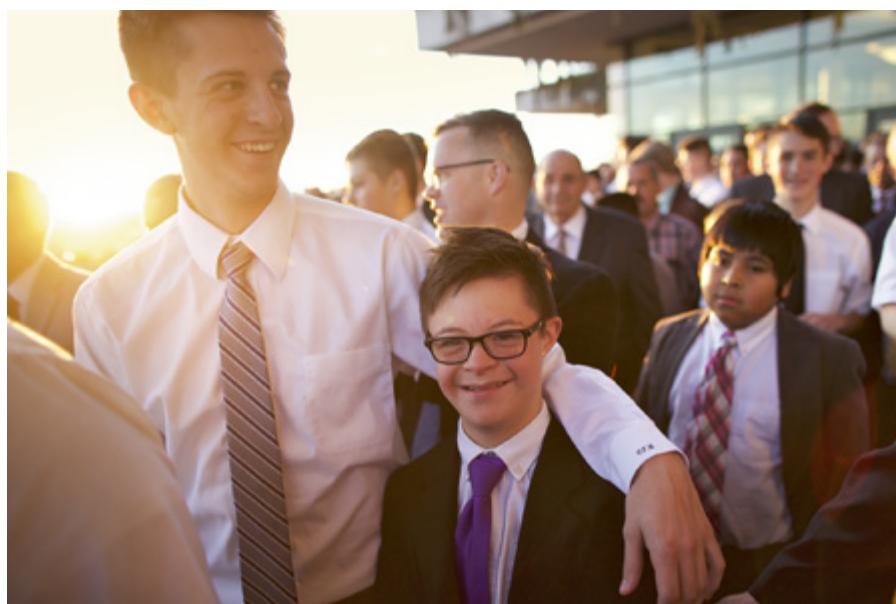
‘Oku ou lotua e tokoni ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oni ‘i he‘etau fakakaukau‘i fakataha ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni fekau‘aki mo e ngāue mā‘ongo‘onga ko hono malanga‘i e ongoongoleleí ki he pule‘anga, fa‘ahinga, lea, pea mo e kakai kotoa pē.¹

Ui ke Ngāué mo e Vahe ke Ngāué

‘Oku nofo ‘amanaki ‘i he ta‘u kotoa pē ha kau talavou mo ha kau finemui, pea mo ha ngaahi mātu‘a mali ‘e laumano ke ma‘u ha tohi mahu‘inga mei Sōleki Siti. ‘Oku liliu ‘o ta‘engata ‘e he kakano ‘o e tohí, ‘a e taha kotoa ‘oku fakatu‘asila ki aí, pea pehē ki he kau mēmipa ‘o e fāmilí pea mo ha kakai tokolahi kehe. ‘E fakaava lelei mo fakaololo ‘a e silá ‘i he‘ene a‘u maí, pe ‘oku fakaava fiefia mo fakavavevave‘i ia. ‘Oku hoko hono lau ‘o e tohi makehé ni ko ha a‘usia he ‘ikai toe ngalo.

‘Oku fakamo‘oni ‘i he tohí ‘a e Palesiteni ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, pea ‘oku peheni ‘a e ongo ‘uluaki sētesí: “‘Oku uiui‘i koe hení ke ke hoko ko ha faifekau ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. ‘Oku vahe atu koe ke ke ngāue ‘i he Misiona _____.”

Kātaki ‘o fakatokanga‘i ange ko e ‘uluaki sētesí ko ha uiui‘i ke ke hoko ko ha faifekau taimi kakato ‘i he Siasi ‘o e ‘Eikí kuo toe fakafoki maí. ‘Oku fakahā ‘i he sētesi hono uá hano vahe koe ke ke ngāue ‘i ha feitu‘u mo ha misiona tukupau. ‘Oku mahu‘inga ke mahino kiate kitautolu kotoa e faikehe-kehe mahu‘inga ‘i he ongo sētesí ni.

‘Oku tau fa‘a talanoa ‘i he ‘ātakai ‘o e Siasí hono ui ke ngāue ‘i ha fonua hangē ko ‘Āsenitina, Pōlani, Kōlea, pe ko e ‘Iunaiteti Siteití. Ka ‘oku ‘ikai uiui‘i ha faifekau ia ki ha feitu‘u; ka, ‘oku uiui‘i ia ke ngāue. Hangē ko ia na‘e fakahā ‘e he ‘Eikí ki he Palōfita ko Siōsefa Sāmitá ‘i he 1829, “Kapau ‘oku mou ma‘u ‘a e ngaahi holi ke ngāue ma‘á e ‘Otuá, ‘oku ui ‘a kimoutolu ki he ngāue.”²

Ko e ui mo e ngāue fakafaifekau kotoa pē, pe ko hano toe vahe kimui ki ha feitu‘u, ‘oku tu‘unga ia ‘i ha fakahā ‘oku fakafou he kau tamaio‘eiki ‘a e ‘Eikí. Ko e ui ke ngāue ‘oku mei he ‘Otuá ia ‘o fakafou mai he Palesiteni ‘o e Siasí. Ko e vahe ko ia ke ngāue ‘i ha taha ‘o e ngaahi misiona ‘e 400 tupu ‘i he funga ‘o e māmaní he taimi ní, ‘oku mei he ‘Otuá ia ‘o fakafou ‘i ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apōsetolo ‘e Toko Hongogfulu Mā Uá, ko hano fakamafai‘i ‘e he palōfita mo‘ui ‘a e ‘Eikí. ‘Oku kau ‘i he uiui‘i mo hono vahe ‘o e ngāue fakafaifekau kotoa pē, ‘a e ongo me‘afoaki fakalaumālie ‘o e kikité mo e fakahaá.

Ko e vahe 80 ‘o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, ko ha lekooti ia ‘o ha uiui‘i ngāue fakafaifekau kia Sitīveni Puaneti na‘e fakahoko ‘e he Palōfita ko Siōsefa Sāmitá ‘i he 1832. ‘E lava ‘o tokoni hano siofi e ui ko ‘eni kia Misa

Puanetí ke (1) mahino lelei ange kiate kitautolu ‘a hono faikehekehe ‘o e “ui ke ngāue” ko ha faifekau mo e “vahe ke ngāue” ‘i ha feitu‘u paú, pea mo hono (2) fakahounga‘i kakato ange hotau fatongia fakafo‘ituitú pea mo e fatongia fakalangi kuo kotofa mai ke malanga‘aki ‘a e ongoongoleleí.

Ko e veesi 1 ‘o e vahe ko ‘ení ko ha ui ia ke ngāue: “Ko e mo‘oni ‘oku folofola peheni ‘a e ‘Eikí kiate koe, ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko Sitīveni Puanetí: Ke ke ‘alu, ke ke ‘alu atu ki he māmaní pea malanga‘aki ‘a e ongoongoleleí ki he kakai kotoa pē ‘e ongo atu ki ai ho le‘ó.”³

Mālié, he ‘oku fakamatala ‘e he veesi 2 kia Misa Puaneti kau ki hono hoa ngāue fakafaifekau kuo ‘osi vahe angé: “Pea ‘e fakatatau ki ho‘o fie ma‘u ha hoa-ngāue, te u foaki kiate koe ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko ‘Īteni Sāmitá.”⁴

‘Oku talamai ‘e he veesi 3 ‘a e feitu‘u ‘e ngāue ai ‘a e ongo faifekau: “Ko ia, ke mo ‘alu pea malanga‘aki ‘eku ongoongoleleí, neongo [pe] ki he tokelaú pe ki he tongá, pe ki he hahaké pe ki he hihifó, ‘oku tatau ai pē, he ‘oku ‘ikai te mo lava ke faihala.”⁵

‘Oku ‘ikai ke u tui ‘oku fokotu‘u mai ‘e he kupu‘i lea “oku tatau ai pē,” hangē ko hono faka‘aonga‘i ‘e he ‘Eikí ‘i he potu folofola ko ‘ení, ‘oku ‘ikai ke Ne tokanga pe ‘e ngāue ‘i fē ‘Ene kau tamaio‘eiki. He ko hono mo‘oni, ‘okú Ne tokanga lahi fau. Ka koe‘uhí ko e ngāue ko ia ‘o hono malanga‘aki ‘o e ongoongoleleí ko e ngāue ia ‘a e ‘Eikí, ‘okú Ne ue‘i, tataki mo fakahinohino‘i ai ‘Ene kau tamaio‘eiki kuo fakamafai‘i. ‘I he faifeinga ‘a e kau faifekau ke taau mo hoko ko ha me‘angāue lavame‘a ange ‘i Hono to‘ukupú pea fai honau lelei tahá ke fakahoko ‘osikiaivelenga honau fatongiá, fakataha mo ‘Ene ‘ofá, he ‘ikai leva “ke [nau] lava ‘o fai hala” — ‘i ha fa‘ahinga feitu‘u pē ‘oku nau ngāue ai. Mahalo ko e taha ‘o e ngaahi me‘a ‘oku ako‘i mai ‘e he Fakamo‘u í ‘i he fakahā ko ‘ení, ‘oku fie ma‘u e vahe ke ngāue ‘i ha feitu‘u paú, ka ‘oku fika ua hake hono mahu‘ingá ki he ui ki he ngāue.

‘Oku fakamahino mai ‘e he veesi hono hokó ‘a e ngaahi fie ma‘u

mahu‘inga ma‘á e faifekau kotoa pē: “Ko ia, fakahā ‘a e ngaahi me‘a kuó mo fanongo ki aí, mo tui mo‘oni ki aí, pea ‘ilo‘i ‘oku mo‘oni.”⁶

‘Oku fakamanatu ‘e he veesi faka‘osí kia Misa Puaneti mo kitautolu kotoa, ‘a e feitu‘u ‘oku ha‘u mo‘oni mei ai e ui ke ngāue: “Vakai, ko e finangalo ‘eni ‘o ia ‘a ia kuó ne ui kimouá, ko homo Huhu‘í, ‘io ko Sīsū Kalaisi. ‘Ēmeni.”⁷

Ko Hono Ikuna‘i ‘o e Feta‘emahino‘akí

Mahalo ‘e fehu‘ia ‘e hamou ní‘ihi pe ko e hā kuó u fili ai ke fakamatala ‘i he fakataha e lakanga fakataula‘eiki ‘o e konifelenisi lahí, ‘a e faikehekehe mahino ko ‘ení ‘o e ui ke ngāue mo e vahe ke ngāue. Ko ‘eku tali kiate kimoutolú ‘oku fakahangatonu: kuó u ‘ilo mei he‘eku a‘usiá ‘oku ‘ikai mahino lelei e ngaahi tefto‘i mo‘oni ko ‘ení ki ha kāingalotu tokolahí ‘o e Siasí

Ko e tefto‘i ‘uhinga lahi taha hono fakamatala‘i ‘o e me‘á ni, ko e me‘a kuó u ‘ilo ‘i ha vaha‘a taimi lahi fekau‘aki mo e tokanga, hoha‘a, pea na‘a mo e ongo‘i halaia ne ma‘u ‘e ha kau faifekau tokolahí ‘a ia na‘e toe vahe ‘i ha ngaahi ‘uhinga kehekehe ke nau hiki ‘o ngāue ‘i ha ngaahi feitu‘u kehe lolotonga ‘enau ngāue. ‘Oku fie ma‘u ‘a e ngaahi toe fa‘ahinga vahe fo‘ou peheé tu‘unga ‘i ha ngaahi me‘a ‘oku hoko pe ngaahi tükunga hangē ko ha fakatu‘utāmaki fakaesino pe lavea, toloí mo ha ngaahi palopalema fakavisa, moveuveu faka-politikale, fa‘u mo fakakakai ha ngaahi misiona fo‘ou, pe ko e tupulaki mo toutoumoliliu ‘o e ngaahi fie ma‘u he funga ‘o e māmaní, ‘i he ngāue ko hono malanga‘aki e ongoongoleleí.⁸

Ko e taimi ‘oku toe vahe ai ha fai-fekau ki ha feitu‘u kehe, ‘oku tatau tofu pē hono founǵá mo e ‘uluaki vahé. ‘Oku feinga e kau mēmipa e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá ke ma‘u tataki mo ha fakahinohino fakalaumālie ‘i he fakahoko hono toe fai ha vahe fo‘ou peheé.

Na‘á ku talanoa kimuí ni mo ha tangata faivelenga na‘á ne vahevahe mai ‘a e ngaahi ongo mo‘oni hono lotó. Na‘á ku toki fakamatala‘i pē ‘i ha fakataha, ‘a e faikehekehe ‘o e ui ke ngāue mo e vahe ke ngāue. Na‘á ku lulululu

mo e tangata leleí ni pea fakatēlo'imata mo ne pehē mai, "Kuo to'o atu 'e he ngaahi me'a na'á ke ako'i mai he 'aho ní ha kavenga mei hoku umá, ne u fuesia 'i ha ta'u 'e 30 tupu. 'I he'eku hoko ko ha faifekau kei talavoú, na'e fuofua vahe au ke u ngāue 'i 'Amelika Tonga. Ka na'e 'ikai ke lava 'o ma'u ha'aku visa, pea toe liliu leva 'eku ngāué ki he 'Tunaiteti Siteití. Kuó u fifili 'i he ngaahi ta'u lahi pe ko e hā e 'uhinga na'e 'ikai ai ke u lava 'o ngāue 'i he feitu'u na'e uiui'i au ki aí. Kuó u 'ilo 'eni na'e ui au ke ngāue kae 'ikai ki he feitu'ú. He 'ikai ke u lava 'e au 'o talaatu e lahi hono tokoni'i au 'e he mahino ko 'ení."

Na'á ku faka'ofa'ia he tangatá ni. 'I he'eku ako'i e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení 'i he funga 'o e māmaní, kuo ta'efā'alaua ha ní'ihī kuo nau fakahā fakafo'ituitui mai kiate au 'a e ongo tatau mo e tangata ne u toki fakamatala'i atú. 'Oku ou lea ki he tefito ni he 'ahó ni he 'oku 'ikai totonu ke fuesia 'e ha mēmipa 'e taha 'o e Siasí ni 'a e kavenga mafasia 'o e feta'emahino'akí, loto-veiveiuá, mamahí, pe ongo'i halaia fekau'aki mo ha ngāue kuo vahe ange.

"Ko ia, ke mo 'alu atu pea malanga 'aki 'eku ongoongoleleí, neongo pe ki he tokelau pe ki he tongá pe ki he hahaké pe ki he hihifó, 'oku tatau ai pē, he 'oku 'ikai te mo lava ke fai hala."⁹ 'I

ho'omou fakalaauloto ki he fakalea 'o e potufolofolá ni pea fakaava homou lotó, 'oku ou fakatauange mo lotua te mou fakaafe'i e Laumālie Mā'oni'oní ke ne fakahū ki homou laumālié 'a e mahino, fakamo'ui, pea mo e fakafo'ou te mou ala fie ma'ú.

Ko ha 'uhinga 'e taha na'á ku ongo'i ai ke u lea ki he tefito ko 'ení, ko 'eku a'usia fakafo'ituitui ko ia 'i he ta'u lahi 'eku vahe e kau faifekaú. 'Oku 'ikai ha me'a ia te ne toe fakapapau'i lahi ange ki he Toko Hongofulu Mā Uá e mo'oni 'o e hokohoko e ma'u fakahā 'i he ngaahi 'aho kimui ní, ka ko e feinga ko ia ke 'ilo'i e finangalo 'o e 'Eikí 'i he'e-mau fakahoko homau fatongia ko hono vahe e kau faifekaú ki honau takitaha feitu'u ngāué. 'Oku ou fakamo'oni 'oku 'afio'i mo tokaima'ananga 'e he Fakamo'ui 'a kitautolu fakatāutaha pea mo hotau hingoá.

Ko e Teuteu ki ha Ui ki he Ngāue

'Oku ou fie lave nounou he taimí ni ki ha tafa'aki mahu'inga 'o e teuteu ki ha ui ki he ngāué, ka 'oku 'ikai fa'a fakatokanga'i.

'Oku fakamatala'i 'e ha fo'i lea fekau'aki 'e tolu ha sīpinga 'o e teuteu mo e fakalakalaká ki he ngaahi foha 'o e 'Otuá: *lakanga fakataula'eiki, temipalé, ngāue fakafaifekaú*. Taimí

'e ní'ihī, 'oku tau fa'a tō e fakamamafa 'a kitautolu mātu'á, kaungāme'á, pea mo e kāingalotu e Siasí ki he teuteu fakafaifekau 'a e kau talavoú 'o tau fakali'eli'aki ai 'a e ngaahi sitepu mahu'inga he hala 'o e fuakavá, 'a ia kuo pau ke fakahoko kimu'a pea toki kamata e ngāue fakafaifekau taimí kakató. 'Oku mahino ko e ngāue fakafaifekaú ko e taha ia 'o e ngaahi me'a mahu'inga 'i he ngāue ki hono fa'u ha fakava'e mālohi 'o e tupulaki fakalaumālié mo e ngāue tokoní 'i he toenga 'o e mo'úi. 'Oku toe fie ma'u fakatou'osi e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eiki mo e temipalé kimu'a peá te toki tū'uta ki ha feitu'u ne vahe ke te ngāue ai, ke ne malu'i mo fakamālohia fakalaumālié kitautolu 'i he'etau mo'úi kotoa.

Kau talavou, 'i ho'omou fakahoko homou ngaahi fatongiá mo faka'apa-'apa'i e Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné pe lakanga fakataula'eiki sī'i angé, 'oku mou teuteu ai ke ma'u mo fakatupulaki e fakapapau mo e fuakava 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí pe mā'olunga angé.¹⁰ Ko e me'a mahu'inga taha ki hono ma'u e lakanga fakataula'eiki mā'olunga angé, ko e mo'ui taau fakafo'ituitui. 'Oku toka mei mu'a ha ngāue tokoni ta'e-siokita 'o e lakanga fakataula'eiki he toenga ho'o mo'úi. Teuteu he taimí ni 'aki ha'amou toutou

fai ha ngāue tokoni mahu'inga. Kātaki 'o ako ke mou manako ke hoko 'o taau pea mo'ui pehē ma'u ai pē. Mo'ui taau. Mo'ui taau ma'u pē.

'E lava ke fakateunga 'aki e mālohi, ha talavou kuó ne 'osi ma'u e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí mo ui ke ngāue,¹¹ tu'unga 'i he ngaahi fukava mo e ngaahi ouau 'o e temipale mā'onī onī. 'Oku mu'omu'a he lelei ho'o ngāue fakafaifekau taimi kakatō, 'a ho'o 'alu ki he temipalé pea mo ho'o tuku ke nofo'ia koe 'e he laumālie 'o e temipalé. Ko e mo'ui taau fakafo'ituituú, ko e tefto'i fie ma'u mahu'inga taha ia ki hono ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e temipalé mā'amoutolu kau talavou mo e kāngalotu kotoa 'o e Siasí. Te mou lava 'i ho'omou mo'ui 'o fakatau mo e ngaahi tu'unga 'o e ontoongoleleí, ke hū ki he fale 'o e 'Eikí mo kau 'i he ngaahi ouau toputapú lolotonga ho'omou kei tutupu haké. 'E hanga 'e ho'omou manako mo e mahino ki he ngaahi ouau fakatemipalé, 'o fakamāloha mo tāpuaki'i kimoutolu 'i he toenga ho'omou mo'ui. Kātaki 'o ako ke mou manako ke mo'ui taau pea fai pehē ma'u pē. Mo'ui taau. Mo'ui taau ma'u pē.

'Oku tokolahi ha kau talavou mo ha kau finemui kuo nau 'osi ma'u ha lekomeni fakangatangata 'oku kei 'aonga. 'Oku mou kumi 'i ho'omou hoko ko e kau ma'u lakanga Taula'eiki Faka-'Éloné, ho'omou ngaahi hingoa fakafamilí pea fakahoko 'i he temipalé e papitaiso mo e hilifakinima mā'á e kau mēmipa homou fāmilí. 'Oku fakahaa'i 'e he 'i ai ho'omou lekomeni temipalé,

'a ho'omou mo'ui tāú pea ko e tokoni ki he nīhi kehē 'i he temipalé, ko ha konga mahu'inga ia 'o e teuteu ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí.

Kau talavou, 'oku mou hoko he taimí ni ko ha faifekau. 'Oku mou feohi 'i he 'aho kotoa pē mo e ngaahi kaungāme'a mo ha kaungāapi "oku kei ta'ofi 'a kinautolu mei he mo'oní koe'uhí he 'oku 'ikai pē te nau 'ilo 'a e feitu'u ke 'ilo'i ai iá."¹² 'I hono fakahino-hino koe 'e he Laumālié, te ke lava 'o vahevahé ha fo'i fakakaukau, fai ha fakaafe, text pe tweet ke ne fakafe'iloaki ai ha'o ngaahi kaungāme'a ki he mo'oní 'o e ontoongolelei kuo toe fakafoki maí. 'Oku 'ikai fie ma'u ke ke kei tali ki ho uiu'i totonú ka ke toki femo'u-ekina 'i he ngāue fakafaifekau.

Ko e taimi 'oku fakatahataha'i ai 'a e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí, temipalé, mo e ngāue fakafaifekau "o fakataha 'a e me'a kotoa 'ia Kalaisí"¹³ mo fengāue'aki 'i he loto, 'atamai, mo e laumālie 'o ha faifekau kei talavou, 'e lava ke fe'unga mo taau ia mo e ngāuē.¹⁴ 'Oku tupulaki ai 'ene malava ke fakahoko e fatongia ke fakafofonga'i tottonu e 'Eiki ko Sisū Kalaisí. 'Oku hanga 'e he fakataha'i fakalaumālie 'o e faka'apa'apa'i e ngaahi fuakava 'o e lakanga fakataula'eikí mo e temipalé, ma'u 'o e mālohi 'o e anga faka-'otuá¹⁵ 'i he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí,¹⁶ ngāue ta'esiokitá, mo e malanga'i 'o e ontoongolelei ta'engatá ki he fānau 'a e 'Otua, 'o 'ai ke lava ha talavou 'o "tu'uma'u mo tu'u 'ali'aliaki 'i he tu'¹⁷ pea "tu'u ma'u mo langa 'ia [Kalaisí]."¹⁸

'Oku totonu ke tau fakamamafa'i tatau 'i hotau 'apí pea mo e lotú, 'a e ngaahi 'elemēni 'e tolú 'o e founa teuteu 'a e 'Eikí pea mo e fakalakalaká, ki he ngaahi foha faivelenga 'o e 'Otua: *lakanga fakataula'eikí, temipalé, ngāue fakafaifekau*. 'Oku fie ma'u kotoa 'e he tolú ni ke tau manako ke mo'ui taau pea fai pehē ma'u pē. Mo'ui taau. Mo'ui taau ma'u pē.

Tala'ofá mo e Fakamo'oni

Ngaahi tokoua 'ofeina, 'oku ou palomesi atu 'e tokoni e me'afoaki fakalau-málie 'o e fakaháá, ki ho uiu'i ke ngāue 'o malanga'aki e ontoongolelei pea mo hono vahe koe ki ha ngaahi feitu'u pau ke ke ngāue aí. 'I ho'o teuteu faivelenga he taimí ni 'aki ho'o ngāue ta'esiokita he lakanga fakataula'eikí mo e temipalé, 'e fakamāloha ai ho'o fakamo'oni ki he mo'oni 'oku mo'ui 'a e 'Eikí. 'E fakafonu ho lotó 'aki ha 'ofa kiate Ia mo 'Ene ngāuē. 'I ho'o ako ke manako he mo'ui tāú, te ke hoko leva ko ha me'angāue mā'ongo'onga 'i he to'ukupu 'o e 'Eikí ke tāpuekina mo tokoni'i ha kakai tokolahi.

'Oku ou fakamo'oni fiefia 'oku mo'ui 'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sisū Kalaisí. Ko e taha 'o e ngaahi tāpuaki mā'ongo'onga taha te tau lava ke ma'u ko 'ete kau 'i He'ena ngāuē. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa toputapu 'o e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'Emeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

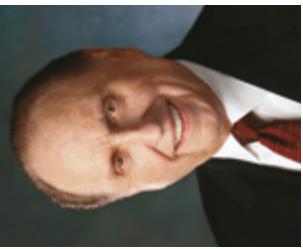
1. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 133:37.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:3.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 80:1.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 80:2.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 80:3.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 80:4; toe fakamamafa'i.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 80:5.
8. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:49.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 80:3.
10. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:33–44.
11. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:22.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 123:12.
13. Efesō 1:10.
14. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:5.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:20.
16. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:19–21.
17. Hilamani 15:8.
18. Kolose 2:7.

KO E KAU PALESTENI 'ULUAKÍ

Henry B. Eyring
Tokoni 'Ulukí

Thomas S. Monson
Palesteni

Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Uá

KO E KŌLOMU 'O E KAU 'APOSETOLO 'E TOKO HONGOFULU MĀ UÁ

Dallin H. Oaks

M. Russell Ballard

Neil L. Andersen

Ronald A. Rasband

Gary E. Stevenson

L. Whitney Clayton

Donald L. Hallstrom

Richard J. Maynes

Craig C. Christensen

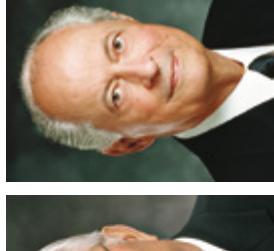
Gernot W. Gong

David A. Bednar

Jeffrey R. Holland

Robert D. Hales

M. Russell Ballard

Neil L. Andersen

Ronald A. Rasband

Gary E. Stevenson

Dale G. Renlund

Lynn G. Robbins

Ulises Soares

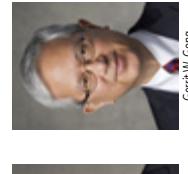
Craig C. Christensen

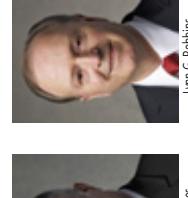
Gernot W. Gong

L. Whitney Clayton

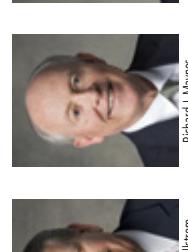
Dieter F. Uchtdorf

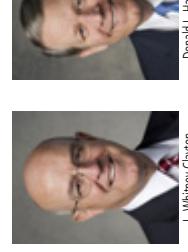
Jeffrey R. Holland

Robert D. Hales

M. Russell Ballard

Neil L. Andersen

Ronald A. Rasband

Fai 'e Pīsopē Gérald Caussé
Pīsopē Pulé

Teuteu 'a e Halá

Neongo 'oku kehekehe hona misioná mo e mafai, ka 'oku fetākinima fakataha 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné mo e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'i he ngāue 'o e fakamo'uí.

N a'á ku kamata ngāue 'i hoku ta'u 30 ki ha kulupu fakatau fakamovetevete 'i Falanisē. Na'e ui au 'i ha 'aho 'e taha 'e he palesiteni 'o e kau-tahá, ko ha tangata siasi kehe, ki hono 'ōfisí. Na'e faka'ohovale'i au 'e he'ene fehu'i: "Ne u toki 'ilo ko e taula'eiki koe 'i homou siasí. 'Oku mo'oni ia?"

Ne u tali ange, "Io, 'oku mo'oni. 'Oku ou ma'u e lakanga fakataula'eikí."

Ne u lava ke tala na'e to'oa hono lotó he'eku talí, peá ne toe 'eke mai, "Ka na'a ke ako 'i ha ako'anga tohitapu?"

Na'a ku tali ange, "Io, mei hoku ta'u 14 ki he 18, pea ne u ako e ngaahi lēsoni fakalotú he meimeei 'aho kotoa pē!" Na'a ne mei tō mei hono seá.

Na'a ku 'ohovale lahi 'i he 'osi ha ngaahi uike mei ai, kuó ne toe ui au ki hono 'ōfisí ke foaki mai ha tu'unga fakatalēkita pule 'i he taha 'o e ngaahi kautaha 'a e kulupú. Na'a ku 'ohovale peá u fakahoko ange 'eku hoha'a he na'a ku fu'u kei si'i mo te'eki ma'u ha taukei fe'unga ke ma'u ha fatongia mahu'inga pehē. Na'e malimali anga'ofa pē mo ne pehē mai, "Mahalo pē 'oku mo'oni, ka 'oku 'ikai mahu'inga ia. 'Oku ou 'ilo'i ho'omou ngaahi tefito'i mo'oni, pea 'oku ou 'ilo'i e me'a kuó ke 'osi ako 'i homou siasí. 'Oku ou fie ma'u koe!"

Na'a ne mo'oni fekau'aki mo e me'a ne u 'osi ako he Siasí. Na'e faingata'a 'a e ngaahi ta'u hoko mai aí, pea 'oku 'ikai ke u 'ilo pe na'a ku mei lavame'a ka na'e ta'e'-oua e taukei na'a ku ma'u mei he'eku ngāue 'i he Siasí talu mei he'eku kei talavoú.

Na'a ku monū'ia ke tupu hake 'i ha ki'i kolo si'isi'i 'o e Siasí. Koe'uhí ko

'emau tokosi'i, na'e lahi hono ui e to'u tupú ke nau kau longomo'ui atu 'i he ngaahi tafa'aki kotoa 'o e ki'i koló. Na'a ku fu'u femo'uekina pea na'a ku sa'i'a 'i he'eku ongo'i 'aongá. Na'a ku ngāue 'i he Sāpaté he tēpile sākalamēniti, tokoni 'i he'eku kōlomu lakanga fakataula'eikí, mo ngāue 'i ha ngaahi uiui'i kehekehe. Ne u fa'a 'alu mo 'eku tangata'eikí he lolotonga 'o e uiké, fakataha mo ha kau ma'u lakanga fakataula'eiki lalahi, 'o faiako faka'api ki he kāingalotú, fakafiemālie'i 'a e mahakí mo e faingata'a íá, mo tokoni'i 'a e paeá. Na'e 'ikai fakakaukau ha taha ia na'a ku fu'u kei si'i ke tokoni pe taki. Na'e ngali lelei mo fakanatula e me'a kotoa pē kiate au.

Na'e tokoni e ngaahi ngāue na'a ku fai he lolotonga e ngaahi ta'u ko íá, ke langaki 'eku fakamo'oní mo fokotu'u ma'u 'eku mo'uí he ongoongolelé. Na'a ku feohi mo ha kau tangata lelei mo 'ofa na'e tukupā ke ngāue'aki honau lakanga fakataula'eikí ke tāpuekina e mo'ui 'a e ní'ihi kehé. Na'a ku faka'amu ke hoko 'o hangē ko kinautolú. 'Oku ou fakatokanga'i he taimí ni ne hoko 'eku ngāue fakataha mo kinautolú, ke u hoko ai ko ha taki 'i he Siasí pea 'i māmani foki.

'Oku 'i ai hatau kau talavou tokolahi 'oku 'i hení pe fanongo mai ki he

fakataha‘angá ni he pooni, ‘oku nau ma‘u e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Eloné. Pea ‘i he‘eku vakai atu ki he ha‘ofangá, ‘oku ou fakatokanga‘i hamou tokolahia ‘oku tangutu ofi ki ha kau tangata matu‘otu‘a, mahalo ko ho‘omou tangata‘eikí, pe kui tangatá, pe ta‘o- keté, pe ko homou kau taki lakanga fakataula‘eikí—‘oku nau ma‘u kotoa e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisétekí. ‘Oku nau ‘ofa ‘iate kimoutolu, pe ko e konga lahi ‘o ‘enau ‘i henihonapóni, ko e omi mo kimoutolu.

‘Oku ‘omai ‘e he ha‘ofangá ko ‘eni ‘o e ngaahi to‘u tangatá, ha mahino fakaofo ‘o e uouangataha mo e feohi fakatokoua ‘oku fai ‘i he vaha‘a ‘o e ongo lakanga fakataula‘eikí ‘o e ‘Otuá. Neongo ‘oku kehekehe honamisioná mo e mafái, ka ‘oku fetákina.

fakataha ‘a e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Eloné mo e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisétekí ‘i he ngāue ‘o e fakamo‘uí. ‘Okú na fetákina mo fengāue‘aki ‘o fetokoni‘aki.

‘Oku ma‘u e sīpinga haohaoa ‘o e fekau‘aki vāofí ‘a e ongo lakanga fakataula‘eikí ni, ‘i he feohi ‘a Sisú mo Sione Papitaisó. ‘E lava nai ha taha ‘o fakakaukau kia Sione Papitaiso ta‘ekau ai ‘a Sisú? Na‘e mei fefē nai e misiona ‘o e Fakamo‘uí ta‘ekau ai e ngāue teuteu ne fai ‘e Sioné?

Na‘e ‘oange kia Sione Papitaiso e taha ‘o e ngaahi misiona faka‘ei‘eiki taha kuo faifaiange pea hokó: “ke teuteu ‘a e hā‘ele‘anga ‘o e ‘Eikí,”¹ ke papitaiso ‘aki Ia e vaí, pea mo teuteu ha kakai ke tali Ia. Na‘e ‘ilo‘i kotoa ‘e he “tangata angatonu . . . mo . . . mā‘oni‘oni,” ko ‘eni² ne

‘osi fakanofo ki he lakanga fakataula-‘eiki si‘i angé, hono mahu‘inga mo e ngaahi fakangatangata hono misioná mo hono mafái.

Na‘e ‘aukolo mai e kakaí kia Sione ke fanongo kiate ia mo papitaiso ‘iate ia. Na‘e fakahikihikí‘i mo faka‘apa‘apa‘i ia ‘i he‘ene totonusi ko ha tangata ‘a e ‘Otuá. Ka ‘i he taimi ne fotu mai ai ‘a Sisú, na‘e tukulolo ‘a Sione ki he tokotaha ma‘ongo‘onga ange ‘iate iá peá ne pehē, “‘Oku ou papitaiso ‘aki ‘a e vai: ka ‘oku tu‘u ‘iate kimoutolu ‘a e tokotaha, . . . ‘oku ha‘u fakamuumui ‘iate au, ka ‘oku lahi ia ‘iate au, ko e nono‘o ‘o e topuva‘e ‘o‘oná ‘oku ‘ikai taau mo au ke vete.”³

Na‘e fakamo‘oni loto fakatōkilalo ‘a e mafai ‘o Sioné, ‘e Sisú Kalaisi ko e ‘Alo pē Taha ne Fakatupu ‘o e Tamaí, ‘a ia na‘á Ne ma‘u e lakanga fakataula-‘eiki mā‘olunga angé. Na‘e folofola ‘a e Fakamo‘uí kau kiate ia, “‘Oku ‘ikai tupu ha tokotaha lahi hake ‘ia Sione ko e Papitaisó, ‘iate kinautolu kuo fanau‘i ‘e he fefiné”⁴

Fakakaukau ki he me‘a ‘e ala hoko ‘i he‘etau ngaahi kōlomu lakanga fakataula‘eikí kapau na‘e tataki fakalau-mālie kinautolu ‘oku nau ma‘u e ongo lakanga fakataula‘eikí ni, ‘e he sīpinga kuo fokotu‘u ‘e Sisú mo Sione Papitaisó. ‘E hoku ngaahi tokoua kei talavou ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Eloné, ko homou fatongiá ke “teuteu ‘a e halá”⁵ ki he ngāue ma‘ongo‘onga ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisétekí, ‘o hangē ko ia ne fai ‘e Sioné. ‘Oku mou fakahoko ‘eni ‘i ha ngaahi founiga kehekehe. ‘Oku mou fakahoko e ngaahi ouau ‘o e papitaisó pea mo e sākalamēniti. ‘Oku mou tokoni ke teuteu ha kakai ma‘á e ‘Eikí ‘aki hono malanga‘aki e ongoongolelei, “[a‘ahí] ki he fale ‘o e kaingalotú takitaha,”⁶ pea mo “[le‘ohi] ‘a e siasí.”⁷ ‘Oku mou tokoni ki he paeá ‘aki hono tānaki e foaki ‘aukaí, pea ‘oku mou kau ‘i he tokanga‘i ‘o e ngaahi falelotu ‘o e Siasí mo ha ngaahi ma‘u‘anga tokoni fakatu‘asino kehe. ‘Oku mahu‘inga, fie ma‘ua, mo toputapu homou fatongiá.

‘E hoku ngaahi tokoua lalahi, neongo pe ko e ngaahi tamai, kau pīsope, pe kau ‘etivaisa kimoutolu ‘o e Kau Talavoú, pe ko ha kau ma‘u

Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki pē, te mou lava 'o muimui he sīpinga 'a e Fakamo'u'i 'aki ha'amou tokoni ki homou ngaahi tokoua 'oku nau ma'u e lakanga fakataula'eiki si'i angé 'o fakaafe'i kinautolu ke mou ngāue fakataha. Ko hono mo'oní, 'oku ha'u e fakaafé ni mei he 'Eikí tonu pē. Na'a Ne folofola 'o pehē, "Ko ia, ke 'ave mo kimoutolu 'a kinautolu kuo fakanofo ki he lakanga fakataula'eiki si'i, pea fekau'i atu 'a kinautolu ki mu'a 'iate kimoutolu ke fokotu'u 'a e ngaahi me'a 'e fái, pea ke teuteu 'a e halá, pea fai 'a e ngaahi me'a kuo fokotu'u ke fai, 'a ia 'oku 'ikai te mou lava 'o fai 'e kimoutolu peé."⁸

'I ho'omou fakaafe'i homou ngaahi tokoua kei talavoú ke nau "teuteu 'a e halá," 'oku mou tokoni ai ke nau 'ilo'i mo faka'apa'apa'i e mafai toputapu 'oku nau ma'u. 'I ho'omou fai iá, 'oku mou tokoni ai ke nau teuteu hanau hala 'onautolu pē ke nau ma'u mo faka'aonga'i e lakanga fakataula'eiki māolunga angé.

Tuku ke u vahevahe atu e talanoa mo'oni 'o 'Ālekí, ko ha taula'eiki kei talavou na'e anga fakalongongo, fa'a fakakaukau, mo poto. Na'e ma'u atu 'e he pīsopé 'a 'Āleki 'okú ne tangutu tokotaha 'i ha Sāpate 'e taha 'i ha loki ako, pea na'e loto mamahi lahi. Na'e fakamatala'i 'e he talavou ni 'ene faingata'a fau ke ha'u tokotaha ki he lotú ta'ekau mai mo 'ene tamaí, he na'e 'ikai kau ia ki he siasí. Peá ne fakatélo'imata mo pehē, mahalo na'a sai ange ke ne mavahe mei he Siasí.

Na'e faka'aonga'i leva 'e he pīsopé 'a e fakataha alēlea fakauōtí ke nau tokoni'i 'a 'Āleki, ko 'ene hoha'a ki he talavou ni. Na'e faingofua 'ene palaní: ke pukepuke 'a 'Āleki ke kei mālohi pē mo tokoni ke ne fakatupulaki ha fakam'oni 'i hono lotó ki he ongoongo-leleí, ko ia ne fie ma'u ke "ākilotoa 'aki ia ha kakai lelei mo 'oange ha ngaahi me'a mahu'inga ke ne fai."

Na'e ngāue vave leva 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eiki mo e kāingalotu kotoa 'o e uōtí kia 'Āleki pea nau fakahaa'i ange 'enau 'ofá mo e poupoú. Na'e fili e kulupulita 'o e taula'eiki lahí, ko ha tangata tui mo 'ofa lahi, ke hoko ko hono hoa faiako faka'api. Ne puke

mai leva ia 'e he kau mēmipa 'o e kau pīsopeliki 'o 'ai ko honau kaungā ngāue ofi taha.

Na'e pehē 'e he pīsopé: "Na'a mau fakafemo'uekina'i 'a 'Āleki. Na'e fakanofonofo 'i he ngaahi malí, mo e me'a faka'eikí, tokoni mai kiate au 'i he fakatapui 'o e ngaahi fa'itoká, papitaiso ha kāingalotu fo'ou 'e nī'ihi, fakanofo ha kau talavou ki he ngaahi tu'unga 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné, aka'i ha ngaahi lēsoni 'a e to'u tupú, faiako mo e kau faifekaú, fakaava 'a e falé ki he ngaahi konifelení, pea loka'i 'a e falé he 'osi 'a e ngaahi konifelení he po'ulí. Na'a ne fai ha ngaahi ngāue tokoni, ma kaungā 'a'ahi ki ha kāingalotu touleke-leka he ngaahi 'api nof'angá, fai ha ngaahi lea 'i he houalotu sākalamēnítí, tāpuaki'i pea tufaki 'a e sākalamēnítí ki he kau mahaki 'i he falemahakí pe 'i honau 'apí, pea hoko ai ko e taha 'o e nī'ihi tokosi'i kakai te u lava 'o falala kakato ki ai he'eku hoko ko e pīsopé."

Na'e liliu māmālie leva 'a 'Āleki. Na'e tupulaki 'ene tui ki he 'Eikí. Na'e faka'au 'o ne falala kiate ia pea ki he mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki na'a ne ma'u. Na'e faka'osi 'aki 'e he pīsopé 'a 'ene pehē: "Kuo hoko 'a 'Āleki pea 'e hoko

ma'u ai pē ia ko e taha 'o hoku ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga taha 'i he taimi 'o 'eku hoko ko e pīsopé. Ko ha fai-ngamālie mo'oni ke kaungā ngāue mo ia. 'Oku ou tui mo'oni kuo te'eiki ai ha talavou 'e 'alu ki he mala'e ngāue faka-faifekaú, kuo teu'i lelei ange 'e he'ene ngāue he lakanga fakataula'eikí."

Kau pīsope 'ofeina, na'e kau 'i hono fakanofo mo vahe'i kimoutolu ko e pīsope 'i homou uōtí, 'a e uiui'i toputapu ke ke hoko ko e palesiteni 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné pea mo e kōlomu 'o e kau taula'eikí. 'Oku ou 'ilo'i e ngaahi kavenga mafasia 'oku mou fuesiá, ka 'oku totonu ke hoko homou fatongia ki he kau talavou ni, ko e taha ia e ngaahi me'a mahu'inga taha ke mou fakamu'omu'á. He 'ikai ke mou lava 'o fakali'eli'aki pe tuku ki he nī'ihi kehē ke nau fai homou fatongia ko 'ení.

'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou fakakaukau ki he kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné takitaha 'i homou uōtí. 'Oku 'ikai totonu ke ongo'i li'ekina pe ta'e'aonga ha taha 'iate kinautolu. 'Oku 'i ai nai si'a talavou te ke lava mo e kau ma'u lakanga fakataula'eiki kehē 'o tokoni'i? Fakaafe'i ia ke ngāue mo

koe. 'Oku fu'u lahi 'etau feinga ke fakakata'i 'etau kau talavoú mo tuku ke nau mamata peé, ka 'e lava ke fakatupulaki lelei taha 'enau tui mo e 'ofa ki he ongoongoleleí, 'aki ha'a-nau fakahoko totonu honau lakanga fakataula'eikí. Te nau fehokotaki mo e langí mo 'ilo ki honau ivi fakalangí 'i ha'anau kau longomo'ui ma'u pē ki he ngāue 'o e fakamo'ui.

Ko e Lakanga Taula'eiki Faka-'Eloné 'oku 'ikai ko ha kulupu fakato'u pē ia, pe ko ha polokalama ako'i pe 'ekitivití, pe ko ha hingoa ke fakahingoa 'aki e kau talavou 'o e Siasí. Ka ko e mālohi ia mo e mafai ke kau 'i he ngāue ma'ongo'onga 'o e fakamo'ui e ngaahi laumālié—'a e laumālie 'o kinautolu kau talavou 'oku nau ma'u iá, kae pehē ki he ngaahi laumālie foki 'o kinautolu 'oku tokoni'i. Tau fokotu'u mu'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Eloné ki hono tu'unga totonú, ko ha feitu'u makehe—ko ha feitu'u 'o e tokoni, teuteu, mo e lavame'a ki he kau talavou kotoa 'o e Siasí.

Ngaahi tokoua 'ofeina 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisêtekí, 'oku ou fakaafe'i kimoutolu ke fakamālohia ho'omou fehokotaki'anga mahu'inga 'okú ne fakataha'i e ongo lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá. Fakamālohia homou to'u tupu Lakanga Taula'eiki Faka-'Eloné ke nau teuteu e halá 'i mu'a 'iate kimoutolu. Fakahā ange 'i he loto falala, "Oku ou fie ma'u koe." Kiate kimoutolu kau ma'u lakanga Taula'eiki Faka-'Elone kei talavou, 'oku ou fakatauange te mou ongo'i e le'o 'o e 'Eikí 'i ho'omou ngāue mo homou ngaahi tokoua matu'otu'a angé: "Okú ke monū'ia, he te ke fai 'a e ngaahi me'a lalahi. Vakai, na'e fekau'i atu koe, 'io, 'o hangē ko Sioné, ke teuteu 'a e hala kimu'a 'iate aú."¹⁰ I he huafa 'o Sisú Kalaisí, 'emeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Nifai 10:7.
2. Ma'ake 6:20.
3. Sione 1:26–27.
4. Mātiu 11:11.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 35:4.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:51.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:53.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:107.
9. Fetohi'aki fakatautaha.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 35:4.

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluaki'

Ko e Lahi Taha 'iate Kimoutolú

'Oku foaki e pale ma'ongo'onga taha 'a e 'Otuá kiate kinautolu 'oku ngāue 'o 'ikai 'amanaki ki ha totongí.

Si'oku ngaahi tokoua mo e kau-ngāme'a, 'oku ou hounga'ia ke 'i hemi mo kimoutolu 'i he fakataha lakanga fakataula'eiki fakamāmani lahi fakalaumālié ni. Palesiteni Monisoni, fakamālō atu 'i ho'o pōpoakí mo e tāpuakí. Te mau tukulotoa ma'u pē ho'o ngaahi lea fakahinohinó, fale'i, mo e potó. 'Oku mau 'ofa mo poupou'i koe, pea 'oku mau lotua ma'u pē koe. Ko e palōfita mo'oni koe 'a e 'Eikí. Ko homau Palesitení koe. 'Oku mau poupou'i mo 'ofeina koe.

Meimeī ko e ta'u 'e uofulu kuo hilí, ne fakatapui ai e Temipale Metuliti Sipeiní pea kamata 'ene ngāue ko e fale topupatu 'o e 'Eikí. 'Oku ou manatu'i lelei ia mo Halieta koe'uhí na'a ku kau 'i he Kau Palesitenisí Faka'ēlia 'o 'Iulopé he taimi ko iá. Na'a ma fakamoleki mo ha kakai kehe tokolahí, ha ngaahi houa lahi 'i he fakaikiiki hono palani mo fokotu'utu'u e ngaahi polokalama ki he fakatapuú.

Na'a ku fakatokanga'i 'i he ofi 'a e 'aho ki he fakatapuí, kuo te'eki ke ma'u ha'aku tohi fakaafe ki ai. Na'e ki'i ta'e-'amanekina 'eni. I hoku fatongia ko ia ko e Palesiteni Faka'ēlia, na'e lahi 'eku kau atu ki he ngāue ki he temipalé ni, pea ne u ongo'i 'oku 'i ai 'eku kaunga ki ai.

Ne u 'eke kia Halieta pe kuo sio ki ha tohi fakaafe. Ka na'e 'ikai.

Ne 'osi atu ha ngaahi 'aho mo e fakalalahi 'a 'eku hoha'á. Na'a ku fakakaukau pe na'e mole 'ema tohi fakaafé—mahalo ne tō ia he vaha'a fakamolü 'o e seá. Mahalo ne fetooaki ia he ngaahi meili noa'iá pea laku. Na'e 'i ai ha pusi pau'u 'a e kaungā'apí, pea kamata ke u hu'uhu'u ki ai.

Fāifai pea iku ke u tali e mo'oní: Kuo 'ikai fakaafe'i au.

Ka na'e malava fēfē ke hoko e me'a ni? Ne u fai nai ha me'a fakatupu lo lo mamahi? Na'e i ai nai ha taha ne fakakaukau ia 'oku fu'u mama'o ke ma fononga ki ai? Kuo ngalo nai au?

Fāifai, peá u fakatokanga'i 'e fakaiku 'eku fa'ahinga fakakaukau ko 'ení ki ha tu'unga 'oku 'ikai ke u fie a'u ki ai.

Na'a ma fakamanatu leva mo Halieta kiate kimaua 'oku 'ikai fekau'aki e fakatupui 'o e tempipalé mo *kimaua*. 'Oku 'ikai fekau'aki ia mo hai 'oku totonu ke fakaafe'i pe ko hai 'oku 'ikaí. Pea 'oku 'ikai fekau'aki ia mo e ngaahi ongo homau lotó pe ongo'i 'oku 'i ai ha'ate totonu ki aí.

'Oku fekau'aki ia mo hono fakatupui ha fale mā'oni'oni, ko ha tempipalé 'o e 'Otuá Fungani Mā'olungá. Ko ha 'aho ia 'o e fiefia ki he kāingalotu kotoa 'o e Siasí 'i Sipeiní.

Kapau ne fakaafe'i au, na'a ku mei fakahoko fiefia ia. Kapau na'e 'ikai fakaafe'i au, he 'ikai hōloa ai e lahi ia 'o 'eku fiefia. Te u kaungā fiefia pē mo Halieta mei he mama'o, mo homa ngaahi kaungāme'a, ko homa ngaahi tokoua mo e tuofafine 'ofeiná. Te ma fakahīkihi'i 'a e 'Otuá 'i he tāpuaki faka'ofo'ofá ni o tatau pē 'ema fiefia mei homa 'api 'i Felengifetí, 'o hangē pē ne ma 'i Metulití.

Ongo Foha 'o e Maná

Ne kau 'i he Toko Hongofulu Mā Ua ne ui 'e Sisū mo fakanofó, ha ongo tau-tehina ko Sēmisi mo Sione. 'Oku mou manatu'i e hingoa fakatenetene na'a Ne 'oange kiate kinauá?

Ongo foha 'o e Maná (Boanerges).¹

'Oku 'ikai ke ke ma'u ha hingoa fakatenetene pehē ta'e 'i ai hano pui-putiu'a mālie. Me'apangó, he 'oku 'ikai 'omi 'e he folofolá ha fakamatala lahi fekau'aki mo e tupu'anga 'o e hingoa fakatenetene. Ka 'oku tau ma'u ha ki'i fakalika ki he 'ulungaanga 'o Sēmisi mo Sioné. Ko e ongo tau-tehina tatau pē 'eni na'a na fokotu'u ke 'ohifo ha afi mei langi ki ha kolo 'i Samēliá, ko e 'ikai fakaafe'i kinaua ki he koló.²

Ko Sēmisi mo Sioné ko e ongo tangata toutai—mahalo na'e 'ikai ke na fu'u fēfē—ka 'oku ou tui na'a na 'ilo lahi ki he ngaahi 'elemēniti 'o

natulá. Ko ha ongo tangata ngāue mo'oni kinaua.

I ha 'aho 'e taha, lolotonga e teuteu 'a e Fakamo'uí ke fononga faka'osi ki Selusalemá, ne ha'u 'a Sēmisi mo Sione kiate Ia mo ha kole makehe—ko ha kole, mahalo 'oku taau mo hona hingoa fakatenetené.

Na'a na pehē, "Ko homa lotó ke ke fai ma'amaua 'a ia kotoa pē te ma kole ki aí."

'Oku ou fakakaukauloto atu ki he malimali ange 'a Sisū 'i He'ene tali ange, "Ko e hā homo lotó?"

"Tuku kiate kimaua ke ma nofo, ko e tokotaha 'i ho nima to'omata'ú, pea tokotaha 'i ho nima to'ohemá, 'i ho nāunaú."

Na'e fakatukupaa'i kinaua 'e he Fakamo'uí ke na ki'i fakakaukau lahi ange ki he me'a na'a na kolé peá ne pehē ange. "Ko e nofo ki hoku nima to'omata'ú mo hoku nima to'ohemá, 'oku 'ikai 'a'aku ia ke foaki; ka kiate kinautolu kuo teuteu ia ki aí."³

Ko hono 'ai 'e tahá, he 'ikai ke ke lava 'o ma'u ha lāngilangi 'i he pule'anga 'o e langí 'aki ha'o feinga (kemipeini) ke ma'u ia. Pe te ke "[takitaki] koloa" ka ke ma'u e nāunau ta'engatá.

Na'e 'ikai fu'u fiefia 'a e kau 'Apostolo 'e toko hongofulu kehé 'i he taimi ne nau fanongo ai ki he kole mei he Ongo Foha 'o e Maná. Na'e 'afio'i 'e Sisū ne nounou Hono taimí, pea pau

pē ne faingata'a kiate Ia 'Ene vakai ki he fakafekiki 'a kinautolu te nau hoko atu 'Ene ngāué.

Na'a Ne folofola ki he Toko Hongofulu Mā Uá fekau'aki mo e natula 'o e mālohi pe a mo e anga 'ene uesia kinautolu 'oku fekumi mo ma'u iá. Na'a Ne pehē, "Ko e kakai mālohi 'i he māmaní 'oku nau faka'aonga'i honau mafaí ke pule'i e nī'ihī kehē."

'Oku ou mei lava pē ke sio ki he Fakamo'uí, 'i He'ene vakai 'i he 'ofa ta'e-fakangatangata ki he fofonga 'o e kau ākonga faivelenga mo tuí. Hangē ne u mei lava pē 'o ongo'i Hono le'o tautapá: "Ka 'e 'ikai pehē 'iate kimoutolu. Ka, ko ia 'oku loto ke lahi 'iate kimoutolú, ke hoko ia ko homou tauhi: Pea ko ia 'iate kimoutolu 'oku loto ke 'eikí, 'e hoko ia ko e tamaiō'eiki 'amou-tolu kotoa pē."⁴

'Oku 'uhinga 'a e lahí mo e takí 'i he pule'anga 'o e 'Otuá ke vakai ki he nī'ihī kehē 'i honau tu'unga mo'oni—hangē ko e 'afio 'a e 'Otuá kiate kinautolu—pea toki ala atu 'o tokoni kiate kinautolu. 'Oku 'uhinga ia ke fiefia mo kinautolu 'oku fiefia, tangi mo kinautolu 'oku mamahí, hiki hake 'a kinautolu 'oku faingata'a iá, pea 'ofa 'i hotau kaungā'apí 'o hangē ko e 'ofa 'a Sisū 'iate kitautolú. 'Oku 'ofa e Fakamo'uí he fānau kotoa 'a e 'Otuá, neongo pe ko e hā honau tu'unga faka'ekonōmiká, matakalí, tui fakalotú, lea fakafonuá,

tafa'aki fakapolitikalé, tangata'i fonuá, pe fa'ahinga kulupu kehe pē. Pea 'oku totonus ke tau pehē!

'Oku foaki e pale ma'ongo'onga taha 'a e 'Otuá kiate kinautolu 'oku ngāue 'o 'ikai 'amanaki ki ha totongí. 'Oku foaki ia kiate kinautolu 'oku ngāue ta'e'iloá; 'a kinautolu 'oku fekumi fakalongongo pē ki ha ngaahi founiga ke tokoni'i ai e n'ihi kehé; 'a kinautolu 'oku nau tokoni'i e n'ihi kehé koe'uhí pē ko 'enau 'ofa ki he 'Otuá mo 'ene fānaú.⁵

'Oua Te ke To'oa Ai

Hili ha taimi nounou mei hono ui au ko ha Taki Mā'olunga fo'oú, ne u ma'u ha faingamālie ke fononga mo Palesiteni Sēmisi E. Fausi ke toe fokotu'utu'u ha siteiki. 'I he'eku faka'uli ki he'ema ngāue 'i he Fakatonga 'o 'Iutaá, ne anga'ofa fe'unga 'a Palesiteni Fausi ke faka'aonga'i e taimí ke fakahinohino'i mo ako'i au. He 'ikai toe ngalo 'iate au ha lēsoni 'e taha. Na'a ne pehē, "Oku faka'apa'apa e kāngalotu 'o e Siasí ki he Kau Taki Mā'olungá. Te nau anga'ofa kiate koe mo lea 'aki ha ngaahi me'a lelei fekau'aki mo koe." Peá ne ki'i longo pea pehē mai, "Tiesta, fakafeta'i ma'u pē 'i he me'a ni, kae 'oua na'a ke teitei to'oa ai."

'Oku kaunga e lēsoni mahu'ingá ni ki he ngāue 'i he Siasí, ki he taha

ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa 'i he kōlomu kotoa pē he Siasí. 'Oku kaunga ia kiate kitautolu kotoa he Siasí ni.

'I he taimi na'e fale'i ai 'e Palesiteni J. Lūpeni Kalake ko e Si'i, 'a kinautolu ne ui ki he ngaahi tu'unga ma'u mafai 'i he Siasí, na'a ne fa'a talange ke 'oua na'a ngalo 'a e lao fika onó.

'Oku mahino na'e 'eke ange 'e ha taha, "Ko e hā 'a e lao fika onó?"

Te ne pehē ange, "Oua te ke fu'u fakamātoato."

Ko hono mo'oní foki ne iku 'eni ki ha toe fehu'i 'e taha: "Ko e hā e ngaahi lao 'e nima ko eé?"

Na'e mamali 'a Palesiteni Kalake mo ne pehē ange, "'Oku 'ikai ha lao pehē ia."⁶

Kuo pau ke tau 'ilo'i e lēsoni mahu'inga ko 'ení, ka tau hoko ko ha kau taki lelei 'i he Siasí: 'oku 'ikai fu'u 'uhinga e tu'unga fakatakimu'a ia 'i he Siasí ki hono fakahinohino'i 'o e n'ihi kehé, ka 'oku 'uhinga ia ko 'etau loto fiemālie ke tataki kitautolu 'e he 'Otuá.

Ko e Hoko 'a e Uui'i ko ha Faingamālie ke Ngāue

Kuo pau ke tau manatu'i 'i he'e-tau hoko ko e Kāinga Mā'oní'oni 'o e 'Otua Fungani Mā'olungá, 'oku fie ma'u ke tau "manatu'i 'a e kakai masivá mo e faingata'a'iá, pea mo e tukuhāusíá, he ko ia ia 'oku 'ikai te ne fai 'a e ngaahi me'a ni, 'oku 'ikai ko 'eku ākonga ia."⁷ 'Oku ta'efakangatangata ngaahi faingamālie ke fe'alu'aki 'o fai lelei mo tokoni'i e n'ihi kehé. Te tau lava 'o ma'u ia 'i hotau tukuikoló, 'i hotau ngaahi uōtí mo e koló, pea 'i hotau apí tonu pē.

'Ikai ngata aí, 'oku tuku ki he kāngalotu kotoa 'o e Siasí ha ngaahi faingamālie pau ke ngāue. 'Oku tau ui e ngaahi faingamālie ko 'ení ko e "ngaahi uui'i"—ko ha fo'i lea 'oku totonus ke ne fakamanatu mai pe ko hai 'okú ne uui'i kitautolu ke ngāue. Kapau te tau lau hotau ngaahi uui'i ko ha faingamālie ke tokoni ki he 'Otuá mo tokoni ki he n'ihi kehé 'i he tui mo e loto-fakatōkilalo, 'e hoko e ngāue tokoni kotoa pē ko ha sitepu 'i he hala ki he tu'unga fakaākongá. 'I he founá ni, 'oku 'ikai ngata pē 'i he langa hake

'e he 'Otuá Hono Siasí ka 'okú Ne toe langaki hake foki ai mo 'Ene kau tamaio'eikí. 'Oku fakataumu'a e Siasí ke tokoni'i kitautolu ke tau hoko ko e kau ākonga mo'oni mo faivelenga 'a Kalaisi, ko ha ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine lelei mo faka'e'i'eiki 'o e 'Otuá. 'Oku 'ikai toki hoko pē 'eni 'i he taimi 'oku tau ó ai ki he ngaahi houalotú 'o fanongo ki he ngaahi malangá, ka 'i he taimi 'oku tau fakakaukau ai ki he n'ihi kehé pea tau tokoni. Ko e founiga 'eni 'oku tau hoko ai 'o "mā'ongo'onga" 'i he pule'anga 'o e 'Otuá.

'Oku tau tali e uiui'i 'i he anga faka'e'i'eiki, loto fakatōkilalo, mo hounga'ia. Ko e taimi 'oku tukuange ai kitautolu mei he uiui'i ko 'ení, 'oku tau tali e liliú 'i he anga faka'e'i'eiki, loto fakatōkilalo, mo e hounga'ia tatau.

'Oku 'ikai ha uiui'i ia 'i he [siasí] 'e mahu'inga lahi ange 'i he tahá, 'i he hangaifofonga mai e 'Otuá. 'Oku hanga 'e he'etau ngāue—tatau ai pē 'a e lahi pe si'isi'i—'o fakalei'i hotau laumālié, fakaava e ngaahi matapā 'o e langí, pea tukuange mai e ngaahi tāpuaki 'a e 'Otuá 'o 'ikai kiate kinautolu pē 'oku tau tokoni'i ka kiate kitautolu foki. Ko e taimi 'oku tau tokoni ai ki he n'ihi kehé, te tau lava 'o 'ilo'i mo'oni 'i he loto fakatōkilalo 'oku 'afio'i 'e he 'Otuá 'etau ngāue 'o tali mo hōifua ki ai. 'Okú Ne fofonga fiefia mai kiate kitautolu 'i he'e-tau fai e ngaahi ngāue-loto 'ofa 'o e manava'ofá, tautaufitio ki he ngaahi ngāue 'oku 'ikai 'ilo'i mo fakatokanga'i 'e he n'ihi kehé.⁸

Ko e taimi kotoa pē 'oku tau foaki ai ki ha taha, 'oku tau ofi ange ai ke hoko ko ha ākonga lelei mo mo'oni 'a e Tokotaha na'a Ne foaki kakato Ia ma'atautolú: 'a ia ko hotau Fakamo'uí.

Mei he Pulé ki he Laka Fakateé

Lolotonga hono fakamanatua e ta'u 150 'o e tū'uta e kau paioniá ki he Tele'a Sōlekí, ne lolotonga hoko 'a Misa Mailoni Litisini ko ha palesiteni fakasiteiki 'i Henifā, 'Iutā. Na'e kau 'i he kātoangá hano faiva'i e foua 'e he kau paioniá hono koló.

Na'e lahi e kau atu 'a Palesiteni Litisini 'i he palani 'o e kātoangá, pea kau 'i ha ngaahi fakataha lahi mo e kau

Taki Mā'olungá mo ha ni'ihi kehe ke alea'i 'a e ngaahi me'a 'e hokó. Na'á ne kau kakato ki he polokalamá ni.

Kimu'a pē pea fai e kātoangá, kuo fokotu'utu' fo'ou e siteiki 'o Palesiteni Litisiní, pea tukuange ai ia mei he palesitení. I he Sāpate hono hokó, na'á ne 'i he fakataha lakanga fakataula'eiki 'a e uōtí, 'i he taimi ne kole ai e kau takí ki ha kau ngāue tokoni 'i he kātoangá. Na'e hikinima 'a Palesiteni Litisiní mo ha ni'ihi kehe, pea 'oange leva e ngaahi fakahinohino ke nau teunga ngāue pea 'omi 'ene lolí mo ha sávolo.

Fāifai, pea a'u ki he pongipongi 'o e ngāue, pea 'alu atu 'a Palesiteni Litisiní ki he ngāue 'ofá.

I ha ngaahi uike si'i pē kimu'a ai, na'e hoko ko ha taha tokoni mā'olunga ki he palani mo e tokanga'i 'o e polokalama lahí ni. Ka, ko hono fatongia 'i he 'aho ko iá, ke muimui he fanga hoosi 'i he laka fakateé 'o tufi 'enau fakavevé.

Na'e fakahoko loto fiemālie mo fiefia 'eni 'e Palesiteni Litisiní.

Na'e mahino ki ai 'oku 'ikai mā'olunga hake ha ngāue tokoni 'e taha 'i ha ngāue 'e taha.

Na'á ne 'ilo mo fakahoko e ngaahi lea 'a e Fakamo'uí: "Ko ia 'oku lahi 'iate kimoutolú 'e hoko ia ko homou tauhi."⁹

Ko e Fakahoko Totonu e Ngāue Fakaākongá

Hangē ko e Ongo Foha 'o e Maná, 'oku tau holi he taimi 'e ni'ihi ki ha ngaahi tu'unga 'iloa. 'Oku tau feinga ke fakatokanga'i kitautolu. 'Oku tau feinga ke taki mo fai ha ngaahi foaki 'iloa.

'Oku 'ikai ha me'a ia 'e fehālaiki 'i he fie tokoni ki he 'Eikí, ka ko e taimi 'oku tau feinga ai ke takiekina ha mālohi 'i he Siasí koe'uhí ko kitautolu —ke ma'u e fakalāngilangi mo e faka'apa'apa 'a e tangatá—kuo ma'u leva 'etau totongí. Ko e taimi 'oku tau "to'oa" ai 'i he fakalāngilangi 'a e kakai kehé, 'e hoko e fakalāngilangi ko iá ko 'etau totongi.

Ko e hā e uiui'i mahu'inga taha 'i he Siasí? Ko e uiui'i ko ia 'okú ke lolotonga ma'ú. Neongo pē 'e hā ngali ma'ulalo pe mā'olunga, ka ko e uiui'i 'okú ke lolotonga ma'u he taimi ní, te ne 'ai ke 'ikai ngata pē 'i ha'o lava

ke hiki hake 'a e ni'ihi kehé ka ke toe hoko foki ai ko e tangata 'a e 'Otuá na'e fakatupu koe ki aí.

Ngaahi kaungāme'a mo e tokoua 'ofeina he lakanga fakataula'eiki, ngāue mālohi 'i he feitu'u 'okú ke tu'u aí!

Na'e ako'i 'e Paula e kakai Filipái, "Oua na'a fai ha me'a 'e taha 'i he fakakikihi, pe 'i he manako ki he fakamālō launoa; ka 'i he loto angavaivai ke fetoutou femahalo lelei 'aki hake takitaha ki hono kāinga 'iate ia."¹⁰

Ngāue 'i he Lāngilangi

Ko e natula 'o 'Isoá 'a e kumi lāngilangi mo ongoongo 'i he Siasí, kae 'ikai ko e ngāue mo'oni mo loto fakatōkilalo ma'á e ni'ihi kehé.¹¹ Mahalo te tau ma'u ha pale fakamāmani, ka 'oku ma'u ia 'i he totongi lahi—ko e mole e 'ofa 'a e 'Otuá.

Tau muimui mu'a he sīpinga hotau Fakamo'uí, 'a ia na'e angamalū mo fakatōkilalo, mo 'ikai kumi ki he fakahikihiki 'a e tangatá ka ke fai e finangalo 'Ene Tamaí.¹²

Tau tokoni mu'a 'i he loto-fakatōkilalo ki he ni'ihi kehé—'aki hotau iví, 'i he hounga'ia, mo e lāngilangi. Neongo 'e ngali mā'ulalo, fūfūnaki, pe 'ikai fu'u

mahu'inga 'etau ngāue tokoní, ka ko kinautolu 'oku tokoni 'i he anga'ofa mo e loto'ofa ki he ni'ihi kehé, te nau 'ilo 'i ha 'aho 'a hono mahu'inga 'o 'enau ngāue 'i he 'alo'ofa ta'engata mo mohu tāpuekina 'a e 'Otua Fungani Māfimafí.¹³

Si'oku kāinga mo e kaungāme'a, 'ofa ke tau fakakaukauloto, mahino, pea mo'ui 'aki e lēsoni taupotu taha ko 'eni 'o e tu'unga fakatakimu'a, pea mo e lakanga fakataula'eiki: "Ko ia 'oku lahi 'iate kimoutolú 'e hoko ia ko homou tauhi." Ko 'eku lotú 'eni mo e tāpuakí 'i he huafa toputapu 'a hotau 'Eikí, ko hotau Huhu'i, 'a ia ko e huafa 'o Sisú Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Ma'ake 3:17.
2. Vakai, Luke 9:54.
3. Vakai, Ma'ake 10:35–40, New International Version (2011) mo e King James Version.
4. Vakai, Ma'ake 10:42–44.
5. Vakai, Mātiu 6:4.
6. Vakai, John E. Lewis, "Insights: The Gospel and a Sense of Humor, Too," *Ensign*, Sun 1974, 24.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 52:40.
8. Vakai, Mātiu 6:1–2.
9. Mātiu 23:11.
10. Filipai 2:3, New English Translation (2005).
11. Vakai, Sēnesi 25:33.
12. Vakai, Sione 5:41; 6:38.
13. Vakai, Mātiu 25:31–46.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenis 'Uluaki

"A'eva mo Au"

*Ko hotau fakanofa ki he lakanga fakataula'eikí, ko ha fakaafe ia mei
he 'Eikí ke tau 'a'eva mo la, ke fakahoko 'a e me'a 'okú ne fakahokó,
pea ngāue 'i He'ene founiga ngāue.*

E hoku ngaahi tokoua 'ofeina 'o e lakanga fakataula'eikí, ko 'eku taumu'a he 'aho ní ke fakapapau'i atu mo fakaivia kimoutolu 'i ho'omou ngāue he lakanga fakataula'eikí. 'Oku meimei tatau ia mo e taumu'a te u pehē na'e hoko ki he Fakamo'u'i 'i He'ene talanoa mo ha talavou koloa'ia na'e fehu'i ange, "Ko e hā ha me'a lelei te u fai ke u ma'u ai 'a e mo'ui ta'engatá?" (Matiu 19:16). Mahalo kuó ke ha'u ki he konifelenisi ni, 'o tatau mo e 'alu 'a e talavoú ni ki he Fakamo'u'i, mo fifili pe kuo fakahōifua ho'o ngāue. Taimi tatau pē, mahalo te ke ongo'i 'oku kei lahi ha me'a ke fai—pea mahalo ko ha me'a lahi ange! 'Oku ou fakatauange te u lava 'o fakahoko atu 'i he 'ofa 'a e 'Eikí 'a hono tali e me'a kuó ke 'osi fai, mo toe fai atu ha fakalotolahi 'i He'ene tokoní, ke ke lava 'o a'usia'i ho'o hoko ko ha taha ma'u. Hono lakanga fakataula'eiki mā'oni'oní.

Na'e kole ki he talavou koloa'ia ke ne fakatau atu e me'a kotoa na'a ne ma'u pea foaki ki he masivá mo muimui ki he Fakamo'u'i; mahalo he 'ikai fie ma'u ia 'i ho'o fakalakalaka he kaha'ú, ka 'e ngali fie ma'u ki ai ha feilaulau. Pe ko e hā pē founiga, 'oku ou fakatauange he 'ikai fakatupu he'eku pōpoakí ke ke "[foki] loto mamahi"

hangē ko ia ne fai 'e he talavoú. (Vakai, Matiu 19:20–22.) Ka 'oku ou falala te mou "[foki] 'i homou halá 'o fiefia" (T&F 84:105) he 'oku mou fie fakalakalaka pea 'oku mou tui te mou malava.

Neongo ia, 'oku fakanatula pē ke ongo'i ta'efe'unga 'i he taimi 'oku tau fakakaukau ai ki he me'a ne ui 'e he 'Eikí ke tau fakahokó. Ko hono mo'oni, kapau na'a ke talamai 'okú ke malava lelei pē ke fakahoko ho ngaahi fatongia 'i he lakanga fakataula'eikí, mahalo te u hoha'a pe 'oku mahino nai kiate koe. Neongo ia, kapau te ke talamai 'okú ke ongo'i lotofoi'i he 'oku mahulu atu e fatongia ia he me'a te ke lava'i, te u fie tokoni leva ke mahino kiate koe 'a e founiga 'oku fakaivia mo fakamāloha ai 'e he 'Eikí 'a kinautolu ko 'Ene kau ma'u lakanga fakataula'eikí ke nau fai e ngaahi me'a na'e 'ikai ke nau mei malava tokotahá.

'Oku mo'oni 'eni kiate au 'i hoku uiui'i 'o tatau mo kimoutolu 'i homou uiui'i. He 'ikai ke lava hatau taha 'o fai e ngāue 'o e lakanga fakataula'eikí, mo fakahoko lelei ia, kae fakafalala 'ata'atā pē ki hono potó mo e talenití. Ko hono 'uhingá he 'oku 'ikai ko 'etau ngāue 'eni—ko e ngāue ia 'a e 'Eikí. Ko e founiga pē 'e taha ke ola lelei aí ko e fakafalala kiate Ia, neongo pe ko

ha tīkoni fo'ou koe kuo fakafalala ke ke 'omi ha mālohi fakalaumālie lahi ki he ouau 'o e sākalamēnití; pe ko ha faiako faka'api kei talavou kuo vahe 'e he 'Eikí ke 'ofa mo tokoni ki ha fāmili 'oku 'ikai ke nau ngali tali ho'o 'ofá pe tokoní; pe ko ha tamai koe 'okú ke 'ilo'i kuo pau ke ke pule'i ho 'apí 'i he mā'oni'oní, kae mahalo 'oku 'ikai ke ke fakapapau'i e founiga ke fai ai iá, pea hangē 'oku vave taimí he 'oku vave e tutupu hake 'a e fānaú pea ngali faingata'a mo fakailifia 'a e māmaní.

Kapau leva te ke kī'i ongo'i lōmekina, lau ia ko ha faka'ilonga lelei. 'Okú ne fakahaa'i 'okú ke lava 'o ongo'i e mafatukituki 'o e falala kuo fai 'e he 'Otuá kiate koé. 'Oku 'uhinga ia 'oku 'i ai ha kī'i mahino 'iate koe ki hono mo'oni 'o e lakanga fakataula'eikí.

'Oku tokosi'i pē ha kakai 'i māmani 'oku nau ma'u e mahino ko iá. Na'a mo kinautolu 'oku nau lava 'o fakalau ha faka'uhinga 'e ngali ongo tonú, he 'ikai fa'a mahino mo'oni ia kiate kinautolu. 'Oku 'i ai ha ngaahi potufolofola te nau lava 'o fakaloloto 'etau ongo'i 'a'apa ki he lakanga fakataula'eiki mā'oni'oní, 'o fakafou he mālohi 'o e Laumālie 'oku 'asi aí. Ko e nī'ihi eni 'o e ngaahi potufolofola ko iá:

"Ko e mālohi mo e mafai 'o e . . . Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, ke ma'u 'a e ngaahi kī 'o e ngaahi tāpukai fakalaumālie kotoa pē 'o e siasi—

"Ke ma'u 'a e faingamālie 'o hono ma'u 'o e ngaahi me'a lilo 'o e pule'anga 'o e langí, pea ke fakaava mai kiate kinautolu 'a e ngaahi langí, pea ke fefolofolai mo e fakataha'anga lahi 'o e Siasi 'o e 'Uluaki Fānaú, pea ke ma'u 'a e fiefia 'o e feohi mo e lotolotonga 'o e 'Otua ko e Tamaí, mo Sisū ko e fakalaloa 'o e fuakava fo'ou.

"Ko e mālohi mo e mafai 'o e . . . Lakanga Taula'eiki Faka-'Éloné, ke ma'u 'a e ngaahi kī 'o e tauhi mai 'a e kau 'āngeló" (T&F 107:18–20).

"'Oku fakahā 'i [hel] ngaahi ouau ['o e lakanga fakataula'eikí] 'a e mālohi 'o e anga faka'otuá. . . .

"He ko e ta'e 'i ai 'ení, 'oku 'ikai lava ai 'e ha tangata 'o mamata ki he fofonga 'o e 'Otuá, 'io 'a e Tamaí, pea mo'ui" (T&F 84:20, 22).

"Ko e lakanga fakataula'eiki
mā'olungá ni 'oku fakatatau ia ki he
lakanga 'o Hono 'Aló, 'a ia ko e lakanga
kuo 'i ai talu mei hono 'ai 'a e tu'unga
'o e māmaní; pe ko e pehē, 'oku 'ikai
hano kamata'anga 'o hono ngaahi 'ahó
pe ko hano ngata'anga 'o hono ngaahi
ta'ú, kuo teuteu'i ia mei he ta'engatá
ki he ta'engatá kotoa, 'o fakatatau ki
he tokaima'ananga kiate ia 'a e ngaahi
me'a kotoa pē" ('Alamā 13:7).

"Ko e me'a kotoa pē kuo fakanofo
'o fakatatau ki he lakanga mo e ui ko
'ení te nau ma'u 'a e mālohi, 'i he tui,
ke holoki hifo 'a e ngaahi mo'ungá, ke
vahevahé'i 'a e ngaahi tahí, ke ngaohi
ke mōmoa 'a e ngaahi vaí, pea faka-
tafoki mei honau ngaahi 'alu'angá;

"Ke ikuna'i 'a e ngaahi kautau 'o e
ngaahi pule'angá, ke vahevahé'i 'a e
māmaní, ke maumau'i 'a e ngaahi ha'i
kotoa pē, ke tu'u 'i he 'ao 'o e 'Otuá;
ke fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'o faka-
tatau ki hono finangaló, 'o fakatatau ki
he'ene fekaú, ke fakavaivai'i 'a e ngaahi
tofi'a fakapilinisí mo e ngaahi mālohi;
pea ke fai 'eni 'o fakatatau ki he fina-
ngalo 'o e 'Alo 'o e 'Otuá, 'a ia na'e 'i ai

talu mei mu'a 'i he te'eki ke fokotu'u
'a e māmaní (Liliu 'a Siosefa Sāmita,
Sēnesi 14:30–31 [i he fakahokohoko
fakamotu'alea e Tohi Tapú]).

Ko e me'a 'e taha ke tali ki he fa'a-
hinga fakamatala fakalaumālie pehē ki
he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí,
ko 'etau pehē 'oku 'ikai kaunga ia
kiate kitautolu. Ko ha founga 'e taha
ko ha ngaahi fehu'i vivili, 'oku faka-
hoko 'i hotau lotó, hangē ko 'ení: Kuó
u ongo'i nai ha taimi kuo fakaava mai
'a e langí kiate au? 'E hanga nai 'e ha
taha 'o faka'aonga'i e kupu'i lea "tauhi
mai 'a e kau 'āngeló" ke fakamatala'i
'eku ngāue 'i he lakanga fakataula'eikí?
'Oku ou 'omi nai e "mālohi 'o e anga
faka'otuá" ki he mo'ui 'a kinautolu
'oku ou tokoni'? Kuó u holoki nai
ha mo'unga, fakafepaki'i ha kau tau,
vete ha pōpula 'o ha taha, pe lolomi e
ngaahi mālohi fakaemāmaní—neongo
kapau ko e fakatātā pē—ke fakahoko
e finangalo 'o e 'Otuá?

'Oku 'omi ma'u pē 'e he fa'ahinga
vakavakai'i peheé ha ongo te tau lava
'o fai ha me'a lahi ange 'i he ngāue 'a e
'Eikí. 'Ofa pē 'okú ne toe 'omi kiate koe

ha ongo 'okú ke fie fai ha me'a lahi
ange—'o ke faka'amu ke kau kakato
ange 'i he ngāue fakafo 'a e 'Eikí. Ko e
ngaahi ongo peheé ko e 'uluaki sitepu
ia ke a'usia ai e fa'ahinga kakai tangata
na'e fakataumu'a ke 'omi 'e he ngāue
'o e lakanga fakataula'eikí.

Ko e sitepu hokó 'oku fakamatala
ia 'i he fefolofolai 'a Sihova mo
'Inoké. 'Oku tau 'ilo'i ko 'Inoké ko ha
palōfita kāfakafa na'a ne fokotu'u 'a
Saione 'i he lotolotonga 'o e faiangahala
lahi. Ka kimu'a pea hoko ko ha
palōfita kāfakafá, na'e lau 'e 'Inoke ia
ko ha "tamasi'i pē, . . . tō'ohi he leá,"
pea fehi'anekina 'e he kakai kotoa pē
(Mōsese 6:31). Fanongo ki he lea na'e
faka'aonga'i 'e he 'Eikí ke fakalotolahí i
'aki 'a 'Inoké. Ko 'Ene folofola tatau pē
ia kiate kimoutolu kuo ui ko ha taha
ma'u lakanga fakataula'eiki, ke tokoni
ki ha ni'hi kehe:

"Pea na'e folofola 'a e 'Eikí kia
'Inoke: 'Alu atu 'o fai 'o hangē ko 'eku
fekau kiate koé, pea 'e 'ikai lava 'e ha
tangata 'o fakalavea'i koe. Fakaava ho
ngutú, pea 'e fakafonu ia, pea te u foaki
kiate koe 'a ia ke ke lea 'akí, he 'oku 'i

hoku nimá 'a e kakano kotoa pē, pea te u fai 'o fakatatau mo e me'a 'e hā ngali lelei kiate aú. . . .

"Vakai, 'oku 'iate koe 'a hoku Laumālié, ko ia, te u fakatonuhia'i 'a ho'o ngaahi lea kotoa pē; pea 'e hola 'a e ngaahi mo'ungá 'i ho 'aó, pea 'e afe 'a e ngaahi vaitafé mei honau tafe'angá; pea te ke nofo 'iate au, pea mo au 'iate koe; ko ia, ke ke 'a'eva mo au" (Mōsese 6:32, 34).

Kāinga, ko hotau fakanofo ki he lakanga fakataula'eikí, ko ha fakaafe ia mei he 'Eikí ke tau 'a'eva mo Ia. Pea ko e hā hono 'uhinga ke 'a'eva ai mo e 'Eikí? 'Oku 'uhinga ia ke fai e me'a 'okú Ne faí, ke ngāue 'i he founiga 'oku ngāue aí. Na'a Ne feilaulau'i 'Ene fiemālie 'a'aná ke tāpuaki'i kinautolu 'oku masivá, ko e me'a ia 'oku tau feinga ke faí. Na'e hangē na'e tokanga makehe ki he kakai na'e li'ekina mo fehi'anekina'i 'e he sosaietí, ko ia 'oku totonu ke tau feinga ke fai foki ia. Na'a ne fakamo'o-ni'i fefeka ka 'i he 'ofa 'a e tokāteline mo'oni na'a Ne ma'u mei He'ene Tamaí, neongo na'e ta'emanaakoa, pea kuo pau ke tau fai ia. Na'a Ne pehē ki he kakaí kotoa, "Ha'u kiate au" (Mātiu 11:28), pea 'oku tau pehē ki he taha kotoa, "Ha'u kiate Ia." Ko Hono kau fakaofonga kitautolu 'i he'etau hoko ko e kau ma'u lakanga fakataula'eikí. 'Oku tau ngāue Ma'ana kae 'ikai ma'atautolu. 'Oku 'ikai ke tau lea'aki ha'atau lea ka ko 'Ene leá. 'Oku faka'au ke 'ilo lelei ange Ia 'e he kakai 'oku tau tokoni'i tu'unga he'etau ngāue tokoní.

Ko e taimi pē 'oku tau tali ai e fakaafe 'a e 'Eikí "A'eva mo aú," 'oku liliu

leva e natula 'o 'etau ngāue he lakanga fakataula'eikí. 'Oku mā'olunga mo faka'e'i eiki ange leva pea lava'ingofua leva, he 'oku tau 'ilo'i 'oku 'ikai ke tau tuēnoa. Na'a ku ongo'i mālohi taha 'eni 'i he taimi ne hilifaki ai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni hono nimá ki hoku 'ulú he ta'u 'e hiva kuo hilí, 'o tāpuaki'i au he kamata'anga 'eku ngāue 'i hoku uiui'i lolotongá. 'I he tāpuaki ko iá, na'a ne lea'aki e ngaahi lea ko 'ení kau ki he Fakamo'u: "Pea 'ilonga ia 'e tali 'a kimoutolú, te u 'i ai foki mo au, he teu mu'omu'a 'i homou 'aó. Te u 'i homou nima to'omata'ú pea 'i homou nima to'ohemá, pea 'e 'i homou lotó 'a hoku Laumālié, pea 'e takatakai 'iate kimoutolu 'a 'eku kau 'āngeló, ke poupou'i hake 'a kimoutolu" (T&F 84:88).

Kuó u fakafalala tu'o lahi ki he talā'ofa ko iá, pea kuó u mamata ki hono fakahokó 'i ha ngaahi founiga kehekehe 'i he ta'u 'e 72 'o 'eku ngāue he lakanga fakataula'eikí. Na'e hoko ia 'i he'eku hoko ko e taha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Elone fo'ou mo ha fatongia ke tufa e sākalamēniti. 'I he'eku ilifia na'a ku fai ha fehālaakí, ne u hū ki tu'a mei falelotu kimu'a pea kamata e houalotú, 'o lotu tāuma'u ke tokoni'i au 'e he 'Otuá. Ne u ma'u ha tali. Na'a ku ongo'i na'e 'iate au 'a e 'Eikí. Na'a ku ongo'i 'okú Ne falala mai kiate au, pea 'oku ou falala ki hoku fatongia He'ene ngāue.

Na'e toe hoko ia 'i he lolotonga 'eku hoko ko e pīsopé. Na'a ku ma'u ha telefoni mei ha fefine na'a ne fai ha fehālaaki mamafa pea kuo fehangahangai 'eni mo ha fili faingata'a. Na'a ku 'ilo'i 'i he'eku talanoa mo iá, 'a e tali ki he'ene palopalemá, ka na'a ku toe ongo'i mālohi foki 'oku 'ikai totonu ke u 'oange ki ai e tali ko iá—'oku fie ma'u ke ne ma'u ia 'iate ia pē. Ne u pehē ange "'Oku ou tui 'e fakahā atu 'e he 'Otuá kiate koe 'a e me'a ke faí kapau te ke kole kiate Ia." Na'a ne toki lipooti ki mui mai na'a ne kole ki he 'Otuá, pea na'a Ne fakahā ange kiate ia.

Na'e fai mai ha telefoni 'i ha me'a 'e taha 'i he'eku hoko ko ha pīsopé—mei he kau polisí. Na'e fakahā mai na'e tui'i 'e ha faka'uli koná 'aki 'ene kaá e sō'ata 'i he loki hū'anga 'o ha pangiké. Na'e kaila 'a e faka'uli puputu'u ni 'i

he'ene sio ki he to'o 'e he tangata le'ó 'ene me'ataú, "Oua te ke faná! Ko e Māmonga au!"

Na'e toki 'ilo e faka'uli konaá ni ko ha mēmipa 'o hoku uōtí, na'e toki papi ului pē. Na'a ku palani 'i he'eku tali ke talanoa mo ia 'i he 'ōfisi e pīsopé, 'a e me'a ke u lea 'aki ke 'ai ke ne ongo'i fakatomala 'i he'ene maumau'i 'ene fuakavá mo fakamaa'i e Siasí. Ka 'i he'eku tangutu 'o vakai kiate iá, na'a ku ongo'i ha le'o mahino 'i hoku 'atamaí 'o hangē ha lea tonu mai pē kiate au, "Te u tuku ke ke vakai kiate ia 'o hangē ko 'eku vakai kiate iá." Pea 'i ha ki'i taimi si'i, ne u fakatokanga'i e liliu hono fōtungá kotoa. Na'e 'ikai ke u toe sio ki ha talavou koná, ka ko ha foha faka'e'i'eiki mo poto 'o e 'Otuá. Na'a ku ongo'i e 'ofa 'a e 'Eikí kiate iá. Na'e liliu 'e he vīsone ko iá 'ema pōtalanoá. Na'a ne toe liliu foki mo au.

Ne u ako ha ngaahi lēsoni mahu-'inga mei he ngaahi a'usia ko 'eni 'o e 'a'eva mo e 'Eikí 'i he fai 'o 'Ene ngāue. 'Oku ou fie vahevahé mo kimoutolu ha tolu mei ai. Ko e 'uluakí, 'oku fakatokanga'i pea 'e faitokonia 'e he 'Otuá 'o a'u ki he tīkoni fo'ou taha mo kei si'i tahá. 'Oku 'ikai fie ma'u ke ke teitei ongo'i 'okú ke fu'u kei si'i pe ta' emahu'inga kiate Ia ke Ne fakatokanga'i koe mo e ngāue 'okú ke fai 'i Hono huafá.

Ko hono uá, 'oku 'ikai ko e ngāue 'a e 'Eikí ke fakalele'i pē 'a e ngaahi palopalemá; ka ke langaki hake e kakaí. 'I ho'o 'a'eva mo Ia 'i he ngāue 'o e lakanga fakataula'eikí, te ke ala fakatokanga'i he taimi 'e ni'ihi, ko e founiga 'oku ngali lelei tahá 'oku 'ikai ko e founiga ia 'oku finangalo ki ai e 'Eikí he 'oku 'ikai ke tupulaki ai 'a e kakaí. Kapau te ke fakafanongo, te Ne ako'i koe 'i He'ene ngaahi founigá. Manatu'i ko e ngāue mo e nāunau 'o e 'Otuá 'oku 'ikai ko hano fakalele pē ha kautaha lelei; ka e "fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'e-ngata 'a e tangatá" (Mōsese 1:39). Ko e 'uhinga 'eni 'okú Ne foaki ai Hono mafai lakanga fakataula'eikí ki he kakai matelie ta'ehaohoa hangē ko koe mo aú, mo fakaafe'i kitautolu ke tau kau 'i He'ene ngāue. Ko 'Ene ngāue 'a 'etau fakalakalaká!

Ko e lēsoni hono tolú: 'E hanga 'e he 'a'eva mo e Fakamo'uí 'i he ngāue 'o e lakanga fakataula'eikí, 'o liliu e anga 'o 'etau vakai ki he nī'ihi kehé. Te ne ako'i koe ke ke vakai kiate kinautolu 'i Hono fofongá, 'a ia ko hono 'uhinga ke ke sio fakalaka 'i he fōtunga 'i tu'á, ki he lotó (vakai, 1 Samuela 16:7). Ko e founiga 'eni na'e vakai ai 'a e 'Otuá kia Saimoné, 'o 'ikai ko ha tangata toutai, ka ko Pita, ko ha taki tu'u ma'u mo ta'e-ue'ia 'o Hono Siasí he kaha'ú vakai, (Luke 5:1-11). Ko e founiga 'eni na'e lava ai 'o vakai kia Sakeasi ko ha foha faitotonu, mo angatonu 'o 'Épalahamé, kae 'ikai ko e tānaki tukuhau kākā na'e lau 'e he nī'ihi kehé (vakai, Luke 19:1-9). Kapau te mo fononga lōloa fe'unga mo e Fakamo'uí, te ke toki 'ilo'i ko e taha kotoa pē ko e fānau 'a e 'Otuá 'oku 'i ai hano ivi ta'e-fakangatangata, neongo pe ko e hā ne hoko 'i hono kuohilí. Pea kapau te ke kei 'a'eva ai pē mo e Fakamo'uí, te ke fakatupulaki ha toe me'afoaki 'okú Ne ma'u—'a e malava ke tokoni ke 'ilo 'e he kakaí e me'a te nau lava 'iate kinautolú pea fakatomala.

Ngaahi tokoua 'ofeina 'i he lakanga fakataula'eikí, 'oku tau tatau 'i ha ngaahi founiga lahi mo e ongo ākonga na'e fononga 'i he hala ki 'Emeasí 'i he 'uluaki Sāpate Toetu'ú. Ko e pongi-pongi Toetu'ú ia, ka na'e te'eki ai ke na fakapapau'i na'e hoko ha toetu'u pe ko e hā koā hono 'uhinga 'o e toe-tu'ú. Na'a na "falala [ko Sisū 'o Nāsaleti] te ne huhu'i 'a 'Isilelí," ka na'a na "loto tuai ke tui" ki he me'a kotoa na'e ako'i 'e he folofolá kau ki he toetu'ú. 'I he'e-na feinga 'i he'ena fonongá ke ale'a'i fakataha ia, "Na'e 'unu'unu atu 'a Sisū 'o fononga mo kinaua. Ka na'e ta'ofi 'a hona matá ke 'oua na'a na 'ilo ia." (Vakai, Luke 24:13-32.)

'Oku ou fakamo'oni ko e taimi 'oku tau fononga ai he hala 'o e tokoní 'i he lakanga fakataula'eikí, 'oku fononga 'a e Fakamo'uí ko Sisū Kalaisí mo kitautolu, he ko Hono halá mo 'Ene founigá ia. 'E mu'omu'a 'Ene māmā 'iate kitautolu, pea 'e takatakai'i kitautolu 'e He'ene kau 'āngeló. Mahalo na'a sii' 'etau mahino ki he lakanga fakataula'eikí pe founiga ke faka'aonga'i ia, 'o hangē ko ia na'a Ne

faí. Ka 'o kapau te tau tokanga fakalelei ki he ngaahi momeniti 'oku vela māfana ai "hotau lotó 'iate kitautolú" (Luke 24:32), 'e lava 'o 'ā hotau matá, pea tau mamata ki Hono to'ukupú 'i he'etau mo'uí mo 'etau ngāue. 'Oku ou fakamo'oni te tau 'ilo'i lelei ange ai Ia 'aki ha'atau ngāue mo Ia mo tokoni kiate Ia 'i he ngāue ma'ongo'onga ko hono 'omi e fakamo'uí ki he fānau 'a e 'Otuá. "Oku 'ilo'i fefé 'e ha tangata 'a e 'eiki kuo 'ikai te ne tauhí, pea ko ha muli ia kiate ia, pea 'oku mama'o ia mei he ngaahi fakakaukau mo e ngaahi holi 'a hono lotó?" (Mōsaia 5:13). Ko Sisū Kalaisí hotau 'Eikí. Ko Hono Siasí 'eni. Ko Hono lakanga fakataula'eikí 'eni 'oku tau ma'u. 'Ofa te tau takitaha fili ke 'a'eva mo Ia pea fakatokanga'i

e founiga 'o 'Ene 'a'eva mo kitautolú.

'Oku ou fakahoko atu 'eku fakamo'o-ni molumalu, ko e Kalaisí 'a Sisū, ko e 'Eiki kuo toetu'ú. 'Oku ou fakamo'oni kiate kimoutolu ko e lakanga fakataula'eikí kuó Ne foaki mái, ko e mālohi ia ke lea mo ngāue 'i Hono huafá. Ko e fānau kitautolu 'a ha Tamai Hēvani 'ofa, 'okú Ne tali 'etau lotú pea fekau'i mai e Laumālie Mā'oni'oní ke ne fakamālohia kitautolu 'i he fatongia koota pē 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku tau monū'ia ke ma'u. Na'e mamata 'a Siosefa Sāmita ki he Tamaí mo e 'Aló. Na'a ne ma'u e ngaahi ki 'o e lakanga fakataula'eikí 'a ia kuo tuku'au mai kia Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, 'okú ne faka'aonga'i he 'aho ní. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fakataha 'o e Pongipongi Sāpaté | 2 'Epeleli 2017

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Ko e Mālohi 'o e Tohi 'a Molomoná

'Oku ou kōlenga atu ke tau ako mo fakalaauloto faka'aho 'i he fa'a lotu ki he Tohi 'a Molomoná.

Si'oku kāinga 'ofeina, 'oku ou talitali māfana kimoutolu 'i he'etau toe fakataha mai ki ha konifelenisi lahi 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Kimu'a pea kamata 'eku pōpoaki 'i he 'aho ní, 'oku ou fie fanonganongo atu

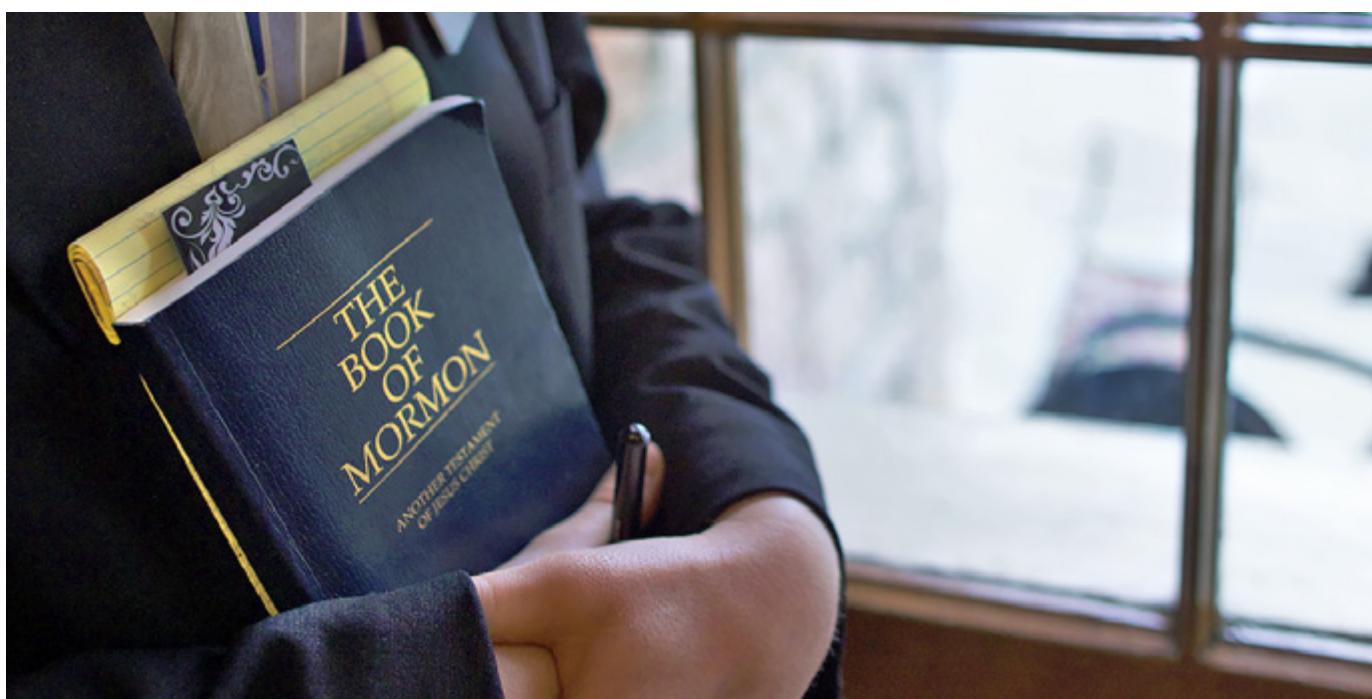
'a e tempiale fo'ou 'e nima 'a ia 'e langa 'i he ngaahi feitu'u ko 'ení: Palasilia, Palasila; 'ēlia Manila, Filipaini; Nailopi, Kēnia; Pokatelo, 'Aitahō, USA; pea mo Salatoka Springs, 'Tutā, USA.

'Oku ou lea he pongipongi ni 'o fekau'aki mo e mālohi 'o e Tohi 'a

Molomoná pea mo e fie ma'u vivili ke tau ako, fakalaauloto pe a mo faka'aonga'i hono ngaahi akonakí, 'e kitautolu kāingalotu 'o e Siasi 'i he'etau mo'uí. 'Oku 'ikai ha lea fe'unga ia ke fakamatala'i 'aki e mahu'inga hono ma'u 'o ha fakamo'oni pau ki he Tohi 'a Molomoná.

'Oku tau mo'ui 'i he kuonga 'o e puputu'u lahi mo angahala'ia. Ko e hā te ne malu'i kitautolu mei he angahala mo e fulikivanu 'oku tofanga ai e māmaní he 'aho ní? 'Oku hanga 'e he'etau ma'u ha fakamo'oni mālohi ki hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi, mo 'Ene ongoongoleleí, 'o tokoni'i kitautolu ke tau hao. Lau faka'aho mu'a e Tohi 'a Molomoná, kapau 'oku te'eki ai ke ke fai ia. Kapau te ke lau ia 'i he fa'a lotu mo ha loto fakamātoato ke 'ilo'i e mo'oni, 'e fakahā atu 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a hono mo'oni kiate koe. Kapau 'oku mo'oni ia—pea 'oku ou fakamo'oni atu 'i he loto malū'ia 'oku mo'oni ia—ta ko Siōsefa Sāmitá ko ha palōfita na'e mamata ki he 'Otua ko e Tamaí mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisi.

Koe'uhí 'oku mo'oni e Tohi 'a Molomoná, ko e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e Siasi 'o e 'Eikí 'i he

māmaní, pea kuo toe fakafoki mai e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni 'o e 'Otuá koe'uhí ko e lelei pea mo faitāpuekina ai 'Ene fānaú.

Kapau 'oku 'ikai ke ke ma'u ha fakamo'oni mālohi ki he ngaahi me'a ni, fai leva e me'a 'oku fie ma'u ke ma'u ai iá. 'Oku mahu'inga ke 'i ai ha'o fakamo'oni pē 'a'au 'i he ngaahi kuonga faingata'a ko 'ení, he 'oku fakangatangata pē 'a hono 'aonga kiate koe e fakamo'oni 'a e nī'ihi kehé. Ka ko hono ma'u pē 'o ha fakamo'oni, 'oku fie ma'u ke tauhi ia ke 'aonga mo longomo'ui 'o fakafou 'i he talangofua hokohoko ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá pea fakafou 'i he lotu faka'ahó mo e ako folofolá.

Sí'oku kaungā fononga 'i he ngāue 'a e 'Eikí, 'oku ou kōlenga atu kiate kimoutolu takitaha ke mou ako 'i he fa'a lotu, mo fakalaauloto faka'aho ki he Tohi 'a Molomoná. 'I he'etau fai iá, te tau 'i ha tu'unga ai ke fanongo ki he le'o 'o e Laumālié, matu'uaki e 'ahi'ahí, ikuna'i e loto veiveiuá mo e manavasi'i pea ma'u e tokoni 'a e langí 'i he'etau mo'u. Ko 'eku fakamo'oni ia, 'aki e kotoa hoku lotó, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e Joy D. Jones
Palesiteni Lahi 'o e Palaimel'

Ko ha Tó'u Tangata 'Oku Nau Fakafepaki'i e Angahalá

'I ho'o ako'i, tataki, mo 'ofa'i e fānaú, te ke lava 'o ma'u ha fakahā fakafoiuitui 'a ia 'e tokoni kiate koe 'i hono fatu mo teuteu'i ha fānau loto-to'a 'oku nau fakafepaki'i e angahalá.

Ne lea 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni he ta'u 'e taha mo e konga kuohilí ki he fie ma'u

"ke ako'i mo tokoni ki hono ohi hake ha to'u tangata te nau fakafepaki'i e angahalá."¹ Ne ongo fakalaumālie mo'oni kiate au e kupu'i lea—"to'u tangata te nau fakafepaki'i e angahalá."

'Oku tau faka'apa'apa'i e fānau 'oku nau feinga ke mo'ui ma'a mo talangofuá. Kuó u sio tonu he mālohi 'o ha fānau tokolahí 'i he funga 'o e māmaní. 'Oku nau tu'u 'ali'aliaki, "tu'u ma'u mo ta'e-fa'a-ngaue"² 'i ha ngaahi tükunga mo e 'ātakai faingata'a kehe-kehe. 'Oku mahino ki he fānau ko 'ení honau tu'unga fakalangí, ongo'i e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní kiate kinautolú, mo feinga ke talangofua ki Hono finangalo.

Ka neongo ia, 'oku 'i ai e fānau 'oku faingata'a ke "tu'u ma'u mo ta'e-fa'a-ngaue" pea kuo fakalavea'i honau 'atamai pelepelengesí.³ 'Oku 'ohofi kinautolu mei he tapa kotoa 'e he "ngaahi ngahau vela 'a e fili"⁴ pea 'oku nau fie ma'u ha fakalotolahi mo ha poupou. 'Oku nau hoko ko ha tāiekina lahi 'okú ne ue'i kitautolu

ke tau kau atu pea tau'i e angahalá 'i he'etau feinga ke 'omi 'etau fānaú kia Kalaisi.

Fanongo ki he ngaahi lea 'a 'Eletā Pulusi R. Makongikī he meimeī ta'u 'e 43 kuo hilí:

"I he'etau hoko ko e kau mēmipa 'o e Siasí, 'oku tau kau 'i ha fepaki lahi. 'Oku tau kau 'i ha tau. 'Oku tau kau 'i he tau 'a Kalaisi mo Lusifaá. . . .

"'Oku fai e tau fakalaumālié he tapa kotoa pē pea ko e me'a pango he kuo lahi e kakai kuo hē mo kafó, pea 'oku 'ikai ko ha me'a fo'ou e lahi 'a e maté. . . .

"He 'ikai lava ha kakai 'o fili ke ta'e kau ki ha fa'ahi 'i he taú ni."⁵

'Oku hokohoko atu e taú he 'ahó ni pea faka'au ke toe lahi ange. 'Oku uesia kotoa kitautolu 'e he taú, pea ko 'etau fānaú 'oku 'i he laine mu'á 'o fehangahangai mo e filí. Ko ia, 'oku fie ma'u ke hiki'i hake hono fakamāloha 'etau ngaahi palani fakalaumālié.

Ko hono fakamāloha e fānaú ke nau fakafepaki'i e angahalá, ko ha fatongia mo ha tāpuaki ia ki he mātu'á, kuí, mēmipa 'o e fāmilí, faiakó mo e kau takí. 'Oku tau takitaha ma'u e fatongia ke tokoni. Neongo ia, kuo fakahinohino pau mai 'e he 'Eikí e mātu'á ke ako'i 'enau fānaú "ke nau 'ilo'i 'a e tokāteline 'o e fakatomalá, tui kia Kalaisi ko e 'Alo 'o e 'Otua mo'uí, pea mo e papitaisó mo e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni" pea "lotu, pea ke 'a'eva 'i he angatonu 'i he 'ao 'o e 'Eikí."⁶

Mahalo ko e anga hono "akonaki'i hake 'a [etau] fānaú 'i he māmá mo e mo'oní,"⁷ ko ha fehu'i faingata'a koe'uhí he 'oku fakatāutaha ki he fāmili mo e fānau takitaha, ka kuo 'omi 'e he Tamai Hēvaní ha fakahinohino fakalūkufua 'e tokoni kiate kitautolu. 'E tataki kitautolu 'e he Laumālié 'i he founiga lelei taha 'e lava ai ke tau teuteu ha malu'i fakalaumālié ma'a 'etau fānaú.

Ke kamatá, 'oku mahu'inga hono ma'u e mahino ki hono fie ma'u 'o e fatongiá ni. Kuo pau ke mahino kiate kitautolu hotau—mo honau—tu'unga fakalangí mo e taumu'á kimu'a pea tau lava ke tokoni'i 'etau fānaú ke 'ilo ko hai kinautolú mo e 'uhinga 'oku nau 'i hení aí. Kuo pau ke tau tokoni'i ke nau 'ilo ta'e toe veiveiua ko e ngaahi foha mo e

'ofefine kinautolu 'o ha Tamai Hēvaní 'ofa pea 'oku 'i ai mo 'Ene faka'amu fakalangi ma'anautolu.

Uá, 'oku mahu'inga e mahino e tokāteline 'o e fakatomalá ki hono fakafepaki'i 'aki e angahalá. 'Oku 'ikai ke 'uhinga hono fakafepaki'i ia 'o e angahalá 'oku 'ikai hatau angahala, ka 'okú ne talamai 'a e hokohoko atu e fakatomalá, tokangá mo e loto-to'á. Mahalo ko hono fakafepaki'i e angahalá ko ha tāpuaki ia hono toutou matu'uaki 'o e angahalá. Hangē ko e lau 'a Sēmisí, "Teke'i 'a e tēvoló, pea 'e puna atu ia meiate kimoutolu."⁸

Ko e kau tau loto-to'a 'a Hilamaní "na'a nau fu'u loto-to'a . . . ; kae vakai, na'e 'ikai ia ko ia pē—na'a nau . . . faivelenga 'i he me'a kotoa pē 'a ia na'e tuku ke nau faí. 'Io, . . . kuo akonekina 'a kinautolu ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá mo 'a'eva angatonu 'i hono 'aó."⁹ Ne 'alu e kau talavou ko 'ení ki he taú mo ha 'ulungaanga faka-Kalaisi ko ha me'atau ia ke fakafepaki'i 'aki honau filí. Ne fakamanatu mai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni "oku hoko ma'u mai pē kiate kitautolu 'a e ui ke loto-to'á. 'Oku fie ma'u 'a e loto to'á 'i he

'aho kotoa pē 'o 'etau mo'u—'o 'ikai ki he ngaahi me'a mahu'inga tahá pē, kae tu'o lahi ange 'i he taimi 'oku tau fai ai e ngaahi filí pe ngāue ki he ngaahi tūkunga 'okú ne 'akilotoa kitautolú."¹⁰

'Oku 'ai he'etau fānaú ha teunga tau fakalaumālie 'i he'enau fokotu'u ha sīpinga fakatāutaha 'o e tu'unga fakaākonga faka'ahó. Mahalo 'oku hala 'etau fakafuofua ki he malava 'e he fānaú 'o ma'u e fakakaukau 'o e tu'unga fakaākonga faka'ahó. Ne fale'i kitautolu 'e Palesiteni Henelī B. Aealingi ke "kamata ako'i e fānaú he'enau kei si'i pe'a hokohoko atu ai pē."¹¹ Ko ia ko e kī hono tolu ki hono tokoni'i e fānaú ke fakafepaki'i e angahalá, ko e kamata ke ako'i kei si'i 'i he 'ofa e ngaahi tokāteline tefito 'o e ongoongoleleí—mei he folofolá, Ngaahi Tefito 'o e Tuí, kī'i tohi tufaKi Hono Fakamāloha 'o e To'u Tupú, ngaahi hiva Palaimelí, ngaahi himí, mo 'etau fakamo'oni fakatāutahá—"a ia te ne tataki e fānaú ki he Fakamo'uí.

Ko hono fa'u ha 'ulungaanga 'o e lotú, lau folofolá, efiafi fakafāmili 'i 'apí, mo e lotu he 'aho Sāpaté ke nau anga'akí, 'oku tākiekina ia ki he ngaahi 'ulungaanga 'oku langaki mo'uí, loto

lahi mo mālohi—pea ko hono fakalea 'e tahá, ko e angatonu fakalaumālie. 'I ha māmani 'oku faka'au ke puli atu mei ai e mo'ui angatonú, 'oku fie ma'u ke mahino ki he'etau fānaú e mo'ui angatonu mo'oní mo e 'uhinga 'oku fu'u mahu'inga aí—tautautefito ki he'etau teuteu'i kinautolu ke fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapu 'o e papitaisó 'i he temipalé. Hangē ko e me'a 'oku ako'i 'e he *Malanga'aki Eku Oongoongolelei*, "Oku teuteu'i 'a e kakaí [kau ai e kakai kei ikí] ke nau fai ha ngaahi fuakava toputapu pea nau tauhi ki ai."¹²

Ne ako'i 'e 'Eletā Sefilī R. Hōlani, "I he'etau talanoa kau ki hono tauhi e fuakavá, 'oku tau talanoa ai ki he uho mo e 'elito 'o 'etau taumu'a 'i he mo'ui fakamatelié."¹³ 'Oku 'i ai ha mālohi makehe 'i hono fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava mo 'etau Tamai Hēvaní. 'Oku 'ilo'i 'eni 'e he filí, 'o ne hanga 'o fakapuputú'u'i e fakakaukau ki hono fai 'o e fuakavá.¹⁴ Ko ha kí 'e taha ki hono fatu 'o ha to'u tangata 'oku fakafepaki'i e angahalá, ko hono tokoni'i e fānaú ke fakahoko mo tauhi ha fuakava toputapu.

'Oku tau teuteu'i fēfē 'etau fānaú ke fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú 'i he'enau hū mo fakalakalaka he hala ki he fuakavá? Ko hono ako'i e fānaú ke tauhi ha ngaahi tala'ofa faingofua he taimi 'oku nau kei iiki aí, te ne fakamālohia kinautolu ke tauhi e ngaahi fuakava mā'oní oní 'amuiange 'i he'enau mo'ui.

Tuku mu'a ke u vahevahé atu ha sīpinga faingofua: Ne 'eke 'e ha tamai 'i he efiafi fakafāmili 'i 'apí, "'Oku fēfē 'etau feohi fakafāmili?" Ne lāunga 'a Lisi ta'u nimá, 'i hono fa'a fakamatalili'i ia 'e hono tuonga'ane lahi ko Kēvini pea 'okú ne loto-mamahi ai. Ne fakahā ange 'e Kēvini na'e mo'oní 'a Lisi. Ne 'eke 'e he fa'ē 'a Kēvini pe ko e hā te ne fai ke vā lelei ange ai mo hono tuo-fefiné. Ne fakakaukau 'a Kēvini 'o loto ke ne palōmesi he 'ikai ke ne toe fakamatalili'i 'a Lisi 'i ha fo'i 'aho kakato.

'I he faka'osinga 'o e 'aho hono hokó 'i he fakataha kotoa mai ki he lotu fakafāmili, ne 'eke 'e he tamaí kia Kēvini pe na'e fēfē. Ne tali ange 'e Kēvini

"Tangata'eiki, ne u fai pau ki he'eku palōmesi!" Ne fakamo'oni fiefia ki ai 'a Lisi pea fakamālō e fāmilí kia Kēvini.

Ne fokotu'u ange 'e he fa'ē 'a Kēviní kapau 'okú ne lava 'o tauhi 'ene palōmesí he 'aho 'e taha, fēfē ke ne 'ai ke 'aho 'e ua? Ne loto lelei 'a Kēvini ke ne feinga ke toe fai ia. Ne 'osi ha 'aho 'e ua, ne lava lelei 'e Kēvini 'o tauhi 'ene palōmesí, pea toe fiefia lahi ange 'a Lisi! 'I hono 'eke 'e he tamaí pe ko e hā 'oku lava lelei ai ke tauhi 'ene palōmesí, ne tali ange 'e Kēvini, "Ne u tauhi 'eku palōmesí he na'a ku talaatu te u fai ia."

'Oku a'usia e angatonú, 'i hono hokohoko lava'i 'o ha fanga kí'i palōmesí iiki. Ko e toutou ako ko ia ke tauhi ha palōmesí, ko ha teuteu fakalaumālie ia ki he fānaú ke ma'u ai 'enau fuofua fuakava 'o e papitaisó mo e me'aoaki 'o e Laumālie Mā'oní oní, 'oku nau fuakava ai ke tauhi ki he 'Otuá mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú.¹⁵ 'Oku 'ikai ke mavahewahé e palōmesí mo e fuakavá.

'Oku tau aka mei he tohi 'a Tanielá 'o kau kia Setaleki, Mēsake, mo 'Apitenikō mo 'enau fakafisinga ke hū ki he 'otua tamapua 'a e tu'i ko Nepukanesá.¹⁶ Ne fakatokanga e tu'i 'e lī kinautolu ki he afi vela kakahá kapau he 'ikai ke nau talangafoua. Ne nau fakafisinga'i 'o pehē ange:

"Kapau 'oku pehē 'oku mālohi 'a homau 'Otua 'a ia 'oku mau tauhí, ke fakahaoi 'a kinautolu mei he afi vela kakahá. . . .

"Pea kapau 'e 'ikai, ke ke 'ilo pē 'e tu'i, 'e 'ikai te mau tauhi ho ngaahi 'otuá."¹⁷

"Kapau 'e 'ikai." Fakakaukau ki he 'uhinga 'o e ngaahi fo'i lea ko 'eni 'e tolú mo e anga 'ene fekau'aki mo hono tauhi 'o e ngaahi fuakavá. Ne 'ikai ke fakatefito e talangofua 'a e kau talavou ko 'eni 'e toko tolú 'i hano fakahaoi kinautolu. Na'e tatau ai pē kapau 'e 'ikai ke fakahaoi kinautolu, te nau kei tauhi pē 'enau palōmesi ki he 'Eikí koe'uhí he na'a nau tala te nau fai ia. 'Oku 'ikai ke makatu'unga hono tauhi 'etau ngaahi fuakavá mei hotau tükungá. 'Oku hoko e kau talavou ko 'eni 'e toko tolú, hangē ko e kau tau loto-to'á, ko ha sīpinga fakaofo 'o e fakafepaki'i 'o e angahalá, ma'a 'etau fānaú.

'Oku faka'aonga'i fēfē e ngaahi sīpinga ko 'ení 'i hotau 'apí mo hotau fāmilí? 'Oku tau tokoni'i e fānaú ke nau a'usia fakakongokonga e lavame'a 'i he "otu lea ki he 'otu lea, 'a e akonaki ki he akonaki"¹⁸. 'Oku nau ongo'i e Laumālié 'i he'enau mo'ui, 'i he'enau tauhi 'enau ngaahi palōmesí. Ne ako'i 'e 'Eletā Siosefa B. Uefilini "ko e pale mā'olunga taha 'o e angatonú ko hono ma'u ma'u pē e takaua 'o e Laumālié Mā'oní oní."¹⁹ Pea 'e toki "āsili mālohi 'a e loto falala [etau fānaú] 'i he 'ao 'o e 'Otua."²⁰ 'Oku mapunopuna mei he matavai 'o e angatonú, ha to'u tangata mālohi 'oku nau fakafepaki'i e angahalá.

Kāinga, puke atu ho'omou fānau īkí ke ofi—"o ofi 'aupito ke nau sio ki ho'o tō'onga fakalotu faka'ahó mo sio ki ho'o tauhi ho'o ngaahi palōmesí mo e fuakavá. "Ko e fa'ifa'itaki lelei tahá e

fānaú, ko ia ‘oange ha me‘a mahu‘inga ke nau fa‘ifa‘itaki ki ai.”²¹ ‘Oku tau tokoni mo‘oni ke ako‘i mo ohi hake ma‘á e ‘Eiki, ha to‘u tangata ‘oku nau fakafepaki‘i e angahalá ‘i he palōmesi ki he palōmesi mo e fuakava ki he fuakava.

‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku tataki ‘e Sisū Kalaisi e Siasí ni. ‘I ho‘o ako‘i, tataki, mo ‘ofa he fānaú ‘i he founiga ‘a e Fakamo‘uí, te ke lava ai ke ma‘u ha fakahā fakatāutaha te ne tokoni‘i koe ke ngaohi mo fakamālohaia ha fānau loto-to‘a ‘oku nau fakafepaki‘i e angahalá. ‘Oku ou lotua ke lea ‘aki ‘e he‘etau fānaú e ngaahi lea ‘a Nifái: “Te ke ngaohi au ke u tetetete ‘i he hā mai ‘a e angahalá?”²² ‘Oku ou fakamo‘oni na‘e fai ‘e hotau Fakamo‘uí e fakaleleí ki he angahala ‘a e māmaní,²³—he na‘á Ne folofola te Ne fai ia, pea ‘okú Ne ‘ofa ‘iate kitautolu ‘o laka ange he me‘a ‘oku malava ke mahino kiate kitautolu ko e kakai matelie²⁴—koe‘uhi he na‘á Ne folofola te Ne fai pehē. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, “Ko ha Tautapa ki Hoku Tuofāfiné,” *Liahona*, Nōvema. 2015, 97.
2. Mōsaia 5:15.
3. Vakai, Sekope 2:9.
4. 1 Nifai 15:24; vakai foki, Hilamani 5:12.
5. Bruce R. McConkie, “Be Valiant in the Fight of Faith,” *Ensign*, Nōvema 1974, 33, 34.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:25, 28.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:40.
8. Sēmisi 4:7; vakai foki, ‘Alamā 19:33.
9. ‘Alamā 53:20–21.
10. Vakai, Thomas S. Monson, ““Ke ke Mālohi Peá ke Loto-To‘a,” *Liahona*, Mē 2014, 67.
11. Henry B. Eyring, “Mateuteu Fakalaumālié: Kamata Leva pea Tu‘u Ma‘u,” *Liahona*, Nōvema. 2005, 37.
12. *Malanga‘aki Eku Oongoongolelei: Ko ha Fakahinohino Ki he Ngāue Fakafaifekau* (2004), 196.
13. Jeffrey R. Holland, “Ko Hono Tauhi e Ngaahi Fuakavá: Ko ha Pōpoaki Ma‘anautolu ‘e Ngāue Fakafaifekau,” *Liahona*, Sanuali, 2012, 2.
14. Vakai, 1 Nifai 13:26–28.
15. Vakai, Mōsaia 18:10.
16. Vakai Taniela 3.
17. Taniela 3:17–18.
18. 2 Nifai 28:30.
19. Joseph B. Wirthlin, “Personal Integrity,” *Ensign*, Mē 1990, 33.
20. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:45.
21. Anonymous.
22. 2 Nifai 4:31.
23. Vakai, 3 Nifai 27:14–15.
24. Vakai, Sione 15:13.

Fai ‘e ‘Eletā Yoon Hwan Choi
‘O e Kau Fitungofulú

‘Oua ‘e Toe Sio Holo, Sio ki ‘Olunga!

Ko ‘etau taumu‘á ke fakaafe‘i e ni‘ihī kehē ke ha‘u kia Kalaisi, pea ‘e lava ke tau fakahoko e taumu‘á ni ‘aki ‘etau sio hake kia Sisū Kalaisi.

Ko ‘eku taumu‘á ke “fakaafe‘i e ni‘ihī kehē ke ha‘u kia Kalaisi.”¹ Ko ho‘o taumu‘á foki ia. ‘E lava ke tau fakahoko e taumu‘á ni ‘aki ‘etau sio hake kia Sisū Kalaisi.

Ne papitaiso au mo ‘eku ongo mātu‘á ‘i hoku ta‘u 16. Ne kau hoku tehina ko Kiungi Huaní ki he Siasí ‘i hono ta‘u 14, tupu mei hono fakaafe‘i kimautolu ‘e he‘emau fa‘ētangata ko Tongi Siki Lií ki hono siasí. Ne siasi kehekehe e kau mēmipa ‘e toko 10 ‘i hoku fāmilí, pea ne mau fiefia ‘i hono ‘ilo e mo‘oní pea mau fie vahevahe e fiefia ne mau ma‘u he ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisi, ‘i he hili homau papitaiso.

Ko ‘eku tamaí ne fiefia taha ke ako mo vahevahe e mo‘oní. Na‘á ne ‘ā pongipongia hake ‘o ako e folofolá ‘o laka hake he houa ‘e ua he ‘aho kotoa pē. Na‘e ‘alu he meimeī ‘aho kotoa pē he tuku ‘a e ngāuē, ‘o ‘aahi mo e kau faifekaú ki homau fāmilí, ngaahi kaungāme‘á mo e kaungā‘apí. Hili ha māhina ‘e fitu mei homau papitaiso, ne kau ki he Siasí ha toko 23 homau fāmilí. Ne hoko mai mo e mana ‘i hano papitaiso ha kakai ‘e toko 130 ‘i he ta‘u hono hokó, makatu‘unga he ngāue fakafaifekau ‘eku tamaí.

Ne mahu‘inga mo e hisitōlia faka-fāmilí kiate ia, ‘o ne fakakakato ha to‘u tangata ‘e valu ‘emau ngaahi kuí. Talu mei he taimi ko iá, kuo tupulaki e ola ‘o e ului homau fāmilí, ‘a ia na‘e kamata‘i ‘e hoku tehina ta‘u 14, ‘i ha ngaahi founiga ne tupulaki ai e ngāue ki he kakai mo‘ui mo e kau pekiá. Ne hokohoko atu e ngāue ne fai he‘eku tamaí mo e ni‘ihī kehē, ‘o a‘u homau fu‘u ‘akau fakafāmilí ki ha to‘u tangata ‘e 32, pea ‘oku mau ngāue he taimi ni ke fakakakato mo e ngāue fakatemipalé ki ha tokolahī. ‘I he ‘ahó ni, ‘oku ou ofo mo ongo‘i fiefia lahi he fehokotaki mo ‘emau ngaahi kuí mo homau hakó.

Ne hiki ‘e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli ha a‘usia tatau ‘i he Temipale Kolomupusi ‘Ohaioó:

“Lolotonga ‘eku fakakaukau ki he mo‘ui [‘eku kui tangata hono uá, kui tangatá mo e tamaí] ‘i he‘eku tangutu he loto temipalé, na‘á ku vakai hifo ki hoku ‘ofefiné, ki he‘ene ta‘ahiné, . . . pea mo ‘ene fānaú, ko hoku makapuna uá. Na‘á ku toki fakatokanga‘i ‘oku ou ‘i he lotolotonga ‘o ha ngaahi to‘u tangata ‘e fitu—ko e tolu kimu‘a mo e tolu kimui ‘iate au.

"Na'e ha'u ki he'eku fakakaukaú 'i he fale toputapu mo molumalu ko iá, haongo'i ha'isia lahi ke fakahoko atu e me'a kotoa kuó u ma'u ko e tofí'a mei he'eku ngaahi kuí, ke tuku'au ki he ngaahi to'u tangata kuo muimui mai 'iate aú."²

'Oku tau 'i he lotolotonga kotoa 'o ha fāmili ta'engata. 'E lava ke hoko hotau fatongiá ko ha ngaahi liliu'anga ki he leleí pe koví. Ne hoko atu 'a Palesiteni Hingikeli, "Oua na'a teitei *faka'atā koe* ke ke hoko ko ha fehokotaki'anga vaivai 'i he seini ho ngaahi to'u tangatá."³ 'E fakamālohia ho fāmili 'i ho'o faivelenga he ongoongolelei. Te tau fakapapau'i fēfē ko ha fehokotaki'anga mālohi kitautolu 'i hotau fāmili ta'engatá?

'I ha 'aho 'e taha, hili ha ngaahi māhina mei hoku papitaisó, ne u fanongo ki ha fefakaanga'aki 'a ha

kāingalotu. Ne u fu'u loto-mamahi. Ne u foki ki 'api 'o talaange ki he'eku tamaí mahalo 'e sai ke u nofo he lotú. Na'e faingata'a ke sio ki he fefaka-anga'aki pehē 'a e kāingalotú. Hili e fakafanongo 'eku tamaí, na'a ne talamai 'oku haohaoa e ongoongolelei ne toe fakafoki maí, ka 'oku 'ikai ke haohaoa e kāingalotú, 'o tatau pē mo kimaua. Na'a ne fakamahino mai, "Oua na'a holo ho'o tuí koe'uhí ko e kakai 'oku mou feohí, kae langaki ha fetu'utaki mālohi mo Sīsū Kalaisi. 'Oua 'e toe sio holo, sio pē ki 'olunga!"

'Oku hanga 'e he fale'i fakapotopoto 'eku tamaí—ke sio ki 'olunga kia Sīsū Kalaisí—'o fakamālohia 'eku tui 'i ha fa'a-hinga taimi pē 'oku ou fehangahangai ai mo e faingata'a 'o e mo'uí. Na'a ne ako'i au ki he anga hono fakahoko e ngaahi akonaki 'a Kalaisí, 'o hangē ko e ngaahi

folofola ko 'ení: "Sio pē kiate au 'i he fakakauka kotoa pē; 'oua 'e tāla'a, 'oua 'e manavahē."⁴

'I he'eku tokanga'i e Misiona Siato Uāsingatoní, ne lahi 'e 'uhá he lolotonga e ta'u. Na'e kei tala pē ki he'emau kau faifekaú ke nau 'alu atu 'o malanga 'i he 'uhá. Ne u tala kiate kinautolu, "Mou 'alu atu 'i he 'uhá, sio ki he langí, fakaava homou ngutú, pea inu e vaí! 'I ho'omou sio ki 'olungá, 'e fakamālohia kimoutolu ke fakaava homou ngutú 'o fakaafe'i ta'e manavahē e taha kotoa." Ko ha lēsoni fakataipe ia kiate kinautolu ke sio ki 'olunga he taimi te nau fehangahangai ai mo ha faingata'a, 'o a'u ai pē ki he 'osi 'enau ngāue fakafaifekaú. Kātaki 'o 'oua na'a fai eni 'i he ngaahi feitu'u 'oku 'uli ai e 'eá.

Lolotonga 'eku ngāue he misiona Siató, ne telefoni ange hoku foha lahi taha ko Sanipiímí, ko ha tangata tā piano. Na'a ne talamai 'okú ne ma'u ha faingamālie ke tā 'i he fale koniseti 'iloa ko Carnegie 'i Niu Ioke he na'a ne ikuna ha fe'auhi fakavaha'apule'anga. Na'a ma fu'u fiefia mo laukau 'aki ia. Ka 'i he lolotonga 'ema lotu loto hounga'ia he efiati ko iá, ne fakatokanga'i hake 'e hoku uaifi he'ikai ke ma lava 'o sio he'ene tā pianó, pea peheni leva 'ene lotu ki he Tamai Hēvaní: "Tamai Hēvaní, 'oku ou hounga'ia he tāpuaki 'oku foaki 'e he 'Afioná ma'a Sanipímí. Neongo ia, me'apango ko e 'ikai ke u lava ki he'ene koniseti. Ne u mei lava 'o 'alu kapau ne 'omi 'e he 'Afioná e tāpuakí ni kimú'a pe 'i he 'osi 'a e misioná ni. 'Oku 'ikai ke u hanu, ka 'oku ou ki'i loto-mamahi pē."

'I he 'osi pē 'ene lotú, na'a ne fanongo lelei ki ha le'o 'oku pehē mai: "'Oku ma'u ho fohá e faingamālie ni ko e 'ikai ke ke lava 'o 'alú. Te ke loto ke mo fetongi?"

Ne 'ohovale hoku uaifi. Na'a ne 'ilo'i 'oku tāpuekina e fānaú koe'uhí ko e ngāue faivelenga 'a e mātu'a 'i he pule'anga 'o e 'Eikí, ka ko e fuofua taimi ia ne toki mahino lelei ai kiate ia hono fatongiá. Na'a ne tali ai pē ki he Tamai Hēvaní he taimi ko iá. "'Ikai 'aupito, 'oku sai pē 'eku nofó. Tuku pē ke ne ma'u e lāngilangi ko iá."

Kāinga 'ofeina, 'oku faingata'a ke tau fakatokanga'i e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní

‘i he‘etau sio takai ‘aki hotau mata faka-tu‘asinó, koe‘uhí he ‘oku tau ‘uluaki sio pē ki he fakahelá, molé, fakakavengá pe ongo‘i ta‘elatá. ‘I hono ‘ai ‘e taha, te tau lava ke sio ki ha ngaahi tāpuaki ‘oku mahulu angé, ‘i he‘etau sio hake ki ‘olungá. Ne fakahá ‘e he ‘Eikí, ‘Pea ‘o ka tau ka ma‘u ha tāpuaki mei he ‘Otuá, ‘oku tupunga ia ‘i he talangofua ki he fono ‘a ia ‘oku makatu‘unga ia ki aí.⁵ Kiate kinautolu kotoa ‘oku kamata ke fai ha *fā‘ahinga* ngāue ‘a e ‘Otuá, ‘ilo‘i ‘okú ke hoko ko ha fehotaki‘anga mālohi ki ha ngaahi tāpuaki lelei ma‘anautolu ‘i mu‘a ‘iate koé mo e ngaahi to‘u tangata ‘e muiaki mai ‘iate koé.

‘Oku ou hounga‘ia he ‘ahó ni ke sio ki ha ní‘ihi tokolahí ‘i hoku fāmilí ‘oku nau faivelenga ‘i he hala ‘o e fuakavá, ka ‘oku ou loto-mamahi ‘i ha ní‘ihi ‘oku ‘ikai ke nau tauhi ‘enau fuakavá. Ne pehē ‘e ‘Eletá M. Lāsolo Pālati: “Kapau ‘oku mou fili ke hoko ‘o māmālohi pe mavahe mei he Siasi ‘o Sisū Kalaisi mo e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ne fakafoki mai, te mou ‘alú ki fē? Ko e hā te ke fa? Ko e fili ko ia ke “ikai toe ‘alu’ mo e

kāingalotu ‘o e Siasí mo e kau taki ‘a e ‘Eikí kuo filí, ‘e ‘i ai hano nunu‘a taimi lōloa ‘oku ‘ikai lava ke tau sio ki ai he taimí ni.”⁶ Ne fakalotolahi‘i kitautolu ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, “Ofa te tau fili ma‘u pē e totonu ‘oku faingata‘á, kae ‘ikai ko e me‘a hala ‘oku faingofuá.”⁷

‘Oku te‘eki ai pē ke tōmui ke sio hake kia Sisū Kalaisi. ‘Oku mafao atu ma‘u pē Hono to‘ukupú kiate koe. ‘Oku ‘i ai ha ngaahi to‘u tangata kimu‘a mo kimui ‘iate kitautolu ‘oku nau fakafalala mai ke tau muimui kia Kalaisi ke tau hoko ai ko ha fāmili ta‘engata ‘o e ‘Otuá.

‘I hono tukuange au mei he palesiteni fakasiteikí, ne fiefia hoku ngaahi foħá ke ma‘u ha taimi lahi ange ke mau feohi. Ne ‘osi pē ha uike ‘e tolū kuo ui au ko ha Fitungofulu. Ne u fakakaukau te nau loto-mamahi, ka ko e tali angavaivai ‘a hoku foħa si‘isi‘i tahá, “Teti, ‘oua ‘e tokanga ki ha me‘a. Ko ha fāmili ta‘engata kitautolu.” Ko ha fo‘i mo‘oni faingofua mo mahino ia! Ne u ki‘i hoha‘a koe‘uhí he na‘á ku ‘uluaki sio ki he mo‘ui fakamatelie ko ‘ení, ka na‘e fiefia hoku foħá he na‘e ‘ikai toe sio takai kae sio

pē ia ki ‘olunga ki ‘itāniti mo e ngaahi taumu‘a ‘a e ‘Eikí.

‘Oku ‘ikai faingofua ma‘u pē ke sio hake kapau ‘oku fakafepaki ho‘o ongo mātu‘á ki he ongoongoleleí, kapau ko ha mēmipa koe ‘o ha ki‘i ‘iuniti si‘isi‘i ‘o e Siasí, ‘ikai ke siasi ho malí, ‘ikai ke ke mali neongo ne fai ho lelei tahá ke mali, taimi ‘oku hē ai ha taha ho‘o fānaú, taimi ‘okú ke hoko tokō taha pē ko e mātu‘á, taimi ‘okú ke faingata‘áia fakaesino pe fakaeloto, pe naa ke faingata‘áia ‘i ha fakatamaki, mo e alā me‘a pehē. Pikitai ki ho‘o tuí ‘i he ngaahi taimi faingata‘a ko iá. Sio kia Kalaisi ke ma‘u ha mālohi, napangapangamālie, mo fakamo‘ui koe. ‘I he mālohi ‘o e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisi, “e fengāue‘aki fakataha ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē koe‘uhí ko [ho‘o] leleí.”⁸

‘Oku ou fakamo‘oni kia Sisū Kalaisi, ko Ia ‘a hotau Fakamo‘ú mo e Huhu‘í. ‘I he‘etau muimui ki hotau palōfita mo‘ui ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, ‘oku tau sio hake ai kia Sisū Kalaisi. ‘I he‘etau lotu mo ako e folofolá he ‘aho kotoa pē, mo ma‘u fakamātoato e sākalamēnítí he uike kotoa pē, ‘oku tau ma‘u ai e mālohi ke sio hake *ma‘u pē* kiate Ia. ‘Oku ou fiefia ke hoko ko ha mēmipa ‘o e Siasí ni mo kau ki ha fāmili ta‘engata. ‘Oku ou manako ke vahevahé e ongoongolelei mahu‘ingá ni mo e niihi kehé. Ko ‘etau taumu‘á ke fakaafe‘i e ní‘ihi kehé ke ha‘u kia Kalaisi, pea ‘e lava ke tau fakahoko e taumu‘á ni ‘aki ‘etau sio hake kia Sisū Kalaisi. ‘Oku ou fakamo‘oni loto fakatōkilalo ki he ngaahi me‘á ni ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA‘U ANGA FAKAMATALÁ

1. *Malanga‘aki Eku Ongoongolelei: Ko ha Fakahinohino Ki he Ngāue Fakafajefakaú* (2004), 1.
2. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Gordon B. Hinckley* (2016), 82.
3. Gordon B. Hinckley, “Keep the Chain Unbroken” (Brigham Young University devotional, Nōvema 30, 1999), 3, speeches. byu.edu/toe/fakamamafa'i.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:36.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:21.
6. M. Russell Ballard, “Te Mau ‘Alú kia Hai?,” *Liahona*, Nōvema 2016, 91.
7. Thomas S. Monson, “Ngaahi Filí,” *Liahona*, Mē 2016, 86.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 100:15.

Fai 'e 'Eletā Ronald A. Rasband

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Tuku ke Taki 'a e Laumālie Mā'oni'oni

Ko e fatongia fakalangi 'o e Laumālie Mā'oni'oni ko hono tataki fakalangi, fakamo'oni'i, ako'i, mo ue'i kitautolu ke tau 'a'eva 'i he maama 'a e 'Eiki.

Kāinga, 'oku tau tatau pē 'i hono fakatokanga'i e fakavave'i 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni e ngāue 'a e 'Eiki 'i he'ene pōpoaki he pongipongi ní. 'Oku mau 'ofa atu Palesiteni Monisoni, mo poupou'i koe, mo lotua ma'u pē koe, "ko homau palōfita 'ofeina."

Kuo tau ongo'i e mālohi 'o e Laumālié he faka'osinga 'o e uike ní. 'Oku tatau ai pē pe 'oku mou 'i he fale fakataha-'angā ni pe mamata mai mei 'api, pe 'i he ngaahi falelotū 'i ha ngaahi feitu'u mama'o 'i māmanī, 'okú ke ma'u e faingamālie ke ongo'i ai e Laumālie 'o e 'Eiki. 'Oku fakamo'oni'i atu 'e he Laumālie ko iá ki ho lotó mo e 'atamaí e ngaahi mo'o'ni ne ako'i 'i he konifelenisí ni.

Fakakaukau ki he ngaahi lea 'o e himi angamaheni ko 'ení:

*[Tuku ke taki 'a e Laumālié;
Tuku ke ne ako'i mai e mo'oni.
Te Ne fakamo'oni'i 'a Kalaisi.
Mo fakamaama hotau 'atamai].²*

'Oku tau 'ilo mei he fakahā kimui ní ko e Tolu'i 'Otuá 'oku 'i ai e toko tolu mavahevahe: ko 'etau Tamai Hēvaní; Hono 'Alo Tofu Pē 'e Taha ko Sisū Kalaisi; pea mo e Laumālie Mā'oni'oni.

mo ha ngaahi faingata'a, mamahi, mo e puputu'u 'i he mo'ui fakamatelié; ka na'a Ne 'afio'i te tau fefā'uhī mo ha ngaahi fehu'i, loto-mamahi, fakatauele mo ha ngaahi vaivai. Na'a Ne foaki mai e Laumālie Mā'oni'oni, ke tau ma'u mei ai ha mālohi fakamatelie mo ha tataki fakalangi.

'Oku ha'i kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni ki he 'Eiki. Ko Hono fatongia fakalangi, ke tataki fakalangi, fakamo'oni'i, ako'i, mo ue'i kitautolu ke tau 'a'eva 'i he maama 'a e 'Eiki. 'Oku tau ma'u e fatongia toputapu ke ako ke fakatokanga'i Hono ivi tākiekiná 'i he'etau mo'u'ui pea tali.

Manatu'i e tala'ofa 'a e 'Eiki: "Te u foaki kiate koe mei hoku Laumālié, 'a ia 'e fakamāma'i ho 'atamaí, 'a ia 'e fakafonu ho laumālié 'aki 'a e fiefia."⁴ 'Oku ou manako he fo'i fakapapau ko iá. 'Oku 'omi 'e he fiefia 'okú ne fakafonu hotau lotó ha fakakaukau 'oku ta'engata, 'o kehe ia mei he mo'ui faka'ahó. 'Oku hoko e fiefia ko iá ko ha fakanonga 'i he lotolotonga 'o e faingata'a pe mamahí. 'Okú ne 'omi e fiemālie mo e loto-to'a, fakahā 'a e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei, mo fakalahi 'etau 'ofa ki he 'Eiki mo e kotoa e fānau 'a e 'Otuá. Neongo hono fu'u fie ma'u e fa'ahinga tāpuaki ko iá, ka 'oku lahi hono fakangaloki mo li'aki kinautolu 'e he māmaní.

'I he'etau ma'u e sākalamēnití he uike takitaha, 'oku tau fai ai ha fuakava ke "manatu ma'u pē kiate Ia," ko e 'Eiki ko Sisū Kalaisi, mo 'Ene feilaulau

fakaleleí. I he'etau tauhi e fuakava
toputapu ko 'ení, 'oku fai mai leva
e tala'ofa te "[tau] ma'u ma'u ai pē
'a hono Laumālié."⁵

'Oku tau fakahoko fēfē ia?

Uluakí, 'oku tau feinga ke mo'ui
taau mo e Laumālié.

'Oku feohi e Laumālie Mā'oní'oní
mo kinautolu 'oku "fu'u tokanga lahi
ke manatu'i 'a e 'Eiki ko honau 'Otuá
mei he 'aho ki he 'aho."⁶ Pea hangē
ko e enginaki 'a e 'Eikí, kuo pau ke
tau "li'aki 'a e ngaahi me'a 'o e māmaní,
pea fekumi ki ha ngaahi me'a 'o ha
maama lelei ange,"⁷ he "oku 'ikai ke
'afio 'a e Laumālie 'o e 'Eikí 'i ha ngaahi
tempiale 'oku ta'e mā'oní'oní."⁸ Kuo
pau ke tau feinga ma'u pē ke tala-
ngofua ki he ngaahi fono 'a e 'Otuá,
ako e folofolá, lotu, 'alu ki he tempialé,
pea mo'ui mo'oni 'aki e tefito 'o e tui
hono hongofulu mā tolú, "ke faitotonu,
angatonu, sino ma'a, angalelei, anga
mā'oní'oní, pea . . . failelei ki he kakai
kotoa pē."

Uá, kuo pau ke tau loto ke ma'u e
Laumālié.

Kuo tala'ofa mai e 'Eikí, "Te u fakahā
kiate koe 'i ho 'atamaí pea 'i ho lotó,
'i he Laumālie Mā'oní'oní, 'a ia 'e hoko
mai kiate koe pea 'e nofo 'i ho lotó."⁹
Ne toki kamata ke mahino 'eni kiate au
he'eku hoko ko ha fafekau kei talavou
'i Sikoti Peleni, Niu Sési. Ne 'i ai ha
pongipongi māfana 'i Siulai ne u ongo'i
mo hoku hoá ke ma kumi ha fiefanongo
'i he Tempiale Sikueá. Ne ma tukituki
atu he 'api 'o 'Eleuti Sikeifá. Ne faka-
fisinga'i kimaua 'e hono uaifi.

'I he kamata ke ne tāpuni'i e mata-
paá, ne u ongo'i ke fai ha me'a ne
te'eki ke u fai kimu'a, pea kuo te'eki pē
ke u toe fai kimui ai! Ne u mono atu
hoku va'é he matapaá mo fehu'i ange,
"Oku toe 'i ai ha taha te ne ngali tali
'ema pōpoakí?" Ne tokanga mai hona
'ofefine ta'u 16 ko Ma'atí, pea na'a ne
lotua lahi he 'aho kimu'a ke ma'u ha
fakahinohino. Ne mau fe'iloaki mo
Ma'atí, pea a'u ki ha taimi ne kau mai

mo 'ene fa'eé ki he lēsoní. Ne na kau
lōua ki he Siasí.

Kuo papitaiso 'eni ha toko 136, ko e
ola 'o e papi 'a Ma'atí, kau ai ha konga
lahi hono fāmilí, pea kuo nau fai ha
ngaahi fuakava 'i he ongoongolelé.
'Oku ou hounga'ia he'eku fakafanongo
ki he Laumālié 'o mono atu hoku va'é
he matapaá, he 'aho māfana ko ia 'i
Siulaí. 'Oku 'i hení he 'ahó ni 'a Ma'atí
mo ha ni'ihi 'o hono fāmilí.

Tolú, kuo pau ke tau fakatokanga'i
e Laumālié he taimi 'oku hoko mai aí.

'Oku ou 'ilo'i ko e fetu'utaki 'a e
Laumālié 'oku fa'a hoko mai ia ko ha
ongo. 'Okú ke ongo'i ia 'i ha ngaahi lea
'okú ke angamaheni ki ai, 'oku mahino
kiate koe, mo ne ue'i koe. Fakakaukau
ki he tali 'a e kau Niifaí 'i he'enau
fanongo ki hono lotua kinautolu 'e
he 'Eikí: "Pea na'e fanongo 'a e kakaí
pea nau fakamo'oni ki ai; pea na'a nau
fakaava honau lotó pea na'a nau 'ilo'i
'i honau lotó 'a e ngaahi folofola 'a ia
na'a ne lotu 'aki."¹⁰ Na'e ongo ki honau
lotó e ngaahi lea 'o 'Ene lotú. 'Oku le'o
si'i mo vanavanaiki e le'o 'o e Laumālie
Mā'oni'oní.

Na'e fefa'uhí 'a 'Ilaisiā he Fuakava
Motuá mo e kau taula'eiki 'a Pealí. Ne
'amanaki e kau taula'eikí ke ongo mai e
'le'o 'o Pealí 'o hangē ha maná, 'o tutu
'enau feilaulaú. Ka na'e 'ikai ha le'o,
pea 'ikai ha afi.¹¹

Na'e lotu 'a 'Ilaisiā kimui ai. "Pea
vakai, na'e há'ele atu 'a [e 'Eikí], pea na'e
mafahifahi 'a e mo'ungá 'e he matangi
mālohi, peá ne fakamomomoiki 'a e
ngaahi maká 'i he 'ao 'o [e 'Eikí]; ka na'e
'ikai 'i he matangí 'a [e 'Eikí]: pea hili 'a e
matangí na'e mofuiken; ka na'e 'ikai 'i he
mofuiken 'a [e 'Eikí].

"Pea hili 'a e mofuikené ko e afi; ka na'e
'ikai 'i he afi 'a [e 'Eikí]: pea hili 'a e afi
na'e 'i ai 'a e kihí'i le'o mālie."¹²

'Okú ke 'ilo'i e le'o ko iá!

Ne ako'i 'e Palesiteni Monisoni,
"I he'etau tulifua ki he mo'uí, tuku ke
tau aka e lea 'o e Laumālié."¹³ 'Oku
lea 'aki 'e he Laumālie ha ngaahi lea
'oku tau ongo'i. Ko e ngaahi ongo ko
'ení 'oku angavaivai, ko ha ue'i ke tau
ngāue, ke fai ha me'a, pe lea, ke tali
'i ha founiga pau. Kapau 'oku fakava'i-
va'inga pe fakafiefiemālie 'etau huú,

ta'e tokanga mo tuku hotau lotó ki he ngaahi me'a 'o e māmaní, 'e holo leva 'etau malava ke ongo'i. Ne lea 'a Nifai kia Leimana mo Lemiuela 'o pehē, "Kuó mo fanongo ki hono le'ó mei he taimi ki he taimi; pea kuó ne lea kiate kimoua 'i he kihí'i le'o-sí'i, ka na'e 'ikai te mo lava 'o ongo'i, 'o 'ikai ai te mo ongo'i 'a 'ene ngaahi leá."¹⁴

I Sune 'o e ta'u kuo 'osí, ne u fononga atu ki 'Amelika Tonga 'i haku fatongia. Ne mau femo'uekina he 'aho 'e 10 'i he 'a'ahi ki Kolomupia, Pelū, mo 'Ekuatoa. Ne mate ha laungeau, lave-lavea ha laumano, maumau mo 'auha e tukui 'apí mo e tukui kolo 'i 'Ekuatoa ko Potovieso mo Manitaá, tupu mei ha mofuike lahi. Ne ue'i au ke tānaki atu ki he'emau taimi tēpilé ha 'a'ahi ki he kāingalotu he tukui kolo ko 'ení. Ne 'ikai te mau fakapapau'i te mau a'u ki ai koe'uhí ko e maumau 'a e halá. Ne 'osi talamai he'ikai ke mau lava 'o a'u ki ai, ka na'e 'ikai mole atu e ongo ia ne u ma'u. Ne faifai pea tāpuekina kinautolu 'o mau lava 'o 'a'ahi ki he ongo koló.

Koe'uhí ko e fakatu'upaké hono fanonganongó, ne u fakakaukau 'e toko si'i pē 'a e kau taki lakanga fakataula-'eiki 'e omi ki he fakataha fakavavevavé. Neongo ia, ne mau a'u atu ki he siteiki senitā takitaha kuo fonu hake mai e falelotú ia 'o a'u ki he funga siteisí. Ko e ní'hi na'e hū maí ko e kau paonia mateaki ia 'o e feitu'ú, ne nau tu'u ma'u he Siasí, 'o fakalotolahí'i e ní'hi kehé ke kau mo kinautolu 'i he lotu ke ongo'i e Laumālié 'i he'enau mo'uí. Ne tangutu he 'otu mu'á ha kau mémipa kuo mole honau ngaahi 'ofa'angá mo e kaungā-'apí 'i he mofuiké. Ne u ongo'i ke tuku ha tāpuaki faka'apostolo ma'anautolu kotoa 'i he fakatahá, pea ko 'eku fuofua tuku ia ha tāpuaki peheni. Neongo ne u tu'u mei mu'a he fale ko iá, ka na'e hangē pē 'oku hilifaki hoku nimá 'i honau 'ulú takitaha mo ongo'i hono lilingi atu e ngaahi lea 'a e 'Eikí.

Ne 'ikai ngata ai. Ne u ongo'i mālohi ke lea kiate kinautolu 'o hangē ko ia ne fai 'e Sisú he'ene 'a'ahi ki he kakai 'i he ongo 'Ameliká. "Na'á Ne fua hake

'a 'enau fānau īkí . . . 'o ne tāpuaki'i 'a kinautolu, mo hūfaki'i 'a kinautolu ki he Tamaí."¹⁵ Ne mau 'i 'Ekuatoa, ke fai e ngāue 'etau Tamaí, he ko 'Ene fānau 'eni.

Faá, kuo pau ke tau ngāue 'i he fuofua ue'i pē.

Manatu'i e ngaahi lea 'a Nifaí. "Pea na'e tataki au 'e he Laumālié, 'o 'ikai te u tomu'a 'ilo 'a e me'a te u fái. Ka na'a ku 'alu atu pē"¹⁶

Kuo pau ke pehē mo kitautolu. Kuo pau ke tau falala mo'oni 'i he'etau fuofua ma'u e ue'i. 'Oku 'i ai e taimi 'oku tau faka'uhinga; 'oku tau fakakaukau pe 'oku tau ongo'i ha ue'i fakalaumālie pe ko e fakakaukau pē ia 'atautolu. 'I he taimi 'oku tau fakafehu'i tu'o ua, pe tolu ke 'ilo pe 'oku tonu e ongo 'oku tau ma'u—he 'oku tau fa'a fai kotoa ia—'oku tau tuli ai e Laumālié; 'oku tau fehu'ia ai e fale'i fakalangí. Na'e ako'i 'e he Palofita ko Siosefa Sāmitá 'o pehē kapau te ke fanongo pē ki he 'uluaki ue'i, he'ikai ha toe veiveiua 'oku tonu pē ia."¹⁷

Ko ha fakatokanga 'eni: 'oua na'a ke fakakaukau ki ha pale koe'uhí na'a ke

talia e Laumālie Mā'oni'oní. Manatu'i, 'okú ke fai e ngāue 'a e kihī'i le'o si'i mo vanavanaiki.

Lolotonga 'eku hoko ko ha palesi-teni fakamisiona 'i Niū 'Ioke Sítí, ne u 'i ha falekai 'i he feitu'u Bronx mo ha kau faifekau. Ne ofi mai kiate kinautolu ha fāmili kei talavou. Ne hangē kuo nau mateuteu ke tali e ongoongoleleí. Ne u siofi 'etau kau faifekaú pe ko e hā te nau faí, mo fakatokanga'i atu e mavahē 'a e fāmili he 'osi 'enau ma'u me'atokoní. Ne u pehē ange leva, "Kau 'eletā, 'oku tau aka ha lēsoni 'i henī he 'ahō ni. Ne mou sio ki ha fāmili faka'ofo'ofa ne hū mai ki he falekaí. Ko e hā ne tonu ke tau fa?"

Ne tali mai leva 'e ha 'eletā 'e taha: "Ne u fakakaukau ke tu'u 'o 'alu 'o fakatalanoa kiate kinautolu. Ne u ongo'i e ue'i, ka na'e 'ikai pē ke u ngaeue."

Ne u pehē ange, "Kau Faifekau, kuo pau ke tau ngaeue pē 'i he 'uluaki ue'i. Ko e me'a na'á ke ongo'i, ko e Laumālie Mā'oni'oní ia!"

Ko e ue'i 'uluakí ko ha tataki faka-laumālie haohaoa ia mei langi. Ko e

taimi 'oku nau fakapapau'i pe faka-mo'oni ai kiate kitautolú, 'oku fie ma'u ke tau 'ilo'i kinautolu mo e tu'unga 'oku nau 'i aí pea 'oua na'a teitei tuku ke mole. 'Oku fa'a tataki kitautolu 'e he Laumālié ke tokoni'i ha taha 'oku faingata'a'ia, tautefito ki ha fāmili mo ha kaungāme'a. "Io . . . 'e he kihī'i le'o si'i, 'a ia 'oku fanafana 'o ongo'i pea mahuhuhuhu 'i he ngaahi me'a kotoa pē,"¹⁸ 'o ne tataki kitautolu ki he ngaahi faingamālie ke ako'i e ongoongoleleí, mo fai ha fakamo'oni ki Hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongongooleleí mo Sisū Kalaisi, pea faka-haa'i ha poupou mo e tokanga, pea fakahaofi ha taha 'o e fānau pelepelengesi 'a e 'Otuá.

Fakakaukau ki ai, ko ha me'a ia 'oku ui ko e 'uluaki tokoní. I ha tukui kolo 'e ni'ihi, ko kinautolu 'oku fuofua tokoni ki ha fakamamahi pe faingata'a ta'e'amanekiná, ko e kau tāmate afi, 'ōfisa polisí, pe kau ngāue fakafalemahakí. 'Oku nau a'u atu 'oku takemokemo 'enau māmā, pea tuku ke u tānaki atu, 'oku tau hounga'ia fau

koe'uhí ko kinautolu. 'Oku 'ikai ke fa'a mahino ma'u pē e founiga 'a e 'Eikí ka 'e kei fie ma'u pē ke fai leva ha tali ki ai. 'Oku 'afio'i 'e he 'Eikí e ngaahi fie ma'u 'Ene fānaú kotoa—pea 'okú Ne 'afio'i e tokotaha 'oku mateuteu ke tokoní. Kapau te tau 'ai ke 'afio'i 'e he 'Eikí 'i he'etau lotu pongipongí 'oku tau mateuteu, te Ne ui mai ke tau tokoni. Kapau te tau tokoni, te Ne toutou ui leva kitautolu pea te tau hangē leva ko e me'a 'oku ui 'e Palesiteni Monisoní, ko e fai e "ngāue 'a e 'Eikí."¹⁹ Te tau hoko ko e kau 'uluaki tokoni fakalau-mālié 'o 'omi e tokoni mei 'olungá.

Kapau te tau tokanga ki he ue'i 'oku tau ma'u, te tau tupulaki 'i he laumālie 'o e fakahaá 'o ma'u ha fakahinohino mo e fakakaukau lahi ange 'oku tataki 'e he Laumālié. Ne folofola e 'Eikí 'o pehē, "Falala ki he Laumālie ko ia 'oku tākiekina ke failelei."²⁰

'Ofa pē te tau to'o fakamātoato e ui 'a e 'Eikí "ke mou fiefia, he te u tataki atu 'a kimoutolu."²¹ 'Okú Ne tataki kitautolu 'aki e Laumālie Mā'oni'oní. Fakatauange pē te tau ofi ki he Laumālié, 'o ngāue vave 'i he'etau ma'u pe` 'a e 'uluaki ue'i, pea 'ilo'i ko e ha'u ia mei he 'Otuá. 'Oku ou fakamo'oni ki he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oní ke tataki, malu'i, mo nofo'ia ma'u pē kitautolú, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Otua Tāpuaki'i Si'omau Palofita 'Ofeiná,' *Ngaahi Himi*, fika 11.
2. "'Oku Taki'a e Laumālié," *Ngaahi Himi*, fika 73.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:22.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 11:13.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
6. 'Alamā 58:40.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:10.
8. Hilamani 4:24.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 8:2.
10. 3 Nifai 19:33.
11. Vakai 1 Ngaahi Tu'i 18:17–29.
12. 1 Ngaahi Tu'i 19:11–12.
13. Thomas S. Monson, "The Spirit Giveth Life," *Ensign*, Mē 1985, 70.
14. 1 Nifai 17:45.
15. 3 Nifai 17:21.
16. 1 Nifai 4:6–7.
17. Vakai, Truman G. Madsen, *Joseph Smith the Prophet* (1989), 103.
18. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 85:6.
19. Thomas S. Monson, "To Learn, to Do, to Be," *Liahona*, Nōvema 2008, 62.
20. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 11:12.
21. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 78:18.

Fai 'e 'Eletā L. Whitney Clayton

'O e Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulú

Ko e Me'a Kotoa Pē Te Ne Fekau Kiate Kimoutolú, Fai ia

'I he'etau fili ke fai "e me'a kotoa pē 'oku fekau ['e he 'Otuá]," ke tau fai, 'oku tau tukupā ai ke fakafenāpasi hotau 'ulungaanga faka'ahó mo e finangalo 'o e 'Otuá.

Na'e fakahoko 'e he Fakamo'uí 'Ene fuofua mana kuo hikí, 'i ha katoanga kai 'o ha ta'ane 'i Kana, 'o Kälélí. Na'e 'i ai foki 'Ene fa'ē ko Melé, pea mo 'Ene kau ākongá. Mahino pē na'e ongo'i ha'isia 'a Mele ke ola lelei 'a e kātoanga kaí. Ne hoko ha palopalema lolotonga e kātoangá—ne 'osi e uainé. Na'e hoha'a 'a Mele peá ne 'alu kia Sisū. Ne na talanoa nounou, pea tafoki 'a Mele ki he kau tamaio'eikí 'o pehē ange:

"Ko e me'a kotoa pē te ne fekau kiate kimoutolú, fai ia.

"Pea na'e tu'u ai 'a e hina vai maka 'e ono. . . . [Na'e 'ikai faka'aonga'i e ngaahi hiva vai ko 'ení ki he tānaki'anga vai, ka na'e faka'aonga'i ia ki he ouau fakama'a 'i he fono 'a Mōsesé.]

"Pea pehē 'e Sisū [ki he kau tamai-o'eikí], Fakafonu 'a e ngaahi hina vaí 'i he vai. Pea na'a nau [fakafonu] ia ki he ngutungutú.

"Pea fekau 'e ia kiate kinautolu, Fakatafe leva 'o 'ave ki he pule 'o e kātoangá. Pea na'a nau 'atu ia.

"Pea kuo [inu leva] 'e he pule 'o e kātoangá 'a e vai kuo liliu ko e uainé" peá ne fakahā 'ene ofo 'i hono toki 'oange 'a e uaine lelei tahá he mei tuku e kātoangá.¹

'Oku tau fa'a manatu'i e me'a ko 'eni ne hokó he ko e liliu 'o e vaí ki he uainé, ko hano fakahaa'i kāfakafa ia e mālohi 'o e 'Otuá—ko ha mana ia. Ko ha pōpoaki mahu'inga ia, ka 'oku 'i ai ha pōpoaki mahu'inga 'e taha 'i he fakamatala 'a Sioné. Ko Melé ko

ha "me'angāue mahu'inga kuo fili,"² 'a ia na'e ui 'e he 'Otuá ke ne fa'ele'i, lehilehi'i pea mo tauhi e 'Alo tofu pē 'o e 'Otuá. Na'a ne 'ilo lahi kia Sisū, 'o laka ia 'i ha toe taha he māmaní. Na'a ne 'ilo e mo'oni ki he mana 'o Hono 'alo'i. Na'e 'ilo 'e Mele na'e haohaoa 'a Sisū pea "na'a ne lea 'o ikai hangē ko e kakai kehé pea na'e 'ikai fa'a ako'i ia; he na'e 'ikai fie ma'u ha tangata ke ne ako'i ia."³ Na'e 'ilo'i 'e Mele 'a Hono ivi makehe ke solova e ngaahi palopalemá, kau ai ha me'a fakatāutaha, ko hono 'oatu ha uaine ki ha kātoanga ta'ane. Na'a ne falala lahi kiate Ia pea mo Hono mālohi fakalangí. Na'e faingofua mo fakapatonu e fakahinohino 'a Mele ki he kau tamaio'eikí, pea 'ikai 'i ha toe 'uhinga kehe pe makatu'unga pe fakanagatangata: "Ko e me'a kotoa pē te ne fekau kiate kimoutolú, fai ia."

Ko ha finemui kei talavou 'a Mele 'i he hā 'a Kepaleli kiate iá. Na'a ne 'uluaki "puputu'u" 'i hono ui ia ko e "ofeina lahi" mo e "monū'ia 'i he fefine fulipē . . . mo he fifili i hono lotó pe ko e hā hono 'uhinga 'o e fetapa ko iá." Na'e fakapapau'i ange 'e Kepaleli ke 'oua na'a ne manavahē—he na'e fakafiefia e ongoongo na'e ha'u mo iá. Te ne "tu'itu'ia 'i hono manavá . . . 'a e 'Alo 'o e Fungani Mā'olungá" pea te ne "fa'ele'i 'a e tama . . . [a ia] 'e pule ki he fale 'o [Sēkopé] 'o ta'engata."

Pea pehē 'e Mele, "E [hoko] fēfē 'a e me'a ni he 'oku 'ikai te u 'iloa ha tangata?"

Na'e fakamatala'i nounou ange 'e he 'āngeló "oku 'ikai ha me'a 'e faingata'a ki he 'Otuá."

Na'e tali angavaivai ange 'e Mele te ne fai ha me'a pē 'e kole ange 'e he 'Otuá, pea he 'ikai ke ne toe feinga ke 'ilo ki ha fakaikiiki, neongo 'oku 'ikai ha toe veiveiu na'e lahi fau ha'ané ngaahi fehu'i fekau'aki mo 'ene mo'uí. Na'a ne fakatukupaa'i ia neongo na'e 'ikai mahino kiate ia 'a e 'uhinga na'a Ne kole ange ai kiate iá, pe 'e founiga fēfē e me'a 'e hokó. Na'a ne tali e folofola 'a e 'Otuá, 'o 'ikai ha toe makatu'unga pea 'i ha taimi lahi kimu'a,⁴ ta'e te ne ma'u ha 'ilo fe'unga ki he kaha'ú. Na'e pehē 'e Mele 'i he tui mo'oni ki he 'Otuá, "Vakai ko e kaunanga au 'a e 'Eikí; ke hoko mai kiate au 'o hangē ko ho'o leá."⁵

'I he'etau fili ke fai "e me'a kotoa pē 'oku fekau [e he 'Otuá]," ke tau fái, 'oku tau tukupā ai ke fakafenāpasi hotau 'ulungaanga faka'ahó mo e finangalo 'o e 'Otuá. 'Oku hanga 'e he fanga ki'i tō'onga faingofua 'o e tuí, hangē ko e ako folofolá, 'aukai ma'u pē, mo e lotu fakamātoató, 'o fakaloloto hotau tu'unga fakalaumālie ke fehangahangai mo e ngaahi faingata'a 'o e matelié. Taimi lahi, 'oku hanga 'e he fanga ki'i 'ulungaanga faingofua 'o e tuí 'o 'omi ha mana lahi. 'Oku nau liliu 'etau tuí mei he'ene kei tā huli haké, ke hoko ko ha mālohi kāfa-kafa 'o e lelei 'i he'etau mo'uí. Pea 'i he taimi 'oku hoko mai ai e faingata'a, 'oku hanga leva 'e he'etau tanumaki faka'ahó 'etau mo'uí 'ia Kalaisá, 'o fokotu'u ma'u hotau laumālié. 'Oku tokoni mai 'a e 'Otuá ke fakamālohaia hotau ngaahi vaivaí, fakalahi 'etau fiefiá pea 'ai ke "fengāue'aki fakataha 'a e ngaahi me'a kotoa pē koe'uhí ko [etau] lelei."

'I he ngaahi ta'u si'i kuohilí, ne u talanoa ai mo ha písope kei talavou na'a ne fakamoleki ha taimi lahi he uike takitaha, ke talatalaifale mo e kāingalotu hono uōtí. Na'a ne fai e lau mālie ko 'ení. Na'a ne pehē ko e ngaahi palopalema 'oku fekuki mo e kāingalotu hono uōtí, 'oku tatau pē ia mo e

me'a 'oku fekuki mo e kāingalotu 'o e Siasí he funga 'o e māmaní—hangē ko e founiga ke fa'u ai ha nofo mali fiefiá, faifeinga ke fakapalanisi e ngāue, fāmilí mo e ngaahi fatongia faka-Siasí; faingata'a ia he Lea 'o e Potó, ma'u ha ngāue, ponokālafí; pe faingata'a ke ongo'i fiemālie ki ha tu'utu'uni 'a e Siasí pe fehu'i he hisitoliá 'oku 'ikai mahino kiate kinautolu.

'Oku fa'a kau he'ene akonaki ki he kāingalotú ke nau toe foki pē ki he tefito'i ngāue faingofua 'oku tau fai ke fakahaa'i 'aki 'etau tuí, hangē ko e ako faka'aho e Tohi 'a Molomoná—'o hangē ko ia kuo na'ina'i mai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ke tau fái—totongi e vahehongofulú, pea ngāue mateaki 'i he Siasí. Ka neongo iá, na'e faka'ohovale 'enau tali kiate iá: "Pisope, 'oku 'ikai ke u tui pehē. 'Oku tau 'ilo kotoa 'oku lelei ke fai e ngaahi me'a ni. 'Oku tau talanoa ki he ngaahi me'a ni he taimi kotoa 'i he Siasí. Ka 'oku 'ikai ke u tui 'oku mahino kiate koe. Ko e hā ha kaunga e me'a ko 'ená ki he palopalema 'oku ou fekuki mo iá?

Ko ha fehu'i lelei ia. 'I he fakalau atu e taimí, kuó u fakatokanga'i mo e pisope kei talavou ko iá, ko e n'ihi ko ia 'oku nau fai pau ki he "fanga ki'i

me'a iiki mo faingofuá"⁷—'o talangofua 'i he fanga ki'i founiga ngali ikí—'oku tāpuekina kinautolu 'aki e tuí mo ha ivi 'oku mahulu hake 'i he talangofua pē, pea mahalo 'oku hangē he taimi 'e n'ihi 'oku 'ikai ke nau fekau'akí. 'E ngali faingata'a ke tau fakafehokotaki e fanga ki'i ngāue faka'aho 'o e talangofua pea mo e founiga fakalele'i 'o e ngaahi palopalema faingata'a laalahi 'oku tau fehangahangai mo iá. Ka 'oku nau fekau'akí. Mei he a'usia kuó u ma'u, ko hono tō'onga mo'ui 'aki ko ia e fanga ki'i ngāue pe 'ulungāanga faka'aho 'o e tuí, ko e founiga lelei taha ia ke fakamālohaia ai kinautolu mei ha fa'ahinga ha'aha'a pē 'o e mo'uí. Ko e fanga ki'i ngāue 'o e tuí, neongo 'enau hā ngali me'anoa pē pe 'ikai fehokotaki mo 'etau ngaahi palopalema, ka 'okú ne tāpuekina kinautolu 'i he me'a kotoa 'oku tau faí.

Fakakaukau kia Neamani, na'a ne hoko ko e "[eikita]" 'o e kau tau . . . 'a Siliá" pea ko ha tangata "[to'al]" aupito," ka na'e kilia. Na'e fakamatala ha kau-nanga 'o kau ki ha palōfita 'i 'Isileli te ne lava 'o fakamo'ui 'a Neamani, ko ia na'a ne 'alu ai mo hono kaungā fononga ko ha kau tamaio'eiki, kau sōtia pea mo ha ngaahi me'a ofa ki 'Isileli, ki he fale 'o 'Ilaisá. Na'e fakahā 'e he tamaio'eiki 'a 'Ilaisá, kae 'ikai ko 'Ilaisa, kia Neamani ko e fekau 'a e 'Eikí ke 'alu pē 'o "kau-kau 'i [he Vaitafe] Soataní ke liunga fitu." Ko ha me'a faingofua. Mahalo na'e ongo ngali kehe, fu'u faingofua pea ma'ulalo e fo'i fekau ko 'ení ia ki he ngeia 'o e 'eikita to'a ni, ko ia na'e fakatupu 'ita e fokotu'u ni kiate ia. Pea 'ikai mahino kia Neamani e fekau 'a 'Ilaisá ko ia na'e tafoki 'a Neamani "o 'alu 'i he 'ita lahi."

Ka na'e fakaofi mai e kau tamaio-eiki 'a Neamani 'o fakahā ange na'a ne mei fai ha "me'a lahi" na'e kole ange 'e 'Ilaisa. Ne nau pehē ange foki ko e ki'i me'a si'i mo faingofua pē na'e kole ange ke ne fai, 'ikai 'oku tototonu ke ne fai ia neongo kapau 'oku 'ikai mahino hono 'uhingá? Na'e toe fakakaukau 'a Neamani ki he'ene tō'ongá pea mahalo na'a ne talangofua pē mo 'alu 'o "kau-kau 'o liunga fitu 'i Soataní" pea na'e fakamo'ui fakaofo ia.⁸

'Oku 'i ai ha ngaahi pale 'o e talangofua 'oku vave 'ene hoko maí; 'oku

hoko mai ha ni'ihi hili pē hono sivi'i kitautolú. 'Oku tau lau 'i he Mata'itofe Mahu'ingá ki he feinga ta'etukua 'a 'Ātama ke tauhi e feikau ke fai ha ngaahi feilaulaú. I he taimi ne 'eke ange ai 'e he 'āngeló kia 'Ātama pe ko e hā na'a ne fai ai 'a e feilaulaú, na'a ne tali ange, "Oku 'ikai te u 'ilo, tuku kehe pē hono feikau 'e he 'Eikí kiate au." Na'e fakamatala'i 'e he 'āngeló ko 'ene ngaahi feilaulaú ko e "tatau ia 'o e feilaula 'o e 'Alo Pē Taha na'e Fakatupu 'o e Tamaí." Ka na'e toki ma'u 'a e fakamatalá hili hono fakahaa'i 'e 'Ātama 'ene tukupá ke talangofua ki he 'Eikí 'i he "ngaahi 'aho lahi" neongo na'e 'ikai ke ne 'ilo e 'uhinga na'e fie ma'u ai ke ne fakahoko 'a e ngaahi feilaula ko iá.⁹

'E tāpuaki'i ma'u pē kitautolu 'e he 'Otuá 'i he'etau talangofua faivelenga ki He'ene ongoongoleleí mo fai'māte-aki 'i Hono Siasí, ka 'oku tātātaha ke

Ne fakahaa'i mai kimu'a 'Ene fokotu'utu'u ki hono fai iá. 'Oku 'ikai ke ne fakahaa'i kakato mai he kamata'angá e me'a 'e hokó. Ko e taimi ia 'oku fie ma'u ai e tuí, 'amanaki leleí pea mo e falala ki he 'Eikí.

'Oku kole mai 'e he 'Otuá ke tau kātaki—"o falala pea muimui kiate Ia. 'Okú Ne kōlenga mai ke 'oua na'a tau "fakakikihi'i ha me'a ko e 'ikai te mou mamata ki aí." 'Okú Ne fakatokanga mai 'oku 'ikai totonu ke tau 'amanaki atu ke ma'u ha tali pe founiga faingofua leva mei he langí. E ola lelei e me'a kotoa he taimi 'oku tau tu'u ta'eue'ia ai lolotonga hono "ahi'ahi'i [etau] tuí," neongo e ngali faingata'a ke kātekina hono sivi'i kitautolú pe tuai hono 'omi e talí.¹⁰ 'Oku 'ikai ko 'eku 'uhingá ki he "talangofua kuí"¹¹ ka ki he falala mo'oni ki he 'ofa haohaoa mo e taimi 'a e 'Eikí.

Ko hono sivi'i ko ia 'o 'etau tuí, 'e kau *ma'u pē ai* e muimui pau ki he fanga kí'i ngāue faingofua mo faka'aho 'o e tuí. Pea 'okú Ne toki tala'ofa mai leva te tau ma'u e tali fakalangi 'oku tau faka'amuá. Ko 'etau toki fakamo'o-ni'i pē 'etau loto fiemālie ke fai e me'a 'okú Ne kole maí, kae 'ikai ke tau holi ke 'ilo'i e taimí mo e founigá pea mo e 'uhingá, ko 'etau toki lava ia 'o "utu e fakapale 'o [etau] tuí, mo [etau] faivelengá, fa'a kātakí mo [etau] kātaki fuoloá."¹² Ko e talangofua mo'oni ko hono tali ta'efakangatangata kimu'a ia e ngaahi feikau 'a e 'Otuá.¹³

Neongo pe 'oku tau 'ilo'i pau pe 'ikai, ka 'oku tau "fili 'a ia 'oku [tau] tauhi" ki aí he 'aho kotoa pē.¹⁴ 'Oku tau fakahaa'i 'etau loto 'aki ke tauhi ki he 'Eikí, 'i he'etau fakahoko pau mo fai'velenga e fanga kí'i ngāue mateakí he 'aho kotoa pē. Kuo tala'ofa mai e 'Eikí te Ne tataki hotau halá,¹⁵ ka ke Ne fai iá, kuo pau ke tau 'a'eva, mo falala 'okú Ne 'afio'i e halá, he ko *Ia* "a e halá."¹⁶ Kuo pau ke tau fakafonu 'etau ngaahi hina vaí ke a'u ki he ngutungutú. I he taimi 'oku tau falala ai mo muimui kiate Iá, 'oku liliu 'etau mo'uí, 'o hangē ko hono liliu 'o e vaí ki he uainé. 'Oku tau hoko ko ha me'a 'oku mahulu hake mo lelei ange he tu'unga ne tau mei a'u'siá. Falala ki he 'Eikí "pea ko e me'a kotoa pē te Ne fekau atu kiate kimoutolú, fai ia." I he huafa 'o Sisú Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U ANGA FAKAMATALÁ

1. Sione 2:5–9; vakai foki, Sione 2:10.
2. 'Alamā 7:10.
3. Liliu 'a Siosefa Sāmitá, Mātiu 3:25 (i he Fakahinohino ki he ngaahi folofolá).
4. Vakai, Jeffrey R. Holland, *Christ and the New Covenant: The Messianic Message of the Book of Mormon* (1997), 18.
5. Vakai, Luke 1:26–38.
6. Loma 8:28; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 90:24.
7. 'Alamā 37:6.
8. Vakai,2 Ngaahi Tu'i 5: 1–14.
9. Vakai, Mōsese 5:5–11.
10. Vakai 'Eta 12:6.
11. Vakai, Boyd K. Packer, "Agency and Control," *Ensign*, Mē 1983, 66–68; Robert C. Oaks, "Believe All Things," *Ensign*, Siulai 2005, 30–33.
12. 'Alamā 32:43.
13. Vakai Jeffrey R. Holland, *Christ and the New Covenant*, 18.
14. Sosiu'a 24:15.
15. Vakai, Lea Fakatātā 3:6.
16. Sione 14:6.

Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Tolu'i 'Otuá pea mo e Palani 'o e Fakamo'uí

Koe'uhi 'oku tau 'ilo'i e mo'oni ki he Tolu'i 'Otuá mo hotau vā fetu'utaki mo Kinautolú, 'oku tau ma'u ai e fakahinohino aofangatukú mo e palani pau ki he'etau fononga fakamatelié.

I.

'Oku pehē 'e he'etau 'uluaki tefito 'o e tuí, "Oku mau tui ki he 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, pea ki Hono 'Alo, ko Sisū Kalaisí, pea ki he Laumālie

Mā'oni'oní." 'Oku tau kau fakataha mo e kau Kalisitiane kehé 'i he tui ki ha Tamaí mo e 'Aló mo e Laumālie Mā'oni'oní, ka ko e anga 'etau tui kiate Kinautolú 'oku kehe ia mei he tui 'a e

ni'ihi kehé. 'Oku 'ikai ke tau tui ki he me'a 'oku ui 'e he kau Kalisitiané ko e tokāteline 'o e Toko Tolu Tapú. 'I he 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Mai 'a Siosefa Sāmitá, na'á ne mamata ai ki ha ongo sino māvahevahé, ko ha toko ua, 'o fakamahino ai na'e 'ikai mo'oni e tui lolotonga fekau'aki mo e 'Otuá pea mo e Tolu'i 'Otuá.

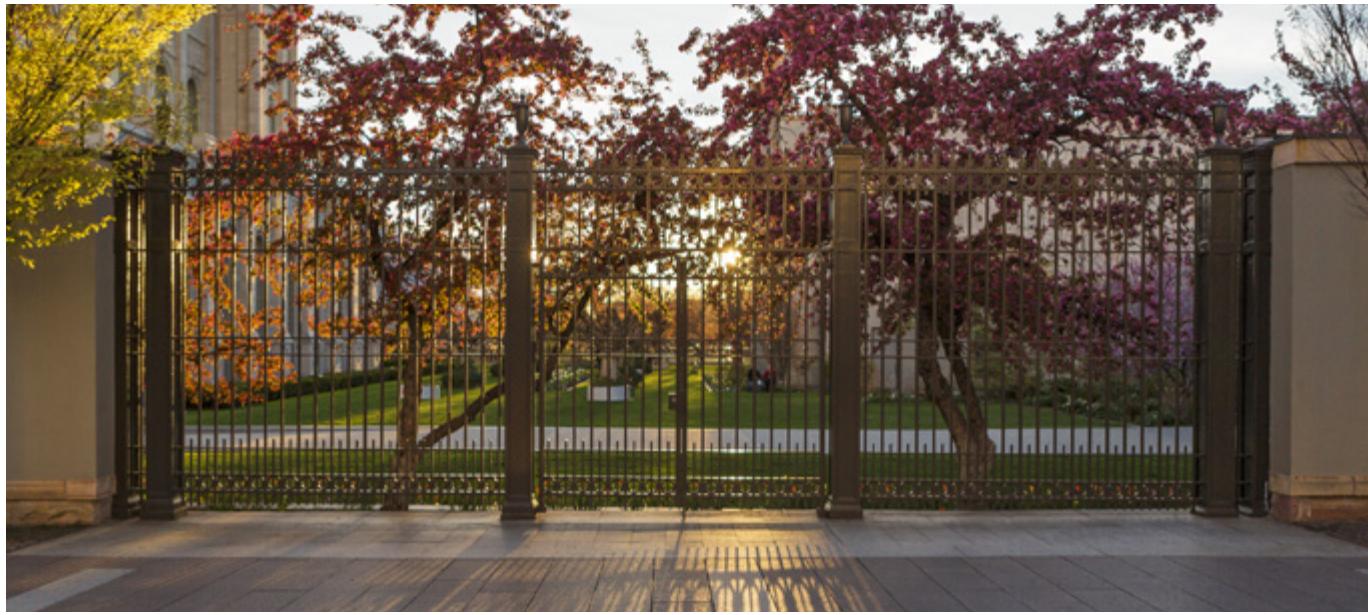
Fakahoa ki he tui ko e 'Otuá ko ha misiteli taukakapa mo ta'e'iloá, 'a e mo'oni ko ia 'oku 'ilo'i e natula 'o e 'Otuá mo hotau vā mo Iá pea ko e kī ia ki he me'a kotoa pē 'i he'etau tokāteliné. 'Oku hiki 'i he Tohi Tapú e Lotu Hüfekina 'iloa 'a Sisuú, 'a ia na'á Ne folofola ai "ko 'eni 'a e mo'ui ta'engatá, ko 'enau 'ilo koe ko e 'Otua mo'oni pē taha, mo Sisū Kalaisí 'a ia na'á ke fekaú" (Sione 17:3).

Na'e kamata kimu'a he mo'ui fakamatelié e ngāue ke 'ilo'i e 'Otuá mo 'Ene ngāué pea he'ikai ke ngata ia 'i hení. Ne ako'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, "Ka 'e fuoloa, hili ho'o hū atu he veilí, peá ke toki 'ilo'i . . . kotoa e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e hākeaki'i."¹ 'Oku tau langa 'i he 'ilo ne tau ma'u 'i he maama fakalaumālié. Na'e pehē 'e he palōfita ko 'Isaiá, 'i hono feinga'i ke ako'i ki he kau 'Isilelí e natula 'o e 'Otuá mo 'Ene fetu'utaki mo 'Ene fānaú, 'o hangē ko ia 'oku hiki 'i he Tohi Tapú:

"Pea te mou fakatatau kia hai 'a e 'Otuá? pe ko e hā ha fakatātā te mou fakatatau kiate ia? . . .

"Kuo ta'e 'ilo 'e kimoutolu? na'e 'ikai te mou fanongo? 'ikai kuo fakahā kiate kimoutolu mei he kamata'angá? 'ikai kuo mou 'ilo talu mei he 'ai 'a e tu'unga 'o e māmanā?" (Isaia 40:18, 21).

'Oku tau 'ilo 'oku sino māvahevahé mo kehekehe e kau mēmipa 'e toko tolu 'o e Tolu'i 'Otuá. 'Oku tau 'ilo 'eni mei he fakahinohino ne fai mai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá: "'Oku ma'u 'e he Tamaí 'a e sino 'o e kakano mo e hui 'oku ongo'i ngofua tatau mo e sino 'o e tangatá; pehē foki mo e 'Aló; ka 'oku 'ikai ma'u 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'a e sino 'o e kakano mo e huí, ka ko e tokotaha Laumālie pē. Ka ne 'ikai ke pehē, 'e 'ikai lava 'e he Laumālie Mā'oni'oní ke nofo'ia 'a kitautolu." (T&F 130:22).

Ne fakamatala'i 'e he Palōfita ko Siosefā e tu'unga mā'olunga 'o e 'Otuā ko e Tamaí 'i he Tolu'i 'Otuá, pea mo honau fatongia takitaha:

"Ka 'i ai ha taha kuo mamata ki he matangaki 'a e langí, 'okú ne 'ilo'i 'oku 'i ai ha toko tolu mavahevahe 'i he langí 'oku nau ma'u 'a e ngaahi kí 'o e mālohi, pea 'oku 'i ai ha taha 'oku pule 'iate kinautolu. . . .

"... Ko e toko tolu ko 'ení . . . 'oku ui ko e 'uluaki 'Otuá, ko e Tupu'angá; 'Otuā hono uá, ko e Huhu'í; mo e 'Otua hono tolú, ko e Fakamo'oní pe Fakapapau'í.

"[Ko e] tufakanga ia 'o e Tamaí ke hoko ko e Pule pe Palesiteni, ko Sisū 'a e Fakalaloá, mo e Laumālie Mā'oní'oní ko e taha Fakapapau'í pe Fakamo'oní."²

II. Ko e Palani'

'Oku mahino kiate kitautolu hotau vā mo e Tolu'i 'Otuá mei he me'a 'oku fakahā mai fekau'aki mo e palani 'o e fakamo'uí.

Ko e fehu'i hangē ko e, "Ko 'etau ha'ú mei fē?" "Ko e hā 'oku tau 'i hení aí?" mo e "Ko 'etau 'alú ki fē?" 'oku tali ia mei he me'a 'oku ui 'e he folofolá ko e "palani 'o e fakamo'uí," ko e "palani lahi 'o e fiefiá," pe ko e "palani 'o e huhu'í" (Alamā 42:5, 8, 11). Ko e uho 'o e palani ko 'ení 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí.

'I he'etau hoko ko e fānau faka-laumālie 'a e 'Otuá, ne tau mo'ui kimu'a 'i he mo'ui fakamatelié, ne tau

fie ma'u ha iku'anga ta'engata ka na'e fakangatangata pē 'etau fakalakalaká ta'e 'i ai ha a'usia fakamatelie 'i ha sino 'o e kakanó. Ke ma'u e faingamālie ko iá, ne tokanga'i 'e he'etau Tamai Hēvaní hono Fakatupu 'o e māmaní ko 'ení, pea mole mei he'etau manatú e me'a ne hoko kimu'a 'i hotau fanau'i fakamatelié, ne tau lava 'o fakamo'oní'i 'etau loto fiemālie ke tauhi 'Ene ngaahi fekaú pea a'usia mo tupulaki 'i he ngaahi faingata'a kehe 'o e mo'ui fakamatelié. Ka 'i he a'usia fakamatelie ko iá, pea ko e ola ia e Hinga 'etau 'uluaki ongo mātu'á, te tau mate fakalaumālie 'aki hano tu'usi kitautolu mei he 'ao 'o e 'Otuá, faka'uli'i 'e he angahalá, pea tau mo'ulaloa ai ki he mate fakaesinó. 'Oku fakataumu'a e palani 'a e Tamaí ke 'omi ha founiga ke ikuna'i ai e ngaahi fakafe'atungia kotoa ko 'ení.

III. Ko e Tolu'i 'Otuá

'I hono 'ilo'i e taumu'a 'o e palani lahi 'a e 'Otuá, 'oku tau sio leva he taimí ni ki he fatongia takitaha 'o e kau mēmipa 'e toko tolu 'o e Tolu'i 'Otuá 'i he palani ko iá.

'Oku tau kamata 'aki ha akonaki mei he Tohi Tapú. 'I hono faka'osi 'e he 'Apostolo ko Paulá 'ene tohi hono ua ki he kakai Kolinitoó, na'a ne fakamatala nounou ai ki he Tolu'i 'Otuā ko e Tamaí, 'Aló, mo e Laumālie Mā'oní'oní: "Ko e 'alo'ofa 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, mo e 'ofa

'a e 'Otuá, mo e feohi ["fakafeohi"]³ 'o e Laumālie Mā'oní'oní, ke 'iate kimoutolu kotoa pē" (2 Kolinítō 13:14).

'Oku fakafonga'i 'e he folofola fakatohitapu ko 'ení e Tolu'i 'Otuá mo fakamatala'i e 'ofa kanokato mo fakamāfana 'a e 'Otua ko e Tamaí, 'a e misiona fakahaofi mo anga'ofa 'o Sisū Kalaisí, pea mo e feohi 'a e Laumālie Mā'oní'oní.

'Otua ko e Tamaí

'Oku kamata kotoa 'aki e 'Otua ko e Tamaí. Neongo 'oku fu'u si'si'i 'etau 'ilo kiate Iá, ka ko e me'a 'oku tau 'iló 'oku mahu'inga ia ki he'etau ma'u e mahino ki Hono tu'unga funganí, hotau vā mo Iá, mo Hono fatongia pule 'i he palani 'o e fakamo'uí, ko e Fakatupú, mo e me'a kotoa 'oku muiaki atu aí.

Ne tohi 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikí kimu'a pea mālōloó 'o pehē. "Ko hono aofangatukú mo hono 'uhinga mo'oni, 'oku 'i ai ha 'Otua mo'oni mo mo'ui pē taha. Ko Ia 'a e Tamaí, ko e 'Elohimí Māfimáfi, ko e Tokotaha Mā'olungá, ko e Tupu'angá mo e Pule ki he 'univēsi."⁴ Ko Ia 'a e 'Otuá mo e Tamaí 'a Sisū Kalaisí, pea mo kitautolu foki. Ne ako'i 'e Palesiteni Tēvita O. Makei "ko e fuofua tefito'i mo'oni 'eni ne taukapo'i 'e Sisū Kalaisí, ko e kimuí, mo e mā'olungá, mo hono fakalükufuá 'oku 'i ai e 'Otua ko e Tamaí, ko e 'Eiki 'o e langí mo e māmaní."⁵

Ko e lahi taha e me'a 'oku tau 'ilo ki he natula 'o e 'Otua ko e Tamaí, 'oku meimeい ke ma'u kotoa ia mei he ngāue mo e ngaahi akonaki 'a Hono 'Alo Tofu pē Taha ko Sisū Kalaisí. Ne ako'i 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani, ko e taha e tau-mu'a teftito 'o e ngāue 'a Sisú ko hono fakahā ki he kakai matelié "a e tu'unga 'o hotau 'Otua ko e Tamai Ta'engatá, . . . ke fakahā mo tuku fakatāutaha mai kiate kitautolu e natula 'o 'Ene Tamaí, ko 'etau Tamai 'i Hēvaní."⁶ 'Oku 'i he Tohi Tapú ha fakamo'oni faka'apose-tolo ko Sisú ko e "tatau 'aupito" 'o 'Ene Tamaí (Hepelū 1:3), 'o ne fakamahino'i ai e akonaki 'a Sisú "ko ia kuó ne mamata kiate aú kuo mamata ia ki he Tamaí" (Sione 14:9).

Ko e 'Otua ko e Tamaí ko e Tamai ia 'a hotau ngaahi laumālié. Ko 'Ene fānau kitautolu. 'Okú Ne 'ofa 'iate kitautolu, pe a ko e me'a kotoa 'okú Ne fai 'oku fai ia ki he'etau lelei ta'engatá. Ko ia na'a ne fa'u e palani 'o e Fakamo'uí, pe a 'i Hono mālohi ne lava'i ai He'ene palaní 'a hono ngaahi taumu'a ki he nāunau taupotu 'o 'Ene fānau.

Ko e 'Aló

Ko e mēmipa 'o e Tolu'i 'Otua 'oku 'ilo'i lahi taha ki ai e kakai mate-li ko Sisū Kalaisi. I ha fakamatala

fakatokāteline mahu'inga ne fai 'e he Kau Palesitenisī 'Uluakí 'i he 1909 'oku fakahā ai ko Iá "ko e 'uluaki fānau 'i he ngaahi foha kotoa 'o e 'Otua—ko e fuofua laumālie ne fakatupú, pe a ko e 'uluaki pē ia ne fakatupu 'i he kakanó."⁷ Ko e 'Aló, 'oku ma'ongo'onga taha he kakai kotoa pē, ne fili 'e he Tamaí ke ne fakahoko 'a 'Ene palaní—ke faka'aonga'i e mālohi 'o e Tamaí ke fa'u ha ngaahi māmani ta'e-fa'a-laua (vakai Mōsese 1:33) mo fakahaofi e fānau 'a e 'Otua mei he maté 'aki 'Ene Toetu'u pe a mei he maté 'aki 'Ene Fakaleleí. Ko e fei-laulau faka'otua ko 'ení 'oku ui mo'oni "ko e fo'i ngāue 'oku fakatefito ai e hisi-tōlia kotoa 'o e fa'ahinga 'o e tangatá."⁸

'I he ngaahi me'a makehe mo topotapu ko 'eni 'i hono fakafe'iloaki tonu 'e he 'Otua ko e Tamaí e 'Aló, na'a Ne folofola 'o pehē, "Ko hoku 'Aló 'ofa'angā 'eni: fanongo kiate ia" (Ma'ake 9:7; Luke 9:35; vakai foki, 3 Nifai 11:7; Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:17). Ko ia ai, ko Sisū Kalaisi, 'a Sihova, ko e 'Eiki 'Otua 'o 'Isileli ne folofola ki he kau palōfítá.⁹ 'I he hā mai 'a Sisū ki he kau Nifai hili 'Ene Toetu'u, na'a Ne fakafe'iloaki mai Ia "ko e 'Otua 'o e māmani kotoa pē" (3 Nifai 11:14). Ko e Sisū ia ne fa'a folofola ki he kau palōfita 'o e Tohi 'a Molomoná mo e Kāingalotu 'o e

'Aho Kimui Ní "ko e Tamaí pe a mo e 'Aló," ko ha huafa ne fakamatala'i 'e he Kau Palesitenisī 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu mā Uá, 'i ha fakamatala fakatokāteline meimeい ki he ta'u 'e 100 kuohilí.¹⁰

Ko e Laumālie Mā'oni'oní

Ko e mēmipa hono tolu 'o e Tolu'i 'Otua ko e Laumālie Mā'oni'oní, 'oku toe ui pē ko e Laumālie Toputapú [Holy Spirit], ko e Laumālie 'o e 'Eikí, pe a ko e Fakafiemalié. Ko Ia e mēmipa 'o e Tolu'i 'Otua 'oku vaka mai ai e fakahā fakafo'ituituí. Koe'uhí he ko ha laumālie pē ia (vakai, T&F 130:22), te Ne lava ke nofo'ia kitautolu mo fakahoko e fatongia mahu'inga ko e fetu'utaki he vaha'a 'o e Tamaí pe a mo e 'Aló mo e fānau 'a e 'Otua 'i he māmani. 'Oku lahi ha ngaahi potu folofola 'oku nau ako'i mai ko Hono misioná ke fakamo'oni'i e Tamaí pe a mo e 'Aló (vakai, Sione 15:26; 3 Nifai 28:11; T&F 42:17). Ne tala'ofa e Fakamo'uí 'e ako'i 'e he Fakafiemalié e me'a kotoa pē kiate kitautolu, fakamanatu mai e ngaahi me'a kotoa pē, mo tataki kitautolu ki he mo'oni kotoa pē (vakai, Sione 14:26; 16:13). Ko ia ai, 'oku tokoni'i kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oní ke 'ilo'i e mo'oni mo e me'a 'oku halá, fakahinohino'i kitautolu he'etau fili mahu'ingá, pe a tokoni'i kitautolu he ngaahi faingata'a 'o e mo'ui fakamatelié.¹¹ Ko Ia foki 'oku lava ke fakamā'oni'oní'i ai kitautolú, 'o fakamā'a mo fakahaohaoa'i mei he angahalá (vakai, 2 Nifai 31:17; 3 Nifai 27:20; Molonai 6:4).

IV.

'Oku tokoni fēfē hono 'ilo'i e tokā-teline fakalangi ne fakahā mai ki he Tolu'i 'Otua mo e palani 'o e fakamo'uí, ki hotau ngaahi faingata'a 'o e 'aho ní?

Koe'uhí he 'oku tau 'ilo e mo'oni ki he Tolu'i 'Otua mo hotau vā fetu'utaki mo Kinautolú, taumu'a 'o e mo'ui, mo e natula 'o hotau iku'anga ta'engatá, 'oku tau ma'u ai e fakahinohino aofangatukú mo e palani pau ki he'etau fononga fakamatelié. 'Oku tau 'ilo'i ko hai 'oku tau hū ki aí mo hono 'uhinga 'oku fai ai 'etau huú. 'Oku tau 'ilo'i ko hai kitautolu mo e tu'unga te tau a'usia (vakai T&F

93:19). ‘Oku tau ‘ilo’i e tokotaha na’á ne ‘ai e ngaahi me’á kotoa ke malavá, mo ‘ilo’i e me’á kuo pau ke tau fai ke tau fiefia ai he tāpuaki taupotu taha ‘oku ma’ú mei he ‘Otuá ‘i he palani ‘o e fakamo’úi. ‘Oku tau ‘ilo’i fēfē e me’á ni? ‘Oku tau ‘ilo mei he ngaahi fakahā ‘a e ‘Otuá ki He’ene kau palōfitá mo kitautolu fakafo’ituitui.

Ke ma’ú e me’á ne fakamatala’i ‘e he ‘Apostolo ko Paulá “ki he fuofua ‘o hono lahí mo e fonu ‘o Kalaisí” (Efesō 4:13) ‘oku fie ma’ú ha me’á lahi ange ‘i he ‘ilō pē. ‘Oku ‘ikai fe’unga ke tau *tui pau* pē ki he ongoongolelei; kuo pau ke tau ngāue mo fakakaukau ke tau *uhui* mo’oni ai. ‘Oku kehe e me’á ‘oku ako’i mai ‘e he ngaahi kautaha ‘o e māmaní, he ‘oku nau ako’i kitautolu ke ‘ilo’i ha me’á, ka ‘oku fakatukupaa’i kitautolu ‘e he palani ‘o e fakamo’úi mo e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí ke tau *a’usia* ha me’á.

Ne ako’i kitautolu ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ‘i he konifelenisi lahi faka’osí:

“Ko hotau Fakamo’ui ko Sisū Kalaisí, e ‘elito ‘o e palani ‘o e fakamo’úi. Na’e mei mole ‘a e me’á kotoa pē, ka ne ‘ikai ‘Ene feilaualau fakaleleí. Ka ‘oku ‘ikai fe’unga ia ke tau tui pē kiate Ia mo Hono misioná. ‘Oku fie ma’ú ke tau ngāue mo ako, fekumi mo lotu pea fakatomala mo fakalakalaka. ‘Oku fie ma’ú ke tau ‘ilo’i e ngaahi fono ‘a e ‘Otuá pea mo’ui ‘aki kinautolu. ‘Oku fie ma’ú ke tau ma’ú ‘Ene ngaahi ouau fakamo’úi. ‘I he’etau fai iá, te tau toki ma’ú ai ‘a e fiefia mo’oni mo ta’engatá. . . .

Na’e pehē ‘e Palesiteni Monisoni, “‘oku ou fakamo’oni ‘aki hoku lotó kotoa pea ‘i he loto fakatōkilalo mo’oni, ki he me’afioaki mā’ongo’onga ko ia ko e palani ‘a ‘etau Tamaí ma’atautolu. Ko e hala haohaoa pē ia ‘e taha ki he melinó mo e fiefia ‘i he māmaní ko ‘ení pea mo e maama ka hoko maí.”¹²

‘Oku ou tānaki atu ‘eku fakamo’oni ki he fakamo’oni ‘a hotau palōfita-palesiteni ‘ofeiná. ‘Oku ou fakamo’oni ‘oku ‘i ai ha’atau Tamai Hēvani ‘okú Ne ‘ofeina kitautolu. ‘Oku ou fakamo’oni ‘oku ‘i ai e Laumālie Mā’oni’oni ke tataki kitautolu. Pea ‘oku ou fakamo’oni i

hotau Fakamo’ui ko Sisū Kalaisí, ‘a ia ‘oku malava ai e me’á kotoa pē, ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Siosefa Sāmita* (2007), 268.
2. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmita*, 42.
3. Ko ha ‘uhinga angamaheni ‘ení ‘o e *fetu’utakí* ‘i hono fili e fo’i lea ko iá ‘e ha kau liliu lea ‘a e Tu’i ko Sēmisí (vakai, *The Oxford Universal Dictionary*, 3rd ed., revised 1955, 352).
4. Bruce R. McConkie, *A New Witness for the Articles of Faith* (1985), 51.
5. David O. McKay, ‘i he Lipooti ‘o e Konifelenisi, ‘Okatopa 1935, 100.
6. Jeffrey R. Holland, “The Grandeur of God,” *Liahona*, Nōvema 2003, 70.
7. First Presidency, “The Origin of Man,” *Ensign*, Fepueli 2002, 26, 29.
8. Hangē ko ‘ení, vakai, Russell M. Nelson, “Drawing the Power of Jesus Christ into Our Lives,” *Liahona*, Mē 2017, 40; “Ko e Kalaisí Mo’úi: Ko e Fakamo’oni ‘o e Kau ‘Apostoló,” *Liahona*, ‘Epeleli 2000, 2.
9. Vakai Joseph Fielding Smith, *Doctrines of Salvation*, comp. Bruce R. McConkie (1954), 1:27.
10. Vakai, Kau Palesiteni ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “The Father and the Son,” *Ensign*, ‘Epeleli 2002, 13–18.
11. Vakai, Robert D. Hales, “Ko e Laumālie Mā’oni’oni,” *Liahona*, Mē 2016, 105–7.
12. Thomas S. Monson, “Ko e Hala Haohaoa ki he Fiefia,” *Liahona*, Nōvema 2016, 80–81.

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakī

'Oku Teke'i 'a e Manavaheeé 'e he 'Ofa Haohaoá

Teke'i atu ki he tafa'akí 'a 'etau ilifiá ka tau mo'ui fiefia, loto fakatōkilalo, 'amanaki lelei, mo ha loto falala 'oku 'iate kitautolu 'a e 'Eikí.

E hoku kāinga, mo e kaungāme'a 'ofeina, ko ha faingamālie mo ha fiefia lahi ke fakataha mai ko ha Siasi fakaemāmani lahi 'oku uouangataha 'i he tui mo e 'ofa ki he 'Otuá mo 'Ene fānaú.

'Oku ou hounga'ia 'aupito ko e 'i henihotau palōfita 'ofeiná, 'a Tōmasi S. Monisoni. 'E Palesiteni, te mau tukulotoa ma'u pē ho'o ngaahi lea fakahinohinó, akonakí, mo e potó. Palesiteni

Monisoni, 'oku mau 'ofeina mo lotua ma'u pē koe.

I he'eku hoko ko ha palesiteni fakasiteiki 'i Felengifeeti 'i Siamehe ngaahi ta'u kuohilí, ne ha'u ha fefine lelei mo loto-mamahi kiate au he tuku ha fakataha 'e taha homau siteikí.

Na'á ne pehē mai, "Ikai ko ha me'a fakamamahi ia?" "Mahalo ko e toko fā pe nima ne nau mate mohe kinautolu lolotonga ho'o leá!"

Ne u ki'i fakakaukau taimi si'i peá u tali ange, "Oku ou tui ko e mohe mo'ui lelei tahá 'a e mohe 'i he lotú."

Ne fanongo mai ki ai hoku uaifi faka'ofa ko Halietá peá ne toki talamai kimui, ko e taha ia e ngaahi tali lelei taha kuó u faí.

Ko e Fakaakeake Lahí

I he ngaahi ta'u 'e laungeau he kuohilí 'i 'Amelika Noate, ne hoko ai ha ngāngā'ehu ne 'iloa ko e "Fakaakeake Lahí," 'o mafola atu he fonuá. Ko e taha hono taumu'a teftító ke faka'aaki e kakai ne nau ngali má'umohe he ngaahi me'a fakalaumālié.

Ne tākiekina 'a e Talavou ko Siosefa Sāmitá 'e he ngaahi me'a na'á ne fanongo ai mei he kau faifekau ne nau kau atu ki he fakaakeake fakalotu ko 'ení. Ko e taha ia e 'uhinga na'á ne loto ai ke fekumi fakamaatoato ki he finangalo 'o e 'Eikí 'i ha lotu fakafo'iuitui.

Ko e kau faifekaú ni ne 'i ai ha'anau sīpinga malanga mālie, mo ongo ki he lotó, pea ne 'iloa 'enau ngaahi malangá 'i hono fakamamafa'i e vanu fakamana-vahē 'o heli 'oku fakatali mai ki he tokotaha faiangahalá.¹ Ne 'ikai fakamohemo'i e kakaí 'e he'enau leá —kae mahalo pē ne fakatupu ai ha ngaahi misi fakailifia. Hangē ko 'enau sīpingá mo e taumu'a ke fakamana-vahē'i e kakaí ke omi ki he siasí.

Fakamālohi 'aki e llifiá

Ne fa'a ngāue 'aki e fakailifia ko ha founiga ke fai ai 'e he kakaí ha ngāue. Ne ngāue 'aki ia 'e he mātu'a ki he'enau fānaú, kakai 'oku 'anautolu e ngāuē ki he kau ngāuē, mo e kau politikalé ki he kau filí.

'Oku 'ilo 'e he kau taukei he fakamāketi e ivi 'o e fakailifia 'o nau fa'a ngāue 'aki ia. Ko hono 'uhinga 'ení 'oku fa'a tala ai he ngaahi tu'uakí kapau he'ikai ke tau fakatau 'enau me'atokoni pongi-pongí pe keimi vitiō fo'oú pe telefonito'oto'o fo'oú, te tau mo'ui mamahi, mate tukuhāusia mo loto-mamahi.

'Oku tau mamali henihotau palōfita 'ofeiná, 'a Tōmasi S. Monisoni. 'E Palesiteni, te mau tukulotoa ma'u pē ho'o ngaahi lea fakahinohinó, akonakí, mo e potó. Palesiteni

‘etau ngāue ‘aki e founiga tatau ke ‘ai ai e ni’ihi kehē ke nau fai e me’ā ‘oku tau fie ma’ú.

‘Oku ua e taumu’ā ‘eku pōpoaki he ‘aho ní: Ko e ‘uluakí ko e kole ke tau fakakaukau mo sio ki he tu’unga te *tau* faka’onga’i ai e fakailifí ke ue’i e ni’ihi kehē—kau ai kitautolu. Ko e fika uá ko hono fokotu’u atu ha founiga lelei ange.

Ko e Palopalema ‘o e Fakailifí

Tau ‘uluaki sio ki he palopalema ‘o e fakailifí. Ko hai ‘iate kitautolu ne te’eki fakamālohi’i ‘e he’etau ilifiá, ke tau kai lelei ange, tui e leta me’alelé, fakamālohisino lahi ange, fakahū ha pa’anga, pe fakatomala mei he angahalá?

Ko e mo’oni ‘oku lava ‘e he fakailifí ‘o ma’u ha ivi tākiekina mālohi ki he’etau tō’onga mo’u mo e ‘ulungāngá. Ko e fa’ahinga tākiekina ia ‘oku si’isi’i pē mo fakataimi. ‘Oku ‘ikai fa’ā ma’u ‘e he fakailifí ha mālohi ke liliu hotau lotó, pea he ‘ikai ke ne teitei liliu kitautolu ki ha kakai ‘oku ‘ofa he mo’oni mo loto ke talangofua ki he Tamai Hēvaní.

Mahalo ‘e lava e kakai ‘oku fakailifí ‘o *lea ‘aki* mo fai e ngaahi me’ā ‘oku totonú, ka ‘oku ‘ikai ke nau *ongo’i* e ngaahi me’ā ‘oku totonú. ‘Oku nau fa’ā *ongo’i* lōmekina, tāufehei’ā, ‘o a’u ki he ‘ite’ita. ‘Oku a’u ki ha tu’unga ‘oku mole ai ‘enau falalá, fakafisifisi, ‘o a’u ki he angatu’ú.

Ko e me’apangó he ‘oku ‘ikai ke ngata pē ‘a e founiga hala ko ‘eni ‘o e mo’u mo e tu’unga fakatakí ‘i he me’ā fakamāmaní pē. ‘Oku fakamamahi kiate au ke fanongo ‘oku ‘i ai ha kāingalotu ‘o e Siasí ‘oku nau pule ta’e-mā’oni’oni —‘i honau ‘apí, ‘i honau uiui’i faka-Siasí, ‘i he ngāue, pe ‘i he’enau fengāue’aki faka’aho mo e ni’ihi kehē.

‘Oku fa’ā ‘ita e kakai ‘i he houtamaki ki he ni’ihi kehē, kae ‘ikai ke nau ‘ilo’i ‘e kinautolu ‘enau houtamakí. ‘Oku nau loto ke fai pau ki he’enau ngaahi tu’utu’uni, ka ‘i he taimi ‘oku ‘ikai ke muimui ai e ni’ihi kehē ki he ngaahi tu’utu’uni ko ‘ení, ‘oku nau tautea’i kinautolu ‘i he’enau leá mo fakaeloto, pea fakaesino he taimi ‘e ni’ihi.

Ne folofola ‘e ‘Eiki ‘o pehē “ka ‘o ka tau . . . ngāue ‘aki ha fakakouna pe pule’i pe fakamālohi’i ‘a e loto ‘o e

fānau ‘a e tangatá ‘i ha kihi’i momo’i founiga ta’e-mā’oni’oni, . . . ‘oku mahu’i atu leva ‘a e ngaahi langí [pea] mamahi Laumālie ‘o e ‘Eiki.”²

‘Oku ‘i ai ha taimi ‘e fakatauele’i kitautolu ke fakatonuhia’i ‘etau tō’ongá, ‘aki ‘etau tui ‘oku lelei pē fougá ia kapau ‘oku ola lelei. Te tau lava ‘o pehē ‘oku lelei ki he ni’ihi kehē hono pule’i, fakamālohi’i, mo e angamālohi. Ka ‘oku ‘ikai, he na’e fakamahino’i mai ‘e he ‘Eiki, “ko e fua ‘o e Laumālie ko e ‘ofa, mo e fiefia, mo e melino, mo e kātaki fuoloa, mo e angavaivai, mo e angalelei, mo e tui, angamalū, [mo e mapule’i kita].”³

Ko ha Founiga Lelei Ange

Ko e lahi ange ‘eku ‘ilo ki he’eku Tamai Hēvaní, ko e lahi ange ia ‘eku ‘ilo ki he founiga ‘okú Ne ue’i fakalau-mālie mo tataki ai ‘Ene fānau. ‘Oku ‘ikai ke Ne houhau, loto tāngia, pe lotosā-uni.⁴ Ko ‘Ene taumu’ā—ko ‘Ene ngāue mo Hono nāunaú—ke fakahinohino’i kitautolu, hākeaki’i kitautolu, mo taki kitautolu ki Hono fonú.⁵

Ne fakamatala’i ‘e he ‘Otuá Ia kia Mōsese ‘oku “alo’ofa mo ‘ofa ma’ata-’atā, kātaki fuoloa, mo mohu ‘i he angalelei mo e mo’oni.”⁶

‘Oku taukakapa atu he’etau mahinó ‘a e ‘ofa e Tamai Hēvaní kiate kitautolu, ko ‘Ene fānau.⁷

‘Oku ‘uhinga nai ‘eni ‘oku fakanai-nai’i pe tukunoa’i ‘e he ‘Otuá e ngaahi tō’onga ‘oku fepaki mo ‘Ene ngaahi fekaú? ‘Ikai, ‘ikai ‘aupito!

Ka mahulu hake me’ā ia ‘okú Ne fie liliú, ‘i hotau ‘ulungāngá pē. ‘Okú Ne finangalo ke liliu hotau natulá. ‘Okú Ne finangalo ke liliu hotau lotó.

‘Okú Ne finangalo ke tau tokoni pea pikima’u ki he va’a ukameá, ikuna’i ‘etau ilifiá, mo laka loto-to’ā atu kimu’ā mo mā’olunga ‘i he hala hangatonu mo lau si’i. Ko Hono finangalo ia ma’atautolú koe’uhi ko ‘Ene ‘ofa ‘iate kitautolú he ko e hala ‘eni ki he fiefia.

Ko ia, ‘oku ue’i fēfē leva ‘e he ‘Otuá ‘Ene fānau ke muimui ‘iate Ia ‘i hotau kuongá?

Na’á Ne fekaú’i mai Hono ‘Aló!

Ne fekaú’i mai ‘e he ‘Otuá Hono ‘Alo Tofu pē Tahá, ko Sīsū Kalaisí, ke ne fakahā mai e founiga totonú.

‘Oku fakamāfana’i ‘e he ‘Otuá ‘i he feifeinga’i, kātaki fuoloa, angavaivai, angamalū, mo e ‘ofa ta’e mālualoi.⁸ ‘Oku poupou’i kitautolu ‘e he ‘Otuá. ‘Okú Ne ‘ofeina kitautolu, pea ‘i he taimi ‘oku tau humu aí, ‘okú Ne fie ma’u ke tau tu’u hake, toe feinga, pea hoko ‘o mālohi ange.

Ko Ia hotau tatakí.

Ko Ia hotau ‘amanaki’anga lelei mo ma’ongo’ongá.

‘Okú Ne finangalo ke fakalotolahi’i kitautolu ‘aki e tuí.

‘Okú Ne falala mai ke tau ako mei he’etau fehālaakí mo fai e fili ‘oku totonú.

Ko e founiga ‘eni ‘oku lelei angé!⁹

Fefé ‘a e Ngaahi Kovi ‘o e Māmaní?

Ko e taha e founiga ‘oku loto ‘a Sētane ke tau kākaa’i ‘aki e nī’ihí kehé, ko e tuki-mo-nonofo mo fakalahi’i e koví ‘i he māmaní.

‘Io, na’e ta’ehaohaoa ‘a e mo’uí ni pea ‘e fai pehē atu ai pē ia. ‘Okú fu’u tokolahi e kakai kuo faingata’ia koe’uhí ko e tükunga ‘o natulá mo e fulikivanu e fa’ahinga ‘o e tangatá. ‘Okú makehe mo fakalilifū e kākā mo e angahala hotau kuongá.

Neongo e me’á ni kotoa, ka te u fiefia ange pē ke mo’ui he kuongá ni ‘i ha toe taimi kehe ‘i he hisitōlia ‘o e māmaní. ‘Okú tau mohu tāpekinā ke mo’ui ‘i ha kuonga tu’umālie mo’oni, maama faka’atamai, mo faingamālie lahi. Kae mahulu atu aí, ‘oku tāpuekinā kitautolu ke ma’u e kakato ‘o e ongo-ongolelei ‘o Sisū Kalaisí, ‘o ne ‘omi ai

ha fakakaukau makehe ki he fakatu’utāmaki ‘o e māmaní mo faka’ilo mai kiate kitautolu e founiga ke faka’ehi’ehi pe fehangahangai ai mo e ngaahi faingata’á ni.

‘I he’eku fakakaukau ki he ngaahi tāpuakí ni, ‘oku ou loto ke u tū’ulutui mo fakafeta’i ki he’etau Tamai Hēvaní He’ene ‘ofa ta’e fakangatangata ki He’ene fānaú kotoa.

‘Okú ‘ikai ke u tui ‘oku finangalo e ‘Otuá ke manavahē ‘Ene fānaú pe nofo e fakakaukaú he ngaahi kovi ‘o e māmaní. “He na’e ‘ikai foaki ‘e he ‘Otuá kiate kitautolu ‘a e laumālie ‘o e manavasi’i; ka ko e mālohi, mo e ‘ofa, mo e loto fakapotopoto.”¹⁰

Kuó Ne foaki mai ha ngaahi ‘uhinga lahi ke tau fiefia ai. ‘Okú fie ma’u pē ke tau kumi mo fakatokanga’i kinautolu. ‘Okú fa’a fakamanatu mai ‘e he ‘Eikí kiate kitautolu ke “oua ‘e manavahē,” ke “ma’u ‘a e fiemālie,”¹¹ pea “oua ‘e manavahē, ‘eku tākanga tokosi’i.”¹²

E Tau e ‘Eikí Ma’atautolu

‘E kāinga, ko e “tākanga sipi iiki” kitautolu ‘a e ‘Eikí. Ko e Kāngalotu

kitautolu ‘o e ngaahi ‘aho kimui ní.

‘Okú kau ‘i hotau hingoá ‘a e tukupā ke ‘amanaki atu ki he toe hā’ele mai ‘a e Fakamo’úí pea tau teuteu mo e māmaní ke tali Ia. Ko ia ai, tuku ke tau tauhi ki he ‘Otuá mo ‘ofa ki hotau kāingá. Tuku ke tau fai ‘eni ‘aki ‘a e loto falala mo’oni, ‘i he loto-fakatōkilalo, ‘o ‘oua ‘aupito ‘e sio lalo ki ha tui fakalotu kehe pe kakai. ‘E kāinga, ‘oku fekau’i ke tau aka e folofola ‘a e ‘Otuá mo talangofua ki he le’o ‘o e Laumālié, ke tau lava ‘o “ilo e ngaahi faka’ilonga ‘o e taimí, mo e ngaahi faka’ilonga ‘o e hā’ele mai e Foha ‘o e Tangatá.”¹³

Ko ia ‘oku ‘ikai ke tau ta’e ilo ki he ngaahi faingata’á ‘o e māmaní, pe ko e ngaahi faingata’á hotau kuongá. Ka ‘oku ‘ikai ‘uhinga ia ke lōmekina ai kitautolu pe nī’ihí kehé ‘aki e ilifiá/nofo tailiilí. ‘Ikai nai ‘e lelei ange ke nofotaha he lelei ta’e fakangatangata, angalelei, mo e mālohi lahi ‘o hotau ‘Otuá, falala kiate Ia, mo teuteu ‘aki ha loto fiefia ki he toe hā’ele mai ‘a Sisū Kalaisí, pea ‘oua ‘e fakatefito ‘etau tokangá he fu’u lahi ‘o e faingata’á?

‘I he’etau hoko ko Hono kakai fuakavá, ‘oku fie ma’u ke ‘oua na’á lōmekina kitautolu ‘e he ilifia tokua ‘e hoko ha kovi. Ka ke tau laka atu kimú ‘a ‘i he tui, loto-to’á, loto-‘aki, mo falala ki he ‘Otuá ‘i he’etau fehangahangai mo e ngaahi faingata’á mo e faingamālie ‘oku hanganaki mei mu’á.^{¹⁴}

‘Okú ‘ikai ke tau tuēnoa he’etau fononga he hala fakaākongá. “Ko [e ‘Eikí] ko ho ‘Otuá . . . ko ia ia ‘okú mo ò mo koé; ‘e ‘ikai te ne fakatukutuku’i koe, pe li’aki koe.”¹⁵

“E tau ‘a [e ‘Eikí] ma’amoutolu, pea te mou fakalongo pē.”¹⁶

‘I he fehangahangai mo e ilifiá, ‘ofa ke tau loto-to’á, faka’aonga’i ‘etau tuí, mo falala ki he tala’ofa “e ‘ikai monū’ia ha mahafu tau kuo ngaohi ke tau’i koe.”¹⁷

‘Okú tau mo’ui nai ‘i ha taimi fakatu’utāmaki mo ta’emanonga? Ko ia hono kotoa.

Ko e ‘Otuá Tonu ne folofola mai, “Te mou ma’u ‘a e mamahí ‘i māmani: ka ke mou loto-to’á; kuó u iku’i ‘a māmani.”¹⁸

Te tau lava ke faka’aonga’i e tuí ke ‘ilo mo ngāue ‘o fakatatau ki ai? Te tau lava ke mo’ui ‘o fakatatau ki he’etau

tukupaá mo e ngaahi fuakava topu-tapú? Te tau lava nai ke tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'i he ngaahi tükunga faingata'a? 'Io te tau lava!

Te tau lava he kuo tala'ofa mai e 'Otuá, "E fengāue'aki fakataha 'a e ngaahi me'a kotoa pē koe'uhí ko ho'omou leleí, 'o kapau [te ke] 'a'eva angatonu."¹⁹ Ko ia ai, teke'i atu ki he tafa'akí 'a 'etau ilifiá ka tau mo'ui fiefia, loto fakatōkilalo, 'amanaki lelei, mo ha loto falala 'oku 'iate kitautolu 'a e 'Eikí.

'Oku Teke'i Atu 'a e Manavaheé e he 'Ofa Haohaoá

'E hoku kaungāme'a mamae mo e kāinga 'ofeina 'ia Kalaisí, kapau te tau ilifia pe tailili, pe hanga he'etau ngaahi leá, 'ulungāngá, pē tō'ongá 'o fakatupu ha ilifia 'a e ni'ihi kehé, 'oku ou lotua 'aki hoku lotó kotoa ke fakatau'atāina'i kitautolu mei he ilifia ko 'ení 'aki e ngaahi faito'o fakalangi 'o e ilifiá: ko e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí he 'oku "teke'i 'a e manavaheé 'e he 'ofa haohaoá."²⁰

'Oku ikuna'i 'e he 'ofa haohaoa 'a Kalaisí e ngaahi 'ahi'ahi ke fakalavea'i, fakamālohi, houtamakí, pe tāpalasiá.

'Oku faka'atā 'e he 'ofa haohaoa 'a Kalaisí ke tau 'a'eva angavaivai, ngeia, mo ha falala mo'oni ko ha kau muimui kitautolu 'a hotau Fakamo'ui 'ofá. 'Oku 'omi 'e he 'ofa haohaoa 'a Kalaisí e falala mo'oni ke vilitaki atu he manavaheé mo tuku 'etau falala kakató 'i he mālohi mo e angalelei 'a 'etau Tamai Hēvaní mo hono 'Alo, ko Sisū Kalaisí.

Tau fetongi mu'a e ilifiá 'aki e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí, 'i hotau 'apí, ngāue-'angá, uiui'i faka-Siasí, mo hotau lotó. 'E fetongi 'e he 'ofa 'a Kalaisí e ilifiá 'aki e tuí!

'E hanga 'e He'ene 'ofá 'o 'ai ke tau 'ilo'i, falala, mo tui ki he lelei 'a 'etau Tamai Hēvaní, 'Ene palani faka-langí, 'Ene ongoongoleleí, mo 'Ene ngaahi fekau.²¹ 'E hanga he'etau 'ofa ki he 'Otuá mo hotau kāingá 'o liliu 'etau talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá, ke hoko ko ha tāpuaki kae 'ikai ko ha fakakavenga. 'E tokoni'i kitautolu 'e he 'ofa 'a Kalaisí ke tau 'ofa lahi ange, fakamolemole lahi ange, fie tokoni lahi ange, mo toe mateaki'i lahi ange 'Ene ngāue.

'I hono fakafonu hotau lotó 'aki e 'ofa 'a Kalaisí, te tau 'ā hake mo ha lau-mālie fo'ou pea tau 'a'eva fiefia, falala mo'oni, mo longomo'ui ki he maama mo e nāunau hotau Fakamo'ui 'ofeiná, ko Sisū Kalaisí.

'Oku ou fakamo'oni fakataha mo e 'Apostolo ko Sioné, "oku 'ikai ha manavahe he 'ofa 'a [Kalaisí]."²² Kāinga mo e kaungāme'a, 'oku 'afio'i lelei koe 'e he 'Otuá. 'Oku haohaoa 'Ene 'ofa 'iate koé. 'Okú Ne 'afio'i ho kaha'ú. 'Okú Ne finangalo ke "oua te ke manavahe, kae tui pē"²³ pea "nofo 'i he'ene 'ofa [haohaoá]."²⁴ Ko 'eku lotú ia mo e tāpuaki 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ne hoko 'a Siaosi Uaitifila mo Sonatane 'Etuate ko ha ongo sīpinga tu'ukumu'a ia 'o e fa'ahinga faifeikau pehení.
 2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:37.
 3. Kalētia 5:22–23.
 4. 'I ha taimi 'e taha, na'e fie ma'u 'e he Fakamo'ui ke hā'ele atu ki he kolo 'o e kau Sameliá, ka nā'e fakafisinga'i 'e he kakaí 'a Sisū pea 'ikai ke nau tali ke Ne 'ahia honau koló. Na'e 'ita ha toko ua 'o 'Ene kau ākongá pea na 'eke leva, "Eiki 'e lelei kiate koe ke ma fekau hifo 'a e afi mei he langí, 'o faka'auha 'a kinautolu?" Ne tali 'a e Fakamo'ui 'aki 'a e fakatokanga ko 'ení: "'Oku 'ikai sī'i te mo 'ilo 'a e anga 'o homo lotó. He na'e 'ikai ha'u 'a e Foha 'o e tangatá ke faka'auha 'a e mo'ui 'a e kakaí, ka ke fakamo'ui" (vakai, Luke 9:51–56, Liliu Fo'ou 'a e Tu'i ko Sēmisí [1982]).
 5. Vakai Mōsese 1:39; vakai foki 'Efesō 3:19.
 6. 'Ekesōtosi 34:6.
 7. Vakai, 'Efesō 3:19.
 8. Vakai Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:41. Kapau 'oku 'amanaki mai e 'Otuá kiate kitautolu ko 'Ene fānau fakamatelie,
- ke tau fakafeangai pehē ki he ni'ihi kehé, ko Ia—e tokotaha haohaoa 'oku ma'u e 'ulungaanga lelei kotoa pē—ko e sīpinga ia ki he fa'ahinga 'ulungaanga peheé.
9. 'Oku hanga 'e he Fakataha Lahi 'i he Langi he maama fakalaumālié, 'o fakahā mai e 'ulungaanga 'o e 'Otuá. Ne tuku mai ai 'e he'etou Tamai Hēvaní 'Ene palani, ki he'etou fakalakalaka ta'engatá. Na'e kau he ngaahi me'a lalahi 'o e palani ko ía 'a e tau'atāina ke filí, talangofua, mo e fakamo'ui 'i he Fakalelei 'a Kalaisí. Neongo ia, ne 'omi 'e Lusifa ha founa kehe 'e taha. Na'a ne fakapapau i'i e talangofua kotoa—pea he'ikai ke mole ha taha. Ko e founa pē ke fakahoko ai 'ení ko e fakamālohi mo e pule aoniú. Ka na'e 'ikai ke finangalo e Tamai Hēvaní ke fakangofua ha palani pehē. Na'a Ne mahu'inga 'ia he tau'atāina 'Ene fānau ke filí. Na'a ne 'afio'i kuo pau ke tau fai ha ngaahi fehālaaki 'i he fonongá ni 'o kapau 'oku fie ma'u mo'oni ke tau ako. Ko e 'uhinga ia na'a Ne 'omi ai ha Fakamo'uf, 'a ia 'e hanga 'e he feilaulau ta'engatá 'o fakama'a 'etau angahalá mo faka'atá ke tau toe foki ki he pule'anga 'o e 'Otuá.
 10. 2 Timote 1:7.
 11. Vakai, hangē ko 'ení, Sosiuia 1:9; 'Isaia 41:13; Luke 12:32; Sione 16:33; 1 Pita 3:14; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:36; 50:41; 61:36; 78:18.
 12. Luke 12:32.
 13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:11.
 14. 'Oku kei ongona pē 'a e akonaki 'a Mōsese ki hono kakaí: "Oua te mou manavahe. . . Mamata ki he fakamo'ui 'a e 'Eikí, 'a ia te ne fakahā kiate kimoutolu he 'ahó ni" ('Ekesōtosi 14:13, Liliu Fo'ou 'a e Tu'i ko Sēmisí).
 15. Teutalōnome 31:6.
 16. 'Ekesōtosi 14:14, Liliu Fo'ou 'a e Tu'i ko Sēmisí.
 17. 'Isaia 54:17.
 18. Sione 16:33.
 19. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 90:24; vakai foki, 2 Kolinitō 2:14; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 105:14.
 20. 1 Sione 4:18.
 21. Tau manatu'i mu'a na'e 'ikai ha'u 'a e Fakamo'ui ki "māmani ke fakamala'ia 'i a māmani; ka koe'uhí ke mo'ui 'a māmani 'iate ia" (Sione 3:17). Ko e mo'oni, "oku 'ikai te ne fai ha me'a 'o kapau 'e ikai 'aonga ia ki he kakai 'o e māmani; he 'okú ne 'ofa ki he māmani, 'io, 'o a'u ki he'ene tuku hifo 'a 'ene mo'ui 'a'aná koe'uhí ke ne tohoaki kiate ia 'a e kakai fulipé" (2 Nifai 26:24).
 22. 1 Sione 4:18; vakai foki, 1 Sione 4:16.
 23. Ma'ake 5:36.
 24. Sione 15:10.

Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Le'o 'o e Fakatokangá

Neongo 'oku tautefito hono ongo'i e fatongia ke fakatokangá 'e he kau palōfitá, ka ko ha fatongia ia ke kau ai e taha kotoa foki.

Na'e fā'ele'i e palōfita ko 'Isikelí 'i ha meimeī ta'u 'e uofulu kimu'a pea tokī mayahe 'a Lihai mo hono familí mei Selusalemá. I he 597 K.M, na'e kau ai e tokotaha ta'u 25 ko 'Isikelí, 'i he kakai tokolahī ne 'ave pōpula 'e Nepukanesa ki Pāpiloné, pea fakatatau mo 'etau 'ilō, na'á ne nofo ai he toenga 'o 'ene mo'uí.¹ Na'e kau 'i he hako 'o e lakanga taula'eiki faka-'Eloné, pea 'i hono ta'u 30, ne hoko ai ko ha palōfita.²

Na'e ngāue 'aki 'e Sihova 'a e lea fakatā 'o e tangata le'ō 'i hono ui 'a 'Isikelí.

"Pea kapau [e sio 'a e tangata le'ō] 'oku ha'u 'a e heletaá ki he fonuá, pea 'okú ne ifi 'a e me'a leá, mo tala ki he kakaí;

"Ka pehē, ko ia kotoa pē 'oku fanongo ki he pā mai 'a e me'a leá, ka 'oku 'ikai tuitala; kapau 'e hoko mai 'a e heletaá, pea te'ia 'aki ia, 'e 'i hono tumu-'aki pē 'o'oná 'a hono totó."³

I he taf'a'aki 'e tahá, "kapau 'e sio 'a e tangata le'ō 'oku ha'u 'a e heletaá, ka 'oku 'ikai ifi 'e ia 'a e me'a leá, pea 'oku 'ikai ha tala ki he kakaí; kapau 'e hoko mai 'a e heletaá 'o te'ia 'aki ha taha 'iate kinautolu, . . . ko hono totó te u 'eke [ia] ki he nima 'o e tangata le'ō."⁴

Pea na'e folofola hangatonu leva 'a Sihova kia 'Isikelí, "Pea 'oku pehē, 'e Foha 'o e Tangata, kuó u tuku koe ko e le'o ki he fale 'o 'Isilelí; ko ia te ke fanongo ki he folofolá mei hoku fofongá, pea ke valoki'i 'a kinautolu [ma'aku]."⁵ Ko e fakatokangá ke tafoki mei he angahalá.

"O kau ka pehē ki he angahalá, 'E angahala, ko e mo'oni te ke mate koe; kapau 'e 'ikai te ke lea koe ke valoki'i 'a e angahalá mei hono halá, 'e mate 'a e angahala ko iá 'i he'ene hiá, ka te u 'eke'i hono totó mei ho nima 'o'oú.

"Ka ko 'eni, kapau te ke valoki 'a e angahalá ke liliu mei hono halá; pea kapau 'e 'ikai tafoki ia mei hono halá, 'e mate mo'oni ia 'i he'ene hiá; ka kuó ke fakatonuhia'i 'e koe 'a ho laumālié. . . .

"Mo 'eni foki, 'o kau ka pehē 'e au ki he angahalá, ko e mo'oni te ke mate koe; pea kapau te ne tafoki mei he'ene angahalá, pea fai 'e ia 'a ia 'oku totonu mo leleí; . . .

"E 'ikai toe lau kiate ia ha taha 'i he ngaahi angahala 'a ia kuó ne faí; kuó ne fai 'a ia 'oku totonu mo leleí: ko e mo'oni te ne mo'uí."⁶

Ko e mālié, he 'oku toe kaunga pē 'a e fakatokanga ko 'ení ki he mā'oni'oní.

"O kau ka pehē 'e au ki he mā'oni'oní, ko e mo'oni te ne mo'uí; ka 'okú ne falala pē ia ki he'ene mā'oni'oní 'a'aná, mo ne faihala, ko 'ene mā'oni'oní kotoa pē 'e 'ikai manatu'i; ka 'e mate pē ia, 'i he'ene kovi 'a ia kuó ne faí."⁷

'Oku fakahā 'e he 'Otuá kia 'Isikeli, 'i He'ene kole ki He'ene fānaú, "Lea kiate kinautolu, 'Oku pehē 'e [he 'Eiki] ko e 'Otuá, hangē 'oku ou mo'uí, 'oku 'ikai te u fiemālie 'i he mate 'a e angahalá; ka 'i he tafoki 'a e angahalá mei hono halá ke ne mo'uí: tafoki mai, tafoki mai mei homou hala koví; he ko e hā te mou fie mate aí, 'e fale 'o 'Isileli."⁸

'Oku feinga 'etau Tamai Hēvaní mo hotau Fakamo'uí ke tau fiefia kae 'ikai vēkeveke ke fakahalaia'i, peá Na kōlenga ai ke tau fakatomala, 'i He'ena 'afio'i lelei "kuo te'eki ai [pea he 'ikai teitei] hoko 'a e angahalá ko e fiefia."⁹ Ko ia kuo fakatokanga ai 'a 'Isikeli mo e kau palōfita kotoa kimu'a mo talu mei aí, 'aki e folofola 'a e 'Otuá 'aki honau lotó kotoa, ko kinautolu kotoa 'e lavá, ke nau tafoki meia Sētane, 'a e fili 'o hotau laumālié, pea "fili 'a e tau'atā-iná mo e mo'uí ta'engatá, tu'unga 'i he [Fakalaloa] lahi 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá."¹⁰

Neongo 'oku tautefito hono ongo'i e fatongia ke fakatokangá 'e he kau palōfitá, ka ko ha fatongia ia ke kau ai e taha kotoa foki. Ko hono mo'oni, "oku

taau mo e tangata kotoa pē kuo fai ki ai 'a e fakatokangá ke ne fakatokanga ki hono kaungā'api."¹¹ Ko kitautolu kuo ma'u ha 'ilo ki he palani lahi 'o e fiefiá—mo e ngaahi fekau fekau'aki mo iá—'oku totonu ke tau ongo'i ha holi ke vahevahé 'a e 'ilo ko iá, he 'oku 'aonga kakato ia 'i he mo'uí ni pea mo 'itāniti. Pea kapau te tau fehu'i, "Ko hai hoku kaungā'api 'oku totonu ke u fakatokanga ki aí" ko hono mo'oní ko e talí 'e ma'u ia 'i he talafakatātā 'oku pehē, "Ko e tangata 'e tokotaha na'e 'alu hifo mei Selusalema ki Selikō, pea mo'ua ia [ki] he kau kaiha'á, [pea fai pehē atu]."¹²

'Oku fakamanatu mai 'i he me'a ni kapau te tau fakakaukau ki he talafakatātā 'o e Samēlia leleí, ko e fehu'i "Ko hai hoku kaungā'api?", na'e ha'i ia ki he ongo fekau lahi: "Ke ke 'ofa ki [he 'Eikí] ko ho 'Otuá 'aki ho lotó kotoa, mo ho laumālié kotoa, mo ho 'atamaí kotoa; pea ki ho kaungā'api 'o hangē pē ko koé."¹³ Ko e faka'aí'ai ko ia ke fai 'a e le'o 'o e fakatokangá ko e 'ofa—'ofa ki he 'Otuá mo e 'ofa he kāingá. Ko e fakatokangá ke tokanga. 'Oku fakahino-hino mai 'e he 'Eikí kuo pau ke fai ia "i he angavaivai pea mo e angamalū"¹⁴ pea 'i he "feifeinga'i, 'i he fa'a kātaki fuoloa, 'i he angavaivai . . . , mo e 'ofa ta'emālualoi."¹⁵ 'E lava pē fakavavevave ia 'o hangē ko ha'atau fakatokanga ki ha kii'i tamasi'i ke 'oua 'e 'ai hono nimá ki ha aí. Kuo pau ke mahino mo mālohi ia he taimi 'e n'ihi. Taimi 'e n'ihi, 'e hangē 'a e fakatokangá ha valokí "o ka ue'i ke fai pehē 'e he Laumālie Mā'oni'oní,"¹⁶ ka 'oku tupu ma'u pē ia 'i he 'ofa. Hangē ko 'ení, fakamo'oni'i 'a e 'ofa 'okú ne faka'aí'ai 'a e ngāue tokoni mo e ngaahi feilaulau 'a 'etau kau faifekaú.

'Oku mahino 'e ue'i 'e he 'ofá 'a e ngaahi mātu'á ke nau fakatokanga ki honau "kaungā'api" ofi tahá—ko 'enau fānaú. 'Oku 'uhinga 'eni ke ako'i mo fakamo'oni'i e ngaahi mo'oni 'o e ongo-ongolelei. 'Oku 'uhinga 'eni ke ako'i ki he fānaú e tokāteline 'o Kalaisí. 'a e tuí, fakatomalá, papitaisó, mo e me'afaoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní.¹⁷ 'Oku fakamanatu 'e he 'Eikí ki he ngaahi mātu'á, "Ka kuó u fekau kiate kimoutolu ke mou akonaki'i hake 'a ho'omou fānaú 'i he māmá mo e mo'oní."¹⁸

Ko ha konga mahu'inga 'o e fatongia fakamātu'á ke fakatokangá, ko hono fakafotunga mai 'o 'ikai ngata pē 'i he ngaahi nunu'a kovi 'o e angahalá, ka ko e fiefia foki 'o e 'a'eva talangofua ki he ngaahi fekaú. Manatu ki he ngaahi lea 'a 'Inosi kau ki he me'a na'a ne 'ai ia ke kumi ai ki he 'Otuá, ma'u ha fakamole-mole 'o e angahalá, pea ului:

"Vakai, na'a ku 'alu ke tulí 'a e fanga manu 'i he ngaahi vaó; pea ko e ngaahi lea 'a ia kuó u fanongo tu'o lahi ki hono lea 'aki 'e he'eku tamaí 'o kau ki he mo'ui ta'engatá, *pea mo e fiefia 'a e kau mā'oni'oní*, na'e tō mamafa ia ki hoku lotó.

"Pea na'e holi tu'u 'a hoku laumālié; peá u tū'ulutui hifo 'i he 'ao hoku Tupu'angá, pea na'a ku tangi kiate ia 'i he fu'u lotu fakamātoato mo e kole tāuma'u."¹⁹

Na'e 'ikai momou 'a Sisū ke fakatokanga koe'uhí ko 'Ene 'ofa ta'efakatauá mo e tokanga ki he n'ihi kehé mo 'enau fiefiá. 'I he kamata 'o 'Ene ngāué, "Na'e fua malanga 'a Sisū 'i he kuonga ko iá 'o pehē, Mou fakatomala he 'oku ofi 'a e pule'anga 'o e langí."²⁰ Koe'uhí 'okú Ne 'afio'i 'oku 'ikai iku ha fa'ahinga hala pē ki he langí, na'a Ne fekau ai:

"Mou hū 'i he matapā fāsi'i: he 'oku fālahi 'a e matapaá, mo 'ata'atā 'a e hala, 'oku fakatau ki he maté, pea 'oku hū ai 'a e tokolahi:

"Koe'uhí 'oku fāsi'i 'a e matapaá, mo lausi'i 'a e hala, 'oku fakatau ki he mo'uí, pea 'oku 'ilo ia 'e he tokosi'i pē."²¹

Na'a Ne tuku ha taimi ma'á e kau angahalá, 'o Ne pehē, "Na'e 'ikai te u ha'u ke ui 'a e mā'oni'oní, ka ko e angahalá ke fakatomala."²²

Ka ki he kau tangata tohí, kau Fālesí, mo e kau Sātusí, na'e kei tu'u ma'u pē 'a Sisū ia 'i hono fakahalaia'i 'enau mālualoí. Na'e fakahangatonu 'Ene fakatokangá mo e ngaahi fekaú: "E mala'ia 'a kimoutolu ko e tangata tohi mo e Fālesí, ko e mālualoi! koe'uhí 'oku mou tukuhau 'i he miní, mo e 'ānetó, mo e kuminó, ka 'oku mou ta'etokanga ki he ngaahi me'a mamafa 'o e fonó, ko e faitotonú, mo e loto-'ofá, mo e tuí: na'e totonu ho'omou fai 'ení, kae 'oua na'a li'aki 'ena."²³ Ko e mo'oní he'ikai tukuaki'i 'e ha taha 'a e Fakamo'uí 'oku ta'e'ofa 'i he kau tangata tohí mo e kau Fālesí koe'uhí—he na'a Ne mamahi mo pekia ke fakahaofi mo kinautolu foki. Ka 'i He'ene 'ofa 'iate kinautolú, ne 'ikai te Ne lava ke tuku ke hoko atu 'enau faiangahalá ta'e te ne fakatonutonu'i mahino kinautolu. Na'e pehē 'e ha tokotaha, "Na'e ako'i 'e Sisū hono kau muimuí ke nau fai 'a ia na'a ne faí: ke talitali lelei 'a e taha kotoa pe pea akonaki fekau'aki mo e faiangahalá, he 'oku fie ma'u 'e he 'ofá ke lea fakatokanga ki he kakaí fekau'aki mo e me'a te ne ala fakamamahi'i kinautolú."²⁴

Taimi 'e n'ihi, 'oku lau ko ha faka-anga 'a e n'ihi ko kinautolu 'oku lea fakatokangá. Ka 'oku fakamamahi, he ko kinautolu ko ia 'oku nau lau ko ha

muna pē 'a e mo'oni pe a ko e tu'unga fakaangama'á ko ha fili fakafo'ituituí, 'oku meimeい ko kinautolu pē 'oku nau fakaanga'i fefeka e kakai 'oku 'ikai ke nau tali e "fakakaukau 'oku ngali tonú." Na'e lau 'eni 'e ha taha fa'utohi 'e taha ko e "tō'onga mo'ui fakangalivale'i":

"Okú ke 'ilo 'i he tō'onga mo'ui ongo'i halaiá pe 'okú ke lelei pe kovi 'i he anga e ongo ho konisēnisí. 'Okú ke 'ilo 'i he tō'onga mo'ui fakangalivale'i, pe 'okú ke lelei pe kovi 'i he lau 'a e koló 'o kau kiate koé, pe 'oku nau faka'apa'apa'i pe fakakehekehe'i koe. . . . [I he tō'onga mo'ui fakangalivale'i,] 'oku 'ikai langa e mo'ui ma'á ia 'i he tefito'i mo'oni 'o e tonú mo e halá; ka 'oku langa ia 'i he kau maí mo e fakakehekehe'i. . . .

" . . . 'Okú meimeい ke ongo'i veiveiu e taha kotoa pē, tu'unga 'i ha tō'onga mo'ui 'oku fakatefito 'i hono fakakau mai pe fakakehekehe'i 'o ha taha. 'Okú 'ikai ha tu'unga mo'ui tu'uloa ia, ka ko e feliuliuki pē e loto fakamaau ia 'o e kakaí. Ko ha tō'onga mo'ui ia 'o e mofisí, vave ke 'itá, toutou hoha'a'ia he mo'ui ma'á, 'a ia 'oku fa'a ongo'i fakahemá e taha kotoa ke nau muimui ai ki he ta'au 'o e kuongá. . . .

"E lava ke fu'u fefeka 'a e tō'onga mo'ui ongo'i halaiá, kae kehe pē te ke lava ai 'o fehi'a 'i he angahalá kae 'ofa pē 'i he taha faiangahalá. 'Okú fakamahu'inga'i 'e he tō'onga fakangalivale'i, e fakakau maí mo e fakaooleole'i, kae lava ke ta'e'ofa ia kiate kinautolu 'oku 'ikai ke nau fakakaukau tataú, mo kinautolu 'oku kehé."²⁵

'Okú fehangahangai 'eni mo e "maka 'o hotau Huhu'i,"²⁶ ko ha fakava'e pau mo tu'uloa 'o e fakamaau totonú mo e 'ulungaanga ma'á. 'Okú lelei ange ke ma'u e fono ta'efeliuliuki 'a e 'Otuá, 'a ia 'oku tau lava ai 'o ngáue ke fili hotau iku'angá, kae 'ikai pôpula ki he ngaahi tu'utu'uni ta'epau mo e 'ita 'a e kakai he mítia fakasôsialé. 'Okú lelei ange ke 'ilo'i 'a e mo'oni kae 'ikai "feliliaki mo fe'aveaki fano 'e he matangi 'o e [tokâteline] kotoa pē."²⁷ 'Okú lelei ange ke fakatomala mo hiki ki he tu'unga 'o e ongoongoleleí, kae 'ikai fakangalingali 'oku 'ikai ha totonu pe hala pea nofo 'i he angahalá mo faka'ise'isa.

Kuo 'osi fakahā 'e he 'Eikí, "Pea 'e fai 'a e lea 'o e fakatokangá ki he kakai kotoa pē, 'i he ngutu 'o 'eku kau ākonga, 'a ia kuó u fili 'i he ngaahi 'aho faka'osi ko 'ení."²⁸ 'I he'etau hoko ko e kau tangata le'o mo e kau ākongá, 'oku 'ikai taau ke tau ta'ekau ki ha fa'ahi 'i he me'a "fungani lelei" ko 'ení.²⁹ He 'ikai ke tau lava, 'o hangē ko 'Isikelí, ke mamata ki he heletaá 'oku ha'u ki he fonuá pea "ikai ifi 'a e me'a leá."³⁰ 'Okú 'ikai 'uhinga 'eni ia ke tau tuki he mata-pâ hotau kaunga'apí pe tu'u 'i ha feitu'u kakai 'o kaila, "Fakatomala!" Ko e mo'oni, ko e taimi te ke fakakaukau ai ki ái, 'oku tau ma'u 'i he ongoongolelei kuo toe fakafoki maí, 'a e me'a 'oku fu'u fie ma'u mo'oni 'e he kakaí. Ko e le'o leva 'o e fakatokangá 'oku 'ikai ngata pē he'ene anga faka'apa'apá, ka 'i he kupu'i lea 'a e tangata fa'u Sámé, ko ha "le'o fakafiefia" ia.³¹

Ne tohi 'e he 'etita fakaanga 'o e *Deseret News* ko Hale Poití, ha sîpinga 'e

taha 'oku 'ikai tokoni ai 'a e fakalongo peé ki he ní'ihi kehé. Na'á ne pehē neongo ko e fo'i fakakaukau 'o e malí 'oku kei "tâlanga'i fakapoto" 'e he kau mataotao he sosaieti 'o 'Ameliká, ka 'oku 'ikai ko ha me'a ia ke tâlanga'i 'e kinautolu 'oku nau fai iá. "Okú mali mo tauhi 'e he kakai lelei honau malí, pea nau fakapapau'i 'oku ma'u he'enau fânaú e ngaahi lelei 'o e nofomali lelei. . . . Ka, ko e palopalemá, he 'oku 'ikai ke nau malanga'aki e me'a 'oku nau fai." 'Okú 'ikai ke nau fie "kaunoa" 'iate kinautolu 'e 'aonga mo'oni ki ai 'enau taki lelei, kae "mahalo kuo taimi ke tuku e fakahôhôloto 'a e kau potó mo ma'u famili lelei, 'o tuku e fievaleloí kae kamata fai e me'a 'oku nau malanga'i 'o kau ki he nofo malí mo e fatongia fakamâtu'á . . . [peal] tokoni ki honau kâinga 'i 'Ameliká ke nau tali ia."³²

'Okú tau falala, tautaufito ki he to'u tangata kei tupu haké, 'a e to'u tupú mo e tâutaha kei talavoú, 'a ia kuo

pau ke fakafalala ki ai 'a e 'Eikí ke ola lelei 'Ene ngāué 'i he kaha'ú, te nau poupou'i a e ngaahi akonaki 'o e ongo-ongoleleí mo e ngaahi tu'unga mo'ui 'o e Siasí 'o mamata ki ai e kakaí pea 'i he lilo foki. 'Oua 'e li'aki e ni'ihi te nau tali lelei 'a e mo'oni, ke nau tō-mo-humu 'i he ta'e'iló. 'Oua 'e tukulolo ki he fakakau-kau hala 'o e fakaoleoleí pe ilifiá—ilifia he 'ikai ha faingamálié, ta'e-talí, pea na'a mo e faingata'a'iá. Manatu'i e tala'ofa 'a e Fakamo'uí:

"Oku monū'ia 'a kimoutolu, 'o ka manukia, mo fakatanga'i, mo lohiekina 'a kimoutolu 'i he me'a kovi kotoa pē, koe'uhí ko au.

"Mou fiemālie 'o fiefia lahi 'aupito: he 'oku lahi ho'omou totongi 'oku 'i he langí: he na'e pehē 'enau fakatanga'i 'a e kau palōfita na'e 'i mu'a 'iate kimoutolú."³³

Ko e mo'oni, 'oku tau ha'isia kotoa ki he 'Otuá 'i he'etau ngaahi filí mo e anga 'o 'etau mo'ui. Na'e folofola 'e he Fakamo'uí, "Na'e fekau'i au 'e he'eku Tamaí koe'uhí ke hiki hake au ki he kolosí; pea ka hili hono hiki hake au ki he kolosí, ke u tohoakí'i 'a e kakai fulipē kiate au, pea hangē hono hiki hake au 'e he tangatá, ke pehē hono hiki hake 'a e tangatá 'e he Tamaí, ke nau tu'u 'i hoku 'aó, ke fakamáu'i 'i he'enau ngaahi ngāué, pe 'oku lelei ia pe kovi."³⁴

I he'eku 'ilo'i e māfimafi 'o e 'Eikí, 'oku ou kōlenga atu fakataha mo 'Alamā:

"Pea ko 'eni, 'e hoku ngaahi tokouua [mo e tuofafine], 'oku ou faka'amu 'i hono mo'oni taha 'o hoku lotó, 'io, 'i he fu'u loto-hoha'a lahi 'o a'u ki he mamahí, ke mou ... fie tokanga ki he'e-ku ngaahi leá, pea li'aki ho'omou ngaahi angahalá, 'o 'ikai fakatatali 'a e 'aho 'o ho'omou fakatomalá;

"Ka ke mou fakavaivai'i 'a kimoutolu 'i he 'ao 'o e 'Eikí, pea ui ki hono huafa toputapú, pea le'o mo lotu ma'u ai pē, ke 'oua na'a 'ahi'ahi'i 'a kimoutolu 'o lahi ange 'i he me'a 'oku mou lava 'o kātaki'i, pea tataki ai 'a kimoutolu 'e he Laumālie Mā'oni'oní . . . ;

"O ma'u 'a e tui ki he 'Eikí; 'o ma'u ha 'amanaki lelei te mou ma'u 'a e mo'ui ta'engatá; 'o ma'u 'a e 'ofa ki he 'Otuá ma'u ai pē 'i homou lotó, koe'uhí ke hiki

hake 'a kimoutolu 'i he 'aho fakamuí pea mou hū ki hono mālōlō'angá."³⁵

'Ofa ke tau malava ke lea fakataha mo e lea 'a Tēvita ki he 'Eikí: "Na'e 'ikai te u fakafufū ho'o mā'oni'oní 'i hoku lotó; na'a ku fakahā ho'o angatonú mo ho'o fakamo'uí: Na'e 'ikai te u fakalilo-lilo 'a ho'o 'alo'ofá mo ho'o mo'oni mei he fakataha lahí. 'E 'Eikí, 'oua na'a ke ta'ofi ho'o ngaahi 'alo'ofa ongongofuá 'iate au"³⁶ 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'UANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Richard Neitzel Holzapfel, Dana M. Pike, mo e David Ralph Seely, *Jehovah and the World of the Old Testament* (2009), 344.
2. Vakai, Ezekiel 1–3; Holzapfel, *Jehovah and the World of the Old Testament*, 344.
3. 'Isikeli 33:3–4.
4. 'Isikeli 33:6.
5. 'Isikeli 33:7.
6. 'Isikeli 33:8–9, 14, 16.
7. 'Isikeli 33:13.
8. 'Isikeli 33:11.
9. 'Alamā 41:10.
10. 2 Nifai 2:27.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:81.
12. Luke 10:30.
13. Luke 10:27.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:41.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:41.
16. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:43.
17. Vakai Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:25.
18. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:40.
19. 'Inosi 1:3–4; toe fakamamafa'i. Hangē ko hono fakamatala'i 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'i he konifelenisi lahi he māhina 'e ono kuo hilí. "Si'oku kāinga 'ofeina, 'oku si'i ha kaunga e fiefia 'oku tau ma'u ki he tūkunga 'etau mo'ui mo e me'a 'oku tukutaha ai 'etau tokangá. . . . 'Oku ha'u e fiefiá meia [Sisū Kalaisí]. Ko fa e tupu'anga 'o e fiefia kotoa pē" ("Fiefiá mo e Mo'ui Fakalaumálié," *Liahona*, Nōvema 2016, 82).
20. Mātiu 4:17.
21. Mātiu 7:13–14.
22. Luke 5:32.
23. Mātiu 23:23.
24. Chris Stefanick, *Absolute Relativism: The New Dictatorship and What to Do about It* (2011), 33.
25. David Brooks, "The Shame Culture," *New York Times*, Ma'asi. 15, 2016, A29.
26. Hilamani 5:12.
27. Efesō 4:14. 'Oku totonu ke tau manatu'i 'oku 'i ai ha ni'ihi te tau feinga ke fakatokanga kiate kinautolu he 'ikai ke nau 'ilo'i honau iku'angá. 'Oku folofola 'a e 'Eikí ki ha tokolahi 'i hotau kuongá 'i He'ene pehē: "Koe'uhí 'okú ke pehē, 'Oku ou koloa'ia, pea kuó u fakamáume'a'i au, pea 'oku 'ikai te u masiva 'i ha me'a; ka 'oku 'ikai te ke ilo 'okú ke kovi lahi, pea malā'ia, pea masiva, pea kui, pea telefua: "Oku ou akonaki'i koe ke ke fakataha 'iate au 'a e koula kuo 'ahi'ahi'i 'i he afi, koe'uhí ke ke koloa'ia ai; pea mo e kofu hinehina, koe'uhí ke ke kofu 'aki, ke 'oua na a hā mai 'a e mā 'o ho'o telefua; pea ke tulu'i ho matá 'aki 'a e me'atulu'i mata, koe'uhí ke ke 'ā [mo'oni] ai" (Fakahā 3:17–18).
28. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:4; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:5.
29. 1 Kolinitō 12:31.
30. 'Isikeli 33:6.
31. Sāme 66:1; 98:4.
32. Hal Boyd, "Hey Progressive Elites! It's Time to Preach What You Practice," *Deseret News*, 'Okatopa, 20, 2016, deseretnews.com. 'Okú ne lau foki e lea 'a e mataotao sociologist ko W. Bradford Wilcox mei he 'Univēsiti 'o Virginia.
33. Mātiu 5:11–12.
34. 3 Nifai 27:14.
35. 'Alamā 13:27–29.
36. Sāme 40:10–11.

Fai 'e Elder Joaquin E. Costa
'O e Kau Fitungofulú

Ki he Ngaahi Kaungāme'a mo e Kau Fiefanongo 'o e Siasí

'E fakaava e ngaahi matapā 'o langí pe a te ke 'ilo ko e Kalaisí 'a Sisū, 'o kapau te ke ngāue ke ma'u ha fakahā, loto-fakatōkilalo, laufolofola, lotu, mo fakatomala.

Ne papitaiso au ko ha mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kumui Ní, 'i he falelotu 'o e Uooti Visenite Lōpesí 'i Puenosi 'Ailosí, 'Āsenitina 'i he efiafi Falaite, 'aho 16 'o Sepitema, 1988. Ne papitaiso au 'e hoku kaungāme'a lelei ko 'Ālani Sepanosi 'i he 'aho ko iá, pe a ne u ongo'i fiefia, hangē kuo matafi atu ha kavenga mamafa, mo vēkeveke ke u aka lahi ange.

I he 'ahó ni, 'oku ou fie vahevahe ha ngaahi lēsoni ne u aka 'i hoku hala ki he papitaisó—ko ha ngaahi lēsoni 'oku ou fakatauange 'e tokoni kiate kimoutolu 'oku fanongo mai 'oku 'ikai ko ha mēmipa 'o e Siasi. 'Oku ou lotua ke ue'i homou lotó 'e he Laumālié 'o hangē ko ia ne fai kiate aú.

'Uluakí, Ko e Talanoa mo e Kau Faifekaú

Ko e hā nai ka fie talanoa ai ha taha ki he kau faifekaú, 'oku 'ikai ha'ané ngaahi fie ma'u vivili, faingata'a'ia pe fehu'i mo fie fanongo ki he'enau

peá u kole ange ke ma mali—na'á ne talamai 'ikai!

Ne u puputu'u. Ne u pehē 'e monū'ia ha taha ke mali mo au! Ne u matātangata, ta'u 24, kuó u 'osi mei he 'univēsití pea ma'u mo 'eku ngāue lelei. Na'á ne fakamatala ki he'ene ngaahi taumu'á—ke mali pē mo ha taha te ne 'ave ia ki he temipalé, ki hono ma'u ha fāmili ta'engatá—pea na'e 'ikai ke ne tali 'eku kolé. Ne u loto ke hokohoko atu 'ema feohí, ko ia ne u loto fiemālie ai ke u fanongo ki he kau faifekaú. Ko ha 'uhinga lelei nai 'eni ke talanoa ai mo e kau faifekaú? Ne 'osi fe'unga pē ia kiate au.

I he'eku fuofua talanoa mo e kau faifekaú, ne 'ikai ke fu'u mahino kiate au e konga lahi 'o 'enau fakamatalá, pea ko hono mo'oní, mahalo ne 'ikai ke u tokanga lahi au kiate kinautolu. Ne 'ikai te u fie aka ki ha tui fakalotu fo'ou. Ne u ma'u pē ke fie fakamahino 'oku nau hala mo ma'u ha taimi fe'unga ke fakaloto'i 'a Lenei ke ma mali.

I he 'ahó ni kuo ngāue fakafaifekau pea lolotonga ngāue ha nīhi 'o 'eku fānaú, pea 'oku mahino kiate au 'a e ngaahi feilaulau 'oku fakahoko 'e he kau talavou mo e kau finemuí ni ke malanga 'aki e ongoongolei 'a Sisū Kalaisí. 'Okú ou faka'amu he taimi ni ne u tokanga ange kia 'Eletā Lisiatesoni, 'Eletā Paleolo, mo 'Eletā Haileni, ko e kau faifekau lelei ne nau aka'i aú.

ngaahi lēsoni? Kiate au, ne tupunga ia 'i he 'ofa—"ofa ki he ta'ahine ko Leneí. Na'á ku 'ofa ai, pea ne u fie mali mo ia. Ne makehe atu pē ia mo kehe 'a 'ene tu'unga mo'uí mei he tokolahia taha 'o e kau finemui ne u 'iló. Ka na'á ku 'ofa ai

Ko ia ai mei he'eku 'uluaki lēsoní, 'oku ou pehē atu ki he ngaahi kaungā-mea mo e kau fiefanongo 'a e Siasí: *ko ho'o talanoa pē mo e kau faifekaú, kātaki 'o tokanga fakamātoato kiate kinautolu, 'oku nau feilaulau'i e ngaahi ta'u mahu'inga 'o 'enau mo'uí ma'au.*

Uá, 'Alu ki he Lotú

Ko e 'uluaki taimi ne u ma'u lotu aí, ne lahi e ngaahi lea ne u fanongo ai ne 'ikai mahino kiate au. Ko hai e kau Punungahoné? Ko e hā 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēlone? 'a e Fine'ofa?

Kapau ko e fuofua taimi 'eni ke ke 'alu ai ki ha lotu 'a e Siasí, pea 'okú ke ongo'i puputu'u 'i ha me'a 'oku 'ikai mahino kiate koe, 'oua te ke hoha'a! Ne 'ikai mahino mo ia kiate au. Ka 'oku ou kei manatu'i pē e ngaahi ongó, 'a e ngaahi ongo fo'ou 'o e nongá mo e fiefiá ne u a'usiá. Ne 'ikai te u 'ilo'i 'i he taimi ko iá, ka ne fanafana mai e Laumālie Mā'oni'oní ki hoku telingá mo hoku lotó, "Oku mo'oni 'eni."

Ko ia ai, te u 'oatu e lēsoni ko 'ení 'i ha sētesi pē 'e taha: *kapau 'oku ke puputu'u, 'oua te ke hoha'a—manatu'i 'a e ngaahi ongo 'okú a'usiá; 'oku ma'u ia mei he 'Otuá.*

Tolú, Ko Hono Lau 'o e Tohi 'a Molomoná

Hili ha toutou ako'i mo e kau fai-fekaú, ne 'ikai ha'aku fu'u fakalakalaka fēfē. Ne u ongo'i ne te'eki ke u ma'u ha fakamo'oni ki hono mo'oni 'o e ongoongoleleí.

'I ha 'aho 'e taha, ne 'eke mai 'e Lenei, "Oku ke lau nai e Tohi 'a Molomoná?"

Ne u tali ange, "Ikai." Neu lolotonga fanongo ki he kau faifekaú—"oku 'ikai fe'unga nai ia?

Na'e fakapapau'i mai 'e Lenei mo 'ene fakatē lo'imatá 'a 'ene 'ilo'i 'oku mo'oni e Tohi 'a Molomoná, pea fakamatala mai kapau 'oku ou fie 'ilo pe 'oku mo'oni, 'oku taha pē 'a e fougá—"okú ke pehē ko e hā—ke lau ia! Pea toki kole!

Lau, fakalaulauloto "pea kole ki he 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, 'i he huafa 'o Kalaisí, . . . 'i he loto fakamātoato, mo e loto-mo'oni, 'o ma'u 'a tui kia Kalaisí" (Molonai 10:4) pe 'oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná, pe ko e Siasi mo'oni 'eni.

Ko ia ai ko e lēsoni hono tolú 'i he lēsoni 'e tahá: *'Tho'o ma'u e ngaahi me'a ni—a e Tohi 'a Molomoná—pea 'oku enginaki atu ke ke lau mo kole ki he 'Otuá pe 'oku mo'oni, fai ia!*

Faka'osi, Ko e Fakatomalá

Ko e a'usia faka'osi 'oku ou loto ke vahevahé 'oku fekau'aki ia mo e fakatomalá. Hili hono ako'i au 'i he ngaahi lēsoni fakafafekaú kotoa, ne 'ikai pē ke u tui na'e fie ma'u ke liliu ha me'a 'i he'eku mo'uí. 'I ha 'aho 'e taha na'e pehē mai ai 'e 'Eletā Katilā, ko ha faifekau kei talavou, loto falala mo 'ikai fu'u lelei 'ene lea faka-Sipeini, "Huakiní, tau lau fakataha e 'Alamā 42, pea te tau fakakau ho hingoá 'i he'etau laú."

Ne u pehē na'e maumautaimi, ka ne u fai 'o hangē ko e kole 'a 'Eletā Katilá peá u lau 'a e veesi 1: "Pea ko 'eni, 'e hoku foha [ko Huakiní], 'oku ou 'ilo 'oku toe 'i ai mo ha me'a 'e ni'ihi 'oku hoha'a ki ai ho 'atamaí, 'a ia 'oku 'ikai lava ke mahino kiate koe." 'Oiauē! Ne lea mai e tohí kiate au.

Pea ne mau lau 'i he veesi 2: "Ko 'eni, vakai 'e hoku foha [Huakiní], te u fakamatala 'a e me'a ni kiate koe," pea ne fakamatala'i leva e Hinga 'a 'Ātamá.

Pea 'i he veesi 4: "Pea ko ia 'oku tau 'ilo'i, na'e tuku ha taimi kia [Huakiní] ke fakatomala ai."

Ne mau hokohoko atu 'o lau māmālie, 'a e veesi ki he veesi, kae 'oua kuo mau a'u ki he ngaahi veesi 'e tolu fakamuimuí. Ne lōmekina au 'e ha ongo mālohi. Ne lea *hangatonu* mai e tohí kiate au, pea ne kamata ke u tangi 'i he'eku lau, "Pea ko 'eni, 'e hoku foha, [Huakiní] 'oku ou loto ke 'oua na'a ke tuku ke toe fakahoha'asi koe, 'aki 'a e hoha'a 'a ia 'e 'ohifo ai koe . . . ki he fakatomalá" (veesi 29).

'Oku ou 'ilo'i he taimí ni ne u tomu'a fie ma'u ha fakahā kae 'ikai fai e me'a ke ma'u ai iá. Na'e te'eki ke u talanoa mo'oni ki he 'Otuá kimu'a, pea na'e ngali launoa 'a e fakakaukau ko ia 'o e talanoa ki ha taha na'e 'ikai ke te sio ki aí. Na'e pau ke u loto fakatōkilalo pea fai e me'a ne kole mai ke u fakahokó 'o tatau ai pē, pe 'oku ngali launoa, 'i he'eku fakakaukau fakaemāmāni.

Ne u faka'atā hoku lotó ki he Laumālié 'i he 'aho ko iá, 'o loto-holi ke fakatomala, peá u loto ke u papaitiso! Kimu'a 'i he momeniti ko iá, ne u pehē 'oku fekau'aki pē e fakatomalá, mo e angahalá mo e fai koví, ka ne fakafokifá pē kuo kehe 'eku fakakaukau ki aí—ko ha me'a lelei 'okú ne faka'ata'atā e hala ki he tupulakí mo e fiefiá.

‘Oku ‘i henī ‘a ‘Eletā Katilā ‘i he ‘ahō ni, pea ‘oku ou fie fakamālō kiate ia ‘i he‘ene tokoni ke u ma‘u e mahinō. Talu mei ai, ko e ngaahi fili kotoa pē kuó u fakahoko ‘i he‘eku mo‘uí ne tākiekina ia ‘e he momeniti ko ia ne u loto-fakatōkilalo ai, lotua ha fakamolemole, pea ne hoko e Huhu‘i ‘a Sisū Kalaisi ma‘akú ko ha konga ‘o ‘eku mo‘uí.

Ko ia ai ko e lēsoni faka‘osí ‘i he sētesi pē ‘e taha: *a‘usia e fakatomalā; ‘oku ‘ikai mo ha toe me‘a te ne ‘omi koe ke ofi ange ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisi ka ko ha loto holi ko ia ke lilitū.*

Si‘oku kau fiefanongo, kaungāme‘a ‘o e Siasí, kapau ‘oku mou fakafanongo mai ‘i he ‘ahō ni, ‘okú ke ofi ‘aupito ki he a‘usia ‘o e fiefia mā‘ongo‘onga tahá. ‘Okú ke ofi!

Tuku mu‘a ke u fakaafe‘i kimou-tolu ‘aki e kotoa hoku lotó mo hoku iví pea mo hoku laumālié: ‘alu pea mou papitaiso! Ko e me‘a lelei taha ia te ke lava ‘o fakahokó. He ‘ikai ngata ‘i he‘ene liliu ho‘o mo‘uí ka te ne liliu foki mo e mo‘ui ho fānaú mo e makapuná.

Kuo faitāpuekina ‘aki au ‘e he ‘Eikí ha fāmili. Ne u mali mo Lenei, pea ‘oku ‘i ai ha‘ama fānau faka‘ofo‘ofa ‘e toko fā. Pea koe‘uhí ko ‘eku papitaiso, ‘oku ou lava ai ‘o faka-afe‘i kinautolu, hangē ko e palōfita kuongamu‘a ko Lihái, ke nau kai ‘i he fua ‘o e ‘akau ‘o e mo‘uí, ‘a ia ko e ‘ofa ‘a e ‘Otuá (vakai 1 Nifai 8:15; 11:25). Te u lava ‘o tokonia kinautolu ke nau ha‘u kia Kalasi.

Ko ia kātaki ‘o fakakaukau ki he‘e-ku ngaahi a‘usiá, (1) tokanga fakamā-toato ki he kau faifekaú, (2) ‘alu ki he lotú pea manatua e ngaahi ongo faka-laumālié, (3) lau e Tohi ‘a Molomoná pea lotu ki he ‘Eikí pe ‘oku mo‘oni ia, pea (4) a‘usia e fakatomalá mo e papitaiso.

‘Oku ou fakamo‘oni kiate kimou-tolu kapau te mou ngāue ke ma‘u ha fakahā, loto-fakatōkilalo, laufolofola, lotu pea fakatomala, ‘e fakaava e ngaahi matapā ‘o langí pea te mou ‘ilo, ‘o hangē ko ia ko ‘eku ‘ilo‘i, ko Sisū ‘a e Kalaisí, ko hotau Fakamo‘uí Ia. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

Fai ‘e ‘Eletā S. Mark Palmer
‘O e Kau Fitungofulú

Pea Sio Ki ai ‘a Sisū mo ‘Ofa Kiate la

Kapau te ke ongo‘i ha taimi ‘oku kole atu ke ke fai ha me‘a faingata‘a, fakakaukau ki he ‘Eikí ‘o hangē pē ‘oku sio mai kiate koé, mo Ne ‘ofa ‘iate koe, peá Ne fakaafe‘i koe ke ke muimui ‘iate la.

he ngaahi ta‘u lahi kuohilí, ne ui au mo hoku uaifi ko Sekí, ke ma tokanga‘i e Misiona Washington Spokane. Ne ma a‘u atu ki he mala‘e ngāue fakafafeikaú mo ha ongo‘i manavasi‘i mo vēkeveke ‘i he fatongia ke ngāue mo ha kau faifekau kei talavou tokolahi mo fakafo. Ne nau omi mei ha puipuitu‘a kehekehe pea ‘ikai hano taimi kuo nau hangē pē ha‘ama fānaú.

Neongo na‘e ngāue lelei ‘aupito ha konga lahi, ka na‘e fefā‘uhi ha toko si‘i mo e taulōfu‘u e ngaahi me‘a ‘oku fie ma‘u mei honau uiui‘i. ‘Oku ou manatu

ki ha pehē mai ha faifekau, “Palesiteni, ‘oku ‘ikai pē ke u sai‘ia au he kakaí.” Ne talamai ‘e ha nī‘ihi ne ‘ikai ke nau ma‘u e holi ke muimui ki he lao mamafa ‘o e ngāue fakafafeikaú. Ne u hoha‘a mo fifili pe ko e hā te ma lava ‘o fai ke liliu e loto ‘o e kau faifekau ko ia kuo te‘eki ai ke nau ‘ilo e fakafiefia ‘o e talangofuá.

‘I he ‘aho ‘e taha ‘i ha‘aku faka‘uli atu he ngaahi ngoue‘anga uité ‘i he kau‘afonua Uāsingatoni-‘Aitahoó, ne u fanongo ki ha hikitepi ‘o e Fuakava Fo‘oú. ‘I he‘eku fanongo ki he talanoa angamaheni ‘o e talavou koloa‘ia ne ha‘u

‘o fehu’i ki he Fakamo’uí, pe ko e hā te ne fai ke ma’u e mo’ui ta’engatá, ne u ma’u ha fakahā fakatāutaha ta’e amanekina mo mālohi fau ‘a ia ‘oku hoko ko ha manatu toputapu he taimí ni.

Hili ‘eku fanongo ki hono fakalau ‘e Sisū e ngaahi fekaú pea tali ange ‘e he talavoú, kuó ne tauhi kotoa ‘eni talu mei he’ene kei si’i, ne u fakafanongo leva ki he fakatonutonu angavaivai ne fai ‘e he Fakamo’uí: “Ko e me’ā ‘e taha ‘okú ke kei hala ai: ke ke . . . fakatau ‘a ia kotoa pē ‘oku ‘a’au, peá ke . . . ha’u, . . . ‘o muimui ‘iate au.”¹ Ka ne u ofo, he’eku fanongo ki ha fo’i lea ‘e hongofulu ‘i konga ko ia ‘o e veesi ko iá, ne hangē kuo te’eki ai ke fanongoa pe lau kumu’á. Na’e hangē ne toki tānaki mai ia ki he folofolá. ‘Oku ou ofo ‘i he mahino fakalaumālie ne toki ma’u mei aí.

Ko e hā e ngaahi fo’i lea ‘e hongofulu ko ‘eni kuo ongo pehē faú? Fanongo angé pe te ke ‘ilo’i e ngaahi lea ngali angamaheni ko ‘ení, ‘oku ‘ikai ma’u ia ‘i ha toe Kōspeli kehe, ka ko e Kōspeli pē ‘a Ma’aké:

“Na’e lele mai ‘a e toko taha ‘o . . . fehu’i ange, ‘Eiki Lelei, ko e hā te u fai ke u ma’u ai ‘a e mo’ui ta’engatá?

“Pea pehē ‘e Sisū kiate ia, . . .

“Okú ke ‘ilo’ a e ngaahi fekaú, ‘Oua na’á ke tono fefine, ‘Oua na’á ke fakapō, ‘Oua na’á ke kaiha’ā, ‘Oua na’á ke fakamo’oni loi, ‘Oua na’á ke kākā, Faka’apa’apa ki ho’o tamaí mo ho’o fa’ee.

“Peá ne [taliange] . . . , ‘Eiki, kuó u fai ‘eni kotoa pē talu ‘eku kei si’i.

“Pea sio ki ai ‘a Sisū mo ‘ofa kiate ia, mo ne pehē kiate ia, Ko e me’ā ‘e taha ‘okú ke kei hala ai: ke ke ‘alu, ‘o fakatau ‘a ia kotoa pē ‘oku ‘a’au, peá ke foaki ki he masivá, pea te ke ma’u ‘a e koloa ‘i he langí: peá ke ha’u, ‘o fua ‘a e ‘akau mafasiá, mo muimui ‘iate au.”²

“Pea sio ki ai ‘a Sisū mo ‘ofa kiate ia.”

‘I he’eku fanongo ki he ngaahi leá ni, ne u sio loto atu ki ha fakatātā ‘o hotau ‘Eiki, ‘i he’ene tu’u hifo ‘o sio ki he talavoú ni. Ko e sió—‘o hangē ha’ane siofi fakamama’u ke ongo ki hono laumālié, ke ne ‘ilo’i ‘ene leleí mo e me’ā te ne malavá, pea mo ‘ilo’i ‘ene fie ma’u vivili tahá.

Pea toki hoko mai e kupu’i lea faingofua ko ia—na’e ‘ofa ‘a Sisū kiate ia. Na’e lōmekina ia ‘e ha ongo’i ‘ofa mo ha manava’ofa ki he talavou leleí ni, pea koe’uhí ko e ‘ofa ko ‘ení, pea ‘i he

‘ofa ko ‘ení, na’e toe kole ange ai ‘e Sisū ha me’ā lahi meiate ia. Ne u fakakau-kauloto atu ki he ongo na’e ma’u ‘e he talavoú ni ke kāpui ia ‘e he fa’ahinga ‘ofa pehē lolotonga hono kole ange ke ne fai ha me’ā faingata’a mo’oni hangē ko hono fakatau e me’ā kotoa na’á ne ma’u ‘o foaki ki he masivá.

I he momeniti ko iá, ne u ‘ilo’i na’e ‘ikai ko e loto pē ‘o ‘ema kau faifekaú na’e fie ma’u ke liliú. Na’e fie ma’u ke liliú foki mo hoku lotó. Na’e ‘ikai ko e fehu’i a e “Ko e hā ha founiga ‘e lava ai ‘e ha palesiteni fakamisiona loto mamahi, ‘o ‘ai ha faifekau faingata’a ke angalelei ange?” Ka ko e fehu’i, “Te u fakafonu fēfē ‘aki au e ‘ofa faka-Kalaisí, kae lava ha faifekau ‘o ongo’i e ‘ofa ‘a e ‘Otuá ‘o fakafou ‘iate au peá ne holi ai ke liliú?” Te u lava fēfē ‘o sio kiate ia ‘i he founiga tatau na’e sio ai e ‘Eikí ki he talavou koloa’iá, ‘i honau tu’unga totonú mo e tu’unga te nau lava ‘o a’usiá, kae ‘ikai ko e me’ā ko ē ‘oku nau fai pe ta’e fa? Te u lava fēfē ke hoko ‘o hangē ange ko e Fakamo’uí?

“Pea sio ki ai ‘a Sisūmo ‘ofa kiate ia.”

Talu mei ai, ‘i he’eku tangutu vāofi ko ia mo ha faifekau kei talavou ne faifeinga ke mo’ui talangofuá, ne u sio ‘aki hoku lotó he taimi ko iá ki ha talavou pe finemui faivelenga na’á ne ngāue’i ‘ene holi ke ha’u ‘o ngāue fakafaifekaú. Pea ne u lava leva ‘o lea’aki e loto’ofa kotoa ‘oku ma’u ‘e ha mātū’ā angavaivaí:³ “E ‘Eletā pe Sisitā, kapau na’e ‘ikai ke u ‘ofa ‘iate koe, he ‘ikai ke u tokanga au ki he me’ā ‘e hoko ‘i ho’o ngāue fakafaifekaú. Ka ‘oku ou ‘ofa ‘iate koe, pea tu’unga ‘i he’eku ‘ofa ‘iate koé, ‘oku ou tokanga ki he tu’unga ‘okú ke ‘i aí. Ko ia ‘oku ou fakaafe’i koe ke ke liliú e ngaahi me’ā ‘oku faingata’a kiate koé, peá ke a’usia e tu’unga ‘oku finangalo e ‘Eikí ke ke a’usiá.”

Ko e taimi kotoa pē ne u ‘alu ai ke ‘initiaviu e kau faifekaú, ne u tomu’ā lotua e me’āfoaki ‘o e manava’ofá ke u lava ‘o sio ki he faifekau kotoa pē ‘o hangē ko e vakai mai e ‘Eikí kiate kinautolú.

Kimu’ā he ngaahi konifelenisi fakasouní, ‘i he’eku fe’iloaki mo Sisitā Paama pea mo e faifekau takitaha, ne u tu’u hifo ‘o sio fakamama’u ki honau fofongá, ‘o sio kiate kinautolu—ko ha

'initaviu ta'e lea—pea na'e fakafonu ma'u pē au 'aki ha 'ofā lahi ki he ngaahi foha mo e 'ofefine pelepelengesi ko 'eni 'o e 'Otuā.

Kuō u ako ha ngaahi lēsoni liliu mo'u mei he ngaahi a'usia fakatāutaha ko 'eni 'i he Ma'ake vahe 10. Ko ha ngaahi lēsoni 'eni 'e fā 'oku ou tui 'e ala tokoni kiate kitautolu takitaha:

1. 'I he'etau ako ke sio ki he ni'ihi kehé 'o hangē ko e vakai kiate kinautolu 'a e 'Eikí, kae 'ikai ko hotau mata fakamatelié, 'e tupulaki 'etau 'ofa kiate kinautolú pea mo 'etau holi ke tokoni'i kinautolú. Te tau sio ki he me'a 'e lava 'e he ni'ihi kehé, ka 'oku 'ikai ke nau 'ilo te nau lavá. 'I he 'ofa faka-Kalaisí, he 'ikai ke tau manavasi'i ke lea 'i he mālohi he 'oku "teke'i atu 'a e manavaheé 'e he 'ofa haohaoá.'

Pea he 'ikai ke tau teitei fo'i, ka tau manatu'i ko e kakai faingata'a taha ke 'ofa'i, 'a e kakai ko ia 'oku nau fie ma'u taha e 'ofā.

2. He 'ikai fai ha ako'i pe ako mo'oni ia 'e hoko he taimi 'oku fai ai 'i he mamahi mo e 'itá, pea he 'ikai teitei liliu ha loto ia kapau 'oku 'ikai ke 'i ai e 'ofá.

Tatau ai pē pe ko 'etau fai ia 'i he'etau hoko ko e mātu'a, kau faiako pe kau takí, 'e toki hoko pē 'a e ako'i mo'oni 'i he 'ātakai 'o e falala, kae 'ikai ko e valoki. 'Oku totonus ke hoko ma'u pē hotau ngaahi 'apí ko ha unga'anga ma'a 'etau fānaú—kae 'ikai ko ha 'ātakai 'o e fe'itangakí.

3. 'Oku 'ikai teitei totonus ke mavahe 'a e 'ofá he taimi 'oku tōnounou ai ha taha 'o e fānaú, kaungāme'a pe mēmipa 'o e fāmilí mei he me'a ne tau 'amanaki ki aí. 'Oku 'ikai ke

tau 'ilo'i e me'a na'e hoko ki he talavou koloa'iá hili 'ene fononga loto mamahí, ka 'oku ou tui na'e kei 'ofa haohaoa pē 'a Sisū 'iate ia, neongo kapau na'a ne fili 'a e hala faingofua angé. Mahalo pē 'amuiange 'i he mo'uí, 'i he taimi 'e ta'e'aonga ai 'ene koloá, te ne manatu'i mo ngāue tupu mei he a'usia fakaofo ko ia ne hoko 'i he sio kiate ia Hono 'Eikí, mo Ne 'ofa kiate ia pea mo fakaafe'i ia ke ha'u 'o muimui 'iate Iá.

4. Koe'uhí 'oku 'ofa 'iate kitautolu 'a e 'Eikí, 'oku lahi e me'a 'okú Ne 'amanaki meiate kitautolú.

Kapau 'oku tau loto-fakatōkilalo, te tau tali lelei e fakaafe 'a e 'Eikí ke fakatomala, feilaulau pea mo tokoní, ke hoko ko ha fakamo'oni 'o 'Ene 'ofa haohaoa 'iate kitautolú. He ko e fakaafe ke fakatomala, ko ha fakaafe foki ia ke ma'u e me'a'ofa fakaofo ko ia ko e fa'a fakamolemolé mo e nongá. Ko ia ai, "oua na'a ke ta'e-tokanga'i 'a e . . . tautea mei he 'Eikí, pe vaivai 'i He'ene valoki'i koé: he ko ia 'oku 'ofa ki ai 'a e 'Eikí 'okú ne tautea."⁵

Sii kāinga 'ofeina, ka 'i ai ha taimi 'okú ke ongo'i ai 'oku kole atu ke ke fai ha me'a faingata'a—ke tukuange ha tō'onga 'oku kovi pe ma'unimā, ke tuku e tulifua ki he ngaahi me'a 'o e māmaní, feilaulau'i ha me'a 'okú ke manako ai koe'uhí ko e Sāpaté pe fakamolemole'i ha taha ne faihala atu—fakakaukau ki he 'Eikí 'oku sio atu, pea 'ofā atu kiate koe, mo Ne fakaafe'i koe ke tukuange ia ka ke muimui 'iate Ia. Pea fakafeta'i kiate ia He'ene 'ofa lahi 'iate koé ke Ne fakaafe'i koe ke ke fai ha me'a 'oku lahi angé.

'Oku ou fakamo'oni ko Sisū Kalaisí hotau Fakamo'uí, pea 'oku ou 'amanaki fiefia atu ki he 'aho te Ne hili mai Hono umá kiate kitautolu peá ne siofi kitautolu pea 'ākilotoa kitautolu 'aki 'Ene 'ofāhaohaoá. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ma'ake 10:21.
2. Ma'ake 10:17–21; toe fakamamafa'i.
3. Vakai, 1 Nifai 8:37.
4. 1 Sione 4:18.
5. Hepelū 12:5–6.

Fai 'e 'Eletā Gary E. Stevenson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'E Tokoni'i Fēfē Koe 'e he Laumālie Mā'oni'oní?

Ko e Laumālie Mā'oni'oní 'oku fakatokanga, ko e Laumālie Mā'oni'oní 'oku fakafiemālie, pea ko e Laumālie Mā'oni'oní 'oku fakamo'oni.

Na'a ku afe mo hoku uaifi ko Lisā 'i ha 'api 'o ha ki'i fāmili fo'ou 'i homau feitu'u, 'i ha efiafi Mōnīte kīmu'u ni mai. Lolotonga 'ema 'i aí, ne fakaafe'i 'e he fāmili ke ma nofo ki he efiafi fakafāmili 'i 'apí, 'o na talamai kuo 'osi teuteu 'e he'ena ki'i tamasi'i ta'u hivá 'a e lēsoní. 'Io na'a ma nofo!

Hili e fua hivá, lotú, mo e pisi-ni 'a e fāmili, ne kamata leva 'e he ki'i tamasi'i ta'u hivá 'aki ha'ane lau ha fehu'i fakakaukau mei he'ene lēsoni na'e hiki tohinimá: 'E Tokoni'i fēfē Koe 'e he Laumālie Mā'oni'oní? Na'e kamata'i 'e he fehu'i ko 'ení ha fealea'aki mahu'inga he fāmili he na'e vahevahe 'e he taha kotoa ha fo'i fakakaukau mo ha 'ilo. Na'a ku mālie'ia he teuteu lēsoni 'emau faiakó mo 'ene fehu'i mātu'aki leleí ni, 'a ia na'a ne toutou ue'i au.

Talu mei ai, mo 'eku kei fehu'i kiate au, "E tokoni'i fēfē koe 'e he Laumālie Mā'oni'oní?"—ko ha fehu'i 'oku 'aonga mo'oni ki he fānau Palaimeli 'oku ta'u valu mo teuteu ke papitaisó, mo e fānau ne toki papitaiso pea ma'u 'a e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní. 'Oku toe 'aonga foki ki he lauiafe 'o e kau toki papi uluú.

'Oku ou fakaafe'i kitautolu takitaha, tautaufito ki he fānau Palaimeli, ke tau fakakaukau'i, "E tokoni'i fēfē koe 'e he Laumālie Mā'oni'oní?" I he kamata ke u fakakaukau loto ki he fehu'i ko 'ení, na'a ku fakakaukau leva ki ha a'usia mei he'eku kei si'i. Ko ha talanoa 'eni na'a ku fai kia 'Eletā Lōpeti D. Heili 'i ha taimi nounou pē mei hono ui au ki he Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá pea na'a ne fakakau ia 'i ha makasini 'a e Siasi 'o ne fakamatala ki he'eku mo'uú.¹ Mahalo 'oku 'i ai hamou ni'ihi kuo mou 'osi fanongo he talanoá ni, ka ko ha tokolahī mahalo kuo te'eki ai.

I hoku ta'u 11 nai, na'a ku 'alu mo 'eku tamaí 'o ma fononga lalo 'i ha 'aho 'afu 'o e fa'ahita'u māfaná, 'i he 'otu mo'unga ofi ki homau 'apí. Lolotonga e fononga hake 'a e Tangata'eikí 'i he halanga fakalilifá, na'a ku puna mei ha fu'u maka ki ha fu'u maka 'e taha, he tafa'aki 'o e halá. Na'a ku fakakaukau ke u kaka 'i ha fu'u maka, peá u kamata leva ke kaka taupiki ki 'olunga. 'I he'eku fai 'ení, na'a ku 'ohovale hono puke he'eku tangata'eikí hoku letá 'o fusí'i hifo au, mo pehē mai, "Oua te ke kaka ki he funga maká. Ta nofo pē he ki'i halá."

Hili ha miniti si'i mei ai, pea 'i he'ema sio hifo mei 'olunga he halá ki he funga maká, ne 'i ai ha fu'u ngata hahu kona ne tokoto 'o fakala'ala'ā, 'i he funga maka tonu pē na'a ku fakakaukau ke u kaka aí.

Na'a ku 'ilo 'i he'ema foki me'alele kimui ange ki 'apí, na'e tali e Tangata'eikí ke u 'eke ange pe na'a ne 'ilo fēfē na'e 'i ai 'a e ngatá?" Na'a ku 'eke ange leva, pea fakaiku 'eku fehu'i ke ma talanoa ai kau ki he Laumālie Mā'oni'oní mo e founiga 'e lava ai e Laumālie Mā'oni'oní 'o tokoni maí. Kuo te'eki ai ngalo 'iate au e me'a na'a ku ako 'i he 'aho ko iá.

'Oku mou lava 'o sio ki he founiga na'e tokoni'i ai au 'e he Laumālie Mā'oni'oní? 'Oku ou fakamālō ma'u ai pē 'i he fakafanongo 'eku tamaí ki he kihí'i le'o si'i 'o e Laumālie Mā'oni'oní, he na'a ne fakahaofi au.

Ko e Me'a 'Oku Tau 'Ilo Fekau'aki mo e Laumālie Mā'oni'oní

Kimu'a pea tau toe fakakaukau'i ange 'a e fehu'i "E tokoni'i fēfē koe 'e he Laumālie Mā'oni'oní?" tau fakamanatu ha ngaahi me'a kuo fakahā 'e he 'Eikí feku'aki mo e Laumālie Mā'oni'oní. 'Oku 'i ai ha ngaahi mo'oni ta'engata lahi te tau lava 'o vakai ki ai, ka 'i he 'aho ní, te u fakamamafa'i pē ha tolu.

'Uluakí, ko e Laumālie Mā'oni'oní ko e mēmipa hono tolu ia 'o e Tolu'i 'Otuá. 'Oku tau 'ilo e fo'i mo'oni ko 'ení 'i he 'uluaki tefito 'o e tuí: "'Oku mau tui ki he 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, pea ki Hono 'Alo, ko Sisū Kalaisí, pea ki he Laumālie Mā'oni'oní."²

Uá, ko e Laumālie Mā'oni'oní ko e laumālie pē, 'o hangē ko hono fakamatala'i 'i he folofola 'o onopōnī: "Oku ma'u 'e he Tamaí 'a e sino 'o e kakano mo e hui 'oku ongo'i ngofua tatau mo e sino 'o e tangatá; pehē foki mo e 'Aló; ka 'oku 'ikai ma'u 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'a e sino 'o e kakano mo e huí, ka ko e tokotaha Laumālie pē. Ka ne 'ikai ke pehē, 'e 'ikai ke lava 'e he Laumālie Mā'oni'oní ke nofo'ia 'a kitautolu."³ 'Oku 'uhinga 'eni 'oku ma'u 'e he Laumālie Mā'oni'oní ha laumālie pē, 'o 'ikai tatau mo e Tamaí mo Sisū Kalaisi he 'okú na ma'u ha sino mo'oni. 'Oku fakamahino'i 'e he fo'i mo'oni ko 'ení 'a e ngaahi hingoa kehe na'e foaki ki he Laumālie Mā'oni'oní mo tau maheni mo iá, kau ai e Laumālie Mā'oni'oní, Laumālie 'o e 'Otuá, Laumālie 'o e 'Eikí, Laumālie Mā'oni'oní 'o e Tala'ofá, mo e Fakafiemālié.⁴

Tolú, ko e me'afoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní 'oku ma'u ia 'i he hilifaki 'o e nimá. Ko e ouaú ni, 'i he hili 'o e papi-taisó, 'okú ne fakafe'unga'i kitautolu ki he feohi 'a e Laumālie Mā'oni'oní⁵ Ko e fakahoko 'o e ouaú ni, 'oku hilifaki 'e ha kau ma'u lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki mo'ui taau honau nimá ki he ulu 'o e tokotahá, ui ia 'aki hono hingoá, fakahā honau mafai lakanga fakataula'eiki,⁶ pea 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, fakama'u ia ko e mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, pea lea'aki e kupu'i lea mahu'inga ko e "Ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oní."

'E Tokoni'i Fefē Koe 'e he Laumālie Mā'oni'oní?

Ke kī'i fakamanatu si'i e ngaahi mo'oni mahu'inga fekau'aki mo e Laumālie Mā'oni'oní, tau foki ki he'etau 'uluaki fehu'i: 'E Tokoni'i fefē Koe 'e he Laumālie Mā'oni'oní?

Ko e Laumālie Mā'oni'oní 'Oku Fakatokanga

Hangē ko 'eku fakamatala'i 'e he a'u-sia 'i he'eku kei si'i, 'e lava e Laumālie Mā'oni'oní 'o tokoni 'aki ha'ane fakatokanga kei taimi atu 'o ha fakatu'utā-maki fakatu'asino mo fakalaumālie. Na'a ku toe ako hono mahu'inga e fatongia

fakatokanga 'o e Laumālie Mā'oni'oní 'i he'eku ngāue 'i he Kau Palesitenisī Faka'ēlia 'i Siapaní.

Lolotonga e taimi ko 'ení, na'á ku ngāue vāofi mo Palesiteni Liiti Tateoka, ko e palesiteni 'o e Misiona Siapani Senitaí. I ha founiga angamaheni pē 'i hono misioná, na'e palani ai 'e Palesiteni Tateoka ha fakataha mo e kau taki 'o e kau faifekaú 'i he konga fakatonga 'o hono misioná. I he toe ha ngaahi 'aho si'i ki he fakatahá, kuo ma'u 'e Palesiteni Tateoka ha ongo, ko ha ongo 'i hono lotó, ke fakaafe'i 'a e kau faifekau kotoa 'o e souni ko iá ki he fakataha takimu'á, kae 'ikai ko e kau taki 'eletā mo e sisitā toko si'i angamaheni.

I he'ene fanonganongo 'ene tau-mu'á, ne fakamanatu ange 'e ha n'i'hi ko e fakataha ko 'ení na'e 'ikai fakatamu'a ia ki he kotoa 'o e kau faifekaú ka ko e kau taki fakafaifekaú pē. Ka na'á ne tuku ki tafa'aki e me'a angamaheni kae muimui ki he ue'i na'á ne ma'u, 'o ne fakaafe'i e kau faifekau kotoa ne ngāue 'i he ngaahi kolo he matāfangá,

kau ai 'a e kolo ko Fukusimá, ke nau omi ki he fakatahá. I he 'aho ko iá, ko e 'aho 11 'o Mā'asi 2011, ne fakataha atu e kau faifekaú ki he fakataha fakafaifekau fakalükufuá ni, 'i he kolo 'i lotofonua ko Koiamá.

Lolotonga e fakatahá, kuo hoko ha mofuike na'e 9.0 hono mālohí pea hake mo ha peau kula 'i he tafa'aki 'o Siapani 'oku tu'u ai 'a e Misiona Siapani Senitaí. Ko e fakamamahí, he ko e lahi 'o e ngaahi kolo matāfangá—kau ai mo ia na'e tānaki mai mei ai 'a e kau faifekaú—na'e haveki pea mole ai ha mo'ui 'a ha tokolahí. Pea tofanga 'a e kolo ko Fukusimá 'i ha palopalema faka'ātomi kimui ange.

Neongo na'e maumau'i 'e he mofuké 'a e falelotu ne fakataha ai 'a e kau faifekaú he 'aho ko iá, ka 'i he muimui ki he ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní, na'e malu kotoa 'a Palesiteni mo Sisitā Tateoka mo e kau faifekaú kotoa. Na'a nau mama'o mei he faingata'á pea lau maile mei he maumau 'a e peau kulá mo e ha'aha'a 'o e 'ātomí.

‘I ho’o talangofua ki he ue’i mei he Laumālie Mā’oni’oni—ki he ngaahi ongo ‘oku fa’ā le’o si’i mo vanavanaikí —e lava ‘o ‘ave koe, ta’e te ke ‘ilo ki ai, mei he fakatu’utāmaki fakalaumālie mo fakatu’asino.

Kāinga, ‘e tokoni atu ‘a e Laumālie Mā’oni’oni ‘i ha’ane fakatokanga atu, hangē ko ia na’á Ne fai ki he’eku tamaí mo Palesiteni Tateoká.

Ko e Laumālie Mā’oni’oni ‘Oku Fakafiemalié

Ke hoko atu ‘a hono tali ‘o e fehu’i “E tokoni’i fēfē koe ‘e he Laumālie Mā’oni’oni?” tau vakai’i he taimí ni ‘a Hono fatongia ko e Fakafiemalié. ‘Oku fakatupu ‘e he ngaahi me’ā ta’e’amanekina ‘i he’etau mo’uī, ‘a e mamahí, felāngākí, mo e loto ta’efiemalié. Ka ‘i he lotolotonga ‘o e ngaahi faingata’ā ko ‘ení, ‘oku tokoni’i kitautolu ‘e he Laumālie Mā’oni’oni ‘i ha taha ‘o Hono ngaahi fatongia mahu’ingá—ko e Fakafiemalié, ko e taha ia Hono ngaahi hingoá. ‘Oku fakamatala’i ‘e he ngaahi lea fakanonga mo fakamahino ko ‘eni meia Sisū Kalaisí, ‘a e fatongia toputapú ni: “Pea te u kole ki he Tamaí, pea te ne foaki kiate kimoutlu ha Fakafiemalié ‘e taha, koe’uhí ke nofo ia mo kimoutolu ‘o ta’engata.”⁷

Te u vahevahe atu ha fakamatala mo’oni ke toe fakamahino’i ange ‘eni, ko ha fāmili mo ha ngaahi foha ‘e toko nima ne nau hiki mei Losi ‘Eniselesi, Kalefōnia, USA, ki ha kī’i kolo sī’isi’i ‘i he ngaahi ta’u lahi kuo hilí. Ne kamata ke sipoti e ongo foha lalahí ‘i he ako mā’olungá mo na feohi mo e ngaahi kaungāme’á, kau takí, mo e kau faiako sipotí—ko e tokolahí ‘o kinautolu ko e kau mēmipa tui faivelenga ‘o e Siasí. Na’e tokoni e feohi ko ‘ení ke papitaiso ai ‘a Fenanitō ko e lahi tahá, mo hono tehina sī’i hifó.

Na’e hiki kimui ange ‘a Fenanitō mei honau ‘apí, ‘o hoko atu pē ‘ene akó mo va’inga he ‘akapulu fakakolisí. Na’e mali ‘i he temipalé mo hono ‘ofa’āngā mei he ako mā’olungá, ko Peili. ‘I he ‘osi ko ia e ako ‘a Fenanitō mo Peilií, ne na nofo vēkeveke ko e teuaki e fā’ele’i ‘ena ‘uluaki pēpee—ko ha kī’i ta’ahine. Ka ‘i he lotolotonga e ngāue

honau fāmilí he tokoni ke fetukutuku mai ‘a Fenanitō mo Peili ki ‘apí, ne kau atu ‘a Peili mo hono tokouá ‘i ha fakatu’utāmaki lahi, ne kau ai ha ngaahi me’alele kehe. Ne mole ‘a e mo’uī ‘a Peili mo hono ‘ofefine te’eki fā’ele’i.

Ka neongo e taulōfu’u e mamahi ‘a Fenanitoó, pea pehē ki he mātu’ā ‘a Peili mo ‘enau fānaú, na’e pehē pē mo e lahi ‘o e nonga mo e fakafiemalié na’e iate kinautolu he taimi pē ko iā. Na’e fakamāloha mo’oni ‘a Fenanitō ‘e he Laumālie Mā’oni’oni ‘i Hono fatongia ko e Fakafiemalié, ‘i he faingata’ā ia ta’emafakamatala’i ko ‘ení. Na’e ‘oange ‘e he Laumālie Mā’oni’oni ha nonga tu’uloa ‘o iku ai ‘a Fenanitō ki he loto fa’ā-fakamolemolé mo e ‘ofa ki he taha kotoa ne kau ‘i he fakatu’utāmaki fakamamahí.

Ne telefoni e ongomātu’ā ‘a Peili ki hono tuonga’ane ne lolotonga ngāue fakafaifekaú, he taimi ‘o e fakatu’utāmaki. Na’á ne fakamatala’i ‘i ha tohi ‘ene ongo ‘i he taimi na’e fanongo ai ki he ongoongo faingata’ā ‘o kau ki hono tuo’efine ‘ofeiná: “Na’e fakaofo ke ongona homou ngaahi le’o mātu’aki nongá ‘i he lotolotonga ‘o e mamahi lahi. Na’e ‘ikai ke u ‘ilo pe ko e hā ha’aku lea. . . . Ko e me’ā pē na’á ku fakakaukau ki aí he’ikai ke ‘i ai hoku tuofefiné ‘i he taimi te u foki ai ki ‘apí. . . . Na’e fakafiemalié’i au ‘e ho’omou ngaahi fakamo’oni mālohi ki he Fakamo’uī mo ‘Ene palaní. Ko e laumālie fakafiefia tatau pē na’á

ne fakafonu hoku lotó ‘o u mei tangi, ‘i he’eku ako mo faiakó. Ka na’e fakafiemalié’i au mo fakamanatu mai ‘a e ngaahi me’ā ‘oku ou ‘iló.”⁸

‘E tokoni atu ‘a e Laumālie Mā’oni’oni ke fakanonga koe, hangē ko ia na’á Ne fai ma’a Fenanitō mo e Fāmili ‘o Peili.

Ko e Laumālie Mā’oni’oni ‘Oku Fakamo’oni

‘Oku fakamo’oni foki ‘a e Laumālie Mā’oni’oni mo ne fakamo’oni’i ‘a e Tamaí mo e ‘Aló pea mo e mo’oni kotoa pē.’ Na’e pehē ‘e he ‘Eikí, ‘i He’ene folofola ki He’ene kau akó: “Ka ‘o ka ha’u ‘a e Fakafiemalié, ‘a ia te u fekau kiate kimoutolu, mei he Tamaí, . . . te ne fakamo’oni’i au.”¹⁰

Koe’uhí ke fakamatala’i e fatongia mahu’inga ‘o e Laumālie Mā’oni’oni ko e fakamo’oni, te u hoko atu e talanoa kia Fenanitō mo e Peilií. Kapau te mou manatu’i, na’á ku pehē na’e ‘osi papitaiso ‘a Fenanitō mo hono tokouá, ka ne te’eki papitaiso ‘ene ongomātu’ā mo hono ngaahi tehiná. Pea, neongo ‘ena ma’u ha ngaahi fakaafe lahi ke talanoa mo e kau faifekaú ‘i ha ngaahi ta’u lahi, ka na’e fakafisinga ma’u pē ia ‘e he fāmilí.

‘I he mate fakamamahi ‘a Peili mo ‘ena pēpe ne te’eki fā’ele’i, ne ‘ikai toe mapukepuke e mamahi ‘a e fāmili Fenanitoó. Na’e ‘ikai ke nau ma’u ha fakafiemalié pe nonga, ‘o ‘ikai tatau mo Fenanitō pea mo e fāmili ‘o Peili. Na’e ‘ikai lava ‘o mahino kiate kinautolu ‘a e

lava 'e he'ena tamasi'i fakataha mo e fāmili Peili, 'o mafuesia 'enau kavenga mafasiá.

Na'e faifai pea nau pehē ko e me'a na'e ma'u he'ena tamasi'i ka na'e 'ikai ke na ma'u, ko e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi kuo toe fakafoki maí, pea 'oku pau ko 'ene ma'u'anga nonga 'eni mo e fiemālié. Hili 'ena 'ilo 'ení, na'a na fakaafe'i leva e ongo faifekaú ke ako'i hona fāmili'o kau ki he ongoongolelei. Ko hono olá, na'a na ma'u 'ena fakamo'oní mo 'ilo'i mo'oní e palani lahi 'o e fiefiá, 'o ne 'omi kiate kinaua 'a e nonga mo e fiemālie fakanonga na'a na fiu kumiá.

Hili ha māhina 'e ua mei he mate 'a Peili mo hona mokopuna fefine te'eki fa'ele'i, kuo papitaiso e ongomātu'a 'a Fenanitoó mo e ongo tamaiki tangata iiki 'e ua pea hilifikinima 'o ma'u 'a e me'aoaki 'o e Laumālie Mā'oní'oní. 'Oku 'amanaki atu e tokoua si'i taha 'o Fenanitoó, ki hono papitaiso 'i ha hoko hono ta'u valtú. 'Oku nau takitaha fakamo'oní na'e fakamo'oní'i 'e he Laumālié, 'a e Laumālie Mā'oní'oní ki he mo'oní 'o e ongoongolelei, 'o tupu ai ha'anau loto-holi ke papitaiso mo ma'u e me'aoaki 'o e Laumālie Mā'oní'oní.

Kāinga, 'e tokoni atu 'a e Laumālie Mā'oní'oní ke ne fakamo'oní'i atu,

hangē ko ia na'a Ne fai ki he fāmili 'o Fenanitoó.

Fakamā'opo'opó

Tau fakamā'opo'opó leva he taimí ni. Kuo tau 'ilo'i ha fo'i mo'oní 'e tolune fakahaa'i, 'a ia 'okú ne 'omi ke tau 'ilo ki he Laumālie Mā'oní'oní. Ko kinautolu 'eni, ko e Laumālie Mā'oní'oní ko e mēmipa ia hono tolū 'o e Tolu'i 'Otuá, ko e Laumālie Mā'oní'oní ko e laumālie pē, pea ko e me'aoaki 'o e Laumālie Mā'oní'oní 'oku ma'u ia 'i he hilifaki 'o e nimá. Ne tau 'ilo'i foki ha tali 'e tolū ki he fehu'i "E tokoni'i fēfē koe 'e he Laumālie Mā'oní'oní" Ko e Laumālie Mā'oní'oní 'oku fakatokanga, ko e Laumālie Mā'oní'oní 'oku fakafiemālie, pea ko e Laumālie Mā'oní'oní 'oku fakamo'oní.

Mo'ui Taau ke Tauhi 'a e Me'aoaki

Ko kimoutolu ko ia 'oku teuteu ke papitaiso mo hilifikinima pe ko kinautolu na'e toki papitaiso pe papitaiso fuoloá, 'oku mahu'inga ki he'etau malu fakatu'asino mo fakalaumālié, ke tauhi 'a e me'aoaki 'o e Laumālie Mā'oní'oní. 'Oku tau kamata ke fai ia 'i he'etau feinga ke tauhi 'a e ngaahi fekaú, fai 'o e ngaahi lotu fakafo'ituituú mo fakafāmili,

lau 'o e folofolá, mo e feinga ke 'i ai ha vā fe'ofa'aki mo fefakamolemole-'aki 'o e fāmili pea mo e nī'ihi 'oku tau 'ofa aí. 'Oku totonu ke tau tauhi 'etau ngaahi fakakaukaú, tō'ongá, mo e leá ke ma'a. 'Oku totonu ke tau hū ki he'etau Tamai Hēvaní 'i hotau 'apí, 'i he lotu, pea 'i ha potu pē 'e lava ai, 'i he temipale mā'oní'oní. Nofo ofi ma'u pē ki he Laumālié, pea 'e ofi atu 'a e Laumālié kiate koe.

Fakamo'oní

Te u faka'osi he taimí ni 'aki ha fakaafe pea mo 'eku fakamo'oní paú. 'Oku ou fakafe'i kimoutolu ke mou mo'ui kakato 'aki 'a e ngaahi lea 'oku fa'a hiva'i 'e he'etau fānau Palaimelí, ko ha fakalea 'oku ou tui pau 'oku nau 'ilo'i. "[Fanongo, fanongo. 'E fanafana 'a e Laumālié Mā'oní'oní. Fanongo, fanongo ki he kihī'i le'o si'i.]¹¹

S'ioku kāinga 'ofeina, 'a e motu'a mo e talavou, 'oku ou fakamo'oní atu ki he mo'ui nāunau'ia 'a ha kakai fakalangi 'a ia ko e Tolu'i 'Otuá: 'Otua ko e Tamaí, Sisū Kalaisi, pea mo e Laumālié Mā'oní'oní. 'Oku ou fakamo'oní atu ko e taha e ngaahi faingamālie 'oku tau fiebia ai he hoko ko e Kāingalotu he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ke mo'ui 'i he kakato 'o e ngaahi kuongá, ko e me'aoaki 'o e Laumālié Mā'oní'oní. 'Oku ou 'ilo'i 'e lava pea 'e tokoni atu 'a e Laumālié Mā'oní'oní. 'Oku ou tānaki atu foki 'eku fakamo'oní makehe kia Sisū Kalaisi pea mo Hono fatongia ko hotau Fakamo'ui mo e Huhu'í, pea mo e 'Otua ko 'etau Tamai Hēvaní 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Robert D. Hales, "Elder Gary E. Stevenson: Ko Ha Loto Mahino," *Liahona*, June 2016, 14.
2. Vakai, Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:1.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:22.
4. Vakai Mōsaia 18:13; 'Alamā 5:46; 9:21; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:3.
5. Vakai 1 Nifai 13:37; 2 Nifai 31:12; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:46.
6. Vakai Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:33.
7. Sione 14:16.
8. Fetohi'aki fakatāutaha, Tisema 18, 2016.
9. Vakai, Hepelū 10:15; 2 Nifai 31:18; Sēkope 4:13.
10. Sione 15:26.
11. "Ko e Laumālié Mā'oní'oní," *Tohi Hiva 'a e Fānau*, 56.

Fai 'e 'Eletā C. Scott Grow
'O e Kau Fitungofulú

Pea Ko 'Eni 'a e Mo'ui Ta'engatá

'Oku 'afio'i koe 'e he 'Otuá pea 'okú Ne fakaafe'i koe ke ke 'ilo'i la.

Oku ou lea kiate kimoutolu, ko e to'u tangata kei tupu haké—ko kimoutolu to'u tupú mo e kakai lalahi kei talavoú, tāutaha pe 'osi mali—'a e kau taki 'o e Siasí ni 'i he kaha'ú. Neongo e hulutu'a e fai-angahalá, longoa'á, ilifiá mo e puputu'u 'i he māmaní he 'aho ní, ka 'oku ou lea mahino kiate kimoutolu 'o fekau'aki mo e faka'e'i'eiki pea mo e tāpuaki 'o e 'ilo ki he 'Otuá.

Na'e ako'i 'e Sisú Kalaisi ha ngaahi mo'oni lahi 'okú ne fakamatala'i 'a e palani 'o e fiefia 'a e Tamai Hēvaní pea mo ho tu'unga 'i aí. Te u fakatefito 'i ha ongo fo'i mo'oni 'e tokoni ke mahino pe *ko hai koe* 'i ho'o hoko ko e fānau 'a e 'Otuá mo 'ilo'i ho'o *taumu'a* 'i he mo'u.

Uluakí: "He na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmaní, na'á ne foaki hono 'Alo pē taha na'e fakatupú, koe'uhí ko ia kotoa pē 'e tui kiate iá ke 'oua na'a 'auha, kae ma'u 'a e mo'ui ta'engatá."¹

Uá: "Pea ko 'eni 'a e mo'ui ta'engatá, ko 'enau 'ilo koe ko e 'Otuá mo'oni pē tahá, mo Sisú Kalaisi, 'a ia na'a ke fekaú."²

Kātaki 'o manatu'i e ngaahi mo'oni ko 'ení—'oku nau ako'i mai e *uhingá*—'i he'eku feinga ke fakamatala'i e *founga* te tau lava kotoa 'o 'ilo'i ai e 'Otuá.

"Vakai, 'okú ke 'ilo na'a ke fehu'i kiate au pea na'a ku fakamaama ho 'atamaí. . . .

"Io, 'oku ou tala kiate koe, koe'uhí ke ke 'ilo'i 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha kehe ka ko e 'Otuá pē 'okú ne 'afio'i ho'o ngaahi fakakaukaú mo e ngaahi holi 'a ho lotó. . . .

". . . Kapau 'okú ke holi ki ha toe fakamo'oni kehe, keke fakakaukau 'i ho 'atamaí ki he pō 'a ia na'a ke tangi ai kiate au 'i ho lotó. . . .

"Ikai na'a ku lea'aki 'a e fiemālié ki ho 'atamaí . . . ? Ko e hā mo ha toe fakamo'oni lahi hake te ke lava 'o ma'u 'i ha fakamo'oni mei he 'Otuá"³

'I he taimi 'okú *ke* lotu ai 'i he tuí, te ke ongo'i leva 'a e 'ofa 'a e 'Otuá 'i he lea atu 'a Hono Laumālié ki *ho* lotó. Neongo 'etau ongo'i tuēnoa pe ta'epau'ia he taimi 'e nī'ihi, ka 'oku 'ikai ke ke tuēnoa 'i he māmaní ko 'ení. 'Oku 'afio'i fakatāutaha *koe*, 'e he 'Otuá. 'I ho'omou lotú, te mou 'ilo'i *Ia*.

'Ilo'i la 'i he Ako Folofolá

'Oku 'ikai ngata pē he'etau 'ilo 'o *fekau'aki* mo e Fakamo'u'i 'i he ako folofolá, ka 'oku tau 'ilo'i lelei ai *Ia*.

'I Epeleli 'o e 1985, ne lea 'a 'Eletā Pulusi R. Makonigiki 'i he konifele-nisi lahi—'aho 'e 13 kimu'a peá ne mālōloó. Na'á ne faka'osi 'aki 'ene fakamo'oni:

"Ko e taha au 'o 'Ene kau fakamo'o-ní, pea 'e 'i ai e 'aho te u ala ai ki he ngaahi mata'i fa'o 'i Hono ongo to'u-kupú mo Hono ongo to'ukupu kelekelé

pea 'e fakaviviku Hono ongo to'ukupu kelekelé 'aki hoku lo'imatá.

Ka he 'ikai ke u toe *'ilo* lelei ange he taimi ko iá 'i he me'a 'oku ou *'ilo'i* he taimi ní, ko e 'Alo Ia 'o e 'Otuā Māfi-mafí, ko Ia 'a hotau Fakamo'uí mo e Huhu'í, pea 'oku tupu pea hoko mai 'a e fakamo'uí 'i Hono ta'ata'a fakaleleí 'o 'ikai 'i ha toe founiga kehe".⁴

Kuo te'eki ai ngalo 'iate kimautolu e ongo ne mau ma'u, he'ema fanongo ki he lea 'a 'Eletā Makongikí he 'aho ko iá. 'I he kamata 'ene leá, na'á ne fakahā mai 'a e *'uhinga* ne mālohi fau ai 'ene fakamo'oní. Na'á ne pehē:

Te u ngāue 'aki pē 'eku ngaahi lea 'a'aku 'i he'eku fakamatala ki he ngaahi me'a fakaofó ni, neongo te mou pehē ko ha ngaahi lea ia mei he folofolá. . . .

"Ko e mo'oni ne 'uluaki lea 'aki ia 'e ha ni'ihi kehe, ka ko ha ngaahi lea ia *'a'aku he taimi ni*, he kuo fakamo'oní 'i 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'o e 'Otuā kiate au 'oku mo'oni ia, pea 'i he taimi ní 'oku hangē ne 'uluaki fakahā pē ia 'e he 'Eikí kiate au. Ko ia ai na'á ku *fanongo* ki hono le'ó pea *'ilo'i* 'ene folofolá."⁵

I ho'o ako mo fakalaulauloto ki he folofolá, te ke ongo'i foki e le'o 'o e 'Otuá, *'ilo'i* 'Ene folofolá mo *'ilo'i* tonu Ia. 'E fakahā fakatāutaha atu 'e he 'Otuá 'Ene ngaahi mo'oni ta'engatá kiate koe. 'E hoko 'a e ngaahi tokāteline mo e tefito'i mo'oni ko 'ení ko ha konga ho'o mo'uí, pea 'e malama ia mei ho laumālié.

Tānaki atu ki he ako fakatāutahá, 'oku mahu'inga 'a e ako folofola fakafāmilí.

Ne ma loto 'i homa 'apí ke ako mo *'ilo'i* 'e he'ema fānaú e le'o 'o e Laumālié. 'Okú ma tui na'e hoko ia 'i hono ako faka'aho homau fāmilí e Tohi 'a Molomoná. 'Oku fakamālohia 'etau fakamo'oní, 'i he'etau talanoa ki he ngaahi mo'oni ta'engatá.

'Oku hoko e ako folofolá ko e founiga ia 'oku ako'i fakatāutaha ai kitautolu 'e he Laumālié. I ho'omou ako faka'aho e folofolá, mo fakatāutaha mo fakafāmilí, te *mou* ako ai ke *'ilo'i* e le'o 'o e Laumālié mo *'ilo* ki he 'Otuá.

'Ilo'i la 'i Hono Fai Hono Finangalo

Makehe mei he'etau lotu mo ako e folofolá, 'oku fie ma'u foki ke tau fai e finangalo 'o e 'Otuá.

Ko e Fakamo'uí 'a hotau fa'ifa'itaki-'anga haohaoá. Na'á Ne folofola, "Na'e 'ikai ke u 'alu hifo mei he langí ke fai hoku loto 'o'okú, ka ko e finangalo 'o ia na'á ne fekau'i aú."⁶

'I he hā ko ia 'a e Fakamo'uí kuo toetu'u ki he kau Nifaí, na'á Ne folofola, "Vakai, ko au ko e maama mo e mo'ui 'a e māmaní; pea kuó u inu mei he ipu kona ko ia na'e tuku 'e he Tamaí kiate aú, pea kuó u faka-ongoongolelei'i 'a e Tamaí 'i he'eku to'o kiate au 'a e ngaahi angahala 'a e māmaní, 'a ia kuó u fai ai 'a e me'a kotoa pē kuo *finangalo* 'a e Tamaí ke u fai talu mei he kamata'angá."⁷

'Okú ta fai e finangalo 'o e Tamaí 'i he'etau faka'apa'apa'i 'etau ngaahi

fuakavá, tauhi e ngaahi fekaú mo tokoni ki he 'Otuá mo hotau kāingá.

'Oku tatau pē 'eku ongomātu'a mo e ongomātu'a hoku uaifi ko Lonitaá —mahalo ko ha kakai tatau pē mo ho'omou mātu'á. Ka ko e me'a 'e taha 'oku ou 'ofa ai he'ema ongomātu'a, ko 'enau fakatapui 'enau mo'uí ke tauhi ki he 'Otuá, pea ne nau ako'i kimaua ke ma fai e me'a tatau pē.

'I he hili ha ta'u 'e ua mei he mali e ongomātu'a 'a Lonitaá, na'e ui 'ene tamai ta'u 23 'i ha ngaahi ta'u, ke ngāue fakafaifekau taimi kakato. Na'á ne tuku hono uaifi kei si'i mo hona 'ofefine ta'u 2 kae 'alu. Na'e ui leva hono uaifi ke na ngāue fakataha mo ia he māhina 'e fitu faka'osi 'o 'ene

ngāuē—kae tokanga'i hona 'ofefiné 'e hona kāinga.

Hili mei ai ha ngaahi ta'u sii, 'i he a'u 'o toko fā 'ena fānaú, ne nau hiki ai 'i Misoula, Monitana, ke lava 'ene tamaí 'o ako 'i he 'univēsití. Ka ne nau 'i ai pē 'i ha ngaahi māhina sii, kuo ui leva 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo mo 'Eletā Ma'ake E. Pitasoni, 'eku tamai he fonó ke hoko ko e fuofua palesiteni 'o e siteiki Misoula fo'ou ne toki fokotu'u. Na'a ne ta'u 34 pē ia. Na'e tuku leva e ako 'univēsití ka ne feinga ke fai e finangalo 'o e 'Eikí—kae 'ikai ko hono lotó.

Kuo ngāue 'eku ongomātu'a 'i he temipalé 'o laka hake he ta'u 'e 30—ko ha tokotaha faisila 'a 'eku Tangata'eikí, pea na'e ngāue ouau 'a 'eku Fine'eikí. Ne na ngāue fakafafelekau taimi kakato fakataha tu'o nima—'i Livasaiti, Kalefōnia; 'Iulanipatā, Mongikōlia; Nailopi, Kēnia; Temipale Monitulei Mekisikou. Ne na ngāue mālohi 'i Mekisikou ke ako ha lea fakafonua fo'ou, pea na'e 'ikai fainogofua ke fai ia 'i he ta'u 80. Ka na'a na feinga ke fai e finangalo 'o e 'Eikí, kae 'ikai ke na tulifua ki he'ena ngaahi holi pe 'anaua 'i he mo'uí.

Kiate kinautolu mo e kotoa 'o e kāingalotu mateaki kotoa pē 'oku ngāue he funga 'o e māmaní, 'oku ou fakaongo atu e folofola 'a e 'Eikí ki he palōfita ko Niifaí, ko e foha 'o Hilamani: "Okú ke monū'ia koe . . . , koe'uhí ko e ngaahi me'a kuó ke fai; . . . kuo 'ikai te ke kalofaki ho'o mo'ui 'a'aú, ka kuó ke feinga pe ke fai hoku lotó, pea tauhi 'eku ngaahi fekaú."⁸

'I he'etau feinga ke fai e finangalo 'o e 'Otuá 'o tauhi faivelenga kiate Ia mo hotau kāingá, 'oku tau ongo'i ai 'Ene hōifua maí pea tau 'ilo'i ai Ia.

'Ilo'i la pea Hoko 'o Hangē ko lá

'Oku fakahā mai 'e he Fakamo'uí ko e founga lelei taha ke 'ilo ai e 'Otuá, ko e hoko 'o hangē ko Iá. Na'a ne akonaki: "Ko ia, ko e hā 'a e anga 'oku taau mo kimoutolú? Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ke mou hangē pe ko aú."⁹

'Oku mahu'inga e mo'ui tāú, ki he hoko 'o hangē ko Iá. Na'a Ne fekau mai, "Fakamā'oni'oni'i 'a kimoutolu;

'io, fakama'a homou lotó pea fufulu mo homou nimá . . . ke u lava 'o ngaohi 'a kimoutolu ke mou ma'a."¹⁰ 'I he kamata 'etau fononga he hala ke hoko ai 'o hangē ko Iá, 'oku tau fakatomala pea ma'u 'Ene fakamolemolé pea mo Ne fakama'a hotau laumālié.

Na'e 'omi 'e he 'Eikí e tala'ofa ko 'ení ke tokoni mai 'i he'etau fakalakalaka ke a'u ki he Tamaí: "Ko e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí: 'E hoko 'o pehē ko e tangata kotoa pē 'e li'aki 'ene ngaahi angahalá pea ha'u kiate au, 'o ui ki hoku hingoá, pea talangofua ki hoku le'ó, mo tauhi 'eku ngaahi fekaú, te ne mamata ki hoku matá pea 'ilo'i 'oku ou 'i ai."¹¹

'Oku fakafou 'i he'etau tui ki He'ene feilaulau fakaleleí, 'a hono fakama'a mo fakamo'uí kitautolu 'e he Fakamo'uí, pea lava ke tau 'ilo'i Ia 'aki hono tokoni'i kitautolu ke tau hoko 'o hangē ko Iá. Na'e akonaki 'a Molomona 'o pehē, "Lotu ki he Tamaí 'aki 'a e ivi kotoa 'o e lotó . . . ke mou hoko ko e ngaahi foha [mo e 'ofefine] 'o e 'Otuá; koe'uhí ka hoko 'a e taimi te ne hā mai aí te tau tatau mo Ia."¹² 'I he'etau feinga ke hangē ko e 'Otuá, te Ne lava 'o liliu kitautolu, 'o lahi ange ia he me'a te tau lavá.

'Ilo'i la 'aki Ho'o Muimui ki he Kau Faifikahinohinó

Kuo tuku mai 'e he 'Otuá ha kau fa'ifa'itaki'anga mo ha kau faifikahinohinó, ke tokoni ki he'etau feingá. 'Oku ou fie vahevahé atu 'eku ongo'i ki ha taha pehē kiate au, ko 'Eletā Niila A.

Mekisuele. Na'a ne feinga ma'u pē ke fakavaivai hono lotó ki he finangalo 'o e Tamaí, 'i he'ene feinga ke hoko 'o hangē ko e 'Otuá.

'I he ta'u 'e 20 tupu kuohilí, na'a ne vahevahé mai e ongo na'a ne toki ma'u hili pē hono 'ilo 'ene puke he kanisaá. Na'a ne talamai, "Oku ou fie kau he timí, 'i he tafa'aki ko 'ení [o e veilí] pe tafa'aki 'e tahá. 'Oku 'ikai ke u fie tangutu pē he tapa'i lainé. 'Oku ou fie kau he va'ingá."¹³

'I he ngaahi uike sii ne hokó, na'a ne momou ke kole ki he 'Otuá ke fakamo'uí ia; na'a ne loto pē ke fai e finangalo 'o e 'Otuá. Na'e pehē 'e hono uaifi ko Kōliní, ko e fuofua tangi 'a Sisū he Ngoue ko Ketisemaní, ko e "Kapau 'e fa'a fai pea 'ave 'a e ipú ni meiate au." Peá Ne toki folofola leva, "Kae 'oua na'a fa'iteliha pē au ka ko koe pē."¹⁴ Na'a ne poupou'i 'a 'Eletā Mekisuele ke muimui ki he sīpinga 'a e Fakamo'uí, ke kole ha tokoni pea toki fakavaivai'i hono lotó ki he finangalo 'o e 'Otuá, pea na'a ne fai ia.¹⁵

Hili ha'ane faingata'a'ia lahi 'i he ngaahi faito'o kehekehe 'i ha meimeia ta'u 'e taha, na'a ne toe foki kakato mai 'o "kau 'i he va'ingá." Na'a ne ngāue 'i ha toe ta'u 'e fitu.

Ne u kau fakataha mo ia 'i ha ngaahi fatongia he ngaahi ta'u ko iá. Ne u ongo'i 'ene angaleleí, manava'ofá, mo e 'ofá. Ne u mātā tonu hono sivi'i fakalaumālie ia 'o fakafou 'i he hokohoko atu 'ene faingata'a'ia mo e ngāue ta'etukua ke hoko 'o hangē ko e Fakamo'uí.

Na'e pehē 'e he fa'ifa'itaki'anga *lelei taha* mo e faiakó 'oku 'atā kiate kitautolu kotoá, 'a hotau 'Eiki mo e Fakamo'uí, Ko Sisū Kalaisí. "Ko au ko e halá, mo e mo'oní, pea mo e mo'uí: 'oku 'ikai ha'u ha tangata 'e taha ki he Tamaí, kae 'iate au."¹⁶ "Ha'u 'o Muimui 'Iate au."¹⁷

'E hoku kāinga kei talavou, ko e 'ilo'i o e 'Otuá, ko ha ngāue ia 'oku fai 'i he kotoa 'o e mo'uí. "Pea ko 'eni 'a e mo'ui ta'engatá, ko *femauj* 'ilo koe ko e 'Otuá mo'oni pē taha, mo Sisū Kalaisí, 'a ia [na'e] fekau [mai 'e he Tamaí]."¹⁸

"He 'ikai koā ke tau fai atu 'i ha ngāue mahu'inga pehē? . . . Ke mou loto-to'a, [e hoku kaungāme'a kei talavou]; pea fai atu, fai atu ki he ikuna!"¹⁹

'Oku 'afio'i *koe* 'e he 'Otuá pea 'okú Ne fakaafe'i *koe* ke ke 'ilo'i *Ia*. Lotu ki he Tamaí, aka e folofolá, feinga ke fai e finangalo 'o e 'Otuá, feinga ke hoko 'o hangē ko e Fakamo'uí pea muimui ki he kau faifakahinohino angamā'omi'oní. I ho'omou fai iá, te *mou* hanga ai 'o 'ilo'i e 'Otuá mo Sisū Kalaisí, pea te mou ma'u e mo'ui ta'engatá. Ko 'eku fakaafe 'eni kiate kimoutolú, 'i he'eku hoko ko ha fakamo'oni kuo fakanofo Ma'a-nauá. 'Okú Na mo'ui. 'Okú Na 'ofeina kimoutolu. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Sione 3:16.
2. Sione 17:3.
3. Tokāteline mo e Ngahi Fuakava 6:15–16, 22–23.
4. Bruce R. McConkie, "The Purifying Power of Gethsemane," *Ensign*, Mē 1985, 11; toe fakamamafa'i.
5. Bruce R. McConkie, "The Purifying Power of Gethsemane," 9; toe fakamamata'i.
6. Sione 6:38.
7. 3 Nifai 11:11; toe fakamamafa'i.
8. Hilamani 10:4.
9. 3 Nifai 27:27.
10. Tokāteline mo e Ngahi Fuakava 88:74.
11. Tokāteline mo e Ngahi Fuakava 93:1; toe fakamamafa'i.
12. Molonai 7:48; toe fakamamafa'i.
13. Vakai ki he fakamatala tatau 'i he Bruce C. Hafen, *A Disciple's Life: The Biography of Neal A. Maxwell* (2002), 19.
14. Mātiu 26:39; toe fakamamafa'i.
15. Vakai Bruce C. Hafen, *A Disciple's Life*, 15.
16. Sione 14:6.
17. Mātiu 19:21.
18. Sione 17:3; toe fakamamafa'i.
19. Tokāteline mo e Ngahi Fuakava 128:22.

Fai 'e 'Eletā Benjamín De Hoyos
'O e Kau Fitungofulú

Ke Hoko 'Etau Māmá ko ha Fuka ki he Ngaahi Pule'angá

'Oku 'omi 'e he ongoongolelei 'a e Fakamo'uí pea mo Hono Siasi kuo toe fakafoki mai, ha ngaahi faingamālie ke hoko ai 'etau māmá ko ha konga 'o e fuka mā'ongo'onga ki he ngaahi pule'angá.

he ngaahi ta'u lahi kuohilí, lolo-tonga 'eku kei faiako seminelí, ne u fanongo ai ki hano fai 'e ha taha hoku kaungā-ngāue 'a e fehu'i ko 'ení ki he'ene kau akó: Kapau na'á ke mo'ui he kuonga 'o e Fakamo'uí, ko e hā 'okú ke pehē ai na'á ke mei muimui ai 'iate Ia ko e taha 'o 'Ene kau ākongá? Ne nau aofangatuku ai ko kinautolu 'oku muimui ki he Fakamo'uí he lolo-tonga ni mo feinga ke hoko ko 'Ene kau ākongá, mahalo ne nau fai pehē pe he taimi ko iá.

Talu mei ai mo 'eku fakakaukau ki he fehu'i ko iá mo 'enau aofangatukú. 'Oku ou fa'a fifili pe ko e hā nai e ongo ne u mei ma'u 'i ha'aku fanongo tonu ki he Fakamo'uí He'ene Malanga 'i he Mo'ungá:

"Ko e maama 'o māmaní 'a kimoutolu. Ko e kolo 'oku tu'u 'i ha mo'unga, 'oku 'ikai fa'a fakapuli ia.

"Pea 'oku 'ikai tutu ha maama mo tuku ia 'i he lalo puha fuá, ka ki he tu'unga māmá; pea 'oku ulo ia kiate kinautolu kotoa pē 'oku 'i he falé.

"Tuku ke ulo pehē ho'omou māmā 'i he 'ao 'o e kakaí, koe'uhí ke nau mamata ki ho'omou ngaahi ngāue leleí, pea fakamálō'ia 'a ho'omou Tamai 'a ia 'oku 'i he langi" (Mātiu 5:14–16).

Te ke lava o fakakaukau nai ki he ongo ne ke mei ma'u 'i ho'o fanongo ki he le'o e Fakamo'u? Ko hono mo'o-ní, 'oku 'ikai fie ma'u ke tau fakakaukauloto ki ai. Kuo hoko ia ko ha a'usia pau kiate kitautolu oku fanongo ki he le'o 'o e 'Eikí, he ko e taimi oku tau fanongo ai ki He'ene kau tamaio'eikí, 'oku tatau pē.

'I he 1838, 'i ha pōpoaki tatau mo ia na'e fai 'i he Malanga 'i he Mo'ungá, na'e fakahā 'e he 'Eikí 'a e ngaahi me'a ni 'o fakafou 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá:

"He 'e ui pehe'i 'a hoku siasí 'i he ngaahi 'aho faka'osí, 'io, ko e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

"Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu kotoa pē: Tu'u hake pea ulo atu, koe'uhí ke hoko 'a ho'omou māmā ko ha fuka ki he ngaahi pule'angá" (T&F 115:4–5).

'Oku laulōtaha hotau kuongá he na'e hā ia ki he palōfita ko 'Isaiá 'i ha me'a-hā-mai; na'á ne mamata foki mo ne kikite'i e kuonga ko 'eni 'e Toe Fakafoki Mai ai e Ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, pea mo hono taumu'á, 'o ne pehē, "Pea te ne fokotu'u ha fuka ki he ngaahi pule'angá, pea te ne fakataha'i 'a e kau [li'ekina] 'o Isilelí, pea tānaki fakataha 'a e kau vetekina 'o Siutá mei he vahe 'e fā 'o māmaní" ('Isaiá 11:12).

'I he tafa'aki fakafolofolá ko e fuká ko ha tūhulu pe ko ha faka'ilonga ia 'oku fakataha mai ki ai e kakáí 'i ha faaitaha 'o 'enau taumu'á. 'I he kuonga kimu'á, na'e hoko 'a e fuká ko ha feitu'u fakataha'anga 'o e kau sōtiá he taú. 'Oku fakataipe leva e hoko 'a e Tohi 'a Molomoná mo e Siasi 'o Sisū Kalaisí kuo toe fakafoki maí, ko e ongo fuka ki he ngaahi pule'angá kotoa. (Fakahinohino ki he Folofolá, "Ensign," scriptures.lds.org.)

'Oku 'ikai ha toe veiveiu, ko e taha 'o e ngaahi fuka ma'ongo'onga taha 'o e ngaahi 'aho kimui ní, ko e konifele-nisi lahi faka'ofo'ofá ni, 'oku kei hoko-hoko atu ai hono talaki e ngāue lahi

pea mo e palani 'etau Tamai Hēvaní ke "fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá" (Mōsese 1:39).

Ko hono toutou fai ko ia 'o e konifele-nisi lahí, ko e taha ia 'o e ngaahi fakamo'oni mā'ongo'onga taha ki he fo'i mo'oni ko ia 'oku tui e Kāingalotu 'o e Siasi "ki he ngaahi me'a kotoa pē kuo fakahā mai 'e he 'Otuá, mo e ngaahi me'a kotoa pē 'okú Ne fakahā mai 'i he taimi ní, pea 'oku mau tui te Ne kei fakahā mai 'amui ha ngaahi me'a lalahi mo mahu'inga 'o kau ki he Pule'anga 'o e 'Otuá" (Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:9).

Ko e hā leva kuo fakahā mai 'e he 'Eikí 'ia Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, 'oku fie ma'u ke hokohoko atu 'etau fakahokó, kae lava ke hoko 'etau māmā ko ha fuka ki he ngaahi pule'angá? Ko e hā ha ngaahi me'a mahu'inga ke fai 'i he momeniti fakaofo ko 'eni 'o hono langa hake 'o Saioné pea mo hono tānaki 'o Isilel?

Kuo fakahā mai ma'u pē 'e he 'Eiki Hono finangaló kiate kitautolu, ko e "otu lea ki he 'otu lea, ko e akonaki ki he akonaki, ko e si'i hení pea si'i hena" (2 Nifai 28:30). Ko ia, ia 'oku 'ikai totonu

ke tau ofo 'i he fanga ki'i me'a 'oku hā ngali iikí, koe'uhí ko 'enau faingofuá mo 'ene toutou hokó, he kuo 'osi na'i-na'i mai e 'Eikí 'oku "monū'ia 'a kinau-tolu 'oku fanongo 'o tokanga ki he'eku ngaahi akonakí, pea fanongo ki he'eku akonakí, he te nau ma'u ai 'a e 'iló; he ko ia 'okú ne talí te u foaki 'o lahi ange kiate ia" (2 Nifai 28:30).

'Oku ou fakamo'oni 'i he'etau ako e "otu lea ki he 'otu leá mo e akonaki ki he akonaki, ko e si'i 'i hení pea si'i hená," pea mo e fakafanonogo ki he akonaki hotau kau takí, te tau ma'u ai ha lolo ki he'etau ngaahi māmā pea tau lava ai 'o fakamaamangia 'a e nī'ihi kehé 'o hangē ko e fekau 'a e Tamaí.

Neongo 'oku lahi ha ngaahi me'a ke tau fai ke tau hoko ai ko ha maama mo ha tūhulu ki he nī'ihi kehé, ka 'oku ou fie fakamamafa atu 'i he ngaahi me'a 'e tolū ko 'ení; tauhi e 'aho Sāpaté ke mā'oni'oni; fakavave'i e ngāue 'o e fakamo'uí 'i he ongo tafa'aki fakatou'osi 'o e veilí; pea faiako 'i he founiga 'a e Fakamo'uí.

Ko e maama 'oku tau talanoa ki aí, 'oku ma'u ia mei he'etau tauhi mate-aki e Sāpaté ke mā'oni'oni, 'i he Siasi

pea mo e 'apí foki; ko e maama ia 'oku ulo i he'etau tauhi kitautolu ke tau ma'a 'ikai ha mele mei he māmaní; ko e maama ia 'oku ma'u mei hono 'ohake 'etau ngaahi ouau tapú i Hono 'aho mā'oni'oni pea mo hono fai 'etau hū ki he Fungani Mā'olungá—o lava kotoa ai ke tau ma'u ma'u pē Hono Laumālié. Ko e maama ia 'oku tupulaki 'o maamangia he taimi 'oku tau foki ai ki 'api mo e ongo fa'a fakamolemole na'e lea ki ai 'a Palesiteni Henelí B. 'Aealingi i he konifelenisi i 'Okatopa ne tokī 'osí, he'ene pehē: "I he ngaahi tāpuaki kotoa te tau lava 'o laú, 'oku kei ma'ongo'onga taha pē 'a e ongo'i fa'a fakamolemole 'oku tau ma'u he'etau kai e sākalamēnítí. 'Oku tau ongo'i ha 'ofa lahi ange mo ha hounga'ia ki he Fakamo'uí, ne tu'unga i He'ene feilaulau ta'efakangatangatá, 'a hono fakama'a 'etau angahalá" ("Hounga'ia i he 'Aho Sāpaté," *Liahona*, Nōvema 2016, 100).

I he'etau tauhi e Sāpaté ke mā'oni-'oní, 'oku 'ikai ngata pē i hono fakama'a

kitautolú, ka 'oku toe ulo lahi ange foki 'etau māmá.

'Oku ulo lahi ange 'etau māmá 'i he'etau tukupā mo fakatapui hotau taimí ke kumi e hingoa 'etau ngaahi kuí, 'ave kinautolu ki he temipalé, pea ako'i hotau fāmilí mo e nī'ihí kehé ke fai e me'a tatau pē.

'Oku laka kimu'a e ngāue fakatemipale topupapu mo e hisitōlia fakafāmili ko 'eni 'oku tau vahevahé mo e Kāingalotú i he ongo tafa'aki 'o e veilí, 'o laka ia 'i ha toe taimi kimu'a, 'i hono langa e ngaahi temipale 'o e 'Eikí. Ko 'eni kuo 'i ai ha taimi-tēpile makehe 'a e ngaahi temipalé ki he ngaahi kulupu fakafāmili 'oku nau omi mo 'enau ngaahi kaati fakafāmili, pea ne u a'usia mo hoku uaifí ha ngaahi a'usia fakafiefia i he'ema ngāue fakataha he temipalé mo 'ema fānaú mo e makapuná.

I he'etau kumi pea 'ave 'a e ngaahi hingoá ki he temipalé, mo ako'i e nī'ihí kehé ki he founa hono fakahokó, 'oku

tau hoko fakataha leva ko ha tūhulu pe ko ha tu'unga mo'ui.

Ko ha founa 'e taha te tau lava 'o tu'u hake pea ulo atu aí, ko 'etau ako ke faiako 'o hangē ko e Fakamo'uí. 'Oku ou fiefia fakataha mo e tokotaha kotoa pē 'oku ako ke faiako i he founa 'a e Fakamo'uí. Tuku mu'a ke u lau atu e takafi 'o e tohi lēsoni fakafaiako fo'oú: "Ko e taumu'a 'a e faiako kotoa pē 'o e ongoongoleí—'a e mātu'a kotoa pē, faiako kotoa pē kuo uiu'i, faiako faka'api mo e faiako 'a'ahi kotoa pē, pea mo e tokotaha muimui kotoa pē 'o Kalaisi—ke ako'i e tokāteline haohaoa 'o e ongoongoleí, 'i he Laumālié, . . . ke tokoni i hono fakatupulaki e tui 'a e fānau 'a e 'Otuá ki he Fakamo'uí pea ke nau hoko lahi ange 'o hangē ko Iá." (*Ko e Faiako i he Founa 'a e Fakamo'uí* [2016]).

I he taimi ní, 'oku hiki hake 'e ha'a-tau kau faiako 'e laumano ha maama 'i he'enau ako ke faiako i he founa 'a e Fakamo'uí. I he 'uhingá ni 'oku hoko ai e fakataha alélea fakafaiako fo'oú, ko ha founa ke tu'u hake pea ulo atu ai, 'i he fakataha mai e kau akó ki he fuka 'o e tokāteline 'o Kalaisi, he ko e "kī ki he faiako 'o hangē ko e Fakamo'uí, ko e mo'ui 'o hangē ko e Fakamo'uí" (*Ko e Faiako i he Founa 'a e Fakamo'uí*, 4).

I he'etau faiako mo ako kotoa i He'ene founa'pea hoko 'o hangē ko Iá, 'e toe ulo lahi ange 'etau māmá pea he 'ikai lava ia ke fufu, pea 'e hoko ia ko ha fuka kiate kinautolu 'oku fekumi ki he maama 'a e Fakamo'uí.

S'ioku kāinga 'ofeina, 'oku 'ikai totonu pea kuo pau ke 'oua na'a tau fūfū'u'i 'etau māmá. Na'e fekau'i kitautolu e hotau Fakamo'uí ke tuku ke ulo atu 'etau māmá 'o hangē ko ha kolo 'i he mo'ungá pe ko ha maama 'i he tu'u'anga māmá. I he'etau fai iá, te tau fakahiki-hiki'i ai 'etau Tamai i he Langí. 'Oku 'omi 'e he ongoongolei 'a e Fakamo'uí pea mo Hono Siasi kuo toe fakafoki maí, ha ngaahi faingamālie ke hoko ai 'etau māmá ko ha konga 'o e fuka ma'ongo'onga ki he ngaahi pule'angá.

'Oku ou fakamo'oni ko Sisū Kalaisi 'a e maama kuo pau ke tau fakaulo atú, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā Quentin L. Cook

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ngaahi Fakava'e 'o e Tuí

Ko 'eku kolé ke tau fakahoko e ngaahi feilaulaú mo ma'u e loto-fakatōkilalo 'oku fie ma'u, ke fakaivia e ngaahi fakava'e 'o 'etau tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí.

Ko ha konifelenisi lahi kāfakafa 'eni. Kuo fakamāma'i mo'oni kitautolu. Kapau 'oku 'i ai ha kaveinga mahu'inga 'e taha 'o e konifelenisi lahí ni, ko hono langa hake 'o e tui ki he 'Otua ko e Tamaí mo hotau Fakamo'ui, ko e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí.

'Oku fekau'aki 'eku leá mo e ngaahi fakava'e 'o e tui ko iá.

'Oku meimeei ke langa māmālie 'a e ngaahi fakava'e fakafo'iuituí, 'o hangē ko e ngaahi feinga mahu'inga kehé—'otu 'e taha, a'usia 'e taha, palopalema 'e taha, tōnounou 'e taha, mo e lavame'a 'e taha 'i he taimi. Ko ha a'usia fakatu'asinō mahu'inga taha 'a ha 'uluaki laka 'a ha ki'i pēpē. 'Oku faka'ofo'ofa fau ke vakai ki ai. Ko e fiefia 'i hono fofongá—tuifio ai e loto'akí, fiefiá, 'ohovalé, mo e lavame'a—ko ha me'a mātu'aki mahu'inga mo'oni.

'Oku 'i ai ha me'a meimeei tatau 'e taha 'i homau fāmilí 'oku makehe 'au-pito. 'I he hoko e ta'u fā 'ema ki'i tamasi'i si'i tahá, na'a ne hū mai ki fale 'o fakahā fiefia ki he fāmilí 'i he loto pōle-pole mo'oni: "Oku ou lava he taimí ni 'o fai e me'a kotoa pē. 'Oku ou lava 'o nono'o, mo heka, pea mo sipa'i." Na'e mahino kiate kimautolu ko 'ene talamaí te ne lava 'o nono'o hono suú, heka he'ene pasikala ve'etolu Va'e Fōlahí,

mo lava 'o toho'i e sipa hono koté. Ne mau kakata kotoa ka na'a mau 'ilo'i ko 'ene fakakaukaú ko ha ngaahi lavame'a kāfakafa 'eni. Na'a ne fakakaukau kuó ne a'usia mo'oni mo fu'u lahi.

'Oku faitatau ha ngaahi me'a lahi 'i he tupulaki fakaesinó, faka'atamaí, mo e fakalaumālié. 'Oku faingofua 'au-pito ke te sio ki he tupulaki fakaesinó. 'Oku tau kamata 'aki ha fanga ki'i fo'i

laka iiki pea fakalakalaka mei he 'aho ki he 'aho, 'i he tupu mo e fakalakalaka ke a'usia hotau tu'unga fakaesino taupotu tahá. 'Oku kehe 'a e tupulaki 'a e taha kotoa.

Ko e taimi 'oku tau mamata ai 'i ha taha sipoti lelei pe faka'ali'ali fakamūsika, 'oku tau fa'a pehē ko e tokotahá 'oku mohu talēniti, pea 'oku meimeei mo'oni ma'u pē. Ka ko e faka'ali'ali 'oku makatu'unga ia 'i he ngaahi ta'u lahi 'o e teuteu mo e fakamālohisinó. Na'e ui 'a e me'a ni 'e ha taha fa'utohi 'iloa ko Malekamu Kalatiuele, ko e lao houa 'e 10,000. Kuo fakapapau'i 'e he kau fakatotoló 'oku mahu'inga 'a e lahi 'o e fakamālohisinó 'i he sipotí, faka'ali'ali fakamūsiká, ako faka'atamaí, ngaahi pōto'i fakangāué, mataotao fakafaito'ó pe fakalaó, mo e ala me'a pehē. Na'e pehē 'e ha taha 'o e kau mataotao fakatotolo ko 'ení "'oku fie ma'u ha houa akoako 'e taha-mano ke a'usia e tu'unga taukei 'oku felāve'i mo e hoko ko ha mataotao fakamāmani lahí—"i ha me'a pē."¹

'Oku 'ilo 'e he meimeei kakai kotoa pē 'oku fie ma'u e fa'ahinga teuteu mo e akoako peheé kae a'usia e tumutumu 'o e faka'ali'ali fakatu'asinó mo faka'atamaí.

Me'apango, he 'oku si'i hano faka-mamafa'i 'i he māmani fakalusá ni 'a e lahi 'o e tupulaki fakalaumālie 'oku fie ma'u ke hoko 'o anga faka-Kalaisí lahi

angé pea mo fokotu'u e ngaahi faka-va'e 'oku fakaiku ki he tui 'oku tu'uloá. 'Oku tau fa'a fakamamafa'i ha ngaahi momeniti faka'ofo'ofa 'o e mahino faka-laumālié. Ko ha ngaahi me'a mahu'inga 'eni 'i he taimi 'oku tau 'ilo'i ai kuo fakamo'oni'i 'e he Laumālié Mā'oni'oní ha ngaahi 'ilo fakalaumālié mahu'inga ki hotau lotó mo e 'atamaí. 'Oku tau fiefa 'i he ngaahi me'a ko 'ení; 'oku 'ikai totonu ke fakama'ama'a'i 'i ha fa'ahinga founiga. Ka ki he tui tu'uloá mo e ma'u ma'u pē e tākaua 'o e Laumālié, 'oku 'ikai ha me'a ia ke ne fetongi e tala-nogfua fakalotu fakatāutaha ko ē 'oku tatau mo e fakalakalaka fakaesinó mo

e faka'atamaí. 'Oku totonu ke tau langa 'i he ongo a'usia ni, 'a ia 'oku fa'a faka-fehoanaki he taimi 'e n'ihi ki he fuofua laka 'a ha ki'i pēpē. 'Oku tau fai 'eni 'aki ha tukupā kuo fakatapui ki he houalotu sākalamēniti toputapú, ako folofolá, lotú, mo e ngāue hangē ko hono uiui'. Na'e pehē 'i ha me'a faka'eiki fakahisi-tolia kimú ni 'o ha tamai 'a ha fānau 'e toko 13, "na'e fakaivia lahi 'ene fānau 'i he'ene mateaki'i e lotu faka'ahó mo e ako folofolá, 'o ne 'oange kiate kinau-tolu ha fakava'e ta'eue'ia 'o e tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí'.²

Ne hoko ha a'usia na'á ku foua 'i hoku ta'u 15, ko ha fakava'e kiate au.

Ne si'i feinga lototo'a 'eku fa'ē faive-lengá, ke tokoni'i au ke u fokotu'u ha fakava'e 'o e tuí 'i he'eku mo'úi. Na'á ku kau atu ki he houalotu sākalamēniti, Palaimelí, pea hoko mei ai ki he Kau Talavoú mo e seminelí. Ne u 'osi lau e Tohi 'a Molomoná mo lotu fakafo'ituitui ma'u pē. Ka ne hoko ha me'a lahi 'i homau fāmilí, 'i he taimi ne fakakau-kau ai hoku ta'oketé ki ha uiui'i fakafai-fekaú. Na'e fie ma'u he'eku tangata'eiki lelei ka ko ha taha māmālohi he Siasí, ke hoko atu 'ene akó kae 'oua 'e ngāue fakafafeikau. Ne hoko 'eni ha feta'e-mahino 'aki.

'I ha'amau talanoa lelei mo hoku tokoua na'á ne lahi 'aki ha ta'u 'e nima 'iate aú, mo ne tataki e pōtalanoá, ne mau pehē ai ko 'ene fili ke ngāue faka-fafeikau 'e makatu'unga ia 'i ha me'a 'e tolu: (1) Na'e faka'otua nai 'a Sisū Kalaisí? (2) Na'e mo'oni nai e Tohi 'a Molomoná? (3) Ko Siosefa Sāmita nai e palōfita 'o hono Toe Fakafoki mai e Oongoongolele?

Na'e fakamo'oni'i mai 'e he Laumālié 'i he'eku lotu fakamātoato 'i he pō ko iá, 'a hono mo'oni 'o e ngaahi fehu'i ni 'e tolu. Na'e a'u foki 'o mahino kiate au meimeī ko e ngaahi fili kotoa te u fai he toenga 'o 'eku mo'úi 'e makatu'unga ia 'i he tali ki he ngaahi fehu'i ni 'e tolu. Na'á ku fakatokanga'i mo'oni na'e fu'u fie ma'u e tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí. 'Oku ou fakatokanga'i 'i he'eku fakakaukau atú, na'e 'osi fokotu'u 'a e ngaahi fakava'e ma'aku ke u ma'u ha fakamo'oni fakalaumālié 'i he efiafi ko iá 'o meimeī koe'uhí ko 'eku fa'eé. Na'e fli hoku tokouá, 'a ia na'e 'osi ma'u pē 'ene fakamo'oni, ke ngāue fakafafeikau pea faifai 'o ne ma'u e poupou 'ema tamaí.

'Oku ma'u e fakahinohino fakalau-mālié 'i hono fie ma'u 'o fakatatau mo e taimi 'a e 'Eikí pea fakatatau mo Hono finangalo.³ Ko e Tohi 'a Molomoná: Ko ha Fakamo'oni 'e Taha kia Sisū Kalaisí, ko ha sīpinga lelei mo'oni. Na'á ku vakai kimú ni ki he 'uluaki paaki 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'e fakakakato 'e Siosefa Sāmita hono liliú 'i hono ta'u 23. 'Oku tau 'ilo ha me'a ki he founiga pea mo e ngaahi me'angāue na'e faka-aonga'i 'i he liliú. 'I hono 'uluaki paaki ko ia he 1830, na'e fakakau ai 'e Siosefa

Sāmita ha talamu'aki nounou mo ne fakahaa'i nounou mo mahino na'e liliu "i he me'afoaki mo e mālohi 'o e 'Otuá."⁴ Fēfē 'a e ngaahi nāunau tokoni ki he liliú—"a e 'Ulimí mo e Tumemí, 'a e ongo maka kikitē? Na'e fie ma'u kinaua, pe na'á na tatau mo e ongo fo'i va'e 'i ha pasikala, kae 'oua kuo lava 'e Siosefa 'o faka'aonga'i e tui ne fie ma'u ke ne ma'u ai ha fakahā fakahangatonu lahi angé?"⁵

'Oku hangē pē 'a hono fie ma'u e toutou feinga ma'u pē ke ma'u ha ivi fakatu'asino pe faka'atamaí, ko hono fie ma'u ko ia 'i he ngaahi me'a fakalau-mālié. Manatu'i na'e toutou 'a'ahi tu'o fā mai 'a e tokotaha tatau ko Molonaí ki he Palōfita ko Siosefá, mo e pōpoaki tatau ko e teuteu ki hono ma'u 'a e 'ū lau'i peleti. 'Oku ou tui 'oku 'i ai ha 'aonga fakalaumālie 'o e kau fakauike 'i he houalotu sākalamēniti, 'oku 'ikai mahino kakato kiate kitautolu. 'E lava 'e he fakalaulauloto ma'u pē ki he folofolá—kae 'ikai ko e tātāitaha hono laú—"o 'omi ha mahino kāfakafa ki ha liliu mo'ui mo faka'e'i'eiki 'o 'etau tuí.

Ko e tuí ko ha tefto'i mo'oni 'o e mālohi. Tuku ke u fakatāta'i atu: 'I he'eku kei faifekau talavoú, ne fakafe'i-loaki au 'e ha palesiteni fakamisiona lelei⁶ 'i ha founga fakafo, ki he fakamatala folofola 'oku ma'u 'i he Luke 8, 'o ha fefine na'e 'autoto 'i ha ta'u 'e 12, na'á ne fakamoleki e me'a kotoa na'á ne ma'u 'i ha kau toketā na'e 'ikai ke nau lava 'o fakamo'ui ia. 'Oku kei hoko pē ia he 'ahó ni ko 'eku potufolofola manako.

Te mou manatu'i na'á ne tui kapau 'e lava 'o ala ki he kapa'i kofu 'o e Fakamo'ui, te ne mo'ui. Ko e taimi na'á ne fakahoko aí, na'e fakamo'ui leva ia. Na'e pehē 'e he Fakamo'ui 'a ia na'e kaungā fononga mo 'Ene kau ākongá, "Ko hai kuo ala kiate aú?"

Na'e tali 'e Pita ko kinautolu na'e fononga mo iá na'a nau fe'efi'efihi mo Ia.

"Pea pehē 'e Sisū, Kuo ala ha taha kiate au: he 'oku ou 'ilo kuo 'alu 'a e mālohi 'iate au."

'E lava ke fakatonulea'i e tupu'anga 'o e fo'i lea *angama'a* ko e "mālohi." 'I he lea faka-Sipeiní mo e faka-Potukalí, 'oku liliu ia ko e "mālohi." Neongo ia,

na'e 'ikai sio kiate ia e Fakamo'ui ia; na'e 'ikai tokanga la ki si'ene fie ma'u. Ka na'e mālohi pehē 'ene tui 'e hanga 'e he'ene ala ki he kapa'i kofu, 'o 'omi e mālohi faifakamo'ui 'o e 'Alo e 'Otuá.

Hangē ko e folofola 'a e Fakamo'ui kiate iá, "Ofefine, ke ke fiemālie, kuo fakamo'ui koe 'e ho'o tuí; 'alu 'o fiemālie."⁷

Kuó u fakalaulaulotoa e fakamatalá ni 'i he'eku mo'ui. Kuó u fakatokanga'i 'e lava he'etau lotu fakafo'ituitui mo e kole tāuma'u ki ha Tamai 'ofa 'i he Langí, 'o 'omi e ngaahi tāpuaki ki he'etau mo'ui 'oku 'ikai ke tau lava 'o mafakakau-kaua, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí. Ko e ngaahi fakava'e 'o e tuí, 'a e fa'ahinga tui na'e fakahaa'i 'e he fefine ko 'ení, 'oku totonu ke hoko ia ko e holi lahi taha 'o hotau lotó.

Ka neongo ia, 'oku 'ikai 'uhinga e 'uluaki fakava'e ia 'o e tuí he 'ikai ke tau fetaulaki mo ha faingata'a, pea na'a mo ha fakamo'oni'i fakalaumālie. 'Oku 'ikai 'uhinga e ului ia ki he ongoongoleleí 'e solova kotoa 'etau ngaahi palopalemá.

'Oku 'i he hisitōlia kumu'a 'o e Siasí mo e ngaahi fakahā kuo lekooti he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, ha ngaahi sipinga faka'ofo'ofa 'o e fokotu'u e ngaahi fakava'e 'o e tuí mo e ngāue ki he ngaahi liliu ta'e amanekina mo e faingata'a 'oku foua 'e he taha kotoa.

Na'e mahu'inga e 'osi 'o e Temipale Ketilaní ki he Siasí kotoa. Na'e hoko fakataha ia mo ha ngaahi foaki fakalaumālie, ngaahi fakahā fakatokāteline, mo hono toe fakafoki mai 'o e ngaahi kī mahu'inga ki he hoko atu e fokotu'u 'o e Siasí. Ne ma'u 'e ha kāingalotu tokolahia ha ngaahi a'usia fakalaumālie fakafo fekau'aki mo e fakatapui 'o e Temipale Ketilaní, tatau mo e kau 'Apōsetolo e kuonga mu'á 'i he 'aho e Penitekosí.⁸ Kae hangē ko 'etau mo'ui, na'e 'ikai 'uhinga ia he 'ikai ke nau fetaulaki mo ha faingata'a pe palopalemá 'i he kaha'ú. Ne 'ikai lavelave'iloa 'e he kau fuofua kāingalotu ni te nau fepaki mo e palopalemá fakapa'anga 'o e 'Unaiteti Siteití—"a e puputu'u 'o e 1837—te ne sivi'i tonu 'enau mo'ui."⁹

Ko e taha e ngaahi palopalema fekau'aki mo e palopalema fakapaa'nga ko 'ení na'e foua 'e 'Eletā Pa'ale P. Palati, ko e taha 'o e kau taki mā'olunga 'o e Toe Fakafoki mai 'o e Oongoongolei. Ko ha fuofua mēmipa ia he Kōlomu 'o e Kau 'Apostetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'I he konga kimu'a 'o e 1837, ne si'i mālōlō ai hono uaifi 'ofeina ko Fakafeta'i, hili hono fā'ele'i 'ena 'uluaki pēpee. Kuo ta'u 'e meimeī 10 e mali 'a Pa'ale mo Fakafeta'i, pea na'e ongo mo'oni ki ai si'ene maté.

Hili ha ngaahi māhina sii, kuo tofanga 'a Pa'ale 'i he taha 'o e ngaahi taimi faingata'a taha kuo foua 'e he Siasí. Lolotonga 'eni 'o e palopalema fakafonuá, palopalema faka'ekonō-mika fakalotofonuá—kau ai e fakatau kelekele mo e felāuaki 'i he kautaha pa'anga ne fokotu'u 'e Siosefa Sāmita mo e kāingalotu e Siasí—'o ne fakatupu ha moveuveu mo e fekihiaki 'i Ketilani. Na'e 'ikai fakapotopo ma'u pē 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e kau taki 'o e Siasí 'i he ngaahi me'a fakatu'asinó, 'i he'enau mo'u. Na'e tofanga 'a Pa'ale 'i ha mole fakapa'anga lahi pea 'ikai vālelei ai 'i ha vaha'a taimi mo e Palōfita ko Siosefá.¹⁰ Na'a ne fai ha tohi fakaanga kakaha kia

Siosefa mo lea fakafepaki'i ia mei he tu'unga malangá. Taimi tatau pē, na'e pehē 'e Pa'ale na'e kei tui pē ki he Tohi 'a Molomoná mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá.¹¹

Kuo mole e uaifi 'o 'Eletā Pālatú, hono kelekelé, mo hono 'apí. Ne mavaha leva 'a Pa'ale ki Misuli 'o 'ikai fakahā kia Siosefa. Na'e ta'e amanekina 'ene fetaulaki 'i he halá mo hono kaungá 'Apostetolo ko Tōmasi B. Ma'así mo Tēvita Pēteni, 'i he'ena foki mai ki Ketilani. Na'a na ongo'i 'oku fu'u fie ma'u ke vālelei e Kōlomú peá na fakaloto'i ai 'a Pa'ale ke nau foki mai. Na'a ne fakatokanga'i kuo 'ikai ha taha ia 'e mole lahi ange ka ko Siosefa Sāmita mo hono fāmilí.

Ne kumi leva 'e Pa'ale 'a e Palōfítá, 'o ne tangi mo vete ange 'a e me'a hala na'a ne faí. 'I he ngaahi māhina sii, hili e mālōlō hono uaifi ko Fakafeta'i, ne tofanga 'a Pa'ale 'i ha "tākiekina kovi" pea ikuna'i ai ia 'e he manavasi'i mo e loto mamahí.¹² 'I he mahino kia Siosefa e me'a 'oku hoko 'i he fehangahangi mo e fakafepakí mo e 'ahi'ahí, na'a ne "fakamolemole'i lelei" pē 'a Pa'ale, lotua ia mo tāpuaki'i ia.¹³ Na'e 'aonga kia Pa'ale mo ha ni'ihi na'e kei tui faivelengá, 'a e ngaahi faingata'a 'i Ketilani.

Na'a nau tupulaki 'i he potó pea nau faka'e'i eiki mo anga ma'a ange. Ne hoko 'a e a'usia ko 'ení ko ha konga honau fakava'e 'i he tuí.

'Oku 'ikai totonus ke lau e tu'utāmakí ko ha houhau 'a e 'Eikí pe ko e to'o 'o 'Ene ngaahi tāpuakí. Ko e fehangahangai 'i he me'a kotoa peé, ko ha konga ia 'o e afi fakama'a ke teuteu'i kitautolu ki he iku'anga ta'engata fakasilesitalé.¹⁴ Ko e taimi ne 'i he Fale Fakapōpula Lipeti'i ai e Palōfita ko Siosefá, ne fakamatatala'i 'e he folofola 'a e 'Eikí kiate ia, e sīpinga kotoa 'o e faingata'a—kau ai e ngaahi me'a fakamamahí, tukuaki'i loí—pea faka'osi peheni:

"Kapau 'e fakamanga mai 'a e ngutu 'o helí kiate koe, ke ke 'ilo'i 'e hoku foha, 'e foaki 'e he ngaahi me'a ni kotoa pē 'a e potó kiate koe, pea 'e hoko ia 'o 'aonga kiate koe.

"Na'e 'alu hifo 'a e Foha 'o e Tangatá 'o mā'ulalo ange 'iate kinautolu kotoa pē. 'Okú ke lahi ange koe 'iate ia?"¹⁵

'I he fakahinohino ko 'eni 'a e 'Eikí kia Siosefa Sāmitá, na'e toe fakamahino'i ai 'oku 'ilo'i hono ngaahi 'ahó pea he 'ikai fakanounou'i. Na'e faka'osi 'e he 'Eikí 'o pehē, "Oua te ke manavahē ki he me'a 'e lava 'e he tangatá 'o faí, koe'uhí he 'e 'iate koe 'a e 'Otuá 'o ta'engata pea ta'engata."¹⁶

Ko e hā leva 'a e ngaahi tāpuaki 'o e tuí? Ko e hā 'oku lava'i 'e he tuí? 'Oku meimeī ke 'ikai hano ngata'anga e lisí:

'E lava ke fakamolemole'i 'etau ngaahi angahalá tu'unga he'etau tui kia Kalaisí.¹⁷

Ko e tokolahí 'oku nau ma'u e tuí, 'oku nau feohi vāofi mo e Laumālie Mā'oni'oni.¹⁸

'Oku fou mai e fakamo'uí 'i he tui ki he huafa 'o Kalaisí.¹⁹

'Oku tau ma'u e iví 'o fakatatau mo 'etau tui kia Kalaisí.²⁰

'Oku 'ikai hū ha taha ki he mālōlō-'anga 'o e 'Eikí ka ko kinautolu pē kuo fō honau kofú 'i he ta'ata'a 'o Kalaisí koe'uhí ko 'enau tuí.²¹

'Oku tali e ngaahi lotú fakatatau mo e tuí.²²

Ka 'ikai ha tui 'i he kakaí, he 'ikai lava 'a e 'Otuá 'o fai ha mana 'iate kinautolu.²³

'I hono faka'osí, ko 'etau tui kia Sīsū Kalaisí ko e fakava'e mahu'inga ia ki hotau fakamo'uí mo e hakeaki'i

ta‘engatá. Hangē ko e ako‘i ‘e Hilamani hono ngaahi fohá, “Manatu ‘oku makatu‘unga ‘i he maka ‘o hotau Huhu‘í, ‘a ia ko Kalaisi, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, kuo pau ke mo langa ai homo makatu‘ungá . . . , ‘a ia ko e makatu‘unga mālohi, ‘a ia ko e makatu‘unga kapau ‘e langa ai ‘a e tangatá ‘e ‘ikai lava ke nau hinga.”²⁴

‘Oku ou fakafeta‘i ‘i hono fakamālohia e ngaahi fakava‘e ‘o e tuí kuo ma‘u mei he konifelenisí ni. Ko ‘eku kolé ke tau fakahoko e ngaahi feilaulaú mo ma‘u e loto-fakatōkilalo ‘oku fie ma‘ú, ke fakamālohia e ngaahi fakava‘e ‘o ‘etau tui ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisí. ‘Oku ou fakamo‘oni mo‘oni ‘o kau kiate Ia, ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘emeni. ■

MA‘UANGA FAKAMATALÁ

1. Malcolm Gladwell, *Outliers: The Story of Success* (2008), 40. ‘Okú ne fakalea mei he lea ‘a e mataotao neurologist ko Daniel Levitin.
2. Obituary of Bryant Hinckley Wadsworth, *Deseret News*, Sanuali 15, 2017, legacy.com/obituaries/deseretnews.
3. Vakai, 2 Nifai 28:30. ‘Oku ‘ikai ke tau ma‘u ha fo‘i ‘ilo kānokato ki ha me‘a pe kotoa ‘o e ngaahi teftio‘i mo‘oni fekau‘aki mo iá. ‘Oku ma‘u ia ‘i hono fie ma‘ú: ‘i he ‘otu lea ki he ‘otu lea mo e akonaki ki he akonaki.
4. ‘I he ‘uluaki paaki ‘o e Tohi ‘a Molomoná, ‘a ia ne pulusi ‘i he 1830, na‘e tohi ai ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, “Te u pehē kiate kimoutolu nā‘á ku liliu ‘eni, ‘aki e foaki mo e māfimafi ‘o e ‘Otuá” (vakai, talamu‘aki ‘o e Tohi ‘a Molomoná [1830]). ‘Oku kau ‘i he ngaahi pulusi kimui ‘o e Tohi ‘a Molomoná ha fakamatala tatau: “Na‘e ‘omai ‘a e ngaahi peleti kia Siosefa Sāmita, pea na‘á ne liliu ia ‘i he foaki mo e māfimafi ‘o e ‘Otuá.” (vakai, talateu ki he Tohi ‘a Molomoná [2013]).
5. Na‘e pehē ‘e ‘Oasoni Pālati na‘e fa‘a ‘i ai ‘i hono liliu ‘e Siosefa Sāmita e Fuakava Fo‘ou ‘o ne fifili pe ko e hā e ‘uhinga na‘e ‘ikai ke ne ngāue ‘aki ai ha me‘angāue ‘i he liliu ko iá. “Na‘e hanga hake ‘a Siosefa, ‘o hangē na‘á ne ‘ilo ‘ene fakakaukaú, ‘o talaange na‘e foaki ange ‘e he ‘Eiki ki ai e ‘Ulimí mo e Tumemí ‘i he‘ene kei ta‘e-taukei ‘i he Laumālie ‘o e fakahā. Ka kuo fakalakala ‘eni ‘o mahino e ngāue ‘a e Laumālie ko iá, pea ‘ikai ke ne toe fie ma‘u e tokoni ‘a e me‘angāue” (“Two Days’ Meeting at Brigham City, Sune 27 mo e 28, 1874,” *Millennial Star*; ‘Aokosi, 11, 1874, 499; vakai foki, Richard E. Turley Jr., Robin S. Jensen, mo Mark Ashurst-McGee, “Joseph the Seer,” *Liahona*, ‘Okatopa 2015, 10–17).
6. Ko e palesiteni fakamisioná ko ‘Eletā Marion D. Hanks, na‘e toe hoko pē foki ko e Taki Mā‘olunga.
7. Vakai, Luke 8:43–48.
8. Vakai, Ngāue 2.
9. Vakai, Mōsaia 2:36–37; vakai foki, Henry B. Eyring, “Spiritual Preparedness: Start Early and Be Steady,” *Liahona*, Nōvema. 2005,

38: “Ko e sivi lahi leva ‘o e mo‘úi ke sio pe te tau fakafanongo mo talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá ‘i he lotolotonga ‘o e ngaahi palopalema ‘o e mo‘úi. ‘Oku ‘ikai ko e kātekina ‘o e faingata‘á, ka ke fili ‘a e me‘a ‘oku totonú he lolotonga ‘ene taulōfū‘ú. Pea ko e me‘a fakamamahi ‘o e mo‘úi, ko e ‘ikai lava‘i e sivi ko iá pea mo taua ke foki nānau‘ia ki hotau ‘api fakalangí.”

10. Vakai, Terryl L. Givens and Matthew J. Grow, *Parley P. Pratt: The Apostle Paul of Mormonism* (2011), 91–98; talateu ‘o e tohi mo e talateu ‘o e konga 5, *The Joseph Smith Papers, Documents, Volume 5: October 1835–January 1838*, ed. Brent M. Rogers and others (2017), xxviii–xxx, 285–93.
11. Vakai, “Letter from Parley P. Pratt, 23 May 1837,” in *The Joseph Smith Papers, Documents, Volume 5: October 1835–January 1838*, 386–91.
12. Vakai, “History of John Taylor by Himself,” 15, ‘i he Histories of the Twelve, 1856–1858, 1861, Church History Library; Givens and Grow, *Parley P. Pratt*, 101–2.
13. Vakai, *The Autobiography of Parley P. Pratt*, ed. Parley P. Pratt Jr. (1874), 183–84.
14. Vakai, 2 Nifai 2:11.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:7–8.
16. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:9.
17. Vakai, ‘Īnosi 1:5–8.
18. Vakai, Seilomi 1:4.
19. Vakai, Molonai 7:26, 38.
20. Vakai, ‘Alamā 14:26.
21. Vakai, 3 Nifai 27:19.
22. Vakai, Molonai 7:26.
23. Vakai, ‘Eta 12:12.
24. Hilamani 5:12.

Ko Hono 'Ai e Konifelenisi ke Hoko ko e Konga 'Etau Mo'uí

Fakakaukau ke faka'aonga'i e ni'ihi 'o e ngaahi 'ekitiviti mo e ngaahi fehu'i ko 'ení ke kamata 'aki ha ako fakatāutaha pe fakafāmili.

Ma'a e Fānaú

- Peesi 86: Na'e fakaafe'i kitautolu 'e Palesiteni Thomas S. Monson, ke tau lau e Tohi 'a Molomoná he 'aho kotoa pē, mo ne palōmesi mai, "E fakahaa'i atu 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'a hono mo'oní kiate koe." Makehe mei ho'o ako fakatāutahá, te ke lava 'o 'ulungaanga 'aki ha'a-mou ako faka'aho e Tohi 'a Molomoná mo ho fāmilí. Te mou lava foki 'o fakafāiva'i ha ngaahi konga pe fanga ki'i va'inga ke tokoni ke mou manatu'i ai e ngaahi vēsí mo e talanoá. Hū ki he friend.lds.org pea vakai ki he 'ū makasini *Liahona* 2016 ke ma'u ai e ngaahi talanoa, saati laukonga mo ha 'ū me'a lahi ange 'o fekau'aki mo e Tohi 'a Molomoná.
- Peesi 117: Ko e fakamatala 'a 'Eletā Gary E. Stevenson ki he founiga ne fakafanongo ai 'ene tamaí ki he Laumālie Mā'oni'oní pea fakahaofi ia mei ha ngatá. Kole ki ho'o mātu'a pe 'e lava ke mou aleia'i fakafāmili

e fehu'i, 'E tokoni'i fēfē koe 'e he Laumālie Mā'oni'oní? Vahevahe ha ngaahi taimi kuo fakatokanga, fakafiemālie'i pe fakamo'oni atu ai e Laumālie Mā'oni'oní. Te ke lava 'o tohi'i kinautolu ke fa'u 'aki ha tohi.

- Peesi 87: Ko e ako'i mai 'e Sisitā Joy D. Jones te ke lava 'o teuteu ke fai e ngaahi fuakava toputapú 'amuiange 'i ho'o ako ke tauhi he taimí ni ho'o ngaahi palōmesí. Fokotu'u ha taumu'a peá ke palōmesi ke mui-mui'i ia. Kole ki ha'o kaungāme'a ke ne toutou vakai'i atu kiate koe pe 'okú ke tauhi ho'o palōmesí.
- Peesi 90: Na'e vahevahe 'e 'Eletā Yoon Hwan Choi ha fale'i mei he'ene tamaí: "Oua 'e toe sio holo, sio ki 'olunga!" 'Oku fa'a tohoaki'i 'etau tokangá he taimi 'e ni'ihi pea ngalo ai ke tau tokanga taha pē ki he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi. Ko ia, manatu'i ke ke sio hake! Te ke lava 'o tautau ha tā 'o Sisū 'i ho lokí. Hu ki tu'a 'o sio ki he langí.

To'o ha ki'i momeniti lōngonoa he 'aho kotoa pē ke fakakaukau ai ki he Tamai Hēvaní mo Sisū mo ongo'i e Laumālié.

Ma'a e To'u tupú

- Peesi 93 mo e 117: Kuó ke fehu'i lo lo nai: Ko e hā ha founiga ke nofo'ia ma'u ai pē au 'e he Laumālie Mā'oni'oní? Te u 'ilo'i fēfē 'a e Laumālie Mā'oni'oní? 'Oku tokoni'i fēfē au 'e he Laumālie Mā'oni'oní? Na'e tali mai 'e 'Eletā Ronald A. Rasband mo Gary E. Stevenson e ongo fehu'i ni pea mo ha ngaahi fehu'i kehe. Na'e pehē 'e 'Eletā Rasband, "Oku tau ma'u e fatongia toputapu ke ako ke fakatokanga'i Hono ivi tākiekiná 'i he'etau mo'uí pea tali ki ai." Te ke lava fēfē 'o fakahoko e fatongia ko iá?
- Peesi 33: Na'e lau mai 'e 'Eletā Ulisses Soares ha konga 'o e kaveinga 'o e Mutualé: "Kole 'i he tuí, 'o ta'e-fakata'eta'etui. He ko ia 'oku fakata'eta'etui 'oku hangē ia ko e peau 'o e tahí 'oku fakateka mo feliliaki 'e he matangi" (Sēmisi 1:6). Ko e hā ha founiga te ke lava 'o faka'ehi'ehi ai mei he fakata'eta'etui? Kamata 'aki hono fakamālohia ho'o tui kia Sisu Kalaisi. Ako lahi ange fekau'aki mo Ia. Manatu'i e ngaahi taimi kuó ke ongo'i ai 'ene 'ofá mo e melinó.
- Peesi 86 mo e 9: Na'e fakaafe'i kitautolu 'e Palesiteni Thomas S. Monson, "Lau faka'aho mu'a e Tohi 'a Molomoná, kapau 'oku te'eki ai

ke ke fai ia.” Pea na‘e fehu‘i ‘e Sisitā Carol F. McConkie ‘o pehē: “‘Oku tau tuku nai e telefoní ki he tafa‘akí, pe lisi ‘o e ngaahi me‘a ta‘efá’alaua ke faí, pea mo e hoha‘a ki he ngaahi me‘a ‘o e māmaní? ‘Oku hanga ‘e he lotú, akó mo e muimui ki he folofola ‘a e ‘Otuá, ‘o fakaafe‘i mai ‘Ene ‘ofa faifakama‘a mo faifakamo‘uí ki he‘etau mo‘uí.” Palani ha taimi ‘i he ‘aho kotoa pē ke lau ai e Tohi ‘a Molomoná, pea ‘ai ha kíi tohi fakamanatu ‘i ho‘o pepa palaní pe ‘i ho‘o telefoní.

Ma‘á e Kakai Lalahi Kei Talavoú

- Peesi 62: Ko e hā ho‘o ngaahi taumu‘a ki ho‘o mo‘u? Na‘e ako‘i ‘e ‘Eletā M. Russell Ballard, ‘oku lelei ke ‘i ai ha‘atau ngaahi taumu‘a ki he‘etau ngāué, fāmilí, pea pehē ki he sipotí mo e ngaahi manakó, ka “‘oku totonu ke fenāpasi ‘etau ngaahi taumu‘a mahu‘inga taha mo lahi tahá mo e palani ta‘engata ‘a e Tamai Hēvaní.” ‘Oku fenāpasi fēfē ‘a ho‘o ngaahi palaní mo e palani ko ia ‘a e Tamai Hēvaní ma‘au? Ko e hā e founiga ‘e lava tokoni ke nofotaha ai ho‘o tokangá, ‘i he taumu‘a ke nofo ta‘engata mo e Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi?
- Peesi 39: ‘I he konga kimu‘a ‘o e ta‘u ní, na‘e fakaafe‘i ai ‘e Palesiteni Russell M. Nelson ‘a e kakai lalahi kei talavoú, ke “fakatapui ha konga [honau] taimí ‘i he uike kotoa ke ako ‘a e me‘a kotoa pē na‘e folofola mo fakahoko ‘e Sisū ‘oku lekooti ‘i he [ngaahi folofola ‘oku faka‘aonga‘i ‘e he Siasí]” (“Kau Palofítá, Takimu‘á, mo e Fono Faka‘-Otuá” [fakataha lotu fakae-māmani lahi ma‘á e kakai lalahi kei talavoú, Sanuali 8, 2017], broadcasts .lds.org). Na‘á ne toutou fai e fakaafe ko ‘ení ‘i he konifelenisi lahí ko e taha ‘o e ngaahi ‘elemēniti mahu‘inga ‘e fā ki hono tohoaki‘i mai e mālohi ‘o e Fakamo‘uí ki he‘etau mo‘uí. Ako e lea ‘a Palesiteni Nalesoní ke ‘ilo‘i e founiga te ke lava ai ‘o ma‘u e “mālohi fe‘unga ke fuesia e ngaahi kavenga mafasiá, me‘a fakatutá, mo e ngaahi ‘ahi‘ahi ‘o hotau kuongá.”

- Peesi 100 mo e 26: Te ke fie ma‘u nai ha fakahinohino ki ho‘o mo‘u? Na‘e ako‘i ‘e ‘Eletā Dallin H. Oaks ‘o pehē, “Koe‘uhi ‘oku tau ‘ilo‘i e mo‘oni ki he Tolu‘i ‘Otuá mo hotau vā fetu‘utaki mo Kinautolú, taumu‘a ‘o e mo‘uí, mo e natula ‘o hotau iku‘anga ta‘engatá, ‘oku tau ma‘u ai e fakahinohino aofangatukú mo e palani pau ki he‘etau fononga fakamatelié.” “Okú na ako‘i fakataha mai mo ‘Eletā Weatherford T. Clayton, ‘e lava ke tokoni‘i ‘e he ‘ilo‘i ko ia ki he palani ‘o e fakamo‘uí, ‘a hotau ngaahi faingata‘a ‘i he kuongá ní. Ako ‘ena ngaahi pōpoakí pea kole ki he Tamai Hēvaní ‘a e founiga ‘e tokoni ai ‘a e ngaahi mo‘oni ta‘engatá ke ma‘u ha fakahinohino ki ho‘o mo‘uí.

- Peesi 104: ‘E lava ke ue‘i ‘e he ilifiá e ni‘ihi kehé, ka na‘e ako‘i mai ‘e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf “he ‘ikai ke teitei liliu kitautolu [‘e he ilifiá] ke tau hoko ko ha kakai ‘oku ‘ofa he mo‘oni mo loto ke talangofua ki he Tamai Hēvaní.” ‘E lava fēfē ke hoko ‘a e ‘ofa haohaoa ‘a Kalaisi ko e “fai‘to‘o fakalangi” ki ho‘o manavahee?

Ma‘á e Kakai Lalahi

- Peesi 86: Na‘e pehē ‘e Palesiteni Thomas S. Monson ‘i he‘etau ako mo fakalaauloto faka‘aho ki he Tohi ‘a Molomoná ‘i he fa‘a lotú, “te tau ‘i ha tu‘unga ai ke fanongo ki he le‘o ‘o e Laumālié, ke teke‘i e ‘ahi‘ahí, ke

ikuna‘i ‘a e veiveiuá mo e ilifiá, pea ma‘u ha tokoni fakalangi ‘i he‘etau mo‘uí.” Fokotu‘u ha taumu‘a fakatātaha pe fakafāmili ke lau e Tohi ‘a Molomoná ‘i he ‘aho kotoa.

- Peesi 39: Kau ‘i hono fakahoko e tukupā na‘e ‘omi ‘e Palesiteni Russell M. Nelson ki he kakai lalahi kei talavoú (vakai ki ‘olunga ki he “Kakai Lalahi Kei Talavoú”). Te ke faka‘ao-naga‘i fēfē ‘a e tukupaá ni kiate koe mo ho fāmilí? Alea‘i ‘a e ngaahi tāpupaki ‘oku ma‘u mei he ako lahi ange fekau‘aki mo e Fakamo‘uí.
- Peesi 93 mo e 117: ‘I ho‘o lau ‘a e ngaahi lea ‘a ‘Eletā Ronald A. Rasband mo ‘Eletā Gary E. Stevenson, kumi ha ngaahi founiga ke ma‘u ai e Laumālié he taimi kotoa pē, kae pehē ki he founiga ‘e tokoni‘i ai koe ‘e he Laumālié. Fekumi ki ha ngaahi founiga ke fakatupulaki ai ‘a Hono ivi tākiekiná ‘i ho‘o mo‘uí.
- Peesi 39 mo e 62: Ko hono fakahoko lalahi‘i ‘e Palesiteni Russell M. Nelson mo ‘Eletā M. Russell Ballard ‘a e kāingalotú ke nau ako ‘a e “Ko e Kalaisi Mo‘uí: Ko e Fakamo‘oni ‘a e kau ‘Apostoló” (vakai ‘i loto he takafi mu‘á). Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Ballard, “Tuku hano tatau ‘i ha feitu‘u te ke lava ‘o sio ki ai, pea tuku ha taimi ke vakai‘i e fakamatala takitaha ‘oku ‘i he fakamo‘oni fakalaumālie ko ‘eni ‘o Kalaisi.” Lau fakataha mo e fāmilí ‘a e “Ko e Kalaisi Mo‘uí” pea alea‘i e ngaahi me‘a kuo mou akó.
- Peesi 127 mo e 97: ‘Oku ako‘i mai ‘e ‘Eletā Quentin L. Cook ‘oku langa “māmālie [‘a e fakava‘e ‘o ‘etau tuí]— ‘i he ‘otu ki he ‘otu, mo e a‘usia ki he a‘usia, faingata‘a ki he faingata‘a pea mo e lavame‘a ‘e taha ‘i he taimi taki taha.” Na‘e pehē ‘e ‘Eletā L. Whitney Clayton, “ko hono tō‘onga mo‘uí ‘aki ko ia e fanga kíi ngāue pe ‘ulunga-anga faka‘aho ‘o e tuí, ko e founiga lelei taha ia ke fakamāloha ai kitautolu mei ha fa‘ahinga ha‘aha‘a pē ‘o e mo‘uí.” Ko e hā te ke lava ‘o fai faka‘aho ke fakamāloha ai e fakava‘e ho‘o tuí? ■

Fakahokohoko 'o e Ngaahi Talanoa 'o e Konifelenisi

'E lava ke faka'aonga'i e lisi ko 'eni 'o ha ngaahi a'usia kuo filifili mei he konifelenisi lahi, 'i he taimi ako fakatāutahá, efiafi fakafāmili i 'apí pea mo e ako'i kehé. 'Oku 'uhinga 'a e mata'ifiká ki he peesi 'uluaki 'o e leá.

Tokotaha Leá	Talanoá
Neil L. Andersen	(58) Ko e mamaata 'a Palesiteni David O. McKay ki he Fakamo'uí pea mo kinautolu kuo nau "ikuna'i e māmaní." Ko e mo'ua fakaesino 'a Eletá Bruce D. Porter i he palopalema 'o e kofuuá, ka na'a ne ikuna'i e māmaní 'o fakafou i héne ofa ki he Fakamo'uí.
David A. Bednar	(67) Ko e tokoni 'a David A. Bednar ki ha taha 'osi ngāue fakafaifekau ne loto-mamahi.
Mark A. Bragg	(36) Ko e fakahaofi 'e he kau tāmate afi e 'ū tā 'o Sisú Kalaisí mei ha senitā fakasiteiki na'e vela.
M. Joseph Brough	(23) Ko e fakafanongo 'a tamai 'a M. Joseph Brough ki he talatalaifale poto 'a ene fāeé. I he kei talavou 'a M. Joseph Brough, na'a ne fekumi ki he Tamai Hēvaní i héne teuteu ke foaki 'ene kulii. Na'e ako 'a M. Joseph Brough i he temipalé 'oku tokanga mai e Tamai Hēvaní kiate ia.
Linda K. Burton	(12) Hili e mamatea e husepāniti 'o Drusilla Hendricks, na'e ngāue leva e fefiné 'o tokonaki ma'a hono fāmilí. Ko e tokoni ha palesiteni Fine'ofa ki he nīhi kehé lolotonga 'ene puke he kanisaá.
Gérald Caussé	(75) Túunga he seminelí, na'e fakahikihikíi ai 'a e tangata ta'u 30 ko Gérald Caussé i he ngāue. Ko e kumi 'e he kāngalotu 'o ha uooti ha founa ke ngāue ai ha talavou.
Yoon Hwan Choi	(90) Ko hono aki'o 'o Yoon Hwan Choi 'e héne tamai, "Oua 'e toe sio holo, sio pē ki 'olunga." Na'e tāpuekina 'a Sanipimi Choi lolotonga e ngāue fakafaifekau 'ene ongomātuá. Na'e 'ilo 'e Yoon Hwan Choi ko hono ui ia ki he Kau Fitungofulú 'e sii ai hono taimi mo hono fāmilí, ka na'e fiefia pē hono fohá he ko kinautolú ko ha "fāmilí ta'engata."
L. Whitney Clayton	(97) Ko e na'ina'i ha pīsope kei talavou ki he kāngalotu mohu faingata'aia ke nau fakahoko e fanga ki'i tefto'i ngāue 'o e tuí.
Weatherford T. Clayton	(26) Ko e sio 'a Weatherford T. Clayton ki he fiefia lahi 'a ha fefine mei héne kii pēpē fo'ou ne toki fāele'i. Hili e mālōlō ha fa'e 'a ha ongo tamaiki fefine, ne na ma'u ha fiemālie i héna tui ki he Fakamo'uí.
Quentin L. Cook	(127) Ko e lava 'e he kii foha ta'u fā 'o Quentin L. Cook 'o "fai e me'a kotoa pē he taimi ni." I he kei talavou 'a Quentin L. Cook, na'a ne ma'u ha fakapapau fakalau-mālie 'o kau ki he ongoongolelei kuo toe fakafoki mai. Na'e kei faivelenga pē 'a Parley P. Pratt neongo e 'ahi'ahí, pea na'a ne tupulaki i he potó mo e angamā'onion'i.
Bonnie H. Cordon	(6) Ko e kole 'a e mokopuna tangata 'o Bonnie H. Cordon ke toe hoko atu e lau folofolá. Na'e hanga 'e he nonga na'e ongo'i 'e Bonnie H. Cordon mei he lotu 'ene fāeé, 'o 'omi kiate ia ha lototo'a ke ne falala ki he 'Eiki. I he tokoni 'a ha tokotaha ne puke he kanisaá ki he nīhi kehé, na'a ne ma'u ai ha ivi mo ha lototo'a ke matu'uaki 'ene faingata'aia fakaesinó.
Valeri V. Cordón	(55) I he kei talavou 'a Valeri V. Cordón, na'a ne mātā ai hono tāpuekina 'a hono fāmilí 'e héna totongi vahehongofulú.
Joaquin E. Costa	(112) Lolotonga hono fai kia Joaquin E. Costa ha lēsoni 'a e kau faifekaú, na'a ne fakavaiva'i ai ia peá ne 'ilo'i ko e fakatomalá ko e hala ia ki he tupulakí moe fiefiá.
Henry B. Eyring	(15) Ko e faka'atā 'e ha kāngalotu loto fakatōkilalo i 'Aosituliá ke fakamaama 'e he Laumālie Mā'onion'i and kii fale ne fai ai 'enau houalotu sākalamēnití. Ko hono faka'atā 'e he Laumālie Mā'onion'i a Henry B. Eyring ke ne sio ki hono kii fohá 'o hangé ko e vakai mai ki ai 'a e 'Otuá. (19) Na'a mo e tekinolosía lelei tahá he 'ikai ke ne lava 'ia 'o fetongi e fakahā fakatāutahá. (82) Ko e falala 'a Henry B. Eyring ki he talaofá 'e nofoia ia 'e he kau 'āngelō i héne fakahoko e ngaahi ngāue tokoni i he lakanga fakataula'eikí.
C. Scott Grow	(121) Ko e ngāue fakafaifekau e ongomātuá 'a C. Scott Grow kae pehē ki héne ongomātuá i he fonó. Ko e mātā tonu 'e C. Scott Grow hono a'usia 'e Eletá Neal A. Maxwell ha sivii' fakalaumālie.
Joy D. Jones	(87) Ko e tauhi 'e ha ta'okete 'ene palōmesi ki héne mātūá he 'ikai ke ne toe fakamatallii hono kii tuofefine ta'u nimá.
Carol F. McConkie	(9) Ko e tokoni ha palesiteni ta'u 13 'o e kalasi Punungahone i Kaná, ke fai e ngaahi ngāue faka'api hono kaungāme'a ka nau lava 'o ma'ulotu.
Russell M. Nelson	(39) Ko e tauhi 'e ha Loumaile 'ene tukupā ke kau atu ki he fakataha fakasiteiki 'a e Fine'ofá, neongo hono fakata'e'aonga'i 'ene kau ki ha fe'auhi fakavaha'a-siteiti.
S. Mark Palmer	(114) I he hoko 'a S. Mark Palmer ko ha palesiteni fakamisioná, na'a ne aki ai ke "sio" mo 'ofa he kau faifekaú 'o hangé ko e 'ofa iate kinautolu e Tamai pea mo e 'Aló.
Ronald A. Rasband	(93) I he hoko 'a Ronald A. Rasband ko ha faifekau taimi kakató, na'a ne faka'aonga'i hono vaé ke ta'ofi 'aki ha mapuni 'a ha matapā. Na'e ue'i 'a Eletá Ronald A. Rasband ke ne 'āhi' o tāpuekina ha kāngalotu 'o e Siásí i 'Ekuatoa, hili ha mofuike ai. I he hoko 'a Ronald A. Rasband ko ha palesiteni fakamisioná, na'a ne poupou'i e kau faifekaú ke nau ngāue leva ki he 'uluaki ue'i pē 'a e Laumālie.
Dale G. Renlund	(29) I he faiva ko e Les Misérables, na'e hanga ai 'e he manava'ofa 'a ha 'epikopō 'o ue'i 'a Jean Valjean ke liliu 'ene mo'ui. I he kei talavou 'a Dale G. Renlund i 'ulopé, na'e fakamamahii mo fakatangai ia.
Gary B. Sabin	(52) Ko e mohe 'a ha Tamasi'i Sikauti i he momokó he pō 'e taha. Na'e gefokifoki'aki ha fu'u tangai tuki fuhu he "na'e to'a i hono lotó." Ko hono aki'o 'e he tamai 'a Gary B. Sabin ha ongo kauvaka 'e toko ua ne na sa'iia héne ngaahi sipinga angamā'onion'i.
Ulisses Soares	(33) Ko e fakafo'ou 'e ha faifekau taimi kakato 'a 'ene tukupā ke ngāue faivelenga ki he 'Otuá hili 'ene 'ilo kuo mālōlō hono tuofefiné.
Gary E. Stevenson	(117) Ko e mālie'ia 'a Gary E. Stevenson i he failēsoni 'a ha kii tamasi'i ta'u hiva hénauf effiafi fakafāmili. Ko hono ta'ofi 'e ha ue'i fakalaumālie 'a e talavou ko Gary E. Stevenson mei hano huhu ia 'e ha ngata huhu kona. Ko e ue'i 'o ha palesiteni fakamisiona peatupu ai e hao 'a e kau faifekaú lolotonga ha mofuike i Siapani. Ko e ma'u 'e ha kau mēmipa 'o ha fāmilí ha fakafiemālie mei he Laumālie Mā'onion'i hili ha fakatu'utāmaki fakalilifui i ha kā.
Dieter F. Uchtdorf	(104) Ko e fiefia 'a Dieter F. Uchtdorf i he kakato hono langa 'o e Temipale Madrid Spain, neongo na'e 'ikai fakaafe'i ia ki ai. Ko e talaange 'e Palesiteni James E. Faust kia Dieter F. Uchtdorf ke 'oua 'e "to'o" i he fakahikihiki 'a e kāngalotu. Ko e na'ina'i 'a President J. Reuben Clark Jr. ki he kau taki fo'o ke nau muimui ki he lao fika onó. Ko e loto fiemālie 'a ha palesiteni fakasiteiki mālōlō ke tokoni i hono fakama'a e fakaveve 'a e fanga hōsí 'i ha laka fakaté 'a e koló.

'Eletā Taylor G. Godoy

Fitungofulu Taki Mā'olunga

Ha ngaahi ta'u kimu'a pea ne a'u ki he lelei taha 'o 'ene ngāué, ne pau ai ke fai 'e 'Eletā Taylor G. Godoy ha fili mahu'inga 'i he'e mo'uí.

Na'á ne lolotonga hoko ko ha toketā nifo, fokotu'u 'ene pisinisi, mo hanganaki ki hano kaha'u 'i he tafa'aki fakaako hono ako'i 'a e tafa nifó. Ka na'e fakaafe'i ia 'e ha taki lakanga fakataula'eiki 'ofeina mo falala'anga ke ngāue 'i he Semineli mo e 'Inisititiutí.

Ko ha fili mālie ki ha toketā nifo kei talavou ne fokotu'u 'i he 'aho 1 'o 'Epeleli 2017 ko ha Fitungofulu Taki Mā'olunga, ke mavahē mei ha ngāue ma'u'anga mo'ui tupulaki. Na'e fifili ha tokolahī hono kaungā ngāué, pe ko e hā kuo ne li'aki ai 'ene ma'u'anga mo'ui 'i he'e hono ko e toketā nifó.

Na'á ne pehē, "Ka na'á ku 'ilo'i ko e fili totonú ia". 'Oku fakamahino 'e he fa'ahinga tui faivelenga peheé 'a e ului ki he Siasi. Kuo 'osi fakamo'oni'i 'a e hoko hono tokonii 'o e ni'ihi kehé mo hono 'ilo'i mo 'ofa 'i he ongoongoleléi, ko ha faingamālie mo ha tāpuaki ki he mo'uí.

Lolotonga e ngāue 'a 'Eletā Godoy 'i he ako 'a e Siasi, na'á ne hono ai ko ha faiako, kou'ōtineita, talēkita, mo ha talēkita fakafonua 'i he 'inisititiutí. Ko 'ene ngāue fakamuimui tahá, ne hono ai ko e talēkita faka'ēlia 'o e Semineli mo e 'Inisititiutí 'i he Tokelau Hihifo 'o 'Amelika Tongá.

Na'e fā'ele'i 'a Taylor Guillermo Godoy Atanacio 'i Lima 'i Pelú 'i he 1968, kia Taylor Godoy mo Adalzahinda Atanacio. Na'e mālōlō 'ene tangata'eikí 'oku kei tamasi'i si'i, pea ohi hake leva ia 'e Elias Rebaza ko e mali ua 'o 'ene fine'eikí. Na'e kau 'a 'Eletā Godoy ki he Siasi 'i hono ta'u 17.

Na'e foki ki hono kolo tupu'anga ko 'Alekuipá 'i he hili 'ene ngāue fakafaifekau he Misiona Peru Lima North. Na'e kaume'a ai mo ha finemui ko Carol Pacheco. Na'e mali e ongo kaungā ulu'i ni 'i he Temipale Lima Peluú he 'aho 31 'o Mē 1994. Ko ha ongomātu'a kinaua ki ha fānau 'e toko ua.

Na'e ma'u ha mata'itoi BA 'o 'Eletā Godoy 'i he ngāue ki he nifó mei he 'Univēsiti Katolika 'o Sanita Maliá 'i he 1993, mo ha mata'itoi MA 'i he Tu'unga Fakapulé mei he 'Univēsiti Fakatekinikale 'o Metulití 'i he 2006.

Kuó ne hono ko ha pīsope, alēlea'anga mā'olunga, palesiteni fakasiteiki, talēkita faka'ēlia 'o e fetu'utaki mo e kakaí, mo ha Fitungofulu Faka'ēlia. ■

'Eletā Joni L. Koch

Fitungofulu Taki Mā'olunga

Kuo 'Eletā Joni Luiz Koch ko ha to'utangata hono ua ia 'i he Siasi mei Palāsila. Na'e 'a'ahi 'ene ongomātu'a ko Luiz mo Etelca Gascho Koch 'i he ngaahi 'uluaki ta'u 'o 'ena nofomalí, ki ha ngaahi siasi fakalotofonua kehekehe ko e fekumi ki he mo'oni fakalaumālié.

Hili ha ngaahi houa lahi 'o e lotu tāuma'u 'ene fa'eé mo palōmesi ke muimui ki he 'Otuá, ne a'u mai ha ongo faifekau ki he 'api 'ene ongomātu'a. Na'e si'i hifo he māhina 'e onó, kuo na papitaiso.

Na'e fā'ele'i 'a 'Eletā Koch 'i he 1962, pea ne tupu hake 'i Sionavili, 'i Sanita Katalina, 'i Palāsila. Na'e tokoni e ivi tāki-ekina 'o e kau taki e Siasi, hangē ko ha faiako Palaimeli faivelenga, pīsope anga fakatamai, mo ha palesiteni fakasiteiki loto to'a, ke ne tukupā ai ke mo'ui 'aki e ongoongoleléi.

I he hili 'ene ngāue fakafaifekau taimi kakato 'i he Misiona Brazil São Paulo North, na'e ako ai 'a 'Eletā Koch ki he sitetistiká 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongi 'i Polovo, 'Iutā, USA. Na'e pehē 'e 'Eletā Koch, "I he'eku foki ki Palāsilá, na'á ku 'eva ki ha uooti 'o ha'aku maheni, 'o u fetaulaki ai mo hoku uaifi ki he kaha'u." "Na'á ne hangatonu mai pē 'o 'eke mai pe kuó u 'osi mali." Hili ha māhina 'e valu 'o 'ena teu mali nofo vāmama'o—mo e 'aho pē 'e 15 'ena feohí—ne mali leva mo Liliane Michele Ludwig he 'aho 26 'o 'Epeleli 1988, 'i he Temipale Sao Paulo Palāsilá. 'Oku 'i ai ha'ana fānau 'e toko ua.

Hili 'ene 'osi mei BYU mo ma'u hono mata'i tohi 'i he pule'i e me'a fakapisinisi, ne ngāue leva 'a 'Eletā Koch 'i ha ngāue fakavaha'a-pule'anga. 'I ha ta'u 'e 25 tupu, ne ngāue ai 'i ha ngaahi kautaha kehekehe 'o a'u ki hono toki ui ke ngāue taimi kakato ma'á e Siasi.

Kuo hono 'a 'Eletā Koch ko ha pīsope, palesiteni fakasiteiki, mo e Fitungofulu Faka'ēlia. Na'e lolotonga hoko ko e palesiteni 'o e Misiona Mozambique Maputo 'i he taimi ne ui ai ia ke hoko ko e Fitungofulu Taki Mā'olungá.

Na'e pehē 'e 'Eletā Kosa, "Na'e langaki māmālie 'eku fakamo'oni 'i ha vaha'a taimi 'o fakafou 'i he ngaahi a'usia fakalaumālie ne ma'u 'i hono mo'ui 'aki e ongoongoleléi." "Ko e Tohi 'a Molomoná ko e taha ia 'o e ngaahi tefito mahu'inga 'i he mālohi 'o 'eku fakamo'oni ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí, Hono Siasi, mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitá." ■

'Eletā Adilson de Paula Parrella

Fitungofulu Taki Mā'olunga

He ta'u valu 'a 'Eletā Adilson de Paula Parrella, na'e kamata 'ako'i ai 'e he kau faifekaú 'a hono fāmili fekau'aki mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitá pea mo ongoongolelei kuo Toe Fakafoki Maí.

Na'e pehē 'e 'Eletā Parrella, 'a ia na'e fokotu'u 'i he 'aho 1 'o 'Epeleli 2017, ko e Fitungofulu Taki Mā'olunga, "Neongo 'eku kei si'i, ka na'e 'ikai ke toe veiveiu'a 'eku tui na'e mamata tonu 'a Siosefa Sāmita ki he 'Otuá pea mo Sisū Kalaisi." "Talu mei ai mo e 'ikai pē ha'aku toe veiveua."

Na'e fā'ele'i 'a 'Eletā Parrella 'i he 1962 kia Fioravante mo Vany de Paula Parrella 'i Kualusa, Palāsila, 'i he matāfanga 'o e 'Atalanitikí ofi ki Sao Paulo.

Na'e ngāue fakafaifekau fakatou'osi hono ongo ta'oketé. Na'e tupu 'a 'ene holi ke ngāue fakafaifekau taimi kakató, mei he sīpinga 'o hono ongo pīsopé mo ha pīsope 'ofa ko Angelino Borges de Freitas, 'a ia na'a ne fakahinohino'i ia he founa ke hoko ai ko ha taha ma'u lakanga Taula'eiki Faka-'Ēlone. Na'e fakatōmamafa kiate ia 'e he ngāue fakafaifekau 'a "hono mo'oni 'o e 'Otuá mo Hono 'Aló pea mo 'etau hoko kotoa ko e fānau 'a e 'Otuá."

Hili e ngāue 'a 'Eletā Parrella 'i he Misiona Brazil Porto Alegre, ne hū ai ki he 'Univēsiti Pilikihami 'Ilongi 'i Polovo, 'Iutā, USA, 'o ne ma'u mei ai hono mata'itohi BA 'i he fetu'utakí pea mo e MA 'i he pule'i 'o e me'a fakapisinisi. Na'e hoko ko e talēkita fakahokongāue 'i he Kodak Polychrome Graphics mo e hoa-ngāue 'i he Korn Ferry International. Kimuí ni maí, ne hoko ko e hoa-ngāue 'i he Caldwell Partners.

Na'a ne mali mo Elaine Finholdt 'i he Temipale Sao Paulo Palāsilá. Ko ha ongomātu'a kinaua 'o ha ngaahi foha 'e toko nima.

Kuo hoko 'eni 'a 'Eletā Parrella ko ha palesiteni fakakolo, pīsope, ale'anga mā'olunga, tokoni palesiteni fakasiteiki, Fitungofulu Faka'ēlia, mo e palesiteni 'o e Misiona Brazil Belo Horizonte mei he 2009 ki he 2012.

Talu mei he'ene talanoa mo e kau faifekaú, mo e hoko 'a 'ene mo'u ko ha fononga ke mahino e ongo na'a ne ma'u 'i he'ene kei ta'u valú. Kuo tokoni 'ene ma'u lotú, hokohoko ako mei he folofola 'a e 'Otuá, mo e feinga ke mo'u 'aki e ngaahi fekaú, ke fakalahi 'ene 'iló 'i he fanga ki'i fakalika ki he mo'oní na'a ne ma'u 'i he'ene kei si'i. Na'a ne pehē, "Ko e pule'anga mo'oni 'eni 'o e 'Otuá 'i he māmaní." ■

'Eletā John C. Pingree Jr.

Fitungofulu Taki Mā'olunga

Na'e pehē 'e 'Eletā John C. Pingree Jr., 'a ia ne fokotu'u ko e Fitungofulu Taki Mā'olunga he 'aho 1 'o 'Epeleli 2017, "Kuo langa 'eku fakamo'oni 'i ha taimi lōloa, fakakongokonga iiki, 'i he tali 'o e ngaahi lotú, ongo'i 'o e Laumālié 'i he lolotonga e lau folofolá, fakatomalá, mo e ngāue ma'á e 'Eikí."

Na'e fā'ele'i ia 'i he 1966 'i Sōleki Siti 'i 'Iutā, USA, kia Carmen pea mo John C. Pingree Sr., pea 'okú ne fakamālo'ia e mo'u lī'oa 'a 'ene ongo mātu'á 'i he tokoni ki hono o'i 'o 'ene mo'u.

Na'e pehē 'e 'Eletā Pingree, "Na'e fai 'e he'eku tamaí ha tohi kiate au hili e 'aho ne fā'ele'i ai aú." "Na'a ne tauhi pē e tohí, pea 'i he taimi ne u mavaha ai ke ngāue fakafaifekau taimi kakató, na'a ne meili ange 'a e tohí kiate au. 'Oku kau 'i he tohí ha ngaahi peesi 'o 'ene fakamo'oni mo e ngaahi lēsoni na'a ne fie ma'u ke u aka he lolotonga 'o 'eku mo'u. 'I he'eku lau iá, na'e fakamo'oni'i 'e he Laumālié kiate au, 'oku mo'oni 'a e me'a ne aka'i 'e he'eku ongomātu'á kiate au fekau'aki mo e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi kuo toe fakafoki maí."

Na'e ngāue 'a 'Eletā Pingree 'i he Misiona lea faka-Sipeini Massachusetts Boston.

Na'e ma'u mano ongo mata'itohi 'i he lea faka-Pilitāniá mo e saienisi 'o e politikalé mei he 'Univēsiti 'o 'Iutaá mo e mata'i tohi MA 'i he pule'i 'o e me'a fakapisinisi mei he Ako'anga Pisinisi 'o Hävatí. Na'a ne mali mo Anne Pugsley 'i Mā'asi 1990, pea ko ha ongomātu'a kinaua ki ha fānau 'e toko nima.

Ko e konga lahi 'o 'ene ngāue ne nofotaha ia 'i hono tokonii'i e ni'ihi kehē. Na'e hoko ko e palesiteni 'o e kautaha tokoni 'ofa fakafaito'ó pea mo e tokoni palesiteni 'i ha ongo kautaha tokoni 'e ua ki he mo'u.

Na'a ne hoko foki ko e palesiteni 'o e Misiona Texas Houston mei he 2011 ki he 2014 pea kuo ne hoko foki ko e Fitungofulu Faka'ēlia, palesiteni fakasiteiki, pīsope, palesiteni 'o e kōlomu 'o e kaumātu'á, mo e faiako 'i he 'inisititiutí mo e semine'lí.

Na'e pehē 'e 'Eletā Pingree, "Oku pehē 'e he 'Eikí, 'Kapau te ke holi ki ai, te ke hoko ko e fou'anga 'o hono fai 'o ha ngaahi ngāue lelei lahi 'i he to'u tangatá ni" (T&F 11:8)." "Kiate au, 'oku pehē 'e he 'Eikí, 'Te u lava 'o ngāue 'aki koe ke fai ha ngaahi lelei 'i he mo'u 'a e kakai kehē, kapau te ke tuku mai.' Kapau te tau kumi ha ngaahi faingamālie, 'e me'angāue 'aki kitautolu 'e he Tamai Hēvaní ke tapuaki'i ha taha kehe." ■

'Eletā Brian K. Taylor

Fitungofulu Taki Mā'olunga

Na'e fokotu'u 'a Brian King Taylor ko e Fitungofulu Taki Mā'olunga 'i he 'aho 1 'o 'Epeleli 2017.

Na'e fa'ele'i 'a 'Eletā Taylor 'i he 1964 'i 'Okiteni, 'Iutā, USA, kia Lowell Moon pea mo Marie King Taylor. Na'e tupu ofi hake pē 'i Keisivili, ko e fika fā ia 'i ha fānau 'e toko nima, na'e manako 'i he toutaí mo e sipotí.

Na'e ma'u 'e hono ta'okete ko Craig ha'ane sikolasipi pasiketipolo 'i he 'Univēsiti o e Siteiti 'o 'Tutaá 'i Lōkani, 'Iutā, peá ne feinga ke fakakaukau'i pe 'e ngāue fakafaifekau pe hoko atu 'ene va'inga he 'univēsiti.

Ne manatu'i 'e Taylor, "Na'á ku pehē ange [kiate ia] 'i ha ma'u me'atokoni efiafi he pō 'e taha, 'Hei, kapau te ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau, te u 'alu mo au 'o ngāue fakafaifekau.'" Na'e iku 'o ngāue fakafaifekau 'a e ongo tautehiná ni, pea 'alu 'a 'Eletā Taylor ki he Misiona Spain Seville.

Kimu'a 'ene ngāue fakafaifekaú, na'e va'inga 'a 'Eletā Taylor 'i he timi pasiketipolo 'a e 'Univēsiti Pilikihami Tongí mei he 1982 ki he 1984 fakataha mo Devin G. Durrant, 'a ia 'oku lolotonga hoko he taimí ni ko ha mēmipa 'o e Kau Palesitenisi Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté.

Na'e toe fetaulaki foki mo hono uaifi ne te'eki ke na mali ko Jill Featherstone, 'i BYU. Na'e lolotonga faiako 'i he kalasi Tokāteline 'o e Oongoongolefí 'i he uooti 'o e kau akó. Na'e fakaafe'i ia 'e hono tokouá, pea 'a'ahi ai 'a 'Eletā Taylor ki he kalasi 'a Jill Featherstone 'o ne fe'iloaki ai mo ia. Ne tupu ai ha'ana fe'ofa'aki, peá na mali ai 'i he 'aho 30 'o 'Epeleli 1987, 'i he Temipale Sōlekí. Ko ha ongomātu'a kinaua ki ha fānau 'e toko fitu.

Ko Sisitā Taylor, ko e 'ofefine pē ia 'e toko taha 'i he fānau 'e toko fitu 'a 'Eletā Vaughn J. Featherstone, ko e Taki Mā'olunga Mālōlō, mo Sisitā Merlene Featherstone. Na'e pehē 'e 'Eletā Taylor kau ki hono kāinga 'i he fonó, "Na'a nau tali lelei mo'oni mo e anga'ofa." "Na'á ku ongo'i ofeina he kamata'angá pē."

Kuo kamata 'e 'Eletā Taylor ha ngaahi pisinisi 'aki hono mata'itohi BA mei BYU, kau ai ha kautaha na'a ne fa'u ha polokalama fakakomipiuta ke ne fakafekau'aki e ngaahi telefoni he me'a fakatu'upakeé 'i he ngaahi kautaha ki he malu'i 'o e kakaí.

Kuo ne hoko foki ko ha faiako 'inisitiuti, ale'a'anga mā'olunga, palesiteni 'o e Kau Talavou he uōtī, palesiteni fakasiteiki, pea 'i he taimi na'e ui ai ko e Fitungofulú, na'a ne lolotonga hoko ko e palesiteni 'o e Misiona Texas Dallas. ■

'Eletā Taniela B. Wakolo

Fitungofulu Taki Mā'olunga

Kuo fakatapui 'e 'Eletā Taniela Biu Wakolo 'a e 'aho kotoa 'o 'ene mo'uí, talu hono papitaiso ia 'i Mā'asi 1994, ke ngāue ma'a e Eikí.

Na'e fa'ele'i ia 'i he 1967 'i he ki'i motu si'isi'i ko Lomaloma he 'Otu Laú 'i Fisi, kia Taniela Vosa mo Temalesi Buadromo Wakolo, ko 'Eletā Wakolo ko e si'i taha ia 'i ha fānau 'e toko ono. Na'á ne pehē, "Ne u tupu hake 'i ha ki'i 'api masiva 'au-pito, ka ne mau tu'umālie 'i he'emau fe'ofa'akí."

Na'e mavahe 'a 'Eletā Wakolo mei he 'api 'o 'ene ongomātu'a 'i hono ta'u 12, ke ako nofoma'u fakataha mo ha kau talavou 'e toko 500 tupu, 'i he ta'u 12 ki he 19. Na'á ne pehē, "Ko ha ako'anga lelei lahi ia kiate au." "Ko e feitu'u ia na'a ku ako ai 'a e mapule'i kitá."

Na'e 'eva ai kia Anita Herberta Moimoi, ko ha tokotaha papi ului fo'ou, 'o laka hake 'i ha ta'u 'e taha. Na'á na mali 'i he 'aho 22 'o 'Aokosi 1987, 'i Suva, Fisi.

Na'e 'ikai ke ului vave 'a 'Eletā Wakolo, pea 'i he 'uluaki ta'u 'e valu 'o 'ena nofomalí, na'e talanoa mo ha kau faifekau tokolahia. Na'á ne pehē, "Na'e tu'o fā hono ako'i kakato au 'i he ngaahi lēsoni [fakafaifekaú] 'i he ta'u 'e valu". "Ko ha kau faifekau ia 'e toko 24."

Ko ha ki'i fo'i fehu'i faingofua mei ha taha 'o e kau faifekau ko iá fekau'aki mo e hingoa 'o e Siasí, 'a ia na'a ne liliu 'ene fakakaukau kau ki he papitaiso. Na'á ne pehē "Oku fie ma'u ke fakahingoa 'a e Siasí ki he taha 'oku 'o'oná". "Ko e me'a tonu ia na'a ne liliu 'eku fakakaukaú."

Na'e sila'i 'a 'Eletā Wakolo mo hono uaifi 'i he Temipale Nuku'alofa Tongá he 1995. Ko ha ongomātu'a kinaua ki ha fānau 'e toko ua.

Na'e muimui mai ha ngaahi faingamālie ngāue 'i he 'osi hono papitaiso. Hili ha uike 'e ua mei hono papitaiso, kuo ui ia ki he kau palesiteni 'o e Kau Talavou 'i he uōtī, peá na kaungā faiako mo hono uaifi 'i he seminelí. Te'eki ke 'osi ha ta'u 'e taha, kuó ne tali e ui ke ne hoko ko e palesiteni fakakolo. Na'e hoko kimui ko ha tokoni 'i he kau palesiteni fakasiteiki, palesiteni fakasiteiki, mo e Fitungofulu Faka'ēlia. Na'á ne lolotonga hoko ko e palesiteni he Misiona Arkansas Little Rock, 'i he taimi na'e ui ai ia ko e Fitungofulu Taki Mā'olungá.

Na'e ako 'a 'Eletā Wakolo ki he pule'i 'o e ngāue mo e kakaí peá ma'u hono mata'itohi MA 'i he pule'i e ngāue. Ko 'ene ngāue fakamuimuitahá ko 'ene hoko ko e pule 'i he Senitā Tokoni 'a e Siasí 'i Fisi. ■

Jean B. Bingham

Palesiteni Lahi 'o e Fine'ofá

Koe'uhi kuo ne nofo 'i ha ngaahi feitu'u lahi 'i he 'Iunaiteti Siteití, 'oku fakahounga'i ai 'e Sisitā Jean B. Bingham hono 'omi 'e he ongoongoleleí ha ivi tākiekina pau 'i he lolotonga e ngaahi liliu 'i he 'ātakaí.

Na'e fā'ele'i ia 'i he 1952 'i Polovo, 'Tutā, USA, kia Robert mo Edith Joy Barrus, pea tupu hake ai mo hono ngaahi tokoua 'e toko ono mo hono ongo tuonga'ane 'e toko ua. Na'e ako 'i he lautohi pule'angá 'i Tekisisi mo Minnesota, USA, pea faka'osi 'i he ako mā'olungá 'i Niu Sēsī. Ko ia pē mo hono ngaahi tokouá mo e ongo tuonga'ané na'e Siasi 'i he fānau ako honau ngaahi 'apiakó, 'o a'u ki he'enau hiki ki Niu Sēsī, 'o fiefia ke fe'iloaki ai mo ha kī'i ta'ahine honau uooti fo'oú, 'i he'ene kalaśi.

Hili 'ene mali mo Bruce Bingham 'i he Temipale Polovo 'Iutaá he 'aho 22 'o Tisema 1972, na'a na hiki ai ki 'Ilinoisí ke hoko atu 'ene akó.

Na'e fā'ele'i ai ha fānau 'e toko ua 'a e ongomātu'a Bingham, pea 'okú na lau mo ha nī'ihi kehe ne na pusiaiki'i, ko 'ena fānau. Na'a ne ma'u hono mata'itohi AA 'i he mo'ui fakafāmilí, pea 'i he taimi ne hū ai 'ena tamasi'i sī'si'i tahá ki he ako mā'olungá, na'a ne foki leva 'o ako 'o ma'u hono mata'itohi MA 'i he faiakó.

Ko e fuofua uiui'i o Sisitā Bingham 'i he Fine'ofá na'e ma'u ia 'i he 'osi pē ha taimi nounou mei hono fā'ele'i 'ena 'uluaki pēpeé. "Na'e ui au ke u ako'i e ngaahi lēsoni ako ki he ngaahi fa'eé. Ko ha faingamālie lelei ke te ako mei he sīpinga 'a e kakai fefine kehé pea mo e tohi lēsoní foki."

Na'e lahi e fefononga'aki 'a Sisitā Bingham 'i he lolotonga 'ene hoko ko e mēmipa 'o e poate lahi 'a e Palaimelí pea pehē ki he'ene toe hoko ko e tokoni 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Palaimelí. Kuó ne mātā e ngaahi faingata'a mo e ngaahi tāpuaki 'o e hoko ko ha mēmipa 'o e Siasi 'i he ngaahi feitu'u 'i he funga 'o e māmaní.

'Okú ne faka'ānaua ke fakatokanga'i 'e he kau Fine'ofá 'a e lelei 'i he nī'ihi kehé. "Ko ha fakatauele ia ke te fakafehoanaki kita mo e nī'ihi kehé, he 'oku 'ikai ma'u ai ha lelei pea 'oku fehangahangai ia mo e me'a 'oku fie ma'u 'e he Tamai Hēvaní ma'ātautolú." 'Okú ne pehē 'oku tokoni'i 'e he Fine'ofá 'a e fefine kotoa pē ke ne fakatupulaki ha mahino pe ko hai ia 'i he maama ta'engatá. Na'a ne pehē "Ko e taimi 'oku fakatefito ai 'etau mo'ui ia Sisū Kalaisí, 'oku tau 'ilo'i mo'oni ai pe ko hai kitautolu." ■

Sharon Eubank

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Fine'ofá

Na'e sio tonu 'a Sharon Eubank 'i he fakamamahí, lotomahí, mo e mamahí, 'i he'ene hoko ko e tokotaha ngāue 'i he Potungāue Tokoni 'ofa Fakaetangata 'a e Siasi, pea ne faingata'a ai ke ngāue. 'I he'ene lotú na'e mahino kiate ia, neongo 'e lava 'o tokoni ki he 'Eikí 'i hono tokanga'i 'o 'Ene fānau, ka 'oku 'ikai ke ne pule ki he mamahi ko iá. "Ko Sisū Kalaisí 'oku pulé. Te Ne fuesia 'a e kavenga ko 'ení. Ko Hono kakai 'a kinautolu, pea 'okú Ne ongo'i mo tali 'enau lotú." Na'e liliu 'e he tali ko iá 'a 'ene malava ke ala atu 'o tokoní.

Hili ha ngaahi ta'u mei ai, kuo 'oatu ai 'e Sisitā Eubank ko e talēkita 'o e ngaahi kautaha tokoni 'ofa 'a e Siasi—'a ia ko e kupu tokoni 'ofa fakaetangata 'o e Siasi—ha ngaahi tokoni mo faka'ai'ai e mo'ui fakafalala pē kiate kitá kiate kinautolu 'oku masiva 'i he funga 'o e māmaní.

Na'e fokotu'u 'i he 'aho 1 'o 'Epeleli 2017, ki he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Fine'ofá, pea 'e kei hoko atu pē 'i hono fatongia ko e talēkita 'o e Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasi. Na'a ne pehē, 'oku 'i ai ha "fekokotaki lahi" 'i he vaha'a 'o e Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasi mo e Fine'ofá, 'a ia 'oku kau e Kau Palesitenisi Lahi 'o e Fine'ofá 'i he poate 'o e kau talēkita ki he Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasi. 'E fakamāloha e fehokotaki ko iá, 'e hono fatongia 'i he ongo kautahá.

Na'e fā'ele'i 'a Sharon 'i he 1963 'i Letingi 'i Kaledōnia, USA, ko e lahi taha ia 'i he fānau 'e toko fitu 'a Ma'ake mo Jean Eubank. Na'e tupu hake 'a Sisitā Eubank 'i Paunitifulu, 'Iutā, 'i ha faama 'eka 'e 10 (hekitā 'e 4) 'a ia na'e toli 'epilikoti ai e fānau Eubank, fakalelei'i e me'a fu'ifu'i ngoué, mo ofi ki he 'otu mo'unga 'o 'Iutā.

Na'e ma'u 'e Sisitā Eubank hono mata'i tohi BA 'i he lea faka-Pilitāniá mo e Hisitoliá mei he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongi 'i Polovó, 'i 'Iutā, pea ngāue fakafaifekau 'i he Misiona Finland Helsinki.

Makehe mei he'ene ngāue mo e Potungāue Uelofea 'a e Siasi, na'e ngāue 'a Sisitā Eubank 'i Capitol Hill 'i Uāsingatoni D.C., USA, na'a ne kaungā fokotu'u mo ha taha kehe ha kautaha pisinisi iiki, pea na'e nofo 'i Siapani mo Falanisē.

Ko e faingamālie kotoa pē na'e hoko ko ha "tui ta'e'iloa" 'a ia na'e tokoni'i ai ia ke ne ako ha ngaahi pōto'i ngāue fo'ou 'okú ne faka'aonga'i 'i he 'ahō ni, lava ai ke fe'iloaki mo ha kakai lelei 'i loto pea 'i tu'a mei he Siasi, peá ne ma'u ai ha manako mo e hounga'ia ki he ngaahi anga fakafonua, ngaahi lea fakafonua, mo ha ngaahi me'akai lahi 'i he māmaní. ■

Reyna I. Aburto

*Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī
Lahi 'o e Fine'ofā*

Na'e fā'ele'i 'a Sisitā Reyna I. Aburto 'i Manākuá, 'i Nikalākuá, kia Noel Blanco mo Delbi Cardoza 'i he 1963. Na'e pehē 'e Sisitā Aburto, "Na'e ngāue mālohi ma'u pē 'eku ongomātu'a ke na lava 'o tauhi kimautolu." "Na'a ku mo'ui fiefia 'i he'eku kei si'i."

'I he'ene kei ta'u hivá, na'e tō ai ha mofuike 'i Manākuá 'i he hili si'i pē tu'uapoó he 'aho 23 'o Tisema 1972. "Na'a ku hao he na'e 'i ai ha konga nāunau fale 'i hoku tu'á, ka na'e 'efihia hoku ongo va'é." Na'e ò mai e kaungā'apí 'i he'enaufanongo ki he'ene kaikaila mo 'ene fine'eikí, ke fakahaofi kinaua mei he fale ne holó. Na'a nau ma'u e sino 'o s'i'ono tuonga'ane lahí 'i he funga mohe'anga 'i hono tafa'akí, 'i he fale kuo holofá. Na'a ne pehē "ko e ngaahi koloa fakaemāmaní 'oku fuonou-nou pē, ka ko e me'a mahu'ingá ko hotau fāmilí."

Na'e hiki fonua 'a Sisitā Aburto mo hono fāmilí 'i hono ta'u 21, ki he 'Iunaiteti Siteití. Lotolonga 'ene nofo 'i Seni Felenisisikou 'i Kalefōniá, ne fakafe'iloaki ai ia ki he ongo faifekaú pea fakakaukau ai ke ha'u ki he lotú. Na'a ne pehē, "Ko e taimi pē ne u hū ai ki he falé, ne u ongo'i 'a e Laumālié. Ko ha konifelenisi fakasiteiki, pea na'a ku ongo'i na'e fakataumu'a 'a e pōpoaki kotoa pē kiate au." Na'e papitaiso ia 'i he 1989.

Lotolonga e taimi ko 'ení, na'e fe'iloaki ai mo Carlos Aburto, pea ne hoko ko hono kaungāme'a. Ne hoko atu 'ena fetohi'akí, 'o a'u ai pē ki he taimi na'e hiki ai 'a Sisitā Aburto ki 'Olami 'Iutaá. Na'a na mali 'i he 'aho 8 'o Mē 1993, 'i he Temipale Soatani Liva 'Iutaá. Ko ha ongomātu'a kinaua ki ha fānau 'e toko tolu.

Na'e fokotu'u 'a Sisitā Aburto 'i he 'aho 1 'o 'Epeleli 2017, ki he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Fine'ofā, kuo laka hake 'i he ta'u 'e 25 'ene ngāue 'i he liliu leá, kau ai e kautaha Novell Inc. mo e Lemoine International. 'Okú ne ma'u mo hono husepānítí he taimí ni ha kí'i kautaha liliu lea. Na'e ako ki he 'enisinia 'o e langá 'i he 'Univēsiti 'o 'Amelika Lotoloto 'i Manākuá 'i Nikalākuá, 'i he ta'u 'e fā pea ma'u hono mata'itoi AA 'i he saienisi 'o e komipiutá mei he 'Univēsiti 'Iutā Valei Siteití 'i he 1997.

Kuo ngāue 'a Sisitā Aburto 'i ha ngaahi fatongia fakasiasi kehekehe, kau ai 'ene hoko ko e mēmipa 'i he poate lahi 'a e Palaimelí mei he 2012 ki he 2016. ■

Cristina B. Franco

*Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī
Lahi 'o e Palaimelí*

Na'e ako 'a Sisitā Cristina B. Franco 'i he'ene kei si'i, kapau na'e 'i ai ha'ane fehu'i, 'e lava ke ne tafoki ki he Tamai Hēvaní 'i he lotu ke ma'u ha tali.

Na'a ne pehē, "Oku ou manatu'i ha'aku 'alu ki he'eku fa'eé 'i he'eku ta'u 11 pe ofi ki ai, 'o fai ange ha fehu'i fakatokā-teline." "Na'a ne tali 'eku fehu'i ka na'a ne talamai, "Oku 'ikai fie ma'u ke ke tui ki he'eku fakamatatalá." Ko ia, na'a ku lotu leva 'o fehu'i ki he'eku Tamai Hēvaní pe na'e mo'oni."

Na'e tali 'ene lotú, pea talu mei ai mo 'ene 'ilo'i 'oku 'i ai ha'ane Tamai Hēvani 'oku 'ofa 'iate ia pea te Ne tali 'ene lotú.

Na'e fokotu'u 'a Cristina Beatriz Franco 'i he 'aho 1 'o 'Epeleli 2017, ki he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Palaimelí. Na'e fā'ele'i ia 'i he 1958 kia Hugo R. mo Maria A. Godoy Fraga 'i Puenosi 'Aealesi, 'i 'Āsenitina.

'I hono ta'u tolú, na'e tukituki ai 'a e ongo faifekaú 'i he matapā 'o e fale 'ene ongomātu'a. Hili 'ene ako mo ma'u lotu 'i ha māhina nai 'e valu, na'e kau 'a e ongomātu'a ki he Siasí peá na kamata 'ohake ai hona fāmilí 'i he ongoongoleleí. Na'a ne fetaulaki ai mo Rodolfo C. Franco 'i he Palaimelí, ko ha kí'i tamasi'i na'e hoko ki mui ko hono kaume'a lelei taha.

'I hono ta'u 18, na'e hiki ai 'a e fāmili 'o Sisitā Franco ki 'Iutā 'i USA. 'I he taimi ko ia, na'a na 'ilo ai 'okú na fie ma'u ke na mali, ka na'e fie ma'u 'a Rodolfo ke ngāue 'i ha vaha'a taimi he tafa'aki fakakautau 'o 'Āsenitina. Na'a na fetohi'aki, pea 'i he taimi ne 'osi ai 'ene ngāue fakakautau, na'a na mali leva he 'aho 15 'o Tisema 1978, 'i he Temipale Sōleki Siti. Ko ha ongomātu'a kinaua ki ha ngaahi foha 'e toko tolu.

Na'a na molomolo-muiva'e 'i he tamai 'a Sisitā Franco 'a ia na'e hoko ko ha tokotaha ngaahi uasi, 'o na ngāue ai 'i ha falekoloa uasi 'i Sōleki Siti 'i ha meimeい ta'u 'e tolungofulu.

Kuo ngāue 'a Sisitā Franco 'i ha ngaahi fatongia kehekehe 'i he Siasí. Na'a ne 'i he poate lahi 'o e Palaimelí mei he 2005 ki he 2010 pea 'i he taimi ne ui ai ia ki he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Palaimelí, na'a ne lolotonga ngāue fakataha mo hono husepānítí 'i he lolotonga 'o 'ene tokanga'i 'a e Misiona Argentina Resistencia. ■

Taumu'a 'o e Fine'ofá

Kuo fakafo'ou 'e he Fine'ofá 'a e fakalea 'i hono taumu'a. 'Oku peheni 'i he taimí ni, "Oku tokoni 'a e Fine'ofá ke teuteu'i e kakai fefiné ki he ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui ta'engatá, 'i he'enau fakatupulaki e tui ki he Tamai Hēvaní mo Sisú Kalaisi pea mo 'Ene Fakaleleí; fakamāloha e fakafo'ituituí, fāmilí, mo e ngaahi 'apí 'o fakafou 'i he ngaahi ouaú mo e ngaahi fuakavá; pea ngāue 'i he uouongataha ke tokoni'i kinautolu 'oku faingata'a'iá."

'Oku fakafotunga 'e he fakamatalá ha ngaahi 'ilo makehe 'e tokoni ke mahino ki he kakai fefine 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a honau tu'unga fakalangí, ngāue ta'engatá, pea pehē ki he taumu'a 'o e fefine takitaha 'i he Fine'ofá. ■

Ngaahi Uui'i Fo'ou ne Fakahaá

Na'e fakahā 'i he lolotonga 'o e konifelenisi lahi ha uiui'i 'o ha Kau Fitungofulu Taki Mā'olunga fo'ou 'e toko ono, Kau Palesitenisí Lahi fo'ou 'o e Fine'ofá, pea toe fokotu'utu'u fo'ou mo e Kau Palesitenisí Lahi 'o e Palaimelí.

Ko kinautolu ne ui ke nau hoko ko e Kau Fitungofulu Taki Mā'olungá ko 'Eletā Taylor G. Godoy, 'Eletā Joni L. Koch, 'Eletā Adilson de Paula Parrella, 'Eletā John C. Pingree Jr., 'Eletā Brian K. Taylor, mo 'Eletā Taniela B. Wakolo.

'E hoko 'a Jean B. Bingham ko e Palesiteni Lahi 'o e Fine'ofá, pea Tokoni

'Uluaki 'a Sharon Eubank, pea Tokoni Ua 'a Reyna I. Aburto. Na'e hoko 'a Sisítā Bingham ki mu'a pea toki uí, ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí Lahi 'o e Palaimelí. Na'e ui 'a Bonnie H. Cordon, 'a ia na'e hoko ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí Lahi 'o e Palaimelí, ke hoko ko e Tokoni 'Uluaki, pea Tokoni Ua 'a Cristina B. Franco.

'Oku ma'u 'a e ngaahi piokālafí 'o kamata mei he peesi 135. Na'e fakahā foki mo hono uiui'i 'o ha Kau Fitungofulu Faka'ēlia 'e toko 36 (vakai peesi 44). ■

Temipale Fo'ou 'e Nima

Na'e fanonganongo 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'a e palani ke langa ha toe temipale 'e nima, 'i he ngaahi kolo ko 'ení:

Palasiliá, Palásila. 'E hoko 'a e Temipale Palasiliá Palásilá ko e temipale ia hono 10 'i Palásila, kau ai ha ngaahi temipale 'e ono 'oku lolotonga ngāue mo e tolu kehe na'e 'osi fanonganongo pe kei langa. Makehe mei he 'Unaiteti Siteití mo Mekisikou, 'oku tokolahí ange e kāingalotu 'oku nofo 'i Palásilá (laka hake 'i he 1.3 milioná) 'i ha toe fonua. Ko e tokolahí 'o e kakai 'o Palásilá 'oku fakafuofua ki he toko 211 miliona.

Greater Manila, Filipaini. Ko e temipale 'aki 'eni hono ua 'i Manila pe a ko e fika fā ia 'i Filipaini. 'Oku 'i ai ha kāingalotu 'e meimeei toko 750,000 'i he 'Otu Filipainí, 'a ia 'oku toko 104 miliona honau kakaá.

Nailopi, Keniá. 'E tokoni'i 'e he temipalé ha kāingalotu 'e toko 30,000 tupu 'i Afilika hahake, kau ai ha kāingalotu 'e toko 13,000 'i Keniá, 'a ia 'oku fe'unga hono tokolahí mo e toko 48 miliona. 'E a'u hení 'o valu 'a e ngaahi temipale 'oku lolotonga ngāue, kei langa, pe 'osi fanonganongo 'i Afiliá.

Pokatelo, 'Aitahō, USA. Ko e Temiaple Pokatelo 'Aitahoó, ko e temipale 'aki ia hono ono 'i 'Aitahō, ko ha siteiti 'oku fakafuofua ki ha kāingalotu 'e toko 450,000 pe a ko e tokolahí 'o e kakaí ko e 1.7 miliona.

Salatoka Sipilingi, 'Iutā, USA. 'E tu'u 'a e temipalé ni 'i he taha 'o e ngaahi feitu'u tupu tokolahí vave taha 'i 'Iutaá pe a ko e temipale hono 18 'i he siteití. Ko 'Iutaá, 'a ia 'oku tu'u ai e hetikuota 'o e Siasí, 'oku toko 2.1 miliona ai e kāingalotú, pe a ko hono tokolahí e siteití 'oku fakafuofua ki he 3.1 miliona.

'I he ngaahi temipale 'e nima na'e fanonganongó, 'oku 'alu hake ai e ngaahi temipale kotoa 'i he funga 'o e māmaní ki he 182, ngaahi temipale 'oku ngāue'akí ki he (155) pea ko e ngaahi temipale kuo 'osi fanonganongo pe kei langa pe fakalelei'i ki he (27).

Talu mei he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2016, kuo 'osi fakatapui 'a e Temipale Footi Kōlini Kololatō, Temipale Sitā Valei Uaiōmingí, pea mo e Temipale Haatifooti Konetikatí 'i he USA, pea toe fakatapui fo'ou mo e Temipale Suva Fisí.

Ko e ngaahi fakatapui 'i he kaha'ú 'oku palani 'o hangē ko 'ene hā atu 'i laló:

TEMIPALÉ	'AHO FAKATAPUÍ
Pālesi Falanisē	'Aho 21 'o Mē 2017
Temipale 'Aitahō Folo 'Aitahō (USA)	'Aho 4 'o Sune 2017 (toe fakatapui fo'ou)
Temipale Takisoni 'Alesoná (USA)	'Aho 13 'o 'Aokosi 2017
Melitiane 'Aitahoó (USA)	'Aho 19 'o Nōvema 2017
Temipale Seta Siti 'Iutaá (USA)	'Aho 10 'o Tīsema 2017

Kuo 'osi tanupou e kelekele ki he Temipale Uinipeki Manitopá (Kānata), Temipale Kinisasa Lepāpulika Fakatemokalati 'o Kongokoó, Temipale Palanikuila Kolomupiá, Temipale 'Alekuipa Peluú, mo e Temipale Lio ti Heneló Palásilá.

Fakatokanga'i foki, 'i he hoko atu ko ia e langa 'o e Temipale Loma 'Italí, na'e fokotu'u 'a e maka fakamanatu 'o Sīsū Kalaisi mo e kau fuofua 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he senitā takimamatá, pea fokotu'u mo e maka fakamanatu 'o e 'āngelo ko Molonaí 'i he tumu'akí. ■

Ma'u 'a e ngaahi fakamatala fakamuimui tahá 'i he temples.ids.org.

Hala ki he Akó

Kuo fanonganongo 'e he Kau Palesitenisi 'Uluakí hono fokotu'u 'o ha polokalama fakaemāmani lahi fo'ou ki he ako māolunga ange 'i he Siasí, 'oku ui ko e BYU-Pathway Worldwide. 'E kamata ngāue 'a e polokalamá ni 'i he 'aho 1 'o Mē 2017. 'E 'omi 'e he polokalamá ni ha ngaahi faingamālie fakaako kiate kinautolu na'e 'ikai ke nau mei ma'u iá.

Na'e pehē 'e Palesiteni Tietā F. 'Ukitofa, ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí, "Ko e Pathway ko ha hala fakakavakava ia ki māmani 'i he ako faka'univēsiti 'i he 'initanetí pea mo ha hala ki ha ngaahi faingamālie ke ma'u ai ha tu'unga lelei 'i he mo'ui." ■

Ma'u ha toe fakamatala lahi ange 'i he pathway.ids.org.

Hokohoko Atu e Ngāue Fakaemāmani Lahi 'a e Kau 'Apostoló

Oku hokohoko atu ai pē e tokoni e kau palōfítá mo e kau 'apostoló he funga 'o e māmaní (vakai T&F 107:23). I he lolotonga e mahina 'e ono ne toki 'osí:

Na'e fakalotahī'i 'e Palesiteni Hene-li B. 'Aealingi mo 'Eletā Sefili R. Hōlani 'a e to'u tupu 'o e Siasí 'i ha fakamafola fehangahangai hangatonu na'e fai mei **Palemaila, Niu 'Ioke, USA**, ke ma'u ha'anau fakamo'oni fakafo'ituitui. Na'e pehē 'e Palesiteni 'Aealingi, "Ha'u 'o 'ilo 'iate koe pē ko e ngaahi me'a ni 'oku mo'oni."

Na'e fakafe'iloaki 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'i **Mekisikou**, 'i he Falealea fakafonua 'o e kau Tokoní (ko e falealea si'i hifo ia 'i he Falealea Lahī), pea na'e fakahikihiki'i ai 'a e Siasí 'i he lelei kuó ne fai 'i he taukao'i 'o e tau'atāina fakalotú mo hono fakamālohia 'o e ngaahi fāmilí. Na'e toe fakataha foki 'a Palesiteni Nalesoni mo e kāingalotú pea mo e kau faifekaú peá ne pehē ko e kāingalotú 'oku nau hoko "ko ha mālohi ke fakahoko ha lelei 'i honau tukui koló."

Na'e tapou 'a 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'i **Alesona, USA**, ki he kau mēmipa kotoa 'o e Siasí ke nau malu'i e tau'atāina fakalotú. (Ma'u ha fakamatala lahi ange 'i he religiousfreedom.ids.org.)

Na'e lea 'a Palesiteni Tietā F. Ukitofa ki he kāingalotu 'o e kolo Pa'ale Kilikí (lea faka-Suahili) 'i **Sōleki Siti, 'Iutā, USA**. Ko e tokolahī 'o e kaingalotu 'o e koló ko e kau kumi hūfanga mei he ngaahi pule'anga 'Afiliká, pea na'e tu'o ua foki e hoko 'a Palesiteni 'Ukitofa ko ha taha kumi hūfanga. Na'á ne pehē, "Manatu'i ma'u pē ko e fē pē ha feitu'u 'oku tau 'i ai, 'oku hoko e ongoongo-leleí ko 'api."

Takai fakato'omata'u, mei he tuliki to'ohema 'i 'olungá: Ko e 'a'ahi 'a 'Eletā Petinā ki he kāingalotu 'o e Siasí he 'Otu Filipainí; Ko e fakataha 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni mo e kau mēmipa 'o e Falealea 'o e Kau Tokoní (falealea si'i hifo 'i he Falealea Lahi 'a Mekisikou) ke ale'a'i 'a e tau'atāina fakalotú; ko ha fakataha makehe 'a e kau taki Māmonga mo e kau Siu mei he USA 'i he 'a'ahi 'a e palēmia ko Penisimani Netaniahú; Ko e fakafe'iloaki 'a 'Eletā Sitivenisoni ki ha tokotaha lahi kei talavou 'oku hoko ko ha taha fale'i 'i he konifelenisi 'a e Ki Hono Fakamālohia 'o e Tō'u Tupú 'i Uluakuai; ko e kau mai 'a e kau ta'u hongofulu tupú ki ha fakamafola fakahangatonu mo 'Eletā Hōlani mo Palesiteni 'Aealingi 'i Palemaila, Niu 'Ioke, USA; Ko e fakafe'iloaki 'a 'Eletā mo Sisitā Lenilani ki ha kau fafine 'i ha fakataha'anga 'i Tonga; pea mo e 'a'ahi 'a 'Eletā Lasipeni ki ha falemahaki kanisá 'o e fānaú 'i he Kolo Kuatemalá, 'i Kuatemala.

Na'e kau atu 'a 'Eletā M. Lāsolo Pālati mo 'Eletā D. Toti Kilisitofasoni 'i he ouau fokotu'u 'o e pīsope fo'ou 'o e Taiōsisi 'o e Siasi Katolika Loma 'i Sōleki Siti, mo talitali lelei ia ki he koló.

'i he **Fonua Tapú**, ne kau atu 'a 'Eletā Hōlani mo 'Eletā Kuenitini L. Kuki

'i he kau fakafofonga 'o e kau Taki e Siasí mo e kau fakalāngilangi 'o e kakai Siú mei he USA, 'a ia ne nau fakataha 'i ha feitu'u fakahisitōlia 'i **Selusalema** ke faka'ilonga'i e fakamanatua hono ta'u 175 'o 'Eletā 'Oasoni Haiti (1805–78) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolō 'e Toko

Hongofulu Mā Uá, mo fakatapui ‘a e fonuá ko ha tānaki ‘anga ‘o e kakai Siú.

Na‘e toe ‘a‘ahi foki ‘a ‘Eletā Hōlani ki he kāingalotu mo e kau feifakau ‘i **Siapani, Kōlea**, pea mo **Kuamu**, ‘a ia na‘á ne pehē ne “mau lava ai ke fakapapau‘i ange honau kaha‘u [lelei].” Na‘á ne pehē ai ‘oku hanga ‘e he fakamafola hangatonu ‘o e ngaahi fakataha lotú ‘o “fakafaingamālie‘i ke lahi ‘ene a‘u ‘emau pōpoakí,” ki ha kāingalotu ‘e laumano.

‘I **Niu ‘Ioke, USA**, ne kau atu ‘a ‘Eletā Tēvita A. Petinā ki ha fakataha-‘anga fakafekau‘aki mo e nofo-malí, ‘o pehē ai ko e taha e ngaahi fatongia lahi hotau kuongá—‘a ia ‘oku totonu ke taha ai e kakai ‘o e ngaahi tui fakalotu kehekehé—ke tokoni ke mahino ki he kakaí e ‘uhinga mo e taumu‘a totonu ‘o e nofomalí.

Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Petinā ‘i he lolotonga ‘o ‘ene ‘a‘ahi ki he Kāingalotu ‘i **Siapani** mo **Kōlea** ‘oku a‘usia ‘e he Siasí ha tupu māmālie kae pau ‘i ‘Ēsia. Na‘á ne pehē, “‘Oku ‘ikai ha toe me‘a ka ko e fakatumutumu pē ‘i he faivelenga, anga faka‘ei‘eiki, pea mo tui faivelenga ‘a e Kāingalotu ko ‘eni ‘o e Ngaahi ‘Aho Kimui Ní.” Na‘e toe lea foki ‘a ‘Eletā Petinā ki ha kāingalotu ‘e lauafe pea mo ako‘i ha kau faifekau ‘i he misiona ‘e 7 ‘o e ngaahi misiona ‘e 21 ‘i he **‘Otu Filipainí**.

‘I **Mekisikou**, na‘e fale‘i ai ‘e ‘Eletā Niila L. ‘Enitasoni ‘a e kāingalotu, ke nau ikuna‘i e ngaahi me‘a fakatuta ‘okú ne ta‘ofi kinautolu mei he ō ki he tempipalé, tauhi ‘o e Sāpaté, pea mo fakamāloha ‘a e ngaahi vā fetu‘utaki fakafāmilí. Na‘á ne fakaafe‘i kinautolu ke nau ‘omi kakato ange ‘a e Fakamo‘u í ki he‘enau mo‘uí.

Na‘e ‘a‘ahi ‘a ‘Eletā Kuenitini L. Kuki ki he ‘Otu Filipainí, **hili ia ha ta‘u ‘e 20 mei he‘ene hoko ko ha Taki Mā‘olunga ne toki uiui‘i fo‘ou**. Na‘á ne pehē kuo liunga ua e tokolahí ‘o e Siasí talu mei he‘ene ‘i aí. Na‘á ne pehē, “Ko e feitu‘u na‘e ‘i ai e ngaahi koló, ‘oku ‘i ai e ngaahi siteiki ai he taimí ni.” Ko e fānau na‘á ma ‘ilo he taimi ko iá

kuo nau hoko ‘eni ko e kau ‘osi ngāue fakafaifekau. Kuo hoko e kau ‘osi ngāue fakafaifekaú he taimí ni ko e kau palesiteni fakasiteiki. ‘Oku fakaofo ke te mamata ki he tupulaki ‘a e Siasí.”

‘I **Poliviá** mo **Peluú**, ne fale‘i ai ‘e ‘Eletā Kuki ‘a e Kāingalotu ke tukutaha ‘enau tokangá ki he tui ki he ‘Eiki ko Sisú Kalaisí. Na‘á ne pehē ‘oku makehe ‘aupito ‘a e to‘u tupu mo e kau tātuhā kei talavou ‘i aí pea ‘oku nau fakahaa‘i e ‘ofa ki he Fakamo‘uí mo ‘Ene Fakaleleí mo e Toetu‘ú.

‘I he **‘Elia ‘Afilika Hihifó**, ne pehē ai ‘e ‘Eletā Keuli E. Sitivenisoni ne ‘omi ‘e he‘ene ‘a‘ahí ha faingamālie ke fakakaukau ai ki he ‘ofa mo e fiefia ‘oku ma‘u ‘e he Kāingalotu ‘i he ongoongo-leleí, neongo ‘a e “ngaahi faingata‘a mo e me‘a fakamamahi” ‘oku nau fehangahangi mo iá.

Na‘e lea kimui ange ‘a ‘Eletā Sitivenisoni ‘i **‘Ulukuai, Silei**, mo **Āsenitina**, ‘i ha konifelenisi Ki Hono Fakamāloha ‘o e Tou Tupú. Na‘á ne pehē ko e tokolahí ‘o e to‘u tupú ‘oku nau “fakahoko e fili ke ō ‘o ngāue fakafaifekau pea mo tu‘u ma‘u ‘i he‘enau taumu‘a ke mali ‘i he tempipalé mo . . . [ma‘u] ha tu‘unga fakaako mā‘olunga ange.”

Na‘e fale‘i ‘e ‘Eletā Lainolo A. Lasi-peni ‘a e kāingalotu mo e kau faifekau ‘i he **‘Elia ‘Amelika Lotolotó** ke nau fai pau ki he‘enau ngaahi fuakavá pea hanga ki he ‘Eikí ‘i he ngaahi taimi ta‘emanongá. Na‘e ‘a‘ahi ki he falemahaki kanisā ‘o e fānau‘i **Kuatemala**, fai mo e lea tuku ‘i ha fakataha ‘o e tau‘atāina fakalotu na‘e fokotu‘utu‘u ‘e he Siasí ‘i **‘Ela Salavatoa**, pea fe‘iloaki mo e palesiteni ‘o **Nikalákuá**.

Na‘e fe‘iloaki ‘a ‘Eletā Teili G. Leni-lani ‘i **Tonga** mo e Kuiní pea mo ha kau mēmipa kehe ‘o e fale ‘o e Tu‘í. Na‘á ne toe ‘a‘ahi foki ki **Aositelélia** mo **Nu‘usila**, ‘a ia ne kole ai e kāingalotu ke ne fakahoko mai ‘enau ‘ofa kia Palesiteni Tōmasi S. Monisoni. ■

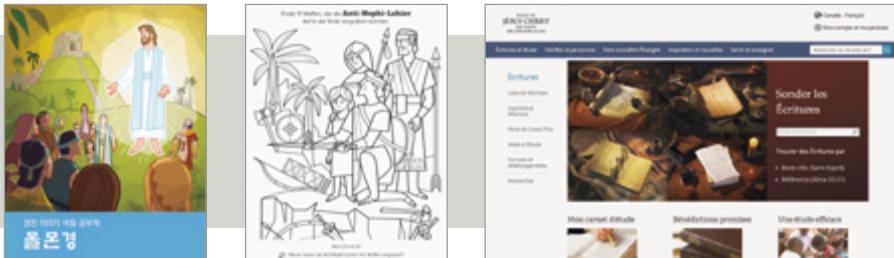
E lava ke ma‘u e fakamatala fakamuumuitaha ki he ngaahi ngāue ‘a e kau taki ko ‘eni ‘o e Siasí ‘i he‘enau ngaahi peesi Facebook pea mo e prophets.lds.org.

Kau Faifekau Lelei Ange, Kau Faiako Lelei Ange

N a‘e ma‘u ‘e ha kau ‘eletā mo ha kau sisitā ‘e toko 71,000 ‘i ha misiona ‘e 422, ha ako ki he founa ke hoko ai ko ha kau faifekau mo ha kau faiako lelei angé, ‘i ha fakamafola fakamāmani lahi. Na‘e fanonganongo ha ngaahi liliu ne fakangofua ‘e he Kau Palesitenisī ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apusetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, ko ha konga ‘o e akó. ‘E fakafaingofua‘i ‘e ha taimi tēpile faka‘aho fo‘ou ‘a e founa hono faka‘aonga‘i ‘e he kau faifekau honau taimí pea mo filio‘i lahi ange ‘o fakatatau ki he feitu‘u ‘oku nau ngāue aí.

Ko e taumu‘a ‘o e taimi tēpile faingofua angé ke tokoni‘i e kau faifekau ke toe fakalakalaka ange ‘enau ngāue lelei faka‘ahó, fokotu‘u ha ngaahi taumu‘a fakalaumālie lahi ange, palani lelei ange, mo‘ui lelei ange, mo faka‘aonga‘i ‘enau tau‘atāina ke filí ke fai ha ngaahi fili angatonu fekau‘aki mo e founa lelei taha ke faka‘aonga‘i ai honau taimí. Te ne ngaohi kinautolu ke nau ngāue ‘o lōloa ange.

Ko e liliu ‘e tahá ko hono holoki e lahi ‘o e “ngaahi key indicator” ‘oku faka‘aonga‘i ‘e he kau faifekau ke lipooti ‘aki ‘a e fakalakalaka ‘i he‘enau ngāue. Na‘e fakamanatu ki he kau faifekau, ‘oku mahu‘inga pea ‘oku totonu ke faka‘aonga‘i ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni kotoa pē ‘i he Malanga‘aki ‘Eku Ongooolelei. ■

Ngaahi Nāunau mo e Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Fo'ou

Ko ha fakamatala nounou 'eni ki ha ngaahi koloa mo ha ngaahi ma'u'anga tokoni fo'ou ne toki tuku mai 'e he Siasí.

Ngaahi tohi talanoa folofola mo e tohi valivali. 'Oku tuku atu 'e he Siasí ha ngaahi ma'u'anga talanoa folofola fo'ou, 'o kamata 'aki ha ngaahi tohi valivali na'e fa'u ma'a e fānau ta'u 2–8, ke poupou'i e ako folofola fakatāutahá mo e fakafāmilí. 'Oku ma'u ha ngaahi tatau PDF ta'etotongi 'i **scripturestories.Ids.org**, pea 'e lava ke 'ota ha ngaahi tatau kuo paaki 'i he **store.Ids.org** pea mo e ngaahi senitā Tufaki'anga Nāunaú.

'E liliu 'a e ngaahi tohi valivalí ki he ngaahi lea fakafonua 'oku 'i ai ha'anau tatau 'o e folofola 'a e Siasí. 'E ma'u 'a e ngaahi tatau kuo liliu 'i he 2017, 'o kamata 'i he lea faka-Sipeiní, Potukalí, Falaniseé, Siapaní, Kôleá, Siainá (motu'á), Siamané, Lūsiá, mo e Ítalí.

Ngaahi Folofolá Kuo 'osi fanonganongo 'e he Kau Palesitenisi 'Uluakí ha liliu fo'ou 'o e folofola 'e tolú 'a e Siasí he lea faka-Falaniseé, 'e ma'u 'i he **écritures.Ids.org** mo e Gospel Library mobile app. 'Oku kau 'i he liliu ha fanga ki'i fetongi 'o e fakaleá 'i he taha 'o e ngaahi lotu tāpuaki 'o e sākalamēnití. Ne nau toe fanonganongo foki 'oku ma'u 'i he 'initanetí ha liliu 'o e folofola 'e tolú 'i he lea faka-Koloesiá. Kuo 'osi tukuatu foki mo e tatau kuo

pulusi 'o e folofola 'e tolú 'i he lea faka-Koloesiá, Lūsiá, mo e 'Aisilenitikí.

Gospel Library App Fakamuimui Tahá. Na'e toki tukuange mai ha app fakamuimui taha ki he iOS mo e Android fakatou'osi, 'a ia 'oku faka-aonga'i 'e he kāingalotu he funga 'o e māmaní ki he ako e folofolá, ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi, mo e ngaahi nāunau kehe. 'I he fa'ahinga hono 4, 'oku faingofua ange e ngaahi me'angāue akó, fenāpasi ange e 'atá mo e ngāuē, pea 'oku ma'u foki mo ha fakahinohino fakavitiō fo'ou. Koe'ahi 'oku malava he taimí ni 'a e faka'ilonga 'i he kanotohí, te ke lava ke faka'ilonga'i, tānaki atu ha fakamatala, link, tag, mo fokotu'utu'u 'a e kano tohí ke hoko ko ha tohi fakamatala. Te ke lava 'o faka'ilonga'i 'a e vitioó, 'ulu'i tohi 'o e vahé mo e tokoni ki he akó, ngaahi lisi 'i ha ngaahi tohi lēsoni 'e n'i'ihī, ngaahi himí mo e 'ū hiva 'a e Palaimelí, pea toe lahi ange.

LDS Tools App Fakamuimui Tahá 'Oku fakafaingofua'i 'e he polokalama 3.2.0 'o e LDS Tools mobile app 'a e 'alu ki he temipale. 'Oku fakangofua 'e he ngaahi me'a ne toki tānaki maí ke lava 'a e kāingalotú 'o sio ki he temipale 'oku nau filí, fekumi ki he ngaahi temipale 'e nima ofi tahá, fetu'utaki ki ha temipale pe 'ilo e taimi 'e tāpuni aí, mo fakamanatu ange kimu'a 'oku te'eki 'osi e taimi 'o 'enau lekomení. ■

Ko e Faiako 'i he Founga 'a e Fakamo'uí

N a'e pehē 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, lolotonga ha fakamafola fakamāmani lahi ma'a e kau faiakó 'i he 'aho 5 'o Nōvema, 2016, " 'Oku tau fie ma'u kotoa ke tau faiako 'o hangē ko Sisuú." "Na'e mahinogofua mo fakahangatonu pea mo mālohi 'a 'Ene fakahinohinó."

Na'e pehe 'e 'Eletā Hōlani 'oku tokoni 'a e ma'u'anga tokoni 'o e Faiako 'i he Founga 'a e Fakamo'uí ke fakalakalaka 'a e founga faiako 'i he Siasí. 'Oku pehē mo e ngaahi fakataha alélea 'a e kau faiakó mo e fakataukei 'o e faiako fo'ou, 'a ia ne alea'i 'i he lolotonga 'o e fakamafolá. 'Oku ma'u 'a e fakamafolá 'i ha lea fakafonua 'e 10 'i he **teach.Ids.org**, fakataha mo ha ngaahi vitiō kehekehe pea mo ha ngaahi nāunau kehe ke ne fakamālohiā 'a e ako'i'. ■

KO E FĀMILÍ

KO HA FANONGONONGO KI MĀMANI

KO E KAU PALESITENISI 'ULUAKÍ PEA MO E FAKATAHA ALĒLEA 'O E KAU 'APOSETOLO 'E TOKO HONGOFULU MĀ UA 'O E SIASI 'O SISŪ KALAISSI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAahi 'AHO KIMUI NÍ

KO KIMAUTOLU, KO E KAU PALESITENISI 'ULUAKI pea mo e Fakataha Alēlea 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā UA 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'oku mau fakahā henī 'i he loto mālu'ia, ko e malī 'i ha vā 'o ha tangata mo ha fefine na'e tu'utu'uni ia 'e he 'Otuá pea ko e fāmilí ko e uho ia 'o e palani 'a e Fakamo'uí ki he iku'anga ta'engata 'o 'Ene fānaú.

KOE KAKAI KOTOA PĒ—'a e tangata mo e fefine—na'e fakatupu ia 'i he tatau 'o e 'Otuá. Ko e toka taha fakafo'ituitui kotoa pē ko e foha mo e 'ofefine ia 'o ha mātu'a fakalangi, pea 'i he'ene peheé, 'oku ma'u ai 'e he toko taha kotoa pē ha natula fakalangi pea mo ha iku'anga pau. Ko e tu'unga tangata pe fefiné ko ha 'ulungāanga mahu'inga ia 'oku 'ilo'i ai 'a e tu'unga mo e taumu'a 'o e tokotaha fakafo'ituitui, 'i he maama fakalaumālié, mo e mo'ui fakamatelié pea mo e ta'engatá.

IHE MAAMA FAKALAUMĀLIÉ, na'e 'ilo'i ai mo hū 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine fakalaumālié ki he 'Otuá ko 'enau Tamai Ta'engatá mo nau tali 'a 'Ene palani 'e tu'unga ai ha lava 'a 'Ene fānaú 'o ma'u ha sino fakamāmani pea mo ha taukei 'i he māmaní ke fakalakalaka hake ki he haohaoá mo 'ilo'i fakapapau 'a honau iku'anga fakalangi 'i he'enu tu'u ko e 'ea hoko ki he mo'ui ta'eengatá. 'Oku fakangofua'i ai 'e he palani fakalangi 'o e fiefiá 'a e feohi fakafāmilí ke tolonga atu 'o 'oua nā'a ngata pē 'i he fa'itoká. 'Oku faka'atā foki 'e he ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava toputapu 'i he ngaahi temipale toputapú ki he toko taha kotoa pē ke ne foki ki he 'ao 'o e 'Otuá pea mo e ngaahi fāmilí ke fakataha'i 'o ta'engata.

OKU FEKAU'AKI 'A E FUOFUA FEKAU na'e tuku 'e he 'Otuá kia 'Ātama mo 'Iví pea mo e me'a te na malava 'i hona tu'unga fakamātu'a, ko e husepāniti mo e uaifi. 'Oku mau fakahā ai henī 'oku kei tu'u ma'u pē 'a e fekau ko ia 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú ke nau fanafanau mo fakatokolahi 'a māmaní. 'Oku mau toe fakahā foki henī kuo 'osi tu'utu'uni 'e he 'Otuá ke toki ngāue'aki pē 'a e ngaahi mālohi toputapu 'o e fakatupú 'e ha tangata mo ha fefine, kuo na 'osi malī fakalao ko ha husepāniti mo ha uaifi.

OKU MAU FAKAHĀ HENI ko e founa ko ia 'oku fakatupu ai 'a e mo'ui fakamatelié, ko ha tu'utu'uni fakalangi ia. 'Oku mau faka'moni atu ki hono haohaoa 'o e mo'ui pea mo hono mahu'inga 'i he palani ta'engata 'a e 'Otuá.

OKU 'I AI HA FATONGIA TOPUTAPU 'O E HUSEPĀNITI MO E UAIIFI ke na fe'ofa'aki mo fetauhi'aki pea ki he'ena fānaú foki. He "Ko e

fānaú ko ha tofi'a mei he ['Eiki]" (Saame 127:3). 'Oku ma'u 'e he mātu'a ha fatongia toputapu ke ohi hake 'a 'enau fānaú 'i he 'ofa mo e mā'oni'oni, mo tokonaki ma'a 'enau ngaahi fie ma'u fakatu'asinó mo fakalaumālié, pea hinoi'ki kinautolu ke nau fe'ofo'ofani mo fetauhi'aki, tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, pea hoko ko ha kau tangata'i fonua tauhi lao 'i ha feitu'u pē 'oku nau nofo ai. Kuo pau ke 'eke'i mei he husepāniti mo e uaifi—'a e fa'ē mo e tamai—'i he 'ao 'o e 'Otuá 'a e anga 'o 'enau fakahoko 'o e ngaahi fatongiá ni.

KOE FĀMILÍ ko e tu'utu'uni ia 'a e 'Otuá. 'Oku mahu'inga 'a e malī 'a e tangatá mo e fefiné ki He'ene palani ta'engatá. 'Oku ma'u ai'e he fānaú ha totonu ke fanau'ki kinautolu 'i he ngaahi ha'i 'o e nofo malí, pea ke ohi hake kinautolu 'e ha tamai mo ha fa'ē 'okú na tauhi 'a e ngaahi fuakava 'o e malī 'i he faitōnunga kakato. Ko e fiefia ko ia 'i he mo'ui fakafāmilí 'oku meimeい ke toki a'usia pē ia 'i he taimi kuo langa ai 'a e fāmilí 'i he ngaahi akonaki 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisi. 'Oku fa'u mo pukepuke 'a e nofo-malí mo e ngaahi fāmilí 'oku fiefiá 'i he ngaahi tefto'i mo'oni 'o e tuí, lotú, fakatomalá, fa'a fakamolemolé, faka'apa'apá, 'ofá, manava'ofá, ngāue, pea mo e ngaahi 'ekitivití 'oku fakatupulakí. Tu'unga 'i ha palani fakalangi, 'oku 'a e ngaahi tamaí ai, ke nau pule'i honau fāmilí 'i he 'ofa mo e mā'oni'oni pea ko honau fatongia ke tokonaki 'a e ngaahi fie ma'u 'o e mo'ui pea mo ha malu'i ma'a honau ngaahi fāmilí. Ko e tefto'i fatongia 'o e ngaahi fa'eé ke lehilehi'i hake 'a 'enau fānaú. 'I he ngaahi fatongia toputapú ni, 'oku ha'isia ai 'a e ngaahi tamaí mo e ngaahi fa'eé ke nau fetokon'iaki ko ha kaungā-ngāue tu'unga tatau. Ka 'e fie ma'u ke fai ha liliu fakafo'ituitui ia 'o ka hoko ha faingata'a'ia fakaesino, mate, pe ko ha ngaahi toe tūkunga kehe. 'Oku totonu ke tokoni 'a e kāinga offi 'i hano fie ma'u.

OKU MAU FAKATOKANGA ATU ko e ni'ihi fakafo'ituitui ko ia 'oku nau maumau'i 'a e ngaahi fuakava 'o e anga-ma'a, 'a kinautolu 'oku nau ngaohi kovi'i 'a e malí pe fānaú, pe 'oku 'ikai ke nau fakahoko honau ngaahi fatongia fakafāmilí, te nau tu'u 'i ha 'aho 'o fai ha fakamatala 'i he 'ao 'o e 'Otuá. Ko e tahá, 'oku mau toe fakatokanga atu 'e hanga 'e he movetevete 'o e fāmilí 'o 'omi ki he kakaí fakatātaha, tukui koló mo e ngaahi pule'angá 'a e ngaahi fakamamahi na'e kikite'i 'e he kau palōfita 'o e kuonga muá mo onopōní.

OKU MAU KOLE AI ki he tangata'i fonua falala'anga mo e kau 'ōfisa fakapule'anga 'i he feitu'u kotoa pē ke mou poupou'i 'a e ngaahi lao kuo fokotu'u ke ne pukepuke mo fakamāloha 'a e fāmilí 'i he'ene hoko ko e tefto'i 'iuniti mahu'inga 'o e sosaietí.

“Oku tau mo’ui ī he kuonga ‘o e puputu’u lahi mo angahala’ia.
Ko e hā te ne malu’i kitautolu mei he angahala mo e kovi ‘oku
mafola ī he māmaní he ‘aho ní?” ko e fehu’i ia ‘a Palesiteni
Tōmasi S. Monisoni lolotonga e Konifelenisi Lahi Fakata’u Hono 187
‘o e Siasí. “Oku ou ‘ilo ko e fakamo’oni mālohi ki hotau Fakamo’ui
ko Sīsū Kalaisi mo ‘Ene ongoongolelé, te Ne tokoni ke fakapapau’i
‘oku tau hao. ‘Oku ou kole kiate kitautolu takitaha ke tau ako ī he
fa’ā lotu mo fakalaualuloto ki he Tohi ‘a Molomoná ī he ‘aho kotoa.
‘I he’etau fai iá, te tau ī ha tu’unga ai ke fanongo ki he le’o ‘o e
Laumālié, ke teke’i e ‘ahi’ahí, ke ikuna’i ‘a e veiveiuá mo e ilifiá,
pea ma’u ha tokoni fakalangi ī he’etau mo’ui.”